శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

అప్పయదీక్షితాఖ్యమహాపండిత ప్రణీతమైన

కువలయానందంబను, అలంకారశాస్త్రము.

ఇది

శ్రీమత్తత్సదుపాఖ్యరామభట్టసూరిపుత్రుఁడగు

వైద్యనాథపండితునిచే

రచియింపఁబడిన

అలంకారచంద్రికయను వ్యాఖ్యానముతోఁగూడ

సరస్వతి॥ తిరువేంగడాచార్యులచేతను

వంగీపురం॥ రామకృష్ణమాచార్యులచేతను

పండితసాహాయ్యంబున

లేఖకప్రమాదాదిదోషరహితంబుగఁబరిశోధింపఁబడి

శ్రీమచ్చెన్నపుర్యాభరణాయమానంబగు

శ్రీ సరస్వతీనిలయముద్రాక్షరశాలయం

దచ్చుగూర్పించి ప్రచురింపఁబడియె

౧౮౭౦సం॥ ఫిబ్రవరినెల

ప్రకటన.

ఈగ్రంథమం దచ్చటచ్చటఁ గొన్నివిశేషములఁజేర్చిపరిశోధించి యచ్చువేయించియున్నాము కాఁబట్టి ౧౮౬౭ సంవత్సరపు ౨౦ ఆక్టుప్రకారము దీనినిఁటి యెవ్వరునుముద్రింపఁగూడదు. ....*

౧౮౭౦సం॥ ఫిబ్రవరి ౧౫ తేది } ☞ స॥ తిరువేంగడాచార్యులు
వం॥ రామకృష్ణమాచార్యులు

శ్రీరస్తు.

కువలయానందస్థాలంకారానుక్రమణికా.

ఏవం- ౧౨౦ అలంకారాభవంతి.

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయపరబ్రహ్మణేనమః.

చంద్రికాసహిత కువలయానంద ప్రారంభః.

అమరీకబరీభార భ్రమరీముఖరీకృతమ్ ।
దూరీకరోతుదురితం గౌరీచరణపంకజమ్ ॥

చంద్రికా॥ అనుచింత్యమహాలక్ష్మీంహరిలోచనచంద్రికామ్ । కుర్వే కువలయానందసదలంకారచంద్రికామ్ ॥ చికీర్షితావిఘ్నసిద్ధయేఇష్టదేవతాంస్తౌతి ॥ అమరీతి ॥ అత్రచరణమేవపంకజమితి మయూరవ్యంసకాదిసమాసాశ్రయణాత్పరిణామాలంకారః- చరణేఆరోప్యమాణస్య పంకజస్యారోపవిషయచరణాత్మతాపరిణతింవినా దురితదూరీకరణక్రియార్థత్వాసంభవాత్ ॥ పరిణామఃక్రియార్థశ్చేద్విషయీవిషయాత్మనేతితల్లక్షణాత్- నచపంకజమివచరణమితిపూర్వపదార్థప్రధానఉపమితసమాసఏవాస్త్వితిశంక్యం- అమరీణాంకబరీభారస్య కేశపాశస్య సంబంధినీ సౌగంధ్యలోభాత్తత్సంసృష్టా యాభ్రమరీ తయాముఖరీకృతమితివిశేషణస్యానుగుణ్యాభావాత్ -తస్యపంకజగతత్వేనైవప్రసిద్ధేరితి- ఏతద్విశేషణావగతేనచపాదపతనేనాభివ్యజ్యమానాగౌరీవిషయాసురాంగనాగతారతిఃకవిగతాంతాంపుష్ణాతీతిప్రేయోలంకారోపిబోధ్యః॥ *****

పరస్పరతపస్సంపత్ఫలాయితపరస్పరౌ।ప్రపంచ
మాతాపితరౌ ప్రాంచౌజాయాపతీస్తుమః॥ ౨ ॥

పరస్పరేతి ॥ ప్రాంచౌపురాతనౌ జాయాపతీఅర్ధాదుమామహేశ్వరౌస్తుమః-కింభూతౌ-ప్రపంచస్యజీవవర్గస్య మాతాపితృరూపౌ-నిరుపాధికకృపాశ్రయత్వాద్ధితోపదేష్టృత్వాచ్చ - తథాపరస్పరసంబంధిన్యాస్తపస్సంపత్తేః ఫలవదాచరితంపరస్పరస్వరూపంయయోస్తౌ- అత్రపర

శబ్దస్య క్రియావినిమయవివక్షాయాం కర్మవ్యతిహారే సర్వనామ్నో ద్వే వాచ్యే ఇతి వార్త్తికేన ద్విర్భావః అసమాసవద్భావే పూర్వపదస్థస్య సుపస్సర్వత్ర వక్తవ్య ఇత్యనేన సుపస్స్వాదేశే చ పరస్పరశబ్దవ్యుత్పత్తేః - పార్వతీతపస్సమృద్ధిఫలాయితః పరమేశ్వరః పరమేశ్వరతపస్సంపత్ఫలాయితా చ పార్వతీత్యర్థో లభ్యతే - తపస్సంపత్తేశ్చ ఫలం నిరతిశయానంద ఇతి తదుపమయా పరస్పరం పరమప్రేమాస్పదత్వలక్షణః శృంగారో వ్యజ్యమానః సౌభాగ్యాతిశయవ్యంజనముఖేన శివయోర్భావప్రకర్షే పర్యవస్యతీతి సహృదయైరాకలనీయం - మాతాపితరావితిరూపకాభ్యాముక్తోపమయోస్సంసృష్టిః-పరస్పరం చోపమయోః ఫలాయితేత్యేకవాచకానుప్రవేశలక్షణః సంకర ఇతి దిక్ ॥ ... ... ౨.

కు. ఉద్ఘాట్య యోగకలయా హృదయాబ్జకోశం ధన్యైశ్చిరాదపి యథా
రుచి గృహ్యమాణః । యః ప్రస్ఫురత్యవిరతం పరిపూర్ణరూపః
శ్రేయస్స మే దిశతు శాశ్వతికం ముకుందః ॥ ౩.

చం॥ సంప్రతి ప్రతిపిపాదయిషితానామలంకారాణాం వ్యుత్పత్తేః స్వతోఽపురుషార్థతయా ఫలత్వాయోగాత్తస్యా రసాస్వాదౌపయికత్వేన ఫలత్వం ప్రేక్షావతాం ప్రకృతగ్రంథప్రవృత్తయే సూచయితుం శృంగారరసాధిదైవతం శ్రీకృష్ణం ప్రతి రసాస్వాదానందం ప్రార్థయతే ఉద్ఘాట్యేతి స ముకుందో మే మహ్యం - శశ్వద్భవం శాశ్వతికం భగ్నావరణతయా సదా ప్రకాశమానం శ్రేయో విగళితవేద్యాంతరమానందం - రసో వై స ఇతి శ్రుతేః రసపదాభిధేయం దిశతు దదాత్విత్యర్థః - యథాశ్రుతే ముక్తిప్రార్థనాయాః ప్రకృతేఽసంగత్యాపత్తేః - స కః - యో ధన్యైర్మహామహిమపుణ్యశాలిభిర్నారదాదిమునిభిర్యోగకలయా యోగకౌశల్యేన హృదయాబ్జస్య ఉరసో మధ్యవర్తినో హృదయపుండరీకస్య కోశం ముకుళం అధోముఖతయా విద్యమానం ఉద్ఘాట్య రేచకప్రాణాయామేనోర్ధ్వముఖం కృత్వా - చిరాద్బహుకాలం - యథారుచి యథేచ్ఛం గృహ్యమాణోఽపి రామకృష్ణాద్యభిమతమూర్తిధ్యానగోచరీక్రియమాణోఽపి - పరితః పూర్ణం రూపమస్యేతథాభూతోఽపరిచ్ఛిన్నబ్రహ్మరూపః అవిరతం నిరంతరం ముక్తిదశాయాం స్ఫురతి ప్రకాశత ఇతి విరోధాలంకారః - ఔపాసనికరూపస్య క్షణికత్వేన

చతత్పరిహారః- అథ నా యోగిభిరప్యచింత్యస్వరూపఇతి మాహాత్మ్యాతి శయవర్ణనం- అత్ర యోగిగతభగవద్విషయకరతిభావస్యకవిగతంతంప్ర త్యంగతయా ప్రేయోలంకారః॥ 3

క. అలంకారేషు బాలానా మవగాహనసిద్ధయే । లలితఃక్రి
యతే తేషాంలక్ష్యలక్షణసంగ్రహః॥ ... ౪

చం॥ చికీర్షితస్యగ్రంథస్యప్రయోజనాభిధేయేప్రదర్శయతి అలం కారేష్వితి॥ ఏతచ్చోభయాన్వయి- అలంకారేషుఅర్థాలంకారేషూపమా దిషువిషయేబాలానామవ్యుత్పన్నానాం తేష్వవగాహనస్య వ్యుత్పత్తేఃసి ద్ధయఇత్యర్థః- తేషాంయే లక్ష్యలక్షణేతయోస్సంగ్రహ ఇతినిత్యసాపేక్ష త్వాత్సమాసః-లక్ష్యముదాహరణం-అలంకారత్వంచరసాదిభిన్నవ్యంగ్య భిన్నత్వేసతిశబ్దార్థాన్యతరనిష్ఠాయావిషయితాసంబంధావచ్ఛిన్నాచమ త్కృతిజనకతావచ్ఛేదకతాతదవచ్ఛేదకత్వం అనుప్రాసాదివిశిష్టశబ్దజ్ఞా నాదుపమాదివిశిష్టార్థజ్ఞానాచ్చ చమత్కారోదయాత్తేషులక్షణసమన్వ యః- శబ్దార్థయోర్జ్ఞాననిష్ఠచమత్కృతిజనకతాయాం విషయితయావ చ్ఛేదకత్వేనతద్విశేషణీభూతానుప్రాసోపమాదేస్తన్నిష్ఠావచ్ఛేదకతావ చ్ఛేదకత్వాత్ - రసవదాద్యలంకారసంగ్రహోయివ్యంగ్యోపమాదివార ణాయచభేదద్వయగర్భసత్యంతోపాదానం॥ ౪

క. యేషాంచంద్రాలోకేదృశ్యంతే లక్ష్యలక్షణశ్లోకాః ।
ప్రాయస్తఏవ తేషామితరేషాంత్వభినవావిరచ్యంతే॥౫

చం॥పరకీయగ్రంథాపహారశంకానిరాసాయాహ యేషామితి॥యేషా మలంకారాణాంచంద్రాలోకేచంద్రాలోకాఖ్యగ్రంథే- తఏవేత్యనం తరంలిఖ్యంతఇతి శేషః- తత్రస్థితానామపి కేషాంచిదలేఖనాత్ప్రాయ యఇత్యుక్తం- యథానంతరశ్లోకస్యోత్తరార్ధంతత్రైవందృశ్యతే - హృ దయేఖేలతోరుచ్చైస్తన్వంగి స్తనయోరివేతి-స్వయంత్వన్యదేవ విరచిత వ్వానితి- ఏవంచతదీయత్వేనకథనాశంకానిరాసః॥ ౫

ఉపమాలంకారః

క॥ ఉపమా యత్ర సాదృశ్యలక్ష్మీరుల్లసతిద్వయోః । హంసీ
వకృష్ణతేకీర్తిస్స్వర్గంగామవగాహతే ॥ యత్రోపమా

నోపమేయయోః సహృదయహృదయాహ్లాదకత్వేన చా
రుసాదృశ్యముద్భూత తయోల్లసతి వ్యంగ్యమర్యాదాం
వినాస్పష్టం ప్రకాశతేతత్రోపమాలంకారః- హంసీవే
త్యుదాహరణం॥ ... ...

చం॥ సంప్రత్యర్థాలంకారేషు నిరూపణీయేషు బహుళాలంకారఘటకతయా సుప్రసిద్ధతయాచ ప్రథమముపమాలంకారం లక్షయతి ఉపమేతి॥ అయంచ లక్ష్యనిర్దేశః శేషం లక్షణం- సాదృశ్యలక్ష్మీశ్చమత్కృతిజనకతా తద్విశిష్టసాదృశ్యమితి యావత్ -ధర్మధర్మిణోరభేదోపచారాత్ ॥ లక్షణం వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ యత్ర కావ్యే వృత్తిత్వం సప్తమ్యర్థః-తచ్ఛక్తిలక్షణాన్యతరసహకారేణబోధకత్వసంబంధేన ఉపమానమధికగుణం చంద్రాది ఉపమేయం వర్ణ్యమానం కామినీవదనాది - సహృదయాః కావ్యభావనాపరిపక్వబుద్ధిః వ్యంగ్యస్యమర్యాదా ప్రతీతినియమరూపాయయా సా వ్యంజనేత్యర్థః-అత్రచోపమానోపమేయయోరితి స్వరూపకథనం నతు లక్షణాంతర్గతం వ్యావర్తనీయాభావాత్ ఆత్మాశ్రయాపాదకత్వాచ్చ- ఉపమానత్వోపమేయత్వయోరుపమాఘటితత్వాత్ ఏతచ్చాగ్రే వ్యక్తీభవిష్యతి-ఇత్థంచాలంకారత్వే సతిసాదృశ్యత్వముపమాలంకార లక్షణం బోధ్యం- ఏవమగ్రేప్యధికారప్రాప్తమలంకారత్వవిశేషణంబోధ్యం - హంసీత్యాది - అత్ర తావదివార్థసాదృశ్యే నిరూపితత్వసంసర్గేణహంస్యాదేరన్వయః-సాదృశ్యస్య ప్రయోజకత్వసంసర్గేణ స్వర్గంగావగాహనాశ్రయత్వరూపే సాధారణధర్మే తస్యచ స్వరూప సంబంధేనకీర్తౌ సాదృశ్యస్య నిపాతార్థ తయానామార్థం ప్రతిసాక్షాత్సంబంధేనవిశేష్యత్వే విశేషణత్వేచ బాధకాభావాత్ - తథాచ హంసీ నిరూపిత సాదృశ్య ప్రయోజకస్వర్గంగాకర్మకావగాహనాశ్రయత్వవతీ కీర్తిరితి బోధః-నచైవం స్వర్గంగావగాహనమివశబ్దశ్చేత్యాద్యగ్రిమగ్రంథేధాత్వర్థస్యసమానధర్మత్వోక్తిర్విరుద్ధేతివాచ్యం- తదాశ్రయత్వస్యసమానధర్మత్వే తస్యతథాత్వస్యాచిత్యాయుక్తత్వేనవిరోధాభావాత్ - తథాసతితత్రైవకుతోనసాదృశ్యాన్వయ ఇతిచేత్ -న-ధాత్వర్థనిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితప్రకారతాసంసర్గేణశాబ్దబోధే విశేష్యతయా విభక్త్యర్థోపస్థితే

ష్టేషుత్వాత్-నచ నిపాతార్థభిన్నవృత్తిత్వేన ప్రకారతావిశేషణీయేతి వాచ్యం- ఘటోనపశ్యతీత్యాదౌ ఘటాన్యనిష్ఠతాభావస్యకర్మతాసంసర్గేణదర్శనేన్వయాపత్తేః-యదితు ధాత్వర్థేపితాత్పర్యవశాత్సాదృశ్యాన్వయోనుభవసిద్ధస్తదాధాత్వర్థనిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితప్రకారతాసంబంధేననాన్వయబుద్ధింప్రతినఞ్జన్యోపస్థితేః ప్రతిబంధకత్వమాత్రంపరికల్ప్యఘటోనపశ్యతీత్యాదౌపూర్వోక్తాన్వయబోధోనిరాకరణీయఇతిదిక్ ఏవమరవిందమివసుందరవదనమిత్యాదావరవిందాదినిరూపితసాదృశ్యస్యప్రయోజకతాసంసర్గేణ సుందరపదార్థైకదేశేపి సుందరత్వే నుభవబలాదన్వయస్తద్విశిష్టస్యచాభేదేనముఖాదౌ- ఇత్థంచారవిందనిరూపితసాదృశ్యప్రయోజకసౌందర్యవదభిన్నం వదనమిత్యన్వయబోధః - అరవిందసుందరమితిసమాసేత్వరవిందపదేనఅరవిందనిరూపితసాదృశ్యప్రయోజకంలక్ష్యతే - తస్యాభేదేనపదార్థైకదేశేసౌందర్యేన్వేతి-ఏవంచారవిందనిరూపితసాదృశ్యప్రయోజకాభిన్నసౌందర్యవదభిన్నం వదనమిత్యన్వయబోధః ఏకదేశాన్వయాయోగాదరవిందపదమేవలక్షణయాసర్వార్థబోధకంసుందరపదంతుతాత్పర్యగ్రాహకమిత్యేకే - అరవిందమివవదనమిత్యత్రారవిందనిరూపితసాదృశ్యవద్వదనమితిబోధః - సాదృశ్యస్యనిపాతార్థతయాభేదేనానామార్థాన్వయేబాధకాభావాత్ - అరవిందమివభాతీత్యత్రభాతేర్జ్ఞానార్థకత్వేఅరవిందపదస్యఅరవిందనిరూపితసాదృశ్యప్రకారకజ్ఞానవిషయేలక్షణా- తస్యచాభేదేనముఖాదావన్వయః- శేషంతాత్పర్యగ్రాహకంపూర్వోక్తదిశావాసాదృశ్యస్యైవప్రకారితాసంసర్గేణధాత్వర్థేన్వయః- అత్రైవసౌందర్యేణేతిధర్మోపాదానేతృతీయార్థస్యప్రయోజ్యత్వస్యసాదృశ్యేన్వయాత్సౌందర్యప్రయోజ్యారవిందనిరూపితసాదృశ్యప్రకారకజ్ఞానవిషయఇతిబోధః-ఆద్యకల్పేత్వరవిందపదమేవసర్వార్థబోధకమితరత్తాత్పర్యగ్రాహకమితిధ్యేయం-ఇయంచసాదృశ్యస్యపదార్థాంతరత్వమతేశాబ్దబోధరీతిరుపదర్శితా-తస్యసమానధర్మరూపత్వేతుచంద్రఇవముఖమిత్యాదౌచంద్రవృత్తిధర్మవన్ముఖమితిబోధః - అత్రైవాహ్లాదకమితిసమానధర్మోపాదానేఇవార్థస్యధర్మస్యాహ్లాదకత్వేపదార్థైకదేశేన్వయః - తదసహిష్ణూనాంతు చంద్రనిష్ఠాహ్లాదకత్వవతీతి

ష్లోదకపదస్యలక్షణాచంద్రాదిపదగతాత్పర్యగ్రాహకం చంద్రసదృశ
మిత్యత్ర త్వేకదేశే సాదృశ్యే చంద్రాన్వయః- ససంబంధికత్వాత్-
సదృశపదంవాచంద్రసాదృశ్యవిశిష్టేలాక్షణికంఅత్రైవాష్లోదకత్వేనే
త్యుక్తావభేదస్తృతీయార్థస్తస్యచసదృశపదార్థైకదేశధర్మేన్వయఃతథా
చాష్లోదకత్వాభిన్నచంద్రవృత్తిధర్మవదభిన్నంముఖమితిబోధః సదృశ
పదమేవవాసర్వార్థబోధకమితరతాత్పర్యగ్రాహక మిత్యేవంవిధాఅన్వ
య సరణిశ్రేణయస్తత్రతత్రశబ్దవ్యుత్పత్తినిపుణైరనుసంధేయాఇత్య
లంప్రసక్తానుప్రసక్తపరిచింతనేన॥ ... ... *

కు॥ ఇయంచపూర్ణోపమేత్యుచ్యతే। హంసీకీర్తిస్స్వర్గంగావగా
హనమివశబ్దశ్చేత్యే తేషాముపమానోపమేయ సాధారణధ
ర్మోపమావాచకానాంచతుర్ణాముపాదానాత్ ॥

చం॥ పూర్ణోపమేతీత్యనంతరమాలంకారికైరితిపూరణీయం తత్త్వం
చవిశేషతఉపాత్తశబ్దశక్తిప్రతిపాదితోపమానోపమేయకత్వేసతివిశేష
తఃశబ్దోపాత్తసమానధర్మకత్వేచసతివిశేషతః స్వనిరూఢశబ్దగమ్యత్వం
స్వపదముపమాపరం ఉపమానలుప్తాయా మపిలక్షణయోపమానప్రతిప
త్తేస్తద్వారణాయశక్తీతి ఉపమేయలుప్తాయాం స్మరవధూయంతీత్యా
దావాత్మనఉపమేయస్యాధ్యాహృతేనాత్మానమితిశబ్దేన బోధనా దుపా
త్తేతిశబ్దవిశేషణం వివమపితన్వీత్యనేనాతోఽపమేయస్యకావ్యస్య సదృ
శంనసదృశతఇత్యేవం విధాయాంలుప్తోపమానాయా ముపమానస్యచస
దృశపదోపాత్తత్వాద్విశేషతఇతి ఉపమేయోపమానతావచ్ఛేదక రూ
పేణేత్యర్థః ధర్మలుప్తాయామప్యుపమావాచకేనసామాన్యతోధర్మస్యో
పాత్తత్వాద్విశేషతఇతి ఉపమాప్రయోజకతావచ్ఛేదకరూపేణేత్యర్థః-
వాచకలుప్తాయామపిలక్షణయోపమానాదిపదేనోపమావగమాత్తద్వా
రణాయవిశేషతస్స్వనిరూఢేతి ఉపమాయాంచనిరూఢా ఇవవద్వాయ
థాశబ్దాఇత్యాద్యభియుక్తోక్తిసంగృహీతాఇవాదయః - అత్రనిపాతరూ
పస్యేవాదేరుపసర్గవత్ ద్యోతకత్వమేవ కథమన్యథాశరైరుస్రైరివోదీ
చ్యానుద్ధరిష్యఃరసానివేత్యాదావుస్రాదిపదోత్తర తృతీయాదిసంగతిః
ఉస్రాదేరుద్ధరణక్రియాంప్రత్యకరణత్వాత్ ఇవార్థంసాదృశ్యాన్వ

యిత్యేనకరణీభూతశరవిశేషణత్వాభావాచ్చ ద్యోతకత్వేతూప్రాది పదస్య ప్రసదృశ పరతయా ప్రసదృశైశ్చరై రితిశరవిశేషణత్వేనతృతీయాదిసంగతిరితివైయ్యాకరణమతంతునాదరణీయం - ఉపాస్యతే గురురిత్యాదౌ ధాత్వర్థాసనక్రియాయా అకర్మకతయా కర్మ లకారానుపపత్తిరూపబాధకస్యోపసర్గ వాచకతాయామివే వాదివాచకతాయామభావేనదృష్టాంతవైషమ్యస్యస్ఫుటత్వాత్ - విశేషణవిశేష్యయోఃసమానవిభక్తికతాయాం-విశేష్యేణ సహైకార్థంభవేద్యత్రవిశేషణం। తత్రలింగాదయః ప్రాయోవిశేష్యస్థావిశేషణ ఇత్యనుశాసనస్యైవోపమానోపమేయయోరపిత్వస్యాం లింగసంఖ్యావిభేదేపి ఉపమానోపమేయతా। విభక్తిఃపునరేకైవ ఉపమానోపమేయయోరిత్యనుశాసనస్య సత్వేనోపమానపదోత్తరతృతీయాదేః సాధుత్వాద్గతయోపపత్తేశ్చతస్మాద్వాచకత్వమెవేవాదీనాం యుక్తంచైతత్ అన్యథాసకలాలంకారికసమ్మతస్యేవశబ్దప్రయోగేశ్రౌతీత్యస్యసత్తజలాంజలిత్వాపత్తేః రూఢి ప్రయోజనయోరన్యతరస్యాభావేనచంద్రాదిపదేనచంద్రసదృశలక్షణాయాంనిషిద్ధలాక్షణికత్వరూప నేయార్థత్వదోషాపత్తేశ్చ అపిచ ద్రవాదేర్ద్యోతకత్వేనమేచంద్రాదేరుపమానస్య పదార్థైకదేశతయాతత్ర సాధారణధర్మాన్వయానుపపత్తిరితిదిక్- ఉపమానేత్యాది ఉపమానత్వం చోపమానిరూపకత్వేనవివక్షితత్వం తదాశ్రయత్వేనవివక్షితత్వంచోపమేయత్వం సాధారణత్వంచధర్మస్యారసికమౌపచారికం బింబప్రతిబింబ భావకృతంశ్లేషకృతంవస్తుప్రతివస్తుభావేనసమాసభేదాశ్రయణేనేత్యనేకధాచిత్రమీమాంసాయాంప్రపంచితం- తత్రస్వర్గంగావగాహనస్య తథాత్వమౌపచారికంకీర్తేస్తస్యస్వారసికత్వాభావాత్ -ఉపాదానాదితి- వాచకస్యోపాదానంనిర్దేశః ఇతరేషాంతుశబ్దేనప్రతిపాదనంతదితిచింతనీయం॥ ...

కు. యథావా ॥ గుణదోషౌబుధోగృహ్ణన్నిందుక్ష్వేళావివే
శ్వరః। శిరసాశ్లాఘతేపూర్వంపరంకంఠేనియచ్ఛతి॥ ౨॥

చం॥ సాధారణ్యప్రకారవిశేషోపదర్శనాయోదాహరణాంతరమాహ యథా వేతి॥ గుణదోషావితిగుణదోషావస్థాత్పరస్య-గృహ్ణన్ జానన్ బుధఃపండితః- పూర్వంపూర్వనిర్దిష్టంగుణంశిరసాశ్లాఘతే ఆదరేణశిర

సాఽభినందయతి పరంపరతో నిర్దిష్టం దోషం కంఠేనియచ్ఛతి నిగుణాద్ది వాచా కంఠాద్బహిర్నోద్ఘాటయతీత్యర్థః కఇవ ఇందుమౌళిరివ చంద్రగరళేగృహ్ణానుపాదానఈశ్వరోహరఇవసోపిహిపూర్వంచంద్రంశిరసాశ్లాఘతేతత్పశ్చాత్కంఠధారయతిపరంచగరళంకంఠేనియచ్ఛతినిష్ఠాపయతీతి త్యేవ శస్తుగరళంవిషమిత్యమరః॥ ... ... *

వ. అత్రయద్యప్యుపమానోపమేయయోస్తైన సాధారణో ధర్మః ఉపమానేశ్వరే చ ప్రగుణిగరళయోర్గ్రహణముపాదానం తయోశ్చ పూర్వస్య చంద్రస్యశిరసాశ్లాఘనం వహనం ఉత్తరస్యగరళస్యకంఠేనియమనంసంస్థాపనం ఉపమేయభూతేసుజనేగుణదోషయోర్గ్రహణంజ్ఞానం తయోశ్చపూర్వస్యగుణస్య శిరసాశ్లాఘనంశిరఃకంపేనాభినందనం ఉత్తరస్యదోషస్యకంఠేనియమనంకంఠాదుపరి వాచాఽనుద్ఘాటనమితిభేదాత్॥ ... ... *

చం॥ శంకతే అత్రయద్యపీతి॥ సాధారణస్తత్త్వేనాభిమతోధర్మః గృహ్ణాతిశిరసాశ్లాఘతేపూర్వమిత్యాదినోక్తోయద్యపి నైకోనసాధారణ ఇతియోజనా గృహ్ణాతీత్యాదినోక్తఏకోపిధర్మః సాధారణో నేతివా-యథాశ్రుతే సాధారణస్యసాధారణత్వాభావోక్తేరసంగతత్వాపత్తేః సాధారణ్యాభావేహేతుఃఉపమానఇత్యారభ్యఇతిభేదాదిత్యంతేనోక్తః.

వ. తథాపిచంద్రగరళయోర్గుణదోషయోశ్చబింబప్రతిబింబభావేనాభేదాదుపాదానజ్ఞానాదీనాంగృహ్ణాత్యేకశబ్దోపాదానేనాభేదాధ్యవసాయాచ్చ సాధారణధర్మతేతి పూర్వస్మాద్విశేషః॥ ... ... *

చం॥ సమాధత్తే తథాపీతి ॥ వస్తుగత్యాసాధారణ్యాభావేపీత్యర్థః-చంద్రగరళయోరిత్యాది యథాక్రమం చంద్రగుణయోర్గరళదోషయోశ్చేత్యర్థః బింబప్రతిబింబభావేనప్రతీయమానసాదృశ్యయోరుపమానోపమేయధర్మయోర్భిన్నశబ్దోపాత్తత్వరూపేణ అభేదాత్ అభేదాధ్యవసాయాత్ - ఏతచ్చసాధారణధర్మతేత్యగ్రేతనేనాన్వితం- జ్ఞానాదీత్యాదినా శిరసావహనాభినందనయోః కంఠస్థాపన తద్బహిరనుద్ఘాటన

యోశ్చ సంగ్రహః - గృహ్ణన్నిత్యాదినా చ శిరసా శ్లాఘతే కంఠే ని యచ్ఛతీత్యనయోః సంగ్రహః - అభేదాధ్యవసాయాదితి అభేదస్యాధ్యవ సాయాదాహార్యనిశ్చయాదిత్యర్థః - సాధారణధర్మతేతీతి సాధారణధ ర్మత్వాభిమానవిషయతేతీత్యర్థః - పూర్వస్మాత్పూర్వోదాహరణాత్ - ఇతి విశేష ఇత్యన్వయః - నన్వేవం సాధర్మ్యప్రతీత్యుపపాదనేపి వస్తుతస్త దభావాత్కథముపమాలక్షణసమన్వయ ఇతి వాచ్యం - చమత్కారవిశేష ప్రయోజకసాధారణత్వాధ్యవసాయవిషయధర్మత్వస్యైవోపమాలక్ష ణత్వమిత్యభిప్రాయాదితి. ... ... *

సూ॥ వస్తుతో భిన్నయో రప్యుపమానోపమేయధర్మయోః పర
స్పరసాదృశ్యాదభిన్నయోః పృథగుపాదానం బింబప్రతి
బింబభావ ఇత్యాలంకారికసమయః ... *

చం॥ లోకే బింబప్రతిబింబ భావవ్యపదేశస్య గగనజలాశయాదిగత చంద్రాదివిషయతయా ప్రసిద్ధేః కథం ప్రకృతే తద్వ్యపదేశ ఇత్యాశంకా యామాహ వస్తుత ఇత్యాది॥ అభిన్నయోః తథాధ్యవసితయోః - పృథగితి భిన్నశబ్దేనేత్యర్థః - బింబప్రతిబింబభావ ఇతి బింబప్రతిబింబభావపదవా చ్యమిత్యర్థః - సమయ ఇతి సంకేత ఇత్యర్థః. ... ... *

సూ. వర్ణ్యోపమానధర్మాణా ముపమావాచకస్య చ । ఏకద్విత్ర్య
నుపాదానాద్భిన్నా లుప్తోపమాష్టధా ॥ తటిద్గౌరీందుతుల్యా
స్యా కర్పూరంతీ దృశోర్మమ। కాంత్యా స్మరవధూయంతీ దృష్టా
తన్వీ రహో మయా॥ యత్తయా మేళనం తత్ర లాభో మేయ
శ్చ తద్రతేః। తదేతత్కాకతాలీయమవితర్కితసంభవం.

చం॥ పూర్ణాయాముపమానాదిసమగ్రతానియమప్రసిద్ధేస్తద్విపరీతా యాం లుప్తోపమాయాం సర్వలోపనియమాశంకానిరాసాయ లక్షణపూ ర్వకం తాం విభజతే వర్ణ్యేత్యాదినా॥ చకారో వాశబ్దార్థే - తదనంతరం చ లోపే ఇత్యధ్యాహార్యం - ఏవం చేతరేతరయోగావివక్షయా వర్ణ్యస్యో పమానస్య ధర్మస్యోపమావాచకస్య వా లోపే అన్యతమానుపాదానే లుప్తో పమా - సా చ ఏకద్విత్ర్యనుపాదానాదష్టధా భిన్నేతి పూర్వాపరాభ్యా ముక్తం భవతి॥ తటిదిత్యాద్యుదాహరణాని॥ *

కు. ఉపమేయాదీనాం చతుర్ణాంమధ్యే ఏకస్యద్వయోస్త్రయాణాంవాప్రతిపాదకశబ్దాభావే లుప్తోపమేత్యుచ్యతే॥సాచాష్టధా॥ యథా॥వాచకలుప్తా౧. ధర్మలుప్తా౨. ధర్మవాచకలుప్తా౩. వాచకోపమేయలుప్తా౪. ఉపమానలుప్తా౫. వాచకోపమానలుప్తా౬. ధర్మోపమానలుప్తా౭. ధర్మోపమానవాచకలుప్తాచేతి౮. తతోఽపమానలోపరహితాశ్చత్వారోభేదాస్తటిద్గౌరీత్యాదిశ్లోకేనప్రదర్శితాః- తద్వంతోభేదాఉత్తరశ్లోకేనదర్శితాః- తత్రతటిద్గౌరీత్యత్రవాచకలోపస్తటిదివగౌరీత్యర్థే ఉపమానానిసామాన్యవచనైరితిసమాసవిధాయకశాస్త్రకృతః ఇందుతుల్యాస్యే త్యత్రధర్మలోపః సత్వైచ్ఛికః నశాస్త్రకృతః-కాంత్యాఇందుతుల్యాస్యేత్యపివక్తుం శక్యత్వాత్. ... ... *

చం॥ అథతోవ్యాచష్టే ఉపమేయాదీనామితి - వస్తుతోలాఘవాత్పూర్ణాభిన్నత్వంలక్షణంబోధ్యం॥ లక్షణవాక్యగతంక్రమముపేక్ష్యోదాహరణక్రమానుసారేణవిభాగందర్శయతి యథేత్యాది॥ వాచకలుప్తేతి-వాచకత్వంచాత్రానుపూర్వీవిశేషవత్త్వయోపమాబోధనేనిరూఢత్వంతచ్చ శక్త్యా నిరూఢలక్షణయావా తత్రాద్యమివాదేర్ద్వితీయంతు సదృక్పదాదేరితితదభావాత్తటిద్గౌరీత్యాదౌవాచకలోపః సమాసానుశాసనేన నిరూఢలక్షణావగమేపిఆనుపూర్వీవిశేషవత్త్వయాశబ్దవిశేషస్యతదబోధనాత్-శాస్త్రకృతఇతి-శాస్త్రప్రయుక్తఇత్యర్థః ... *

కు. కర్పూరంతీత్యత్రధర్మవాచకలోపః- కర్పూరమివాచరంతీత్యర్థేవిహితస్యకర్పూరవదానందాత్మకాచారార్థకస్యక్విప ఇవశబ్దేనసహలోపాత్ -అత్రధర్మలోపఐచ్ఛికః - నయనయోరానందాత్మకతయా కర్పూరంతీతి తదుపాదానస్యాపి సంభవాదితి. ... ... *

చం ॥ కర్పూరంతీత్యత్రేతి॥అత్రసర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వావక్తవ్యఇత్యనేనవిహితఃక్విప్ లుప్తాపిస్మర్యమాణోధర్మమాత్రరూపమాచారంబోధయతి- కర్పూరపదంచలక్షణయాకర్పూరసాదృశ్యం తస్యచాతిరిక్తత్వే

పూర్వవత్ ప్రయోజకతాసంసర్గేణాచారేన్వయో ధర్మరూపత్వేత్వ భేదేన- వస్తుతస్తుక్లిష్టోపాప్రతిసంధానేపితథాబోధాత్ - కర్పూరాదిశబ్దోపవకర్పూరాది సాదృశ్యప్రయోజకాభిన్నం తత్సాదృశ్యాభిన్నం వాచారంలక్షయంతీతియుక్తం॥ ననువాచకస్యేవాదేరనుపాదానాల్లోపోయుక్తః సాధారణధర్మస్యత్వాచారరూపస్య క్విబుపాత్తతయాకథంలోపస్తత్రాహ కర్పూరవదానందాత్మకాచారార్థస్యక్విపఇతి-కర్పూరస్యేవేతివార్థవతిః-ఆనందాత్మకఃజనకతాసంబంధేన- వస్తుగత్యాఆనందస్వరూపోయఆచారస్తద్బోధకస్యేత్యర్థః-నను క్విబ్లోపాజ్ఞానేప్యాచారప్రతీతేఃకర్పూరాదిపదానామేవతద్బోధకత్వపక్షే కథం ధర్మలోపస్సంగమనీయఇతిచేత్ - అత్రప్రాంచః ఏవమపితద్వాచకతయా విహితస్యక్విపోలోపాత్తల్లోపవ్యపదేశః- అతఏవాత్రసమానార్థకః క్యచ్నోపాత్తఃతస్యాలుప్తత్వాదిత్యాహుః- నవ్యాస్తుధర్మమాత్రరూపస్యాచారస్యోపాదానేపిఆనందత్వాదినావిశేషరూపేణానుపాదానాద్ధర్మలోపోయుక్తఏవఅన్యథాఇందుతుల్యాస్యేత్యాదేర్ధర్మలుప్తోదాహరణస్యాసంగతత్వాపత్తేః- నచైవంక్యజాదావపిధర్మలుప్తాస్యాదితివాచ్యంఇష్టాపత్తేరిత్యాహుః ... ... *

మ. కాంత్యాస్మరవధూయంతీత్యత్రవాచకోపమేయలోపః - అత్రకాంత్యేతి విశేషణసామర్థ్యాత్ స్వాత్మానంకామవధూమివాచరంతీత్యర్థస్యగమ్యమానతయాస్వాత్మన ఉపమేయస్యసహోపమావాచకేనానుపాదానాత్ - నత్వైచ్ఛికః స్వాత్మానంస్మరవధూయంతీత్యుపమేయోపాదానస్యాపిసంభవాత్. ... ... *

చం॥ కాంత్యాస్మరవధూయంతీత్యత్రేతి॥ ననూపమానాదాచార ఇతికర్మభూతాదుపమానాదాచారేక్యచోవిధానాత్ స్మరవధూంరతి మివాచరంతీత్యవగమేప్యాత్మానమన్యాం వేతి కథంనిర్ణయస్తత్రాహ విశేషణేతి- రత్యనురూపాచరణస్యకాంతికరణకత్వరూప విశేషణసామర్థ్యాదిత్యర్థః- కాంతేఃస్వరసతఃస్వీయత్వావగమాదితిభావః - నచాత్మనఉపమేయస్యతస్మిన్పదేనోపాదానా త్కథంలోపఇతివాచ్యం - తస్యాద్వితీ

యాంతతయా కర్మణాభూతోపమేయా సమర్పకత్వాత్ ఆస్యామిత్యధ్యాహృతేనైవ తద్బోధాత్ - అత్రచస్మరవధూపదేన స్మరవధూసాదృశ్యంలక్ష్యతే-తస్యచప్రయోజకత్వసంసర్గేణాభేదేనవాచారేన్వయః - తథాచస్మరవధూసాదృశ్యాభిన్న ఆత్మకర్మకోయ ఆచారస్తదాశ్రయా తన్వీతిబోధః. ... ... *

కు. కాకతాలీయమిత్యత్ర కాకతాళశబ్దౌ వృత్తివిషయేకాకతాళ సమవేతక్రియావర్తినౌ-తేనకాకాగమనమివ తాళపతనమివ కాకతాళమితి ఇవార్థే సమాసాచ్చతద్విషయాదితి జ్ఞాపకాత్సమాసః ఉభయత్రోపమేయంస్వస్యక్వచిద్గమనంతత్రైవ వరహసితస్యావస్థానంచ తేనస్వస్య తస్యావస్థశ్చసమాగమఃకాకతాళసమాగమసదృశ ఇతిఫలతి తతఃకాకతాళమివకాకతాలీయమితిద్వితీయస్మిన్నివార్థే సమాసాచ్చతద్విషయాదితిసూత్రేణ ఇవేప్రతికృతావిత్యధికారస్థేనచ్ఛప్రత్యయః తథాచపతనదళితంతాళఫలంయథాకాకేనోపభుక్తమేవంరహోదర్శనక్షుభితహృదయా తన్వీస్వేనోపభుక్తేతితదర్థః ॥ తతశ్చాత్రకాకాగమనతాళపతనసమాగమరూపస్య కాకకృతతాళఫలోపభోగరూపస్య చోపమానస్యానుపాదానాత్ ప్రత్యయార్థోపమాయా ముపమానలోపః సమాసార్థోపమాయాం వాచకోపమానలోపః సర్వోప్యయంలోపశ్ఛప్రత్యయవిధాయకశాస్త్రకృతః అవితర్కితసంభవమితి సాధారణధర్మస్యానుపాదానేప్రత్యయార్థోపమాయాం ధర్మోపమానలోపఃసమాసార్థోపమాయాంధర్మోపమానవాచకలోపః ఇతిసూక్ష్మయాదృష్ట్యావధారితవ్యం ఏతేషాముదాహరణాంతరాణివిస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే. *

చం॥ కాకతాలీయమిత్యత్రేతి॥వృత్తివిషయేసమాసవిషయే-జ్ఞాపకాదితి ఇవార్థేసమాసాభావేతద్విషయాదిత్యనేనేవార్థవిషయసమాసానువాదోనుపపన్నస్తద్జ్ఞాపకఇత్యర్థః ఉభయత్ర కాకాగమన తాళపతనయోః ఉపమేయమిత్యనంతరంక్రమేణేతిశేషః- తేనేతి కాకతాళ సమవేతక్రి

యోరపరయోః కాకతాళపదయోరివార్థేసమాసే నేత్యర్థః । కాకతాళస మాగమేతి- అయంభావః- కాకాగమనతాళపతనయోరుపమానత్వేతదుప మేయయోః స్వీయగమనతన్యగ్యస్థానయోఃపృథగను పాత్తత్వేనోపమే యతయాన్వయాయోగాత్ కాకతాళసమాగమఏవోపమానం- ఇత్థంచ కాకతాళసమాగమసదృశః కాకతాళపదార్థస్తస్య చాభేదేనస్వీయతన్వీ సమాగమరూపేఉపమేయేన్వయఇతి ॥ తతఇతి- తాదృశసమాసోత్తర మిత్యర్థః- ఇతితదర్థఇతి- కాకతాళపదలక్షితస్య కాకకృతతాళ ఫలోపభో గసదృశస్యాభేదేనతన్వీరతిలాభరూపేణోపమేయేనాన్వయాదితిభావః- అత్రపతనదళితమితిరహోదర్శనక్షుభితహృదయేతిచ బింబప్రతిబింబ భావాపన్నధర్మస్వరూపకథనం నత్వేవమన్వయాకాఙ్క్షఇతిబోధ్యం- నచ సకృదుచ్చారితాభ్యాం కాకతాళపదాభ్యాంకథముపమానద్వయావగమ ఇతివాచ్యం- అనుభవానుసార్యనుశాసనేనవ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యస్యస్ఫుటం ప్రతిపత్తేరితి ॥ ఏవంమరూహాత్వాత్పద్యంవ్యాఖ్యాయ తత్రోపమానలు ప్తాదీంశ్చతురోపిభేదాన్ ప్రదర్శయితుమాహ తతశ్చేతి॥ కాకాగమనే త్యాది- కాకాగమనతాళపతనరూపోయఃసమాగమఃతద్రూపస్యేత్యర్థః- ఇదంచ కాకాగమనమివతాళపతనమివేతిమహాభాష్యగతవిగ్రహవాక్యవి రోధశంకాపరిహారాయోక్తం- సమాగమస్యతాదృశక్రియాద్వయాభి న్నత్వేనోక్తయుక్త్యాతస్యోక్తార్థఏవపర్యవసానాత్- విశిష్టోపమాయాం విశేషణోపమావగతివత్సమాగమోపమాయామపిఉదవయవక్రియయో ర్యథాయోగంగమ్యమానాముపమామభిప్రేత్యమహాభాష్యకృతాంతా దృశవిగ్రహవాక్యప్రణయనమిత్యాశయః - ధర్మస్యానుపాదానఇతిత త్పాసేనేఅభవత్రిఽంబ్రవీమితేఇతిపాఠఇతిభావః. ... ... *

ఇతిశ్రీమత్తత్సదుపాఖ్యరామభట్టసూరివరాత్మజవైద్యనాథవిరచితా యామలంకారచంద్రికాఖ్యాయాం కువలయానందవ్యాఖ్యాయాముప మాప్రకరణం సంపూర్ణం. ****************************

అనన్వయాలంకారః--౨.

కు ఉపమానోపమేయత్వం యదేకస్యైవవస్తునః। ఇందురిందురివ శ్రీమానిత్యాదౌ తదనన్వయః॥ఏకస్యైవవస్తున ఉపమానోపమేయత్వవర్ణనమనన్వయః - వర్ణ్యమానమపిస్వస్య స్వేన సాధర్మ్యంనాన్వేతీతివ్యుత్పత్తేః- అనన్వయినోప్యర్థస్యాభిధానంసదృశాంతరవ్యవచ్ఛేదే నానుపమత్వద్యోతనాయ - ఇందురిందురివశ్రీమానిత్యుక్తే శ్రీమత్త్వేచంద్రస్యనాన్య స్సదృశోస్తీతి సదృశాంతర వ్యవచ్ఛేదోలభ్యతే - తతశ్చ స్వస్య స్వేనాపిసాదృశ్యాసంభవాదనుపమత్వేపర్యవసానం ॥ యథావా॥గగనంగగనాకారంసాగరస్సాగరోపమః । రామరావణయోర్యుద్ధంరామరావణయోరివ॥ పూర్వోదాహరణేశ్రీమత్త్వస్యధర్మస్యోపాదానమస్తి। ఇహతుగగనాదిషువైపుల్యాదేర్ధర్మస్యతథాస్తీతివిశేషః॥ ... *

చం॥ యద్యప్యుపమానరూపణానంతరంతన్మూలాలంకారేషుసంభవత్సాదృశ్యోపమేయోపమైవప్రథమంనిరూపయితుముచితా నచత్వారోపితసాదృశ్యనిబంధనోనన్వయః- తథాపి తంద్వితీయసదృశవ్యవచ్ఛేదఫలకతయా తృతీయసదృశవ్యవచ్ఛేదఫలికా ముపమేయోపమామపేక్ష్యశీఘ్రోపస్థితికమభిప్రేత్యప్రథమంనిరూపయతిఉపమానోప మేయత్వమితి ఉపమానత్వముపమేయత్వంచేత్యర్థః- ద్వంద్వాంతేశ్రూయమాణత్వాత్- వివక్ష్యతఇతిచ శేషః- ఏవంచైకస్యైవవస్తునోయదుపమానత్వముపమేయత్వంచవివక్ష్యతేతదనన్వయఇత్యన్వయః- అసంభవశంకానిరాసాయమధ్యేఉదాహరణోక్తిః॥ నన్వుక్తలక్షణస్య భణితిరివమతిర్మతిరివచేష్టేత్యాదిరశనోపమాయామతివ్యాప్తిః - తత్రమత్యాదేరేకస్యైవవస్తునఉపమానత్వస్యోపమేయత్వస్యచవర్ణనాత్ -అత్రైకస్య వస్తునోయదేకనిరూపితముపమానత్వముపమేయత్వంచేతివివక్షితం - ఏకపదస్యావృత్తికల్పనాత్ - ఇత్థంచరశనోపమాయాం మత్యాదేశ్చేష్టాదినిరూపితముపమానత్వంభణిత్యాది నిరూపితయోపమేయత్వమిత్యేక నిరూపితోపమానోపమేయత్వవిరహాన్నాతివ్యాప్తిరిత్యుచ్యతే తదాఖమివజలంజలమి

వఖమిత్యుపమేయోపమాయామతివ్యాప్తిః-తత్రైకస్యైవ వస్తునోఽగగన
స్యైకజలనిరూపితస్యోపమానత్వస్యోప మేయత్వస్యచవర్ణ్ణనాదితిచేన్నై
వం-ఏకస్యైవేతివిరోధద్యోతకైవకారబలేనస్వాశ్రయనిరూపితయోరు
పమానోపమేయత్వయోర్లాభేనక్వాప్యతిప్రసంగాభావాత్ - అస్తిహి
ఇందురిందురివేత్యనన్వయేఉపమానత్వ ముపమేయత్వం చస్వాశ్రయేం
దునిరూపితంనతురశనోపమాయాముపమేయోపమాయాంవేతి సంక్షేపః
అనన్వయపదప్రవృత్తినిమిత్తమాహవర్ణ్ణ్యమానమపీతి॥ నాన్వేతీతి నసం
బధ్యతఇత్యర్థః-సాధర్మ్యస్యభేదఘటితత్వాదితిభావః-నన్వేవంసత్యసం
బద్ధప్రలాపత్వాపత్తిరిత్యతఆహ అనన్వయినోపీతి- బాధితస్యాపీత్యర్థః-
అర్థస్యసాధర్మ్యస్యఅభిధానంఆహార్యారోపరూపతయాప్రతిపాదనంస
దృశాంతరవ్యవచ్ఛేదేనసదృశాంతరవ్యావృత్తిబోధద్వారేణ- ఏతదేవవి
శదయతి ఇందురిత్యాదినా॥ ఇత్థంచసదృశాంతరవ్యావృత్తిసూచనద్వా
రానుపమత్వద్యోతనరూపప్రయోజనవత్త్వాదాపాతతో రుద్రరోదనార్థ
వాదవద్ద్వారమాత్రతయా సాదృశ్యప్రతిపాదనేపి నాసంబద్ధప్రలాప
త్వాపత్తిరితిభావః।ఉదాహరణాంతరమాహ యథావేతి॥గగనాకారంగగ
నసదృశంఇవేత్యతః ప్రాక్ యుద్ధమిత్యధ్యాహార్యం॥ ఉదాహరణాంతర
ప్రదర్శనేబీజమాహ పూర్వోదాహరణఇతి॥ వైపుల్యాదేరిత్యాదిపదాత్
గాంభీర్యదారుణత్వయోస్సంగ్రహః॥ ఇత్యనన్వయప్రకరణం. *

ఉపమేయోపమాలంకారః - ౩.

కా. పర్యాయేణద్వయోస్తచ్చేదుపమేయోపమామతా। ధర్మోర్థ
ఇవపూర్ణశ్రీరర్థోధర్మఇవత్వయి ॥ ద్వయోఃపర్యాయేణో
పమానోపమేయత్వ కల్పనంతృతీయ సదృశవ్యవచ్ఛేదార్థం-
ధర్మార్థయోర్హిఏక స్యచిత్తేనచిత్సాదృశ్యేవర్ణితేతస్యా
ప్యన్యేనసాదృశ్యమర్థ సిద్ధమపిముఖతో వర్ణ్యమానం తృతీ
యసదృశవ్యవచ్ఛేదకంఫలతి. ... ... *

చం॥ అథోపమేయోపమాంలక్షయతి ॥ పర్యాయేణేతి అయాగపద్యేనే
త్యర్థః- వాక్యభేదేనేతియావత్ -తత్ ఉపమానోపమేయత్వం వివక్ష్యేత
ఇతిశేషః ప్రాప్తిబోధ్యః- ఉపమేయోపమేతిలక్ష్యనిర్దేశః - ఉపమేయో

పమేతివృత్త్యుక్తేః-ధర్మోఽర్థ ఇవేత్యుదాహరణం-అర్థోఽధనం-పూర్ణశ్రీః
పూర్ణసమృద్ధిః - అత్ర చ ధర్మార్థయోర్ద్వయోర్వాక్యభేదేన ఉపమాన
త్వముపమేయత్వంచ వర్ణితం- తత్రాద్యవాక్యే అర్థస్యోపమానత్వం ధర్మ
స్యోపమేయత్వం-ద్వితీయే తు తద్విపర్యాసేన ధర్మస్యోపమానత్వమర్థస్యో
పమేయత్వమితి లక్షణసమన్వయః-ఉపమానోపమేయత్వమాత్రోక్తావన
న్వయేతివ్యాప్తేర్ద్వయోరిత్యుక్తం - ఏవమపి- సమత్వం శరది ప్రాపుర
ంభోకుముదతారకా ఇత్యుభయవిశ్రాంతసాదృశ్యాయా ముపమా
యామతివ్యాప్తిః- తత్ర ద్వయోః కుముదతారకయోః సాదృశ్యాశ్రయ
త్వరూపోపమేయత్వస్యైవ తత్ప్రతియోగిత్వరూపస్యోపమానత్వస్యాప్య
ర్థతః ప్రతీతేరతః పర్యాయేణేత్యుక్తం - నను భణితిరివ మతిర్మతిరివ చేష్టా
చేష్టేవ కీర్తిరతివిమలేతి రశనోపమాయామతివ్యాప్తిః- తత్ర ద్వయోర్మ
తిచేష్టయోర్వాక్యభేదేనోపమానోపమేయత్వవర్ణనాదితి చేత్ - న- ద్వ
యోరిత్యనేన పరస్పరముపమానోపమేయత్వస్య వివక్షితత్వాత్ - అన్య
థా పర్యాయపదేనైవానన్వయవారణే తస్య వైయర్థ్యాపత్తేరితి సంక్షేపః-
ననూపమాప్రతీపోభయరూపాయా ఉపమాన్వయరూపాయా వా ఉప
మేయోపమాయా అలంకారాంతరత్వే కిం బీజమిత్యత ఆహ ద్వయోరితి॥
తథా చార్థవిశేషద్యోతకతయా చమత్కృతివైలక్షణ్యమేవ తత్ర బీజమితి
భావః॥ కథం తృతీయసదృశవ్యవచ్ఛేదలాభస్తత్రాహ ధర్మార్థయోరి
తి॥ ధర్మార్థయోర్మధ్య ఇత్యర్థః-ముఖతశ్శబ్దేన తథా చ ప్రాప్తస్య పున
ర్వచనం తదితరపరిసంఖ్యార్థమితి న్యాయాదిహాపి తృతీయసదృశవ్యావృ
త్తిలాభ ఇతి భావః. ... ... *

కు. యథా వా॥ ఖమివ జలం జలమివ ఖం హంసశ్చంద్ర ఇవ హంస ఇ
వ చంద్రః। కుముదాకారాస్తారాస్తారాకారాణి కుముదాని ॥
పూర్వత్ర పూర్ణశ్రీరితి ధర్మ ఉపాత్తః । ఇహ నిర్మలత్వాదిధ
ర్మో నోపాత్త ఇతి భేదః - ఉదాహరణద్వయేపి ప్రకృతయోరే
వోపమానోపమేయత్వకల్పనం । రాజ్ఞి ధర్మార్థసమృద్ధేః శర
దిగగనసలిలాదినైర్మల్యస్య చ వర్ణనీయత్వాత్ - ప్రకృతా
ప్రకృతయోరప్యేషా సంభవతి॥ యథా వా ॥ గిరిరివ గజరాజో

యంగజరాజఇవోచ్చైకైర్విభాతిగిరిః॥నిర్ఝరఇవమదధారా
మదధారేవాస్యనిర్ఝరస్స్రవతి. ... ... *

చం॥ ఖమివేతి శరద్వర్ణసమిదం-ఖమాకాశమివజలంకాలుష్యాపగమేనని
ర్మలత్వాతిశయాత్ - శేషంస్పష్టం-నిర్మలత్వాదీత్యాదిపదేనశైత్యాతిశ
యపరిగ్రహః॥ గిరిరివేతి॥ అత్రగజఃప్రకృతః- అయమితిప్రకృతపరామ
ర్శిసర్వనామనిర్దిష్టత్వాత్ - అతఏవోపక్రమాదగ్రేప్యస్యమదధారేత్య
న్వయోబోధ్యః-అత్రపూర్వార్ధేఉచ్చైకైర్విభాతీతిసమానధర్మఉపాత్తః
ఉత్తరార్ధేచస్రవతీతిసఉక్తఇతిదిక్-ఇత్యుపమేయోపమాప్రకరణం.

ప్రతీపాలంకారః- ౪.

క. ప్రతీపముపమానస్యోపమేయత్వప్రకల్పనమ్ । త్వల్లోచనస
మంపద్మంత్వద్వక్త్రసదృశోవిధుః॥ ప్రసిద్ధోపమానోపమేయ
భావఃప్రాతిలోమ్యాత్ప్రతీపం॥ యధావా॥యత్త్వన్నేత్ర
సమానకాంతిసలిలేమగ్నం తదిందీవరంమేఘైరంతరితఃప్రి
యేతవముఖచ్ఛాయానుకారీశశీ। యేపిత్వద్గమనానుసారిగత
యస్తేరాజహంసాగతాస్త్వత్సాదృశ్యవినోదమాత్రమపిమె
దైవేననక్షమ్యతే. ... ... *

చం॥ ప్రతీపమితిలక్ష్యనిర్దేశః॥ ననూపమానోపమేయభావస్యవైవక్షిక
తయాముఖాదేరప్యుపమానత్వసంభవాచ్చంద్రఇవముఖమిత్యుపమా
యామతివ్యాప్తిరిత్యతఆహ॥ ప్రసిద్ధేతి ॥ ప్రసిద్ధోపమానస్యఉపమేయ
భావఃఉపమేయత్వంప్రతీపంప్రతీపపదవాచ్యం- కుతః-ప్రాతిలోమ్యాత్,
ప్రసిద్ధోపమానప్రతికూలత్వాత్ - ఉపమేయభావప్రాతిలోమ్యాదిత్య
విసర్గపాఠేపి ప్రసిద్ధోపమానస్యయ ఉపమేయభావ స్తస్యప్రాతిలో
మ్యాదుపమానప్రతికూలత్వాదుపమానస్యోపమేయత్వకల్పనంప్రతీపమి
త్యుచ్యతఇతివ్యాఖ్యేయం- నతుప్రసిద్ధస్యోపమానోపమేయ భావస్యవై
పరీత్యాదితియధాశ్రుతరీత్యా- ఏవంవిధప్రాతిలోమ్యస్య తృతీయపంచ
మప్రతీపభేదావ్యాపిత్వేనప్రతీపపదప్రవృత్తినిమిత్తత్వాయోగాదితి- ఏ
వంచోక్తప్రకారేణోపమానప్రాతికూల్యస్యప్రతీపపదప్రవృత్తినిమిత్తత్వ
కథనేనప్రసిద్ధోపమానప్రతికూలధర్మఃప్రతీపమితి ప్రతీపపంచకసాధారణం

సామాన్యలక్షణమితిసూచితం- అతఏవపంచమప్రతీపవ్యాఖ్యానావసరేఏవ
క్ష్యతి ఉపమానప్రాప్తిలాఘవాదితి- ప్రతికూలత్వంచతిరస్కారప్రయోజ
కత్వం- ఏతస్యచసకలప్రతీపభేదసాధారణ్యంతత్రతత్రస్ఫుటీకరిష్యతే ॥
యథావేతి॥ ప్రోషితస్యప్రియాంప్రతివియోగవేదనానివేదనమిదం - అ
యిప్రియేత్వదీయసాదృశ్యేన వినోదనంవినోదోవిరహాయాపనంతన్మాత్ర
మపిమమదైవేననక్షమ్యతే॥ ఏతదేవదర్శయతి యదిత్యాదినా॥త్వన్నేత్ర
యోఃసమానాసాధారణీకాంతిశ్శోభా యస్యతథావిధంయదిందీవరంత
త్సలిలేమగ్నంవర్షర్తునాజలవృద్ధేః-తవముఖస్య ఛాయయాకాంత్యాఅను
కారీసదృశఃశశీమేఘైరంతరితస్తిరోహితః- యేపీత్యపిర్భిన్నక్రమఃత్వద్గ
మనసదృశగతయోయేరాజహంసాస్తేపిగతా ఇతి-అత్రకాంతీత్యాదిధర్మో
పాదానాత్పూర్వోదాహరణవైలక్షణ్యంబోధ్యం - ననూపమానాదుప
మేయస్యాధిక్యవర్ణనరూపాద్వ్యతిరేకాలంకారాదస్యకోభేదః - ఉచ్య
తే - తత్రవైధర్మ్యప్రయుక్తముపమేయస్యాధిక్యం వివక్షితమిహతూప
మానతామాత్రప్రయుక్తత్వాత్సాధర్మ్యప్రయుక్తమితి. *

కు. అన్యోపమేయలాభేనవర్ణ్యస్యానాదరశ్చతత్। అలంగర్వే
ణతేవక్త్రకాంత్యాచంద్రోపి భవాదృశః॥ అత్యుత్కృష్టగుణ
తయావర్ణ్యమానస్యాన్యత్రస్వసాదృశ్యమసహమానస్యోప
మేయంకించిత్ప్రదర్శ్యతావతాతస్యతిరస్కారోద్వితీయం
ప్రతీపం పూర్వస్మాదపివిచ్ఛిత్తివిశేషశాలి॥ యథావా॥గర్వ
మసంవాహ్యమిమంలోచనయుగళేనకింవహసిభద్రే। సంతీ
దృశానిదిశిదిశిసరస్సునసునీలనళినాని॥ ... *

చం ॥ ప్రతీపాంతరమాహ అన్యోపమేయేతి॥ అన్యదవర్ణ్యంఉపమానం
తద్రూపంయదుపమేయం తస్యలాభేనవర్ణనీయస్య ముఖాదేరనాదరోగ
ర్వపరిహారోపి - తత్ ప్రతీపమిత్యర్థః-తస్యగర్వప్రసక్తిపూర్వకత్వే
నోపమేయతాయాఅపిపూర్వమప్రాప్త్యా ఉపమానతిరస్కృతివిశేషప్ర
యోజకత్వాదితిభావః-అతఏవలాభేనేత్యుక్తంనతుసత్త్వేనేతి- అప్రా
ప్తప్రాప్తేర్లాభశబ్దార్థత్వాత్ -విచ్ఛిత్తివిశేషేతిచమత్కారోత్కర్షేత్య
ర్థః-ఉక్తరీత్యోపమానతిరస్కారాతిశయప్రతీతేరితిభావః॥గర్వమితి॥ అ

సంవాహ్యం సంవహనాయోగ్యం అపరిమితమితి యావత్ -భద్రే శోభనే
ఇతి సంబోధనం- నన్వితి హేత్వర్థే అవ్యయానామనేకార్థత్వాత్ - పూ
ర్వోదాహరణే కాంత్యేతి సమానధర్మోపాదానమిహ తు నేతి భేదః॥ *

కు. వర్ణ్యోపమేయలాభేన తథాన్యస్యాప్యనాదరః। కః క్రౌర్య
దర్పస్తే మృత్యో త్వత్తుల్యాస్సంతి హి స్త్రియః॥ అత్యుత్కృష్టగు
ణతయా క్వచిదప్యసమానభావమసహమానస్యావర్ణ్యస్య
వర్ణ్యముపమేయం పరికల్ప్య తావతా తస్య తిరస్కారః పూ
ర్వప్రతీపవైపరీత్యేన తృతీయం ప్రతీపం॥ యథా వా॥ అహమేవ
గురుస్సుదారుణానామితి హాలాహల మాస్మ తాత దృప్యః। నను
సన్తి భవాదృశాని భూయో భువనేస్మిన్ వచనాని దుర్జనానాం॥

చం॥ వర్ణ్యోపమేయేతి॥ అన్యస్యావర్ణ్యస్య అనాదరోపి- తథా ప్రతీపమి
త్యర్థః- అహమేవేతి- సుదారుణానాం తీవ్రాణాం గురుః శ్రేష్ఠః-తాతే
తి సానుకంపసంబోధనే-మాస్మ దృప్య ఇతి దర్పం మా కృథా ఇత్యర్థః. *

కు. వర్ణ్యేనాన్యస్యోపమాయా అనిష్పత్తివచశ్చ తత్। ముధాప
వాదో ముగ్ధాక్షి త్వన్ముఖాభం కిలాంబుజం॥ వర్ణ్యేన అవర్ణ్య
స్యోపమిత్యనిష్పత్తివచనం పూర్వేభ్య ఉత్కృష్టశాలి చతుర్థం
ప్రతీపం- ఉదాహరణే ముధాపవాదతోక్త్యా ఉపమిత్యనిష్ప
త్తిరుద్ఘాటితా॥ యథా వా॥ ఆకర్ణయ సరోజాక్షి వచనీయమి
దం భువి। శశాంకస్తవ వక్త్రేణ పామరైరుపమీయతే॥ *

చం॥ వర్ణ్యేనాన్యస్యేతి నిరూపితత్వం తృతీయార్థః - వర్ణ్యనిరూపితా
యాన్యస్యావర్ణ్యస్యోపమా తస్యా ఇత్యర్థః- అనిష్పత్తివచః ఉచ్యమానా
అనిష్పత్తిః కృదభిహిత ఇతి న్యాయాత్ -తత్ప్రతీపం॥ ముధేతి॥ కిలేతి వార్తా
యాం-త్వన్ముఖాభమంబుజమితి వార్తా ముధా నిష్ప్రయోజనాపవాదః- అ
లీకార్థకత్వేనాపవాదస్య నిష్ప్రయోజనత్వం- ఉత్కృష్టేతి - ఉపమానతిర
స్కారాతిశయప్రయోజకత్వరూపేత్యర్థః- ముధాపవాదతోక్త్యేతి-ఉ
క్తార్థమేతత్॥ ఆకర్ణయేతి॥ వచనీయం అలీకతయా నిందితం- అత ఏవ భువీ
త్యుక్తం- లోకాంతరే ముఖాసన్నిధానేన విశేషాదర్శనాదలీకత్వగ్రహా
యోగాత్ - సన్నిధానేపి విశేషాగ్రహణాత్పామరైరిత్యుక్తం-అత్ర వచ

నీయంపామరైరిత్యేతాభ్యా ముపమితేరనిష్పత్తిః ప్రకాశ్యతే. ...... *

మూ. ప్రతీపముపమానస్యాకైమర్థ్యమపిమన్యతే। దృష్టంచేద్వదనం
తస్యాః కింపద్మేనకిమిందునా ॥ ఉపమేయస్యైవోపమానప్ర
యోజనధూర్వహత్వేన ఉపమానకైమర్థ్య ముపమానప్రా
తిలోమ్యాత్పంచమంప్రతీపం. ... ... *

చం ॥ ప్రతీపమితి ॥ కఃఅర్థఃప్రయోజనం యస్యతత్తథా అనర్థకమితి
యావత్ - తస్యభావఃకైమర్థ్యం- తదపిప్రతీపం-మన్యతే ఆలంకారికా
ఇతిశేషః- ననూపమానస్యపద్మచంద్రాదేరాహ్లాదవిశేషరూపప్రయోజన
సత్త్వాత్కథమనర్థకత్వమతఆహ ఉపమేయస్యైవేతి॥ ఉపమానధూర్వ
హత్వేన ఉపమానకార్యకారిత్వేన-అయంచోపమానకైమర్థ్యేహేతుః-
అతశ్చోపమానకైమర్థ్యమిత్యధ్యాహార్యం-ఆహ్లాదవిశేషాదేరన్యలభ్య
త్వేనప్రయోజనత్వాసంభవాత్ కైమర్థ్యమితిభావః - ఉపమానప్ర
యోజకధూర్వహత్వేనేతిపాఠే ఉపమానంప్రయోజకం యస్యాఇతిబ
హువ్రీహిః - ననూపమానకైమర్థ్యస్యోపమానాక్షేపశ్చాక్షేపఇతివా
మనసూత్రేణాక్షేపాలంకారత్వేనోక్తత్వాత్కథంప్రతీపత్వమతఆహ
ఉపమానప్రాతిలోమ్యాదితి ఉపమానప్రతికూలత్వాదిత్యర్థః - ప్రతికూ
లత్వంచతిరస్కారప్రయోజకత్వమిత్యుక్తం-తథాచప్రతీపసామాన్యల
క్షణాక్రాంతత్వాత్ ప్రతీపాంతర్భావఏవోచితఇతిభావః. *

మూ. యథావా ॥ తదోజసస్తద్యశసస్స్థితావిమౌవృథేతిచిత్తే
కురుతేయదాయదా । తనోతిభానోఃపరివేషకైతవాత్త
దావిధిఃకుండలనాంవిధోరపి. ... ... *

చం॥తదోజసఇతి॥నైషధీయేనైషధవర్ణనమిదం- విధిర్బ్రహ్మాతస్యనళస్య
ఓజసఃప్రతాపస్యతద్యశసశ్చస్థితౌసత్యాంఇమౌసూర్యచంద్రౌవృథా
ప్రతాపజ్యోత్స్నాదేఃకార్యస్య తాభ్యామేవోపపత్తేర్నిరర్థకావితి చిత్తే
యదాయదాకురుతే- తదాభానోర్విధోశ్చపరివేషస్యపరిధేఃకైతవాచ్ఛ
లాత్-కుండలనాంవైయర్థ్యసూచికాం రేఖావేష్టనాంకరోతీత్యన్వయః-
అత్రచనాయంపరివేషః-కింతుకుండలనేత్యపహ్నుతౌకైమర్థ్యరూపప్ర
తీపస్యాంగత్వాత్తయోరంగాంగిభావలక్షణః సంకరః యద్యత్రాప్యుపమి

త్యాదివచ్చతత్పదవీప్సాయాఅకరణంనదోషఇతిబోధ్యం. ... *

కా. కేచి దనన్వయోపమేయోపమాప్రతీపానా ముపమావిశేష
త్వేనతదంతర్భావంమన్యంతెఅన్యేతుపంచమంప్రతీపప్రకా
రంఉపమానాక్షేపరూపత్వాదాక్షేపాలంకారమాహుః॥ *

చం ॥ కేచిద్దండిప్రభృతయః- అనన్వయోపమాప్రతీపానామితి-ప్రతీపపదేనచాత్రాద్యభేదత్రయమేవగృహ్యతే- నత్వంత్యభేదద్వయమపి-తత్రోపమితిక్రియానిష్పత్తేరభావేనోపమాంతర్భావాసంభవాత్-వస్తుతస్త్వాద్యభేదత్రయస్యాపినోపమాంతర్గతిర్యుక్తా - చమత్కారంప్రతిసాధర్మ్యస్యప్రాధాన్యేనాప్రయోజకత్వాత్ -సాధర్మ్యనిబంధన ఉపమానతిరస్కారఏవహిత్రచమత్కృతిప్రయోజకతయా వివక్షితోనతుసాధర్మ్యమేవముఖతశ్చ మత్కారితయా వివక్షితమితిసహృదయసాక్షికం- ఏవమనన్వయోపమేయోపమయోరపినసాదృశ్యస్య చమత్కారితయాప్రాధాన్యేనవివక్షా- కింతుద్వితీయతృతీయసదృశవ్యవచ్ఛేదోపాయతయేతినతయోరప్యుపమాంతర్గతిర్యుజ్యతే- అన్యథాసాదృశ్యవర్ణనమాత్రేణోపమాంతర్భావే ధైర్యలావణ్యగాంభీర్య ప్రముఖైస్త్వముదన్వతోగుణైస్తుల్యోసి భేదస్తువపుషైవేదృశ వ్యతిరేకాలంకారస్యాప్యుపమాంతర్గతిస్స్యాత్- తత్రసాధర్మ్యసమానాధికరణం వైధర్మ్యమేవచమత్కారేప్రధానంనతుసాధర్మ్యమితిచేత్తుల్యమిదంప్రతీపాదిష్వపీతిసహృదయైరాకలనీయం-ఏతదేవాస్వరసబీజమభిసంధాయోక్తం కేచిదితి అన్యేవామనాదయః- అత్రచాస్వరసబీజంప్రాగేవావేదితం ॥ ఇతిప్రతీపప్రకరణం.

రూపకాలంకారః - ౫.

కా. విషయ్యభేదతాద్రూప్యరంజనంవిషయస్యయత్ । రూపకం
తత్త్రిధాధిక్యన్యూనత్వానుభయోక్తిభిః ॥ అయంహిధూర్జ
టిస్సాక్షాద్యేనదగ్ధాఃపురఃక్షణాత్ । అయమాస్తేవినాశంభు
స్తార్తీయీకంవిలోచనమ్ ॥ శంభుర్విశ్వమవత్యద్యస్వీకృత్యస
మదృష్టితామ్ । అస్యాముఖేందునాలబ్ధేనేత్రానందేకిమిందు
నా ॥ సాధ్వీయమపరాలక్ష్మీరసుధాసాగరోదితా । అయంక
ళంకినశ్చంద్రాన్ముఖచంద్రోతిరిచ్యతే. ... *

చం ॥ రూపకంలక్షయతి విషయ్యభేదేతి ॥ రూప్యతే ఇతరవ్యావృత్తత
యాజ్ఞాయతే ధర్మీ అనేనేతి రూపం తత్ రూపమస్యాస్తీతి రూపస్తస్య భా
వస్తాద్రూప్యం చంద్రకార్యకారిత్వాది-విషయిణ ఉపమానస్య అభేదతా
ద్రూప్యాభ్యాం విషయస్యోపమేయస్య యద్రంజనమివ రంజనం స్వోపరక్త
బుద్ధివిషయీకరణమితి యావత్ - తద్రూపకమిత్యర్థః- రూపకం తదిత్యేవ
పాఠః-రూపకంత్వితిపాఠేతు తదిత్యధ్యాహార్యం - ఉపాత్తబింబాదివిశిష్టవి
షయధర్మికాహార్యారోపనిశ్చయ విషయీభూతం ఉపమానాద్భేదతా
ద్రూప్యాన్యతరత్ రూపకమితితు నిష్కర్షః - ముఖచంద్ర ఇత్యాదౌ నా
మార్థయోరభేదాన్వయవ్యుత్పత్తివశాదాహార్య చంద్రాభేదనిశ్చయాల్ల
క్షణసమన్వయః- ముఖమపరశ్చంద్ర ఇత్యత్రతు నచంద్రాభేదో విషయః
అపరఇతి భేదస్యవివక్షితత్వాత్ - అపితుచంద్రకార్యకారిత్వ రూపం తా
ద్రూప్యమితి తత్రాపి లక్షణసంగతిః-నచతస్యముఖేసత్త్వాత్కథమారోప
ఇతి వాచ్యం చంద్రకార్యసజాతీయకారిత్వస్యైవ ముఖేసత్త్వాదితి- యద్య
పి నామార్థయోరభేదాన్వయానురోధాదిహాపి చంద్రపదలక్షితస్య తత్కా
ర్యకారిణోఽభేదసంసర్గేణైవ ముఖేన్వయాదభేదరూపకమేవ తథాప్యుప
మానతావచ్ఛేదకరూపేణాభేదభానే ఏవాభేదరూపకత్వం తత్కార్యకారి
త్వాదిరూపేణాభేదభానేతు తాద్రూప్యరూపకత్వమితి తాత్పర్యం- అత్ర
కమలమనంభసి కమలే కువలే యే తాని కనకలతికాయా మిత్యాద్యతిశ
యోక్తివారణాయోపాత్తేతి విషయవిశేషణం - ఆరోపశ్చనిషేధానంగ
కత్వేనవిశేషణీయః- తేనాపహ్నుతౌ నాతివ్యాప్తిః - భ్రాంతివారణా
యాహార్యేతి॥ త్వత్పాదనఖరత్నానాం యదలక్తకమార్జనం। ఇదంశ్రీఖం
డలేపేనపాండురీకరణంవిధోరితి నిదర్శనావారణాయ బింబాదివిశిష్టేతి-సం
శయోత్ప్రేక్షయోర్నిరాసాయ నిశ్చయేత్యుక్తమితి సంక్షేపః - ఆధిక్యే
త్యాది-ఆధిక్యముపమానస్య స్వాభావికీమవస్థామపేక్ష్యోపమేయతాదా
త్మ్యావస్థాయాంబోధ్యం- ఏవంన్యూనత్వమపి-అనుభయం ఆధిక్యన్యూ
నత్వోభయరహితం-అభేదతాద్రూప్యాన్యతరమాత్రం ॥అయంహీత్యా
ది॥అయంవర్ణ్యమానో రాజా-యేన హేతునా-పురోనగర్యః- శివస్యాపి త్రి
పురదగ్ధృత్వాత్స ఇవాయమితి భావః-తార్తీయీకమితి ॥ తృతీయమేవ తా

ర్త్రీయాకం- తీయాదికక్ స్వార్థేవాచ్య ఇతి వార్త్తికానుసారాత్ - విలోచ
నం వినేత్యన్వయః ॥ శంభురితి ॥ అత్రాప్యయమిత్యనుషంజనీయం -
అన్యథాతిశయోక్త్యాపత్త్యా రూపకోదాహరణత్వాసంగతేః - అద్వ్యరా
జభావావస్థాయాం సమదృష్టితాం సమసంఖ్యాలోచనతాం ఏకరూపలో
చనవత్త్వాంచ-ముఖేందునేతి- అత్రేందుపదమిందుకార్యకారిపరం- కిమిం
దునేతి ప్రసిద్ధచంద్రాద్భేదవివక్షణాత్ - అతశ్చంద్రతాద్రూప్యరూప
కమిదం- న చాత్రోత్తరపదార్థప్రాధాన్యాదిందుకార్యకారిణి ముఖాభే
దభానాన్ముఖాభేదరూపకం స్యాత్ - నను చంద్రతాద్రూప్యరూపకమితి
వాచ్యం వ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యేణ ముఖస్య స్వనిష్ఠాభేదప్రతియోగిత్వసంస
ర్గేణాన్వయాభ్యుపగమాత్ - విశేషణానుయోగికస్యాపి విశేషణసంబం
ధతాయాః స్వామిత్వస్య షష్ఠ్యర్థత్వవాదిభిః ప్రాచీనైశ్చైత్రస్య ధన
మిత్యాదావంగీకారాత్ - ఏవంచ ముఖనిష్ఠాభేద ప్రతియోగి చంద్రస్త
త్కార్యకారీ వేతి బోధాన్న ముఖాభేదరూపకాపత్తిః ముఖప్రతియోగికా
భేదస్యాభానాదితి- ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యం॥ అసుధేతి॥ 'సుధాసాగరా
దుదితా ఉత్పన్నా ప్రసిద్ధా లక్ష్మీః-ఇయం తు న తథేతి న్యూనతోక్తిః- అటితి
చ్యుత ఇతి- నిష్కళంకతయాఽధికో భవతీత్యర్థః ✻

ష. విషయి ఉపమానభూతం పద్మాది విషయస్తుపమేయభూతం
వర్ణనీయం ముఖాది- విషయిణో రూపేణ విషయస్య రంజనం
రూపకం- అన్యరూపేణ రూపవత్త్వకరణాత్ -తచ్చ క్వచిత్ప్రసి
ద్ధవిషయ్యభేదే పర్యవసితం- క్వచిద్భేదే ప్రతీయమాన ఏవ త
దీయధర్మారోపమాత్రే పర్యవసితం తతశ్చ రూపకం తావద్ద్వి
విధం - అభేదరూపకం తాద్రూప్యరూపకం చేతి - ద్వివిధమపి
ప్రత్యేకం త్రివిధం-ప్రసిద్ధవిషయ్యాధిక్యవర్ణనేన తన్న్యూ
నత్వవర్ణనేన అనుభయతోక్త్యా చ-ఏవం రూపకం షడ్విధం ॥
అయం హీత్యాది సార్ధశ్లోకేనాభేదరూపకాణి । అస్యాముఖేం
దునేత్యాది సార్ధశ్లోకేన తాద్రూప్యరూపకాణి - ఆధిక్యన్యూన
త్వానుభయోక్త్యుద్దేశక్రమప్రాతిలోమ్యేనోదాహృతాని
యోనసద్ధర్మిణి విశేషణేన వర్ణనీయే రాజ్ఞి ప్రసిద్ధశివాభేదానురం

జనాత్ - శివస్యపూర్వావస్థాతో వర్ణనీయరాజభావావస్థా
యాం న్యూనత్వాధిక్యయోరవర్ణనాచ్చానుభయాభేదరూ
పకమాద్యం - తృతీయలోచనప్రహాణోక్త్యా పూర్వావస్థాతో
న్యూనతాప్రదర్శనాన్న్యూనాభేదరూపకం ద్వితీయం - న్యూ
నత్వవర్ణనమప్యభేదదార్ఢ్యోపాదకత్వాచ్చమత్కారి -
విషమదృష్టిత్వపరిత్యాగేన జగద్రక్షకత్వోక్త్యా శివస్యపూ
ర్వావస్థాతో వర్ణనీయరాజభావావస్థాయాముత్కర్షవిభావ
నాదధికాభేదరూపకం తృతీయం - ఏవముత్తరేష్వతాద్రూప్య
రూపకోదాహరణేష్వపి క్రమేణానుభయన్యూనాధికభావా ఊ
న్నేయాః - అనేనైవ క్రమేణోదాహరణాంతరాణి ॥ ... *

చం ॥ లక్షణశ్లోకం వ్యాచష్టే విషయ్యుపమానేత్యాది ॥ విషయిణోః భే
దేనరూపేణ చేతి పాఠః - రూపేణ ఆహ్లాదకత్వాదినా తాద్రూప్యేణ క్వచి
త్తాద్రూప్యేణ చేత్యేవ పాఠః - పరమార్థతస్తు ప్రామాణికపుస్తకేషు విష
యిణోః రూపేణ విషయస్య రంజనమితి యుక్తతరః పాఠః - తేన తచ్చేత్యా
దేర్న పౌనరుక్త్యమితి ధ్యేయం - హారిద్రాదినా పటాదిరంజనే ప్రయుక్తస్య
రంజనశబ్దస్యేహ ప్రవృత్తౌ బీజమాహ అన్యరూపేణేతి ॥ రూపం రక్తపీతా
దికం - అభేదతాద్రూప్యే చ తథా చాన్యదీయధర్మేణాన్యస్య తద్వత్తాసం
పాదనత్వసామాన్యాదిహ గౌణ్యా రంజనశబ్దప్రయోగ ఇతి భావః - తచ్చేతి
రంజనం చేత్యర్థః - ప్రసిద్ధేతి - కవిసంప్రదాయప్రసిద్ధోపమానాభేదేనల
బ్ధాత్మకమిత్యర్థః - రూపపదస్యాభేదతాద్రూప్యోభయసాధారణత్వాదితి
భావః - అభేదేనరూపేణ చేతి పాఠే తచ్చేత్యత్ర చశబ్దో హేత్వర్థకః - తే
న పూర్వోక్తస్యైవ సమర్థనమితి న పౌనరుక్త్యం - తావద్విధాంతరోక్తేః
ప్రాక్ - ఉద్దేశక్రమప్రాతిలోమ్యేనేతి నిర్దేశక్రమవైపరీత్యేనేత్యర్థః -
ఏతదేవ విశదయతి యేనేత్యాది ॥ విశేషణేనేతి హేతౌ తృతీయా - పురదగ్ధృ
త్వవిశేషణహేతుకశివాభేదానురంజనాదిత్యర్థః - నను న్యూనత్వవర్ణనే భే
దాపకర్షయోః ప్రతీతేః కథం చమత్కారితేత్యత ఆహ ॥ అభేదదార్ఢ్యాపా
దకత్వాదితి విశేషనిషేధస్య శేషాభ్యనుజ్ఞాఫలకతయా నిషిద్ధవ్యతిరిక్తస
కలగుణశాలితాప్రతీతావేకదేశవికృతమనన్యవద్భవతీతి న్యాయేనాభేదని

శ్ర్యయసంపాదకత్వాదిత్యర్థః-విభావనాత్ ప్రకాశనాత్ .... *

క. చంద్రజ్యోత్స్నావిశదపులినే సైకతేఽస్మిన్ సరయ్వా వాద
ద్యూతంచిరతరమభూత్సిద్ధయూనోః కయోశ్చిత్ । ఏకోవక్తి
ప్రథమనిహతం కైటభం కంసమన్యస్తత్వం తత్త్వం కథయభ
గవన్ కో హతస్తత్రపూర్వం॥ అత్ర సత్వమిత్యనేనయః కంస
కైటభయోర్హంతా గరుడధ్వజః తత్తాదాత్మ్యంవర్ణనీయ
స్య రాజ్ఞః ప్రతిపాద్యతం ప్రతికంసకైటభవధయోః పౌర్వాప
ర్యప్రశ్నవ్యాజేన తత్తాదాత్మ్యదృఢీకరణాత్ పూర్వావస్థాత
ఉత్కర్షాపకర్షయోరవిభావనాచ్చానుభయాభేదరూపకం॥

చం॥ చంద్రజ్యోత్స్నేతి రాజానంప్రతి కస్యచిదుక్తిః॥ హే భగవన్ చం
ద్రజ్యోత్స్నావత్ విశదం శ్వేతంపులినంయస్య తథాభూతేఽస్మిన్ సర
య్వాః సరయూనామకనద్యాః సైకతే సికతామయదేశే-కయోశ్చిత్సిద్ధత
రుణయోః చిరతరంఅతిచిరకాలంవాదరూపంద్యూతమభూత్ - కీదృక్త
త్రాహ- ఏకః సిద్ధయువా కైటభందైత్యవిశేషంప్రథమంనిహతంవక్తివద
తి- అన్యః కంసంప్రథమంనిహతంవక్తి - సః కంసకైటభయోర్నిహంతా
త్వం-తత్ర తయోర్మధ్యే పూర్వంకో హత ఇతి తత్త్వంకథయేత్యన్వయః-య
ద్యపిమునిప్రభృతావేవభగవన్నిత్యామంత్రణముచితం నరాజాదౌ - త
థాపిరాజ్ఞో భగవత్తాదాత్మ్యవర్ణనాదనౌచిత్యంపరిహరణీయం- క్వచిత్తు
భవతేతిపాఠః - అత్రజ్యోత్స్నాపదేనైవచంద్రికాలాభేపిచంద్రపదం
శారదపూర్ణచంద్రపరతయానాపుష్టార్థం - పుష్పమాలేత్యత్రపుష్పపద
మివోత్కృష్ట పుష్పపరతయేతిబోధ్యం - వాదయోగ్యతా సూచనాయ
యూనోరిత్యుక్తం-అయంహీత్యుదాహరణే అభేదారోపహేతుభూతంపు
రదాహకత్వరూపంసాధర్మ్యముపాత్తం- ఇహతుజగద్రక్షకత్వాదికంత
ద్గమ్యమానమితిభేదః ... ... *

క. వేధాద్వేధాభ్రమంచక్రే కాంతాసు కనకేషు చ। తాసు తేష్వ
ప్యనాసక్తస్సాక్షాద్భర్గో నరాకృతిః॥ అత్రసాక్షాదితివిశేషణే
నవిరక్తస్య ప్రసిద్ధశివతాదాత్మ్యముపదర్శ్య నరాకృతిరితిది
వ్యమూర్తివైకల్యప్రతిపాదనాన్న్యూనాభేదరూపకం....*

చ॥ వేధా ఇతి॥ ద్వేధాకాంతా ధర్మకత్వకనకధర్మికత్వరూపవిధాద్వ
యయుక్తం భ్రమంబలవదనిష్టాననుబంధిసుఖసాధనత్వభ్రమం- సర్వేషా
మపి భ్రమాణాం వేధసానిర్మాణేపి ప్రాధాన్యవివక్షయేత్థమభిధానం - అ
యమాస్త ఇత్యుదాహరణే శంభుసాదృశ్యంగమ్యమానమిహ త్వనాసక్తి
రూపం తదుపాత్తమితి భేదః. ... ... *

కు. త్వయ్యాగతే కిమితి వేపత ఏష సింధుస్త్వం సేతుమంథకృదతః
కిమసౌ బిభేతి। ద్వీపాంతరేపి నహి తే త్వవశంవదోద్య త్వాం
రాజపుంగవ నిషేవత ఏవ లక్ష్మీః॥ అత్ర త్వం సేతు మంథకృదితి
సేతోరమృతమంథనస్య చ కర్త్రా పురుషోత్తమేన సహ వర్ణనీ
యస్య తాదాత్మ్యముక్త్వా తథాపి త్వదాగమనం సేతుబంధనా
యామృతమంథనాయ వేతి సముద్రేణ న భేత్తవ్యం ద్వీపాంత
రాణామపి త్వద్వశంవదత్వేన పూర్వవద్ద్వీపాంతరే జేతవ్యా
భావాత్ - ప్రాప్తలక్ష్మీకత్వేన చ బంధనమంథనప్రసక్త్యభావా
చ్చేతి పూర్వావస్థాత ఉత్కర్ష విభావనాదధికాభేదరూపకం॥

చ॥ త్వయ్యాగత ఇతి రాజానం ప్రతి కవేరుక్తిః॥ సేతుశ్చ మంథశ్చేతి ద్వం
ద్వః- మంథనం మంథః- అమృతమథనం ద్వీపాంతరే పీత్యపినా సుతరామే
తద్ద్వీపేనాస్తీతి సూచ్యతే- అద్య రాజభావావస్థాయాం-శంభుర్విశ్వమి
త్యత్ర విశ్వసంరక్షకత్వం సాదృశ్యముపాత్తం- ఇహ తు నేతి భేదః. ... *

కు. కిం పద్మస్య రుచిం న హంతి నయనానందం విధత్తే న కిం వృద్ధిం వా
ఝషకేతనస్య కురుతే నాలోకమాత్రేణ కిమ్। వక్త్రేందౌ తవ
సత్యయం యదపరశ్శీతాంశురుజ్జృంభతే దర్పస్స్యాదమృతే
న చేదిహ తదప్యస్త్యేవ బింబాధరే॥ అత్రాపరశ్శీతాంశురిత్య
నేన వక్త్రేందోః ప్రసిద్ధచంద్రాద్భేదమావిష్కృత్య తస్య చ
ప్రసిద్ధచంద్రకార్యకారిత్వమాత్రప్రతిపాదనేనోత్కర్షాపక
ర్షయోరప్రదర్శనాదనుభయతాద్రూప్యరూపకం. ... *

చ॥ కిం పద్మస్యేతి దయితాం ప్రతి నాయకోక్తిః॥ తవ వక్త్రరూపేణేం
దుకార్యకారిణి సతి అయమపరః ప్రసిద్ధః శీతాంశుశ్చంద్రః యదుజ్జృంభతే
ఉదితో భవతి తస్మాత్తవ వక్త్రేందుః పద్మస్య రుచిం కాంతిం కిం న హంతి - ప్ర

యోజనమనుద్దిశ్యనమందోఽపి ప్రవర్తతఇతిన్యాయాత్ ప్రయోజనస్యా న్యతస్సంభవేతదుజ్జృంభణస్యాసంగతేసతికింనహంతీతికాక్వా అపితు హంత్యేవేతిపర్యవసానేతదుజ్జృంభణంవృథేతిప్రతీతిపర్యవసానం- ఏవము గ్రిమవాక్యయోరపి- ఝషోమకరః కేతనంచిహ్నమస్యతథాభూతస్యస ముద్రస్యకామస్యచ- ఆలోకనమాలోకః ప్రకాశశ్చతన్మాత్రేణఅప్యుతే న- దర్పోభిమానః ఉజ్జృంభణహేతుఃస్యాచ్చేత్- అయుక్తమేతత్ -య తఃఇహైవ-వక్త్రేందౌబింబాధరేతదప్యస్త్యేవేతిసముచితపదాధ్యాహారే ణయోజనీయం-యచ్ఛబ్దస్యోత్తరవాక్యగతత్వేనతచ్ఛబ్దాక్షేపకత్వా న్నతదనుపాదానేపిన్యూనపదత్వదోషః- కార్యకారిత్వమాత్రేత్యనేనా భేదవ్యావృత్తిః-అస్యాముఖేందు నేత్యత్రకిమిందునేతిపునరుపాదానమా త్రభేదవివక్షాజ్ఞాపకంఇహత్వపరశబ్దస్యాప్యుపాదానమితివిశేషః.... *

కం. అచతుర్వదనోబ్రహ్మాద్విబాహురపరోహరిః। అఫాలలోచన
శ్శంభుర్భగవాన్బాదరాయణః ॥ అత్రాపరోహరిరితివిశేష
ణాత్ త్రిష్వపితాద్రూప్యమాత్రవివక్షావిభావితా-చతుర్వద
నత్వాదివైకల్యంచోక్తమితిన్యూనతాద్రూప్యరూపకం।ఇదం
విశేషోక్త్యుదాహరణమితివామనమతం। యదాహ ఏకగుణ
హానౌగుణసామ్యదార్ఢ్యంవిశేషోక్తిరితి. ... *

చం॥ అచతుర్వదనఇతి॥ బాదరాయణోవ్యాసః-ఫాలేలోచనంయస్యేతి వ్యధికరణత్వేపిగమకత్వాద్బహువ్రీహిః॥ ననుహరావపరఇతివిశేషణా త్తదంశఏవతాద్రూప్యరూపకంస్యాత్ ఇతరాంశేత్వభేదరూపకమేవే త్యాశంక్యాహ॥ అత్రేతి॥ త్రిష్వపీతి- ఏకత్రానేకారోపరూపాయాం రూపకమాలాయామవైరూప్యాయతాత్పర్యగ్రాహకస్యైకత్రస్థితస్యా పిసాధారణ్యమేవోచితమితిభావః- అయమేవచసాధ్వీత్యాదిపూర్వోదా హరణాద్విశేషః॥ న్యూనరూపకస్యచమత్కారిత్వంపూర్వముక్తంవృద్ధ సమ్మత్యాదృఢయతి॥ ఇదమితి॥ యదాహేత్యనంతరంసఇతిశేషః - ఏక గుణహానౌఅభిహితాయామితిశేషః - గుణసామ్యదార్ఢ్యంశేషగుణప్ర యుక్తసామ్యయోగవ్యవచ్ఛేదః-చతుర్వదనత్వాద్యేకగుణవ్యతిరేకస్య ప్రమాణాంతరసిద్ధస్యపునర్వచనంశేషగుణాభావపరిసంఖ్యార్థం పర్యవ

స్యతీతిభావః - అత్రచరూపకప్రభేదత్వేనైవ చమత్కారోపపత్త్యానాలం కారాంతరత్వన్యూనత్వవర్ణనస్యయుక్తం సామగ్రీకాలీన కార్యాభావ స్యత్వాలంకారాంతరాసంభిన్నస్యతద్వక్ష్యమాణంయుక్తమిత్యస్వరసో మతమిత్యనేనసూచితః. ... ... *

కు. కిమసుభిర్గ్లపితైర్జడమన్యసేమయినిమజ్జతుభీమసుతామనః
మమకిలశ్రుతి మాహతదర్థికాం నలముఖేందుపరాంవిబుధ
స్స్మరః ॥ అత్రదమయంతీ కృతచంద్రోపాలంభేప్రసిద్ధచం
ద్రోననిర్యాణకాలికమనఃప్రవేశశ్రుతి తాత్పర్యవిషయః -
కింతునలముఖ చంద్రఏవేతి తతోస్యాధిక్యప్రతిపాదనాదధిక
తాద్రూప్యరూపకం।రూపకస్యసావయవత్వనిరవయవత్వాది
భేదప్రపంచనంతుచిత్రమీమాంసాయాంద్రష్టవ్యం. ... *

చం॥ కిమసుభిరితి॥జడేతిమూర్ఖజలమయేతిసాధారణంచంద్రసంబోధనం గ్లపితైర్నష్టైరసుభిర్నిమిత్తభూతైః - భీమసుతాయాదమయంత్యాఃమ నఃమయినిమజ్జతునిలీయతామితిమన్యసేకిమితిసోపహాసకాకుః-తేనన్నైవం మంస్థాఇత్యర్థః- అత్రహేతుమాహ- కిలనిశ్చితం - మమవిబుధఃపండితః స్మరఃతదర్థికాం సః ప్రాణనిర్గమకాలీనమనఃప్రవేశః అర్థోయస్యాస్తాం శ్రుతింనలముఖేందుపరాంమనఃప్రవేశాధికరణత్వేన నలముఖచంద్రతా త్పర్యవతీమాహేతి - అయంకళంకినఇత్యుదాహరణేదోషశూన్యత్వప్ర యుక్తంశాబ్దమాధిక్యం-ఇహతుగుణవిశేషప్రయుక్తం గమ్యమానంతదితి విశేషః-సావయవత్వనిరవయవత్వాదీతి-ఆదినాసమస్తవస్తువిషయత్వా దిరూపైతత్ప్రభేదానాంపరంపరితత్వరూపభేదాంతరస్యచపరిగ్రహః-త థాహి-సావయవంనిరవయవంపరంపరితంచేతిత్రివిధంరూపకంప్రత్యేకం క్రమేణద్వివిధం:సమస్తవస్తువిషయంఏకదేశవివర్తిచ కేవలంమాలాచశ్లి ష్టవాచకం అశ్లిష్టవాచకంచేతి - శ్లిష్టాశ్లిష్టభేదయోః కేవలమాలారూప త్వాఖ్యా మంత్యంచతుర్విధ మిత్యష్టౌభేదాః. తత్ర ॥ జ్యోత్స్నాభ స్మచ్ఛురణధవళాబిభ్రతీతారకాస్థీన్యంతర్ధానవ్యసనరసికారాత్రికాపా లికీయం । ద్వీపాద్ద్వీపంభ్రమతిదధతీచంద్రముద్రాకపాలేన్యస్తంసి ద్ధాంజనపరిమళంలాంఛనస్యఛలేన ॥ ఇతిపద్యేరాత్రౌకాపాలికీత్వారోప

స్వప్రధానతయాఽవయవినోఽవయవ రూపాణి జ్యోత్స్నాభస్మేత్యాది
రూపకాణీతి సావయవత్వం సమస్తస్య వస్తున ఆరోప్యమాణస్య శబ్దవిషయ
త్వం చ ద్రష్టవ్యం॥ ప్రౌఢమార్తికరుచః పయోముచాం బిందవః కుటజపు
ష్పబంధవః। విద్యుతాం నభసి నాట్యమండలే కుర్వతే కుసుమాంజలిశ్రి
యమిత్యత్ర ప్రధానస్య నభసి నాట్యమండలత్వారోపస్యావయవభూతం
విద్యుతాం నర్తకీత్వ రూపణమార్థం న శాబ్దమిత్యేకదేశే విశేషేణ శాబ్దత
యావర్తనాదేకదేశవివర్తిత్వం॥ కురంగీవాంగాని స్తిమితయతి గీతధ్వని
షు యత్సఖీం కాంతోదంతం శ్రుతమపి పునః ప్రశ్నయతి యత్। అనిద్రం య
చ్చాంతః స్వపితి తదహో వేత్త్యభినవాం ప్రవృత్తోఽస్యాస్సేక్తుం హృది మన
సిజః ప్రేమలతికాం॥ ఇత్యత్ర ప్రేమలతికామిత్యమాలారూపం నిరవయ
వం॥ సౌందర్యస్య తరంగిణీ తరుణిమోత్కర్షస్య హర్షోద్గమః కాంతేః కార్మ
ణకర్మ నర్మరహసాముల్లాసనావాసభూః। విద్యా వక్రగిరాం విధేరన
వధి ప్రావీణ్యసాక్షాత్క్రియా బాణాః పంచశిలీముఖస్య లలనాచూడా
మణిస్సా ప్రియేత్యత్ర చ మాలారూపం నిరవయవం బోధ్యం॥ ఏవం॥ అలౌకి
కమహాలోకప్రకాశితజగత్త్రయః। స్తూయతే దేవ సద్వంశముక్తారత్నం
న కైర్భవానిత్యత్ర వేణుకులయోః శ్లిష్టేన వంశపదేన కులే వేణుత్వారోప
పూర్వకఏవ రాజ్ఞి ముక్తారత్నత్వారోప ఇతి శ్లిష్టవాచకం కేవలపరంపరిత
రూపకం॥ విద్వన్మానసేత్యాదావేతదేవ మాలారూపం॥ చతుర్దశలోకవ
ల్లికంద ఇత్యత్రాశ్లిష్టవాచకం కేవలపరంపరితం॥ పర్యంకో రాజ్యలక్ష్మ్యా
ఇత్యాదావాలానం జయకుంజరస్యేత్యాదౌ చాశ్లిష్టవాచకం మాలాపరం
పరితం చ ద్రష్టవ్యం- విస్తరభయాన్నేహ ప్రపంచ్యతే॥ ఇత్యలంకారచంద్రి
కాయాం రూపకప్రకరణం. ... ... *

పరిణామాలంకారః- ౬.

కు. పరిణామః క్రియార్థశ్చేద్విషయీ విషయాత్మనా। ప్రసన్నే
నదృగబ్జేన వీక్షతే మదిరేక్షణా ॥ యత్రారోప్యమాణో విష
యీ కించిత్కార్యోపయోగిత్వేన నిబధ్యమానః స్వతస్తస్య
తదుపయోగిత్వాసంభవాత్ప్రకృతాత్మతా పరిణతిమపేక్ష
తే తత్ర పరిణామాలంకారః। అత్రోదాహరణం। ప్రసన్నేనేతి।

అత్రహ్యబ్జస్యవీక్షణోపయోగిత్వంనిబధ్యతెనతుదృశః - మ
యూరవ్యంసకాదిసమాసేనోత్తరపదార్థప్రాధాన్యాత్ -
నచోపమిత సమాసాశ్రయణేన దృగబ్జమివేతి పూర్వపదార్థ
ప్రాధాన్యమస్త్వితివాచ్యం - ప్రసన్నేనేతిసామాన్యధర్మ
ప్రయోగాత్ - ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయో
గఇతితదప్రయోగఏవోపమితసమాసానుశాసనాత్ - అబ్జ
స్యవీక్షణోపయోగిత్వంనస్వాత్మనాసంభవతి అతస్తస్యప్ర
కృతదృగాత్మతాపరిణత్యపేక్షణాత్ పరిణామాలంకారః.***

చం ॥ పరిణామంలక్షయతి పరిణామఇతి ॥ విషయినిష్ఠాయాఃప్రకృతకా
ర్యోపయోగితాయా అవచ్ఛేదికావిషయతాత్మతాపరిణతిః పరిణామః-
సాచవిషయతాదాత్మ్యాధ్యవసాయవిషయతా-ఏవంచవిషయాభేదస్యై
వవిషయిణివివక్షణాత్ దృగభిన్నేనాబ్జేనేతిస్వారసికఏవబోధః- నతురూ
పకఇవదృఙ్నిష్ఠాభేదప్రతియోగినాబ్జేనేత్యనుయోగిత్వముఖ ఇతిరూపకా
ద్భేదోబోధ్యః। అసమాసేప్యుదాహరతి. ... ... *

మ. యథావా॥ తీర్త్వాభూతేశమౌళిస్రజమమరధునీమాత్మనా
సౌతృతీయస్తస్మైసౌమిత్రిమైత్రీమయ ముపకృతవానాతరం
నావికాయ।వ్యామగ్రాహ్యస్తనీభిశ్శబరయువతిభిఃకౌతుకో
దంచదక్షంకృచ్ఛ్రాదన్వీయమానః క్షణమచలమథోచిత్రకూ
టంప్రతస్థే ॥ అత్రారోప్యమాణఆతరస్సౌమిత్రిమైత్రీరూప
తాపత్త్యాగుహోపకారలక్షణకార్యోపయోగీ - నస్వాత్మ
నా- గుహస్యరఘునాథప్రసాదైకాపేక్షితత్వేన వేతనార్థి
త్వాభావాదితిపరిణామాలంకారః. ... ... *

చం॥ తీర్త్వేతి-మురారినాటకగతమేతత్పద్యం ॥ ఆత్మనాతృతీయః సీతా
లక్ష్మణసహితఇతియావత్- అసౌప్రక్రాంతోరామః- భూతేశస్యశం
భోర్మౌళిమాలారూపామమరనదీంగంగాంతీర్త్వా-తస్మైనావికాయగుహ
సంజ్ఞాయనిషాదపతయే- సౌమిత్రేర్లక్ష్మణస్యమైత్రీరూపమాతరం తరణ
మూల్యముపకృతవాన్- ఉపకారరూపతయాదత్తవాన్- అథోఅనంతరం
చిత్రకూటంప్రతిప్రతస్థేప్రస్థితవాన్-కీదృశః - వ్యామేనతిర్యక్ప్రసారిత

భుజద్వయాంతరాళేనగాత్రిహర్మ్యే తావత్పరిణాహా స్తనా యసాంతాభి స్తథాభూతాభిః - శబరాణాంవ్యాధానాంయువతిభిః కౌతుకేనోదంచం తివికసంత్యక్షీణియత్రక్రియాయాంతథా- కృచ్ఛ్రాత్ క్లేశాత్ - అతఏవ తుణమన్వీయమానోఽనుగమ్యమానఇత్యర్థః॥ ఇతిపరిణామప్రకరణం॰ ✻

ఉల్లేఖాలంకారః - ౭.

కు॰ బహుభిర్బహుధోల్లేఖాదేకస్యోల్లేఖఇష్యతే । స్త్రీభిఃకా
మోర్థిభిఃస్వర్ద్రుఃకాలశ్శత్రుభిరైక్షిసః॥ ... ✻

చం॥ అథోల్లేఖాలంకారంలక్షయతి బహుభిరితి ॥ ఏకస్యబహుధోల్లే ఖాదిత్యన్వయః- ఉల్లేఖనంవిషయీకరణముల్లేఖః - హేతౌపంచమీ- త థాచైవంవిధోల్లేఖాద్ధేతోరుల్లేఖ ఇష్యతె ఉల్లేఖఇతివ్యవహ్రియతఇత్య ర్థః - వ్యవహారంప్రతిలక్షణస్యప్రయోజకత్వాత్ - స్త్రీభిరితి-స్వర్ద్రుః స్వర్గసంబంధీద్రుమః-కల్పతరుః- కాలోయమః-సఃప్రకృతోరాజా॥ ✻

కు॰ యత్రనానావిధధర్మయోగ్యేకమేవ వస్తుత త్తద్ధర్మయోగరూ
పనిమిత్తభేదాదనేకైనగ్రహీతాఽనేకధోల్లిఖ్యతెతత్రోల్లే
ఖాలంకారః । అనేకధోల్లేఖనే - రుచ్యర్థిత్వభయాదికంయ
థాహ్యంప్రయోజకం- రుచిరభిరతిః-అర్థిత్వంలిప్సా- స్త్రీభి
రిత్యాద్యుదాహరణం- అత్రైకఏవరాజాసౌందర్యవితరణప
రాక్రమశాలీ- స్త్రీభిరర్థిభిఃప్రత్యర్థిభిశ్చ రుచ్యర్థిత్వభయైః
కామకల్పతరుకాలరూపోదృష్టః ... ... ✻

చం ॥ శ్లోకంవ్యాచష్టేయత్రేతి ॥ నానావిధేతిసౌందర్యదాతృత్వశూర త్వాదిరూపేత్యర్థః - తత్తద్ధర్మేతిరుచ్యర్థిత్వభయాదిరూపేత్యర్థః_ఏత చ్చస్వరూపకథనంనతులక్షణాంతర్గతం-ననుద్వాభ్యాం గృహీతృభ్యాంని మిత్తద్వయవశాత్ ప్రకార ద్వయేనోల్లేఖఽవ్యాప్తి రతఆహ అనేకేనే త్యాది॥ తథాచలక్షణేబహుపదమనేకపరమితిభావః- ఏవంచగ్రహీతృవి షయాద్యన్యతమానేకత్వప్రయుక్తమేకస్యోల్లిఖ్యమానానేకప్రకారత్వ ముల్లేఖఇతిలక్షణంబోధ్యం - సౌందర్యస్యతరంగిణీత్యాదిమాలారూపక వారణాయాద్యంవిశేషణంతత్రగ్రహీతృ భేదప్రయుక్తంనానేకప్రకార త్వమితి నాతివ్యాప్తిః - వక్ష్యమాణోల్లేఖప్రభేదసాధారణ్యాయాన్యత

మత్వప్రవేశః- తద్వివేచనంతద్వ్యాఖ్యానావసరేకరిష్యామః - అన్యత
మానేకత్వప్రయుక్తమేకస్యోల్లిఖ్యమానత్వ మిత్యేతావదుక్తా॥ విద్యావి
క్రమసౌందర్యతపసాంనిధిమాగతం।పశ్యంతివిబుధాశ్శూరాః(స్త్రి)యోవృ
ద్ధాశ్చకౌతుకాదిత్యత్రాతివ్యాప్తిః అతోనేకప్రకారత్వమిత్యుక్తం-నచో
ల్లిఖ్యమానప్రకారత్వమిత్యేవాస్తుఉక్తోదాహరణేప్రకారస్యైకస్యాప్యను
ల్లేఖాదేవానతిప్రసంగాదితివాచ్యం-ఏవమపి॥నృత్యత్త్వద్వాజిరాజిప్ర
సరఖురపుటప్రోద్ధతై ధూళిజాలై రాలోకాలోకభూమీధరమతులనిరా
లోకభావంప్రయాతే। విశ్రాంతింకామయంతేరజనిరితిధియాభూతలేస
ర్వలోకాఃకోకాఃక్రందంతిశోకానలవికలతయా కించనందం త్యులూకా
ఇత్యత్రధూళిజాలరూపస్యైకస్యవస్తునోనేకైర్లోకకోకోలూకైర్గ్రహీతృ
భిరేకేనైవరజనీత్వేన ప్రకారేణోల్లేఖనాదతివ్యాప్తేర్వారణాయప్ర
కారేనేకత్వోపాదానస్యావశ్యకత్వాత్॥ శింజానైర్మంజరీతి స్తనకలశ
యుగంచుంబితం చంచరీకైస్తత్రాసోల్లాసలీలాకిసలయమనసా పాణి
యఃకీరదష్టాః। తల్లోపాయాలపంక్త్యాఃపికనినదధియాతాడితాః కాకలో
కైరిత్థంచోళేంద్రసింహత్వదరిమృగదృశాంనాప్యరణ్యంశరణ్య మిత్యనే
కగతభ్రాంతిపరంపరాయామతిప్రసంగవారణార్థమేకస్యేత్యుక్తమితి
సంక్షేపః- యథార్హమితి-స్త్రీభిఃకామత్వోల్లేఖేతాసాంరుచిరనురాగః
ప్రయోజకః - అర్థిభిఃకల్పతరుత్వోల్లేఖేతేషాంలిప్సాప్రయోజికాశత్రు
భిర్యమత్వోల్లేఖే తేషాంభయం ప్రయోజకమిత్యేవంయథాయోగ్యమి
త్యర్థః॥ ... ... *

మూ. యథావా॥ గజత్రాతేతివృద్ధాభిఃశ్రీకాంతఇతియౌవతైః।
యథాస్థితశ్చబాలాభిర్దృష్టశ్శౌరిస్సకౌతుకం॥అత్రయస్తథా
భీతంభక్తంగజంత్వరయాత్రాయతే స్మసోయమాది పురుషో
త్తమఇతివృద్ధాభిస్సంసారభీత్యాతదభయార్థినీభిఃకృష్ణోయం
మధురాంపురీంప్రవిశన్దృష్టః- యస్తథాచంచలత్వేనప్రసి
ద్ధాయాః శ్రియోపి కామోపచారవైదగ్ధ్యేననిత్యవల్లభస్సో
యందివ్యయువేతియువతిసమూహైస్సోత్కంఠైర్దృష్టః - బా
లాభిస్తుబాహ్యరూపవేషాలంకారదర్శనమాత్రలాలసాభిః

యథావత్ స్థితవేషాదియుక్తో దృష్ట ఇతి బహుధోల్లేఖః। పూర్వః
కామత్వాద్యారోపరూపకసంకీర్ణః - అయంతు శుద్ధ ఇతి భేదః.

చం ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ యథా వేతి ॥ శ్రీకృష్ణస్య నగరప్రవేశవర్ణనం- శౌరిః శ్రీకృష్ణః- వృద్ధాభిర్గతః స్త్రీభిః తైః తైః దృష్ట ఇత్యాద్యన్వయాః- సకౌతుకం సోత్కంఠమితి దర్శనక్రియావిశేషణం సర్వత్ర సంబధ్యతే - శ్లోకం వ్యాచష్టే య ఇతి॥ తథా మహాగ్రాహగ్రహణేన యువతిసమూహైః స్తరుణీసమూహైః- పూర్వ ఇతి ఉదాహృత ఇతి శేషః- ఉల్లేఖ ఇత్యనుషజ్యతే- ఆరోపరూపకసంకీర్ణ ఇతి పాఠే ఆరోపస్వరూపం యద్రూపకం తత్సంకీర్ణ ఇత్యర్థః- ఆరోపరూపరూపకేతి పాఠస్తు స్పష్టార్థ ఏవ. ... *

ఏకేన బహుధోల్లేఖోప్యసౌ విషయభేదతః। గురుర్వచస్యర్జునో
యం కీర్తౌ భీష్మశ్శరాసనే॥ గ్రహీతృభేదాభావేపి విషయభేదా
ద్బహుధోల్లేఖోప్యసావుల్లేఖః - ఉదాహరణం శ్లేషసంకీర్ణం వ
చో విషయే మహాన్ పటురిత్యాదివత్ బృహస్పతిరిత్యాద్యర్థాం
తరస్యాపి క్రోడీకరణాత్. ... ... *

చం ॥ ఉల్లేఖప్రభేదాంతరమాహ ఏకేనేతి॥ వ్యాచష్టే గ్రహీత్రితి॥ విషయభేదాదిత్యనంతరమేకస్యేతి శేషః - విషయపదమాశ్రయసంబంధినో రుపలక్షణం- అత ఏవ లక్షణే గ్రహీతృవిషయాదీత్యాదిపదేన తత్సంగ్రహః కృతః- తత్ర విషయసప్తమీనిర్దిష్టో విషయ ఇత్యుచ్యతే- అధికరణసప్తమీనిర్దిష్టస్త్వాశ్రయః- షష్ఠ్యాదినిర్దిష్టస్సంబంధీతి వివేకః- గురురిత్యస్యార్థకథనం మహానితి- గురుర్మహతి వాచ్యవదితి విశ్వకోశాత్ - పటురితి తు తత్పర్యవసితార్థకథనం పటుర్దక్షః- ఇత్యాదీత్యాదినా కీర్తివిషయేఽర్జునో ధవళ ఇతివత్ పార్థ ఇత్యర్థాంతరస్య ధనుర్విషయే భీష్మో భీషణ ఇతివత్ గాంగేయ ఇత్యర్థాంతరస్య చ సంగ్రహః - భీష్మస్తు భీషణే రుద్రే గాంగేయే చ నిశాచర ఇతి విశ్వః- క్రోడీకరణాత్ ఏకవృంతగతఫలద్వయన్యాయేన సంగ్రహాత్ ॥

ఉ. శ్లోకో యథా ॥ అకృశం కుచయోః కృశం విలగ్నే విపులం చక్షు
షి విస్తృతం నితంబే। అధరేఽరుణమావిరస్తు చిత్తే కరుణాశాలిక
పాలిభాగధేయం॥ ... ... *

చం ॥ అకృశమితి ॥ కపాలినో హరస్య భాగధేయం భాగ్యం తత్త్వే నాధ్య

వసితంపార్వతీస్వరూపంచిత్తేఆవిరస్తుప్రకటీభవత్వితిసంబంధః- కింభూతం కుచయోఃకుచవిషయేఅకృశంస్థూలం- ఏవమగ్రేపి- విలగ్నేమధ్యః- విలగ్నేమధ్యలగ్నయోరితివిశ్వః - విపులంఆయతం-అధరేఅధరోష్ఠేఅరుణమారక్తం అరుణాధరమితిపాఠస్తు ప్రక్రమభంగాదయుక్తః-చిత్తేఇతికరుణాశాలీత్యత్రాపిమధ్యమణిన్యాయేనసంబధ్యతే - ఏవంతుమారాస్తాపసవ్రాతే తామసేషుచ తాపినః। దృగంతాస్తాటకాశత్రోర్యుష్మాయా సుర్మనుభూతయ ఇత్యాదావధికరణానేకత్వప్రయుక్తః- యమఃప్రతిమహీభృతాంహుతవహోఽసితన్నివృతాంసతాంఖలుయుధిష్ఠిరోధనపతిర్ధనాకాంక్షిణాం। గృహంశరణమిచ్ఛతాంకులిశకోటిభిర్నిర్మితంత్వమేకఇహభూతలేబహువిధోవిధాత్రాకృతఇత్యాదౌ సంబంధిభేదప్రయుక్తశ్చోల్లేఖో ద్రష్టవ్యఇతిదిక్- ఇత్యలంకారచంద్రికాయాముల్లేఖప్రకరణం *

——* స్మృతిమదాద్యలంకారత్రయం- ౧౮. *——

కు. స్యాత్స్మృతిభ్రాంతిసన్దేహైస్తదంకాలంకృతిత్రయమ్।పంకజంపశ్యతఃకాంతాముఖంమెగాహతేమనః ॥ అయంప్రమత్తమధుపస్త్వన్ముఖంవేత్తిపంకజమ్ । పంకజంవాసుధాంశుర్వేత్యస్మాకంతుననిర్ణయః ॥ స్మృతిభ్రాంతిసందేహైస్సాదృశ్యాన్నిబధ్యమానైఃస్మృతిమాన్భ్రాంతిమాన్ సందేహఇతిస్మృత్యాదిపదాంకితమలంకారత్రయంభవతి- తచ్చక్రమేణోదాహృతం॥ ... ... *

చం ॥ అథజ్ఞానప్రాధాన్యసామ్యాత్స్మృత్యాదీనలంకారాన్లక్షయతి స్యాదితి॥స్మృతిభ్రాంతిసందేహైర్వ్యవహర్తవ్యతయాహేతుభూతైస్తదంకంతేషామంకస్తదంకః తదంకోవిద్యతేఅస్మిన్ తథాభూతంమత్వర్థీయాచ్ప్రత్యయాత్ - అంకశ్చిహ్నంసంజ్ఞేతియావత్ - తేనతత్సంజ్ఞాసంజ్ఞితమిత్యర్థః - అలంకృతిత్రయంవ్యవహారవిష యస్స్యాదితియోజనా- ఏవంచస్మృతిత్వభ్రాంతిత్వసందేహత్వానిత్రీణిలక్షణానితత్రస్మృతిత్వంతావత్స్మరామీత్యనుభవసాక్షికోజాతివిశేషః-భ్రాంతిత్వం విశేష్యావృత్తిప్రకారకజ్ఞానత్వంసందేహత్వంతు నిశ్చయభిన్నత్వే సతిసంభావనాభిన్నజ్ఞానత్వంపారిభాషికం-స్మృతిభ్రాంత్యాది వారణాయస

త్యంతం-ఉత్ప్రేక్షావారణాయసంభావనాభిన్నేతి- చమత్కారిత్వంపు
నరఖిలాలంకారసాధారణంలక్షణత్రయేపినివేశనీయం - తేనసఘటఇతి
స్మృతావిదంరజతమితిభ్రాంతావయంస్థాణుఃపురుషోవేతి సంశయేనాతి
ప్రసంగఇతిధ్యేయః-గాహతేఆకలయతిస్మరతీతియావత్-సాదృశ్యాన్ని
బధ్యమానైరితిచమత్కారిత్వోపలక్షకః-నత్వేతస్యాపిస్వాతంత్ర్యేణల
క్షణేప్రవేశః- సాదృశ్యామూలకానామపిస్మృత్యాదీనాం చమత్కారి
త్వేఽలంకారతాయాఅనివార్యత్వాత్ - చమత్కారిత్వైకజీవాతుత్వా
త్తస్యాః అచమత్కారిత్వేతుతేనైవవారణమితివ్యర్థం సాదృశ్యహేతు
కత్వవిశేషణం-నచైతదేవోపాదీయతాంనతుచమత్కారిత్వ విశేషణమి
తివాచ్యం - ఉదాహృతేషుసాదృశ్యమూలకస్మృత్యాదిష్వతిప్రసంగవా
రణార్థంతస్యావశ్యకత్వాదితిసంక్షేపః॥ ... ... *

౫. యథావా॥దివ్యానామపికృతవిస్మయాంపురస్తాదంభస్తఃస్ఫు
రదరవిందచారుహస్తామ్।ఉద్వీక్ష్యశ్రియమివకాంచిదుత్తరం
తీమస్మార్షీజ్జలనిధిమంథనస్యశౌరిః ॥ పూర్వత్రస్మృతిమ
దుదాహరణేసదృశస్యైవస్మృతిః - అత్రసదృశలక్ష్మీస్మృతి
పూర్వకంతత్సంబంధినోజలనిధిమంథనస్యాపిస్మృతిరితిభేదః॥
పలాశకుసుమభ్రాంత్యాశుకతుండేపతత్యలిః। సోపిజంబూ
ఫలభ్రాంత్యా తమలింహర్తుమిచ్ఛతి ॥ అత్రాన్యోన్యవిష
యభ్రాంతినిబంధనఃపూర్వోదాహరణాద్విశేషః॥ జీవనగ్ర
హణేనమ్రాగృహీత్వాపునరున్నతాః। కింకనిష్ఠాఃకిముజ్యేష్ఠాః
ఘటీయంత్రస్యసజ్జనాః ॥ పూర్వోదాహృతసందేహఃప్రసి
ద్ధకోటికఃఅయంతుకల్పితకోటికఇతిభేదః॥ ... *

చం ॥ దివ్యానామితి॥ మాఘేజలక్రీడావర్ణనప్రస్తావేపద్యమిదం॥శౌరిః
శ్రీకృష్ణః అంభస్తఃజలాత్ ఉత్తరంతీంనిర్గచ్ఛంతీంశ్రియమివశ్రీసదృశీం
కాంచిత్పురస్తాదగ్రేఉద్వీక్ష్య - జలనిధిమంథనస్య అస్మార్షీత్ స్మృత
వాన్-అధిగర్థేతికర్మణిషష్ఠీ-కింభూతాం-దివిభవాదివ్యాస్తేషాందేవానా
మపిసౌందర్యాతిశయేనకృతాశ్చర్యాం- తథాస్ఫురతాఅరవిందేనకమలే
నచారుఃరమణీయఃహస్తోయస్యాస్తథాభూతాంతథాచైవంవిధనాయికా

సదృశలక్ష్మీస్మరణాత్తత్సంబంధి జలనిధిమంథనస్మరణమితిభావః -అత్రత్రి యమివేత్యుపమాయాః స్మృత్యంగత్వాత్తయోరంగాంగిత్వలక్షణః సంక రః॥ వలాశేతి॥ వక్రీ నులౌహిన్యాహూపసాగ్రశ్యాద్భ్రాంతిః- అళిఃభ్రమ రః సోపిశుకోపి-భ్రాంతిలినిబంధనఇతిభ్రాంతిప్రయుక్తఇత్యర్థః॥ జీవనేతి॥ జీవనంజలం ప్రాణసంయోగశ్చ-అథవాజీవంత్యనేనేతిజీవనంధనం - న మ్రాఅధోముఖాఃవినీతాశ్చ- ఉన్నతా ఊర్ధ్వముఖాఉద్ధతాశ్చ-ఘటీయం త్రంఏకరజ్జుసంబద్ధఘటమాలారూపంభాషాయాంరాహటఇతిప్రసిద్ధం - కప్పితేతిఘటీయంత్రసంబంధినోర్జ్యేష్ఠకనిష్ఠయోః కోట్యోరప్రసిద్ధేరితి భావః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంస్మృతిభ్రాంతిసందేహప్రకరణమ్.

అపహ్నుత్యలంకారః-౧౧.

.౫ శుద్ధాపహ్నుతిరన్యస్యారోపార్థోధర్మనిహ్నవః। నాయంసు ధాంశుఃకింతర్హివ్యోమగంగాసరోరుహమ్ ॥ వర్ణనీయేవ స్తునితత్సదృశధర్మారోపఫలకస్తదీయధర్మనిహ్నవః కవిమ తివికాసోత్ప్రేక్షితధర్మాంతరస్యాపివా నిహ్నవః శుద్ధాప హ్నుతిః-యథాచంద్రేవియన్నదీపుండరీకత్వారోపఫలకస్త దీయధర్మస్యచచంద్రత్వస్యాపహ్నవః ... *

చం ॥ అథాపహ్నుతిః॥తత్రతావదభేదప్రతిపత్తినిరూపితాంగాంగిత్వా న్యతరవాన్నిషేధోపహ్నుతిరిత్యపహ్నుతిసామాన్యలక్షణం- నిషేధశ్చన ఞాదిసత్త్వవాచ్యః - క్వచిత్తుతదభావాత్తైర్థితవాదిపదైఃపరమతత్వోప న్యాసాదిభిశ్చవ్యంగ్యః - తథాక్వచిదభేదప్రతిపత్తిసమానాధికరణఃక్వ చిత్తుతద్వ్యధికరణఇతివివేకః- ఏవమభేదఃక్వచిదారోప్యమాణః క్వచిత్తు స్వాభావికఃఏవంతత్ప్రతిపత్తిరపిక్వచిద్వ్యంజనయాప్రాయశస్తువా చ్యవృత్త్యేతిబోధ్యం-నిషేధోపహ్నుతిరిత్యేతావముక్తా-నద్యూతమేతత్క్రి తవక్రీడనంనిశితైఃశరైరితిప్రసిద్ధనిషేధానువాదరూపేప్రతిషేధాలంకా రేతివ్యాప్తిరతోభేదప్రతిపత్తినిరూపితేత్యాదివిశేషణ ముపాత్తం-తత్ర హియుద్ధప్రవృత్తం కితవంప్రతియుద్ధేద్యూతత్వాభావోవిజ్ఞాతోపికి త్త్యమానోద్యూతఏవతవప్రాగల్భ్యంనతుయుద్ధఇత్యుపహాసార్థోనతు యుద్ధాభేదప్రతిపత్త్యంగం- తస్యాస్తదుపన్యాసంవినాపిసిద్ధత్వాత్ నా

ష్యాఙ్గీకారాత్ నిజ్ఞాతత్వేన తదుపాయానపేక్షణాదితి తస్యాఙ్గణం- అభేద ప్రతిపత్తినిరూపితాఙ్గిత్వమాత్రోక్తౌ శుద్ధాపహ్నుతిహేత్వపహ్నుతిపర్య స్తాపహ్నుతికైతవాపహ్నుతిష్వవ్యాప్తిః- తత్ర సర్వత్ర నాయం సుధాం శురిత్యాదౌ నిషేధస్య వ్యోమగఙ్గాసరోరుహాణీత్యాదేః ప్రతిపత్త్యర్థత్వే న తదఙ్గతయాఙ్గిత్వాభావాత్ అభేదప్రతిపత్తినిరూపితాఙ్గత్వమాత్రో క్తౌ చ భ్రాన్తాపహ్నుతిచ్ఛేకాపహ్నుత్యోరవ్యాప్తిః తయోర్భ్రాన్తిశం కానివారణరూపనిషేధస్య ప్రాధాన్యేనాభేదప్రతిపత్త్యఙ్గత్వాభా వాదత స్తదన్యతరవత్త్వనివేశః- తదాహుః-సామ్యాయాపహ్నవోయ త్ర సా విజ్ఞేయాత్వపహ్నుతిః । అపహ్నవాయ సాదృశ్యం యస్మిన్నేషాప్య పహ్నుతిరితి- సర్వం చైతత్ తత్తదుదాహరణవ్యాఖ్యానావసరే వ్యక్తీభ విష్యతీతి నేహ ప్రపంచితం - ఏవం సామాన్య లక్షణం మనసి నిధాయ శుద్ధాప హ్నుత్యాదీం స్తద్భేదాన్ వక్తు ముపక్రమతే ॥ శుద్ధాపహ్నుతిరితి ॥ ల క్షణం వ్యాచష్టే వర్ణనీయ ఇతి ॥ కవిచతుర్వైకాసః స్ఫూర్తిశాలితా - తథా చోపమేయ ఉపమానారోపఫలక ఉపమేయధర్మతాత్వాభిమత ని షేధః- శుద్ధాపహ్నుతిరితి లక్షణమితిభావః - అత్ర చానుక్తనిమిత్తత్వం కైతవాదిపదావ్యఙ్గ్యత్వం చ నిషేధవిశేషణం బోధ్యం - తేన హేత్వప హ్నుతౌ కైతవాపహ్నుతౌ చ నాతిప్రసంగః- కాంతః కిం న హి నూపుర ఇతి ఛేకాపహ్నుతౌ ఉపమేయధర్మస్య కాంతత్వస్య నిషేధసత్త్వాదతిప్రసంగ వారణాయాద్యం విశేషణం-తత్ర హి న కాంతత్వనిషేధో నూపురారోపా ర్థో ఽపి తు నూపురారోప ఏవ శంకితకాంతత్వనిషేధార్థ ఇతి తద్వ్యావృత్తిః పర్యస్తాపహ్నుతి వారణాయోపమేయ ధర్మేత్యుక్తం తత్రోపమానధర్మ స్యైవ సుధాంశుత్వాదేర్నిషేధ ఇతి నాతివ్యాప్తిరితి సర్వం సుస్థం । పుండరీ కేతి- పుండరీకం సితాంభోజమిత్యమరః- ఏవం చ సరోరుహపదం విశేషప రమితిభావః ... ... ❋

క. యథావా ॥ అంకం కేపి శశంకిరే జలనిధేః పంకం పరే మేనిరే సా

రంగం కతిచిచ్చ సంజగదిరే భూచ్ఛాయమైచ్ఛన్పరే । ఇందౌయ

ద్దళితేంద్రనీలశకలశ్యామం దరీదృశ్యతే తత్సాంద్రం నిశి పీత

మంధతమసం కుక్షిస్థమాచక్ష్మహే ॥ అత్రౌత్ప్రేక్షికధర్మాణా

కామప్యపహ్నవః పరపక్షుత్వోపన్యాసాదర్థసిద్ధః॥ ...

చం ॥ అంకమితి॥ ఇందౌ దళితస్య స్ఫటితస్యేంద్రనీలమణేః శకలవత్ శ్యామం యద్దరీదృశ్యతే తత్ క్షేపికవయః అంకం కళంకం శశం కిరేశంకితవంతః - పరేఽన్యే జలనిధేః పంకం మేనిరే - కతిచిత్పునః సారంగం సంజగదిరే అబ్రువన్ - పరే ఇతరే భువః భూమేశ్ఛాయా భూచ్ఛాయం ఐచ్ఛన్ - విభాషా సేనాసురాచ్ఛాయేత్యాదినా క్లీబత్వం - వయం తు సాంద్రం ఘనం నిశిరాత్రౌ పీతం అతఏవ కుక్షిస్థమంధతమసం గాఢధ్వాంతం ఆచక్ష్మహే బ్రూమహ ఇత్యన్వయః - ఔత్ప్రేక్షికాః ఉత్ప్రేక్షామాత్రవిషయాః కళంకాదయః - అపినా స్వాభావికస్య భూచ్ఛాయత్వస్య సముచ్చయః అర్థసిద్ధ ఇతి - నాయం సుధాంశురిత్యత్ర నేతి శబ్దోపాత్తత్వాచ్ఛాబ్దః ఇహ తు పరమతత్వోక్తేర్త నేనస్వానభిమతత్వ సూచనాదర్థగమ్య ఇత్యర్థః - ఏకత్రానేకాపహ్నవరూపతయాప్యత్ర వైచిత్ర్యం బోధ్యం. ... ... *

హేత్వపహ్నుతిః.

కు. సఏవయుక్తిపూర్వశ్చేదుచ్యతే హేత్వపహ్నుతిః। నేందుస్తీవ్రో ననిశ్యర్కః సింధోరౌర్వోఽయముత్థితః॥ అత్ర చంద్రపవ తీవ్రత్వనైశత్వయుక్తిభ్యాం చంద్రత్వసూర్యత్వాపహ్నవో బడబానలత్వారోపార్థః. ... ... *

చం ॥ హేత్వపహ్నుతిమాహ॥ సఏవేతి॥ శుద్ధాపహ్నవ ఏవేత్యర్థః యుక్తిపూర్వ ఇతి - యోజ్యతే సాధ్యమనేనేతి యుక్తిర్హేతుః తత్పూర్వస్తత్సహిత ఇత్యర్థః - తథాచ శుద్ధాపహ్నవలక్షణ ఏవానుక్తనిమిత్త ఇత్యస్య స్థానే ఉక్తనిమిత్త ఇత్యుక్తౌ హేత్వపహ్నుతిలక్షణం సంపద్యత ఇతి భావః - నేందురిత్యాదివిరహోక్తిః - తీవ్రో దారుణోయతః అతో నేందుః నిశిరాత్రౌ సత్త్వాన్నార్కః - ఔర్వస్తుబడబానల ఇత్యమరః - నైశత్వేతి - నిశిభవో నైశస్తత్త్వమిత్యర్థః - అత్రాపి చంద్రత్వం స్వాభావికో ధర్మః సూర్యత్వం త్వౌత్ప్రేక్షికమితి బోధ్యం, ... *

కు. యథావా ॥ మంథానభూమిధరమూలశిలాసహస్రసంఘట్టనవ్రణకిణః స్ఫురతీందుమధ్యే। ఛాయామృగశ్శశక ఇత్యతిపామరోక్తిస్తేషాం కథంచిదపి తత్ర హి నప్రసక్తిః ॥ అత్ర చంద్ర

మధ్యేమంథనకాలిక మందరశిలాసంఘట్టనవ్రణకిణస్యైవఛా
యాదీనాంసంభవోనాస్తీతిచాయాత్వాద్యపహ్నవః పామ
రవచనతోపన్యాసేనాపిప్రకృతః ... ... *

చం ॥ మంథానేతి॥ మంథానోమంథనదండః సచాసౌభూమిధరఃపర్వ
తోమందరస్తస్యమూలభారోయత్ శిలాసహస్రంతేన సంఘట్టనాద్యో
వ్రణస్తస్యకిణశ్చిహ్నమిందుమధ్యేస్ఫురతిప్రకాశతేఛాయాభూమేఃమృ
గోహరిణఃశశకఃశశ ఇత్యేషా అతిపామరాణాంమూర్ఖతమానాముక్తిః -
హియస్మాత్తేషాంఛాయాదీనాంతత్రైవమధ్యభాగేకథంచిదపికేనాపి
ప్రకారేణప్రసక్తిర్నాస్తీత్యన్వయః-వైశాఖమంథమంథానమంథానో
మంథదండకఇత్యమరః- నాస్తీతి-ఇతిహేతోరిత్యర్థః ... *

పర్యస్తాపహ్నుతిః

కు, అన్యత్రతస్యారోపార్థః పర్యస్తాపహ్నుతిస్తుసః । నాయంసు
ధాంశుఃకింతర్హిసుధాంశుః ప్రేయసీముఖమ్। యత్రక్వచిద్వ
స్తునికదీయధర్మనిహ్నవః అన్యత్రవర్ణనీయేవస్తునితస్యధర్మ
స్యారోపార్థః పర్యస్తాపహ్నుతిః-యథాచంద్రే చంద్రత్వని
హ్నవోవర్ణనీయేముఖేతదారోపార్థః ... *

చం ॥ పర్యస్తాపహ్నుతిమాహ ॥ అన్యత్రేతిసః అపహ్నవః-తథాచతదా
రోపార్థస్తస్యాపహ్నవఇతిలక్షణం- నిషేధస్యచనస్వాధికరణేప్రతియో
గ్యారోపార్థత్వసంభవోనవాస్వాధికరణేస్వారోపఇత్యర్థసిద్ధమేవారో
పస్యాన్యాధికరణత్వమన్యత్రేత్యనేనోక్తం అతఏవపర్యస్తాపహ్నుతిరిత్యు
చ్యతే - పర్యస్తాఆరోపవిపరీతాఆరోపస్యాధికరణేతితదర్థాత్ నచచంద్రే
చంద్రత్వనిషేధస్యకథంముఖేతదారోపార్థత్వమితివాచ్యం - ఆరోపదా
ర్ఢ్యసంపాదకత్వేననిషేధస్యతదర్థతాయాఅనుభవసిద్ధత్వాత్ -అతఏ
వప్రథారోపరూపకమేవేదంనాపహ్నుతిరితిప్రాచాంసిద్ధాంతస్తదనుసా
రేణైవచచిత్రమీమాంసాయాంప్రకృతస్యనిషేధేనయదన్యత్వప్రకల్పన
మిత్యపహ్నుతిలక్షణముక్తం - ఇహత్వలంకారరత్నాకరాద్యనుసారేణా
యంప్రభేద ఉపదర్శితసామాన్యలక్షణాభిప్రాయేణాపహ్నుతిత్వేనో
క్తఇతిసిద్ధవక్తవ్యం ... ... *

కు॰ యథా వా॥ హాలాహలో నైవ విషం విషం రమా జనాః పరం వ్యత్యయమత్ర మన్వతే। నిపీయ జాగర్తి సుఖేన తం శివః స్పృశన్నిమాం ముహ్యతి నిద్రయా హరిః ॥ పూర్వోదాహరణే హేతూక్తిర్నాస్తి అత్ర తు సాస్తీతి విశేషః- తతశ్చ పూర్వాపహ్నుతివదత్రాపి ద్వైవిధ్యమపి ద్రష్టవ్యం. ... ... *

చం ॥ హాలాహల ఇతి ॥ హాలాహలో విషం నైవ భవతి- కింతు రమా లక్ష్మీర్విషం-జనాః పరం కేవలమత్రాస్మిన్విషయే వ్యత్యయం వైపరీత్యం మన్వతే అభ్యుపగచ్ఛంతి- కుత స్తత్రాహ-యస్మాత్ శివ స్తం హాలాహలం నిపీయ సుఖేన జాగర్తి। హరిస్తు ఇమాం రమాం స్పృశన్ సన్ నిద్రయా ముహ్యతి-స్మరన్నితి పాఠే స్మరన్నపి ముహ్యతి కిము త స్పృశన్నిత్యర్థః- తథా చ రమాయా విషరూపత్వే మోహజనకత్వం హేతుః- హాలాహలస్య తత్త్వాపహ్నవే చ జాగరసుఖప్రయోజకత్వమితి బోధ్యం-హాలాహలో విషే ఇతి విశ్వః అత్ర స్పృశన్ముహ్యతీతి కార్యకారణయోః పౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తిరలంకారః సా హేతూక్తిః తతశ్చేతి హేతూక్తి తదనుక్తిరూపభేదాదిత్యర్థః పూర్వాపహ్నుతివత్ శుద్ధాపహ్నుతివత్ ద్వైవిధ్యం శుద్ధపర్యస్తాపహ్నుతిః హేతుపర్యస్తాపహ్నుతిరిత్యేవం ద్విప్రకారత్వం. *

భ్రాంతాపహ్నుతిః.

కు॰ భ్రాంతాపహ్నుతిరన్యస్య శంకాయాం భ్రాంతివారణే। తాపం కరోతి సోత్కంపం జ్వరః కిం న సఖి స్మరః॥ అత్ర తాపం కరోతీతి స్మరవృత్తాంతే కథితే తస్య జ్వరసాధారణ్యాదృజుబుద్ధ్యా సఖ్యా జ్వరః కిమితి పృష్టే న సఖి స్మర ఇతి తత్త్వోక్త్యా భ్రాంతివారణం కృతం. ... ... *

చం ॥ భ్రాంతాపహ్నుతిరితి॥ అన్యస్య ప్రకృతస్య- భ్రాంతివారణే వార్యతే అనేనేతి వారణం తథా చ భ్రాంతివారకతత్త్వాఖ్యానే సతీత్యర్థః- భ్రాంతం భ్రమః- భావే క్తః - భ్రాంత్యపహ్నుతిరిత్యర్థః । ఏవం చ తత్త్వకథనహేతుకభ్రాంతివిషయనిషేధో భ్రాంతాపహ్నుతిరితి లక్షణం బోధ్యం। తస్యై తాపకారిత్వరూపస్మరవృత్తాంతస్య. ... ... *

కు॰ యథా వా॥ నాగరికైః సమద్ధికోన్నతిరిహాపి హాసః కో యమమభ్ర

యతః పుచ్ఛః। నహి నహి కరికలభో౽సౌ శుండాదండో౽యమస్య న తు పుచ్ఛం ॥ ఇదం సంభవద్భ్రాంతిపూర్వికాయాం భ్రాంతాపహ్నుతావుదాహరణం. ... ... *

చం॥ నాగరికేతి॥ నగరే భవో నాగరికస్తం ప్రతి గ్రామీణస్య ప్రశ్నః- సమదికాపర్యంతరేభ్యః ఉన్నతిరుచ్చతా యస్యైవంభూతః ఉభయతః ముఖపృష్ఠభాగయోః పుచ్ఛం యస్యైవంభూతశ్చకో౽యం మహిష ఇతి - నహి నహీత్యుత్తరం - మహిష ఇత్యనుషజ్యతే - అసౌ కరికలభః కరిశాబకః - కలభః కరిశాబక ఇతి కోశాత్ - కలభ ఇత్యేతావతైవ సిద్ధే కరిపదముత్కృష్టకరిబోధార్థం - అయమస్య శుండాదండో న తు పుచ్ఛమితి - పుచ్ఛ ఇతి పారోప్యర్ధర్చాదిత్వాత్సాధురేవ - అప్రయుక్తత్వం తు తత్ర పరం విచార్యమితి - పూర్వోదాహరణే సందేహరూపభ్రాంతివిషయజ్వరత్వాపహ్నవః - జ్వరః కిమితి ప్రశ్నే న తద్విషయసందేహావగమాత్ - ఇహ తు మహిషత్వనిశ్చయరూపభ్రాంతివిషయస్య మహిషత్వస్యేతి తతో భేదః ... ... *

కు. కల్పితభ్రాంతిపూర్వా యథా ॥ జటా నేయం వేణీకృతకచకలాపో న గరళం గళే కస్తూరీయం శిరసి శశిరేఖా న కుసుమం । ఇయం భూతిర్నాంగే ప్రియవిరహజన్మా ధవళిమా * పురారాతిభ్రాంత్యా కుసుమశర కిం మాం ప్రహరసి॥ అత్ర కల్పితభ్రాంతిర్జటా నేయమిత్యాదినిషేధమాత్రోన్నేయా పూర్వవత్ ప్రశ్నాభావాత్ - దండీ త్వత్ర తత్త్వాఖ్యానోపమేత్యుపమాభేదం మేనే॥ యదాహ న పద్మం ముఖమేవేదం న భృంగౌ చక్షుషీ ఇమే। ఇతి విస్పష్టసాదృశ్యా తత్త్వాఖ్యానోపమైవ సేతి॥ *

చం॥ జటేతి॥ విరహిణ్యా ఇయముక్తిః- హే కుసుమశర పురారాతేర్హరస్య భ్రాంత్యా - మాం కిం కుతః ప్రహరసి పీడయసి - యతో నేయం జటా కింతు వేణీకృతః - యదా అవేణీ వేణీ సంపద్యతే తథా కృతః - కచానాం కలాపః తథా గళే గరళం నైతదపి తు ఇయం కస్తూరీ - ఏవం శిరసి నైషా శశిరేఖా కింతు కుసుమం - తథా ఇయమంగే భూతిర్భస్మ న భవతి పరం తు ప్రియవిరహాజ్జన్మ యస్యైవంభూతో ధవళిమా పాండిమేతి - అపహ్నవో బహువ్రీహిర్వ్యాక

* పురారా॰ భ్రాంత్యా ఇతి పాఠాంతరం.

రణోజన్మాద్యుత్తరపద ఇతి వామనసూత్రాద్వ్యధికరణో౽పి బహువ్రీహిర్నదుష్టః॥ కల్పితేతి కుసుమశరేషూత్ప్రేక్షితేత్యర్థః - నిషేధమాత్రోన్నేయేతి- నిషేధస్యప్రసక్తిపూర్వకత్వాదితిభావః - మనైరిత్యస్యస్వరసో౽ద్భావనం-తద్బీజంతూపమాబోధకస్యేవాదేరసత్త్వేపితదభ్యుపగమె రూపకస్యాప్యుపమాత్వంస్యాదితిస్పష్టమేవ, ... *

ఛేకాపహ్నుతిః.

కు॰ ఛేకాపహ్నుతిరన్యస్యశంకాతస్తథ్యనిహ్నవే। ప్రజల్పన్మత్పదే లగ్నః కాంతః కిం నహి నూపురః ॥ కస్యచిత్కించిత్ ప్రతిరహస్యోక్తావన్యేనశ్రుతాయాం స్వోక్తేస్తాత్పర్యాంతరవర్ణనేన తథ్యనిహ్నవే ఛేకాపహ్నుతిః - యథా నాయికయా నర్మసఖీం ప్రతిప్రజల్పన్మత్పదేలగ్న ఇతి స్వనాయకవృత్తాంతే నివేద్యమానే తదాకర్ణ్య కాంతః కిమితిశంకితవతీం అన్యాం ప్రతి- నహి - నూపుర ఇతినిహ్నవః... ... ... *

చం॥ ఛేకాపహ్నుతిరితి॥ ఛేకో విదగ్ధస్తత్కృతా అపహ్నుతిః ఛేకాపహ్నుతిరితి లక్ష్యనిర్దేశః వాక్యాన్యథాయోజన హేతుకః శంకితతాత్త్వికవస్తునిషేధ ఇతిలక్షణం- అన్యస్యశంకాత ఇత్యన్యశంకాయా నివర్తనీయత్వేన హేతుతయా వ్యపదేశః సంతాపాత్స్నాతీతివత్ - అత్ర చ శుద్ధాపహ్నుతివారణాయాద్యం విశేషణం- మమకిల శ్రుతి మహాతదర్థికామిత్యధికతాంగూప్యరూపకవారణాయ శంకితేతి - నచానేనైవ శుద్ధాపహ్నుతివారణాద్వాక్యేత్యాదివ్యర్థమితివాచ్యం-కస్యవా నభవేద్రోషః ప్రియాయా సవ్రణేధరే। సభృంగం పద్మమాఘ్రాసీర్వారితాపి మయాధునేతివ్యాజోక్తావతిప్రసంగవారకత్వేనతత్సార్థక్యాత్ - యద్వా వ్యతిఛేకాపహ్నుతెరస్యాశ్చాయంవిశేషో యత్తస్యవచనస్యాన్యథానయనేనాపహ్నవః - అస్యామాకారస్య హేత్వంతరవర్ణనేన గోపనమితి-తథ్యనిహ్నవ ఇతి తాత్త్వికనిషేధ ఇత్యర్థః- నూపురో మంజీరః- మంజీరో నూపురో౽స్త్రియామిత్యమరః-నర్మసఖీ క్రీడాసఖీ-అత్ర కాంతపరాయాః ప్రజల్పన్మత్పదేలగ్న ఇత్యుక్తేర్నూపుర తాత్పర్యకత్వవర్ణనేన కాంతత్వాపహ్నవో ముఖ్యః నూపురాభేదప్రతిపత్తిస్తు తదంగమితిబోధ్యం... ... *

ఉ॰ సీత్కారంశిక్షయతివ్రణయత్యధరంతనోతిరోమాంచం।
నాగరికఃకింమిళితోనహినహిసఖిహైమనఃపవనః॥ ఇదమ
ర్థయోజనయాతథ్యనిహ్నవేఉదాహరణం॥ ... *

చం ॥ సీత్కారమితి ॥ సీత్కారంతదనుకారిముఖధ్వనింశిక్షయతి-అధరంఅధరోష్ఠంవ్రణయతివ్రణోస్యాస్తీతివ్రణీవ్రణినంకరోతీత్యర్థేతత్కరోతీతిణిచ్ - తథారోమాంచంతనోతివిస్తారయతీతివాక్యత్రయంనాగరికాభిప్రాయేణప్రియసఖింప్రతికయాప్యుక్తం - తదాకర్ణ్యనాగరికః కింమిళితఇతిశంకితవతీమన్యాంప్రతితచ్ఛంకానివృత్త్యేన హిత్యాదినా హైమంతికపవనపరత్వవర్ణనేన తాత్త్వికస్యనాగరికస్యాపహ్నవః - సీత్కారశిక్షాదికర్తృత్వస్యనాగరికఇవపవనేపిసత్త్వాత్ - తదాహ- అర్థయోజనయేతి-వివక్షితావివక్షితసాధారణస్యార్థస్యావివక్షితార్థసంబంధిత్వవర్ణనయేత్యర్థః-ఇదమిత్యుదాహరణమితిచజాత్యభిప్రాయేణైకవచనం-హేమంతశబ్దాత్తత్రభవఇత్యర్థేసర్వత్రాణ్చతలోపశ్చేత్యణితలోపేచహైమనఇతిరూపసిద్ధిః- ప్రజల్పన్నిత్యుదాహరణే ఏకస్యవాక్యస్యాన్యథాయోజనమిహత్వనేకేషామితిభేదః ... ... *

ఉ॰ శబ్దయోజనయాయథా ॥ పద్మేత్వన్నయనేస్మరామిసతతం
భావోభవత్కుంతలేనీలేముహ్యతికింకరోమి మహితైఃక్రీతో
స్మితేవిభ్రమైః। *ఇత్యుత్స్వప్నవచోనిశమ్యసరుషానిర్భ
ర్త్సితోరాధయాకృష్ణస్తత్పరమేవతద్వ్యపదిశన్ †క్రీడా
విటఃపాతువః ॥ సర్వమిదంవిషయాంతరయోజనేఉదాహ
రణం॥ ... ... *

చం ॥ శబ్దయోజనయేతి- అర్థభేదేపిశబ్దశ్లేషమాత్రేణేత్యర్థః ॥ పద్మేఇతి క్రీడాయాంవిటోభోక్తాకృష్ణోవోయుష్మాన్పాతురక్షత్వితిసంబంధః- కీదృశఇతిఉత్స్వప్నవచఃస్వప్నేఉద్గతముత్స్వప్నంవచనమర్థాత్కృష్ణస్యఅనుభావ్యఅనూద్యరాధయానిర్భర్త్సితస్సన్ తద్వచనం తత్పరమేవరాధాపరమేవవ్యపదిశన్కథయన్ ఇతి - హేపద్మేరమేత్వన్నయనేసతతంస్మరామినీలేభవత్యాః కుంతలేకేశపాశేముహ్యామ్యంతః కరణవృత్తిరూపః

పా * ఇత్థంస్వప్నవచోనిశమ్య. † లీలావిటఃపాతునః.

ముహ్యతి మోహం ప్రాప్నోతి-నను చిత్తాసంగో౽నువర్త్యతాం తత్రాహ-
కింకరో౽స్మి అకించిత్కరో౽స్మి యతస్తే తవ హి తైః పూర్వైర్విభ్రమైర్విలా
సైః క్రీతో౽స్మి మూల్యేన గృహీతో౽స్మీతి॥ కింకరో౽స్మీతి క్వచిత్పాఠో౽యుక్తతరః
తత్ర చాస్మీత్యహమర్థకమవ్యయం- అహం కింకరో దాసః- క్రీతో౽స్మీత్యర్థః
రాధాపరత్వే తు హే రాధే ఇత్యగ్రాత్ సంబోధనం- పద్మరూపేత్యన్వయ
నేస్మరామీతి విశేషః- శేషం పూర్వవత్ - అత్ర రమాసంబోధ్యకస్తన్న
యనస్మరణరూపో నవాక్యార్థో౽పి తుల్యస్సంబోధ్యకః- పద్మరూపత్వాన్వయ
నస్మరణరూప ఇత్యపహ్నవస్తత్పరమేవ తద్వ్యపదిశన్నిత్యాసేన ప్రకాశ్యతే
నచాత్రార్థస్య రమారాధాసాధారణత్వమపి తు పద్మే ఇతి లింగవచనశ్లిష్టశ
బ్దయోజనయైవేతి॥ విషయాంతరేతి వివక్షితవిషయభిన్నేత్యర్థః। *

కు॰ విషయైక్యేవ్యవస్థాభేదేన యోజనే యథా॥ వదంతీ జారవృత్తాం
తం పత్యౌ ధూర్తా సఖీధియా। పతిం బుధ్వా సఖి తతః ప్రబుద్ధా
స్మీత్యపూరయత్॥ ... ... *

చం॥ అవస్థా జాగ్రత్స్వప్నాదిరూపా॥ వదంతీతి॥ పత్యౌ భర్తరి సఖీధి
యా సఖీభ్రమేణ జారవృత్తాంతం స్వకాముకవార్తాం వదంతీ ధూర్తా కాచి
త్పతిం బుధ్వా సఖీత్యాదివాక్యశేషమపూరయత్ పూరితవతీ - సఖీతి పు
నః సంబోధనమప్రతార్యతాసూచనాయ-తతః ఉక్తవృత్తాంతానంతరం
ప్రబుద్ధా జాగరణవతీ అత్ర నాసౌ జాగ్రదవస్థావృత్తాంతః కింతు స్వాప్నిక ఇ
త్యవస్థాభేదయోజనయాపహ్నవః సఖీత్యాదివాక్యశేషేణ ప్రకాశ్యతే॥

కైతవాపహ్నుతిః

కు॰ కైతవాపహ్నుతిర్వ్యక్తౌ వ్యాజాద్యైర్నిహ్నుతేః పదైః। ని
ర్యాంతి స్మరనారాచాః కాంతాదృక్పాతకైతవాత్॥ అత్రాస
త్యత్వాభిధాయినా కైతవపదేన నేమే కాంతాకటాక్షాః కింతు
స్మరనారాచా ఇత్యపహ్నవః ప్రతీయతే॥ ... *

చం॥ కైతవాపహ్నుతిరితి లక్ష్యనిర్దేశః-వ్యాజాద్యైః పదైర్నిహ్నుతేః
వ్యక్తౌ సత్యాం కైతవాపహ్నుతిరితి వ్యవహర్తవ్యమిత్యర్థః కైతవేనాప
హ్నుతిరితి వ్యుత్పత్తేః వ్యాజాద్యైరిత్యనేన మిషకపటఛలఛద్మకైతవాద
యో గృహ్యంతే- ఏవం చ కైతవాదిపదవ్యంగ్యాపహ్నుతిత్వం లక్షణం

బోధ్యం నాపి చాపా బాణాః దృక్పాతాః కటాక్షాః అపహ్నవః నిషేధః ప్రతీయ
త ఇతి- అపహ్నవస్య స్వవిషయబాధాధీనత్వాదితి భావః. ... *

యథా వా ॥ రిక్తేషు వారి కథయా విపినోదరేషు దావా
హ్నజృంభితమహాతపతాపతప్తాః। స్కంధాంతరోత్థితద
వాగ్నిశిఖాఛలేన జిహ్వాం ప్రసార్య తరవో జలమర్థయంతే.

చం ॥ రిక్తేష్వితి॥ గ్రీష్మవర్ణనం- తరవో వృక్షాః వారిణో జలస్య కథయా వార్తయాపి రిక్తేషు శూన్యేషు- విపినస్యారణ్యస్యోదరేషు మధ్యప్రదేశేషు- జలమర్థయంతే ప్రార్థయంతే- కీదృశాః దావాహ్నజృంభితః ప్రవృద్ధో యో మహానాతప ఉష్ణం తస్య తాపస్తపనం తేన తప్తాః సంతప్తాః - కిం కృత్వా- స్కంధాంతరాత్ ప్రకాండాభ్యంతరాదుత్థితో యో దవాగ్నిర్దావానలస్తస్య యా శిఖా జ్వాలా తస్యాః ఛలేన జిహ్వాం ప్రసార్యేతి - అస్త్రీ ప్రకాండః స్కంధః స్యాన్మూలాచ్ఛాఖావధేస్తరోరిత్యమరః । అత్ర నేయం దవాగ్నిశిఖా అపి తు జిహ్వేతి ఛలపదాత్ప్రతీయతే- అత్ర చానభిహితవాచ్యతాదోషనిరాసాయ కథయాపి వనోదరేష్వితి పఠనీయం ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామపహ్నుతిప్రకరణం॥ ... ... *

ఉత్ప్రేక్షాలంకారః - ౧౭.

కు. సంభావనా స్యాదుత్ప్రేక్షా వస్తుహేతుఫలాత్మనా । ఉక్తాను
క్తాస్పదాద్యాత్ర సిద్ధాసిద్ధాస్పదే పరే॥ ధూమస్తోమం తమశ్శం
కే కోకీవిరహాశుష్మణాం। లింపతీవ తమోఽంగాని వర్షతీవాంజనం
నభః ॥ రక్తౌ తవాంఘ్రీ మృదులౌ భువి విక్షేపణాద్ధ్రువం । త్వ
న్ముఖాభేచ్ఛయా నూనం పద్మైర్వైరాయతే శశీ॥ మధ్యః కిం
కుచయోర్ధృత్యై బద్ధః కనకదామభిః। ప్రాయోఽబ్జం త్వత్పదే
నైక్యం ప్రాప్తుం తోయే తపస్యతి॥ ... *

చం ॥ ఉత్ప్రేక్షాం లక్షయతి- సంభావనేతి॥ అత్రోత్ప్రేక్షేత్యనంతరం సా చ త్రివిధేత్యధ్యాహార్యం- తథా చ సంభావనా ఉత్ప్రేక్షాపదవాచ్యా స్యాత్సా చ వస్తుహేతుఫలరూపేణ త్రివిధేత్యర్థః - వస్తుహేతుఫలానాం చ సంభావనాధర్మిత్వం స్వవిధేయకత్వసంబంధేన - తేన వస్తుహేతుఫలవిధేయకత్వేనేతి పర్యవసితార్థః వస్తుత్వం చ హేతుత్వేన ఫలత్వేన వావివ

క్షితంయత్తద్భిన్నత్వం- నాతోవస్తుత్వస్య కేవలాంన్వయితయావిభాగసంగతిః॥ ఉక్తేత్యాది॥ అత్ర ఆసాముత్ప్రేక్షాణాంమధ్యేఆద్యావస్తూత్ప్రేక్షా- ఉక్తంచానుక్తంచోక్తానుక్తేఆస్పదెయస్యాఇతివిగ్రహః- ఆస్పదంచోత్ప్రేక్షాయాధర్మిరూపోవిషయః - సిద్ధాసిద్ధేత్యత్ర విగ్రహఃపూర్వవత్॥ ధూమేతి ॥ తమః కోకీవిరహశుష్మణాంధూమస్తోమంశంకేఇత్యన్వయః- కోకస్యచక్రవాకస్యస్త్రీకోకీతస్యావిరహ రూపాణాంశుష్మణాం అగ్నీనాంసంబంధినంధూమసమూహమిత్యర్థః॥ లింపతీవేతి ॥ అత్రతమ ఇతినభఇతిచకర్తృపదం॥రక్తావిత్యాదిదయితాంప్రతినాయకస్యోక్తిః॥తవ మృదులౌసుకుమారౌ వంఘ్రీచరణౌధ్రువం భువివిక్షేపణాద్ధేతోఃరక్తవన్తావితి॥ త్వన్ముఖేతి॥ పద్మగతాయాస్త్వన్ముఖకాంతేరిచ్ఛయాహేతునేత్యర్థః - వైరాయతఇతివైరంకరోతీత్యర్థే శబ్దవైరకలహాభ్రకణ్వామేఘేభ్యఃకరణఇతిక్యఙ్॥ మధ్యఇతి ॥మధ్యభాగఃకుచయోర్ధృత్యైధరణార్థం కనకస్యదామభిఃరజ్జుభిరితెనిగీర్యాధ్యవసానరూపాతిశయోక్త్యాబలిభిఃబద్ధఃకిమిత్యర్థః॥ ప్రాయఇతి॥ అబ్జంకర్తృ-ప్రాయః బహుధాత్వచ్చరణేనసహైక్యం ప్రాప్తుంతోయెజలె తపస్యతితపశ్చరతీత్యర్థః- కర్మణోరోమంథతపోభ్యాంవర్తిచరోరితిక్యఙ్ -తపసఃపరస్మైపదంచేతెపరస్మైపదం ॥

మ, అన్యధర్మసంబంధనిమిత్తేన అన్యస్యాన్యతాదాత్మ్య సంభావనముత్ప్రేక్షా- సాచవస్తుహేతుఫలాత్మతాగోచరత్వేనత్రివిధా - అత్రవస్తునఃకస్యచిద్వస్త్వంతరతాదాత్మ్యసంభావనాప్రథమాస్వరూపోత్ప్రేక్షేత్యుచ్యతే- అహేతోర్హేతుభావేనాఫలస్య ఫలత్వేనోత్ప్రేక్షా హేతూత్ప్రేక్షాఫలోత్ప్రేక్షేత్యుచ్యతే - అత్రఆద్యాస్వరూపోత్ప్రేక్షా ఉక్తవిషయానుక్తవిషయాచేతిద్వివిధా-పరేహేతుఫలోత్ప్రేక్షేసిద్ధవిషయాసిద్ధవిషయాచేతిప్రత్యేకంద్వివిధే-ఏవంషణ్ణాముత్ప్రేక్షాణాంధూమస్తోమెత్యాదీనిక్రమేణోదాహరణాని-రజనీముఖెసర్వత్రవిసృత్వరస్య తమసోనైల్యదృష్టిప్రతిరోధకత్వాదిధర్మసంబంధేనగమ్యమానేననిమిత్తేనసర్వ్యఃప్రియవిఘటితసర్వదేశస్థితకోకాంగనాహృదుపగతప్రజ్వలిద్విరహానల

ధూమస్తోమతాదాత్మ్యసంభావనాత్స్వరూపోత్ప్రేక్షా- తమ
సో విషయస్యోపాదానాదుక్తవిషయా - తమోవ్యాపనస్యాన
భఃప్రభృతిభూపర్యంతసకలవస్తుసాంద్రమలినీకరణేన నిమిత్తే
న తమఃకర్తృకలేపనతాదాత్మ్యోత్ప్రేక్షా నభః కర్తృకాం
జన వర్షణతాదాత్మ్యోత్ప్రేక్షా చానుక్తవిషయా స్వరూపో
త్ప్రేక్షా - ఉభయత్రాపి విషయభూత తమోవ్యాపనస్య
అనుపాదానాత్ - సన్త్వత్ర తమసో వ్యాపనేన నిమిత్తేన లే
పనకర్తృతాదాత్మ్యోత్ప్రేక్షా-నభసో భూపర్యంతం గాఢమలి
నవ్యాప్తత్వేన నిమిత్తేనాంజనవర్షణకర్తృతాదాత్మ్యోత్ప్రే
క్షా చేతి ఉత్ప్రేక్షాద్వయముక్త విషయమేవాస్తు- మైవం
లింపతివర్షతీత్యాఖ్యాతయోః కర్తృవాచకత్వేపి భావప్రధా
నమాఖ్యాతమితిస్మృతేర్ధాత్వర్థక్రియాయా ఏవ ప్రాధాన్యేన
తదుపసర్జనత్వేనాన్వితస్య కర్తురుత్ప్రేక్షణీయతయాఽన్య
త్రాన్వయాసంభవాత్ - అత ఏవాఖ్యాతార్థస్య కర్తుః క్రియో
పసర్జనత్వేనాన్యత్రాన్వయాసంభవాదేవాస్యోపమాయాము
పమానతయాన్వయోఽపి పండితైర్నాఙ్గీకృతః - కర్తా యద్యుప
మానం స్యాన్న్యగ్భూతోఽసౌ క్రియాపదే। స్వక్రియాసాధనవ్యగ్రో
నాలమన్యదపేక్షితుమితి - కేచిత్తు-తమోనభసోర్విషయ
యోస్తత్కర్తృక లేపనవర్షణ స్వరూపధర్మోత్ప్రేక్షేత్యా
హుః- తన్మతే స్వరూపోత్ప్రేక్షాయాం ధర్మ్యుత్ప్రేక్షా ధర్మో
త్ప్రేక్షా చేత్యేవం ద్వైవిధ్యం ద్రష్టవ్యం- చరణయోః స్వతస్సి
ద్ధరక్తిమ్నివస్తుతో విశేషణం న హేతురితి అహేతోస్తస్య హే
తుత్వేన సంభావనా హేతూత్ప్రేక్షా విశేషణస్య విషయస్య స
త్త్వాత్సిద్ధవిషయా- చంద్రపద్మవిరోధేనాఽభావితేనాయికావ
దనకాంతిప్రేప్సాన హేతురితి తత్ర తద్ధేతుత్వసంభావనా హే
తూత్ప్రేక్షా వస్తుతస్తదిచ్ఛాయా అభావాదసిద్ధవిషయా- మ
ధ్యః స్వంపమేవసుచోకరతనకనకదాడిమదత్వేనాధ్యవసి
తా యావళిస్త్రియస్తోలితా యావలాదిభిః సాదృశ్యకృతకేతవశ్చ

తేస్తత్ఫలత్వేనోత్ప్రేక్షాసిద్ధవిషయాఫలోత్ప్రేక్షా- జలజస్యాజలావస్థితేరుదవాసతపస్త్వేనాధ్యవసితాయాః కామినీచరణసాయుజ్యప్రాప్తిర్నఫలమితి తస్యా గగనకుసుమాయమానాయాస్తపఃఫలత్వేనోత్ప్రేక్షణాత్ అసిద్ధవిషయాఫలోత్ప్రేక్షా- అనేనైవక్రమేణోదాహరణాంతరాణి॥ ... *

చం॥ లక్షణంపరిష్కురుతే అన్యధర్మేతి॥ అన్యస్యవిషయిణో యోధర్మస్తత్సంబంధరూపేణనిమిత్తేనఅన్యస్యఅన్యవిషయకంఅన్యస్యవిషయిణః తాదాత్మ్యేనసంభావనమిత్యర్థః అన్యస్యేతి షష్ఠ్యర్థోవిషయతాధర్మితారూపా- విషయిణఇతిషష్ఠ్యర్థస్తువిశేషణతారూపావిషయతా - అన్యత్వేనోత్కీర్తనంచసంభావనాయాఆహార్యతాసూచనాయ-తథాచవిషయినిష్ఠధర్మసంబంధప్రయుక్తంవిషయధర్మికంతాదాత్మ్యసంసర్గేణవిషయివిధేయకమాహార్యసంభావనముత్ప్రేక్షేతిపర్యవసితం - తన్నిష్ఠధర్మసంబంధప్రయుక్తమాహార్యతత్సంభావనమితితునిష్కర్షః ఇతరాంశస్యావ్యావర్తకతయాస్వరూపకథనమాత్రపరత్వాత్ - ముఖంచంద్రంమన్యఇత్యుత్ప్రేక్షాయాం చంద్రనిష్ఠాహ్లాదకత్వాది ధర్మసంబంధప్రయుక్తంముఖచంద్రసంభావనమాహార్యమస్తీతిలక్షణసమన్వయః - బాధాద్యభావదశాయాంతు జాయమానాముఖాదౌచంద్రాదిసంభావనానోత్ప్రేక్షేతితద్వారణాయాహార్యేతి- ఏతేన-విరక్తసంధ్యాపరుషంపురస్తాద్యథారజఃపార్థివముజ్జిహీతే। శంకేహనూమత్కథితప్రవృత్తిఃప్రత్యుద్గతోమాంభరతస్ససైన్యఇత్యత్రరజోభరోద్గమనరూపససైన్యప్రత్యుద్గంతృధర్మ సంబంధప్రయుక్తాయాంభరతేతత్సంభావనాయామపి నాతివ్యాప్తిః - తస్యాఅనాహార్యత్వాత్ ॥ సంభావనంయదీత్థంస్యాదిత్యూహోన్యస్యసిద్ధయఇతివక్ష్యమాణసంభావనాలంకారవిషయే,యదిశేషోభవేద్వక్తాకథితాఃస్యుర్గుణాస్తవేత్యాదావతివ్యాప్తి వారణాయప్రయుక్తాంతం॥సర్వాతిశాయిసౌందర్యంశంకేసత్యవతోముఖం। యేనసామృగశాబాక్షీసావిత్రీతరలీకృతేత్యాదావతిప్రసంగవారణాయతన్నిష్ఠేతిసంభావ్యమానవృత్తిత్వంధర్మవిశేషణం-తత్రసావిత్రీతరలీకారకత్వరూపోధర్మోముఖవృత్తిర్నతుసంభావ్యమానసవృత్తిరితి నాతిప్రసంగఇతి

దిక్ ॥ వస్తుహేతుఫలాత్మతా వస్తుహేతుఫలతాదాత్మ్యం ॥ ననుసంబం
ధాంతరేణోత్ప్రేక్షాయా అసంగ్రహ ఇతి చేన్న - సర్వత్రాభేదేనైవో
త్ప్రేక్షణమితి ప్రాచీనమతానుసారేణేత్థమభిధానాత్ - ఏతత్సూచనా
యైవలక్షణేత్ర చ తాదాత్మ్యస్యోపాదానమితి॥ నన్వలంకారసర్వస్వకారా
దిభిః స్వరూపోత్ప్రేక్షేతి వ్యవహృతాయాస్తురీయాయా అపి సత్త్వాత్ త్రి
విధేత్యయుక్తమిత్యాశంక్యాహ అత్రేతి - ఆసాం మధ్యే యా ప్రథమా వ
స్తూత్ప్రేక్షా సైవ స్వరూపోత్ప్రేక్షేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః॥ విసృత్వరస్యేతి ప్ర
సరణశీలస్యేత్యర్థః- తమస ఇతి సంభావనేత్యనేనాన్వేతి - షష్ఠ్యర్థో విష
యతా తమోవిషయేత్యర్థః- ప్రతిరోధకత్వాదిత్యాదిపదాత్ ప్రసరణశీ
లత్వస్య సంగ్రహః- ప్రియైః పతిభిర్విఘటితా వియుక్తాః- వ్యాపనస్యేతి ష
ష్ఠ్యంతస్య పూర్వవదుత్ప్రేక్షాపదేనాన్వయః - ఏవమగ్రేతనస్య తమస ఇ
త్యస్యాపి- అనుపాదానాదితి విషయివాచకాభ్యాం లింపతివర్షతిభ్యామన్యో
నానుపాదానాదిత్యర్థః - యథాశ్రుతే తాభ్యామేవ సాధ్యవసానలక్ష
ణయోపాదానాసంగతేః- ఉక్తవిషయ ఏవేతి సకృదుచ్చరితాభ్యాం
లింపతివర్షతిభ్యాం శక్త్యా లేపనవర్షణయోః సాధ్యవసానలక్షణయా చ నా
ధారణధర్మపురస్కారేణ వ్యాపనస్య చోపస్థాపనస్యాయుగపద్వృత్తిద్వయ
విరోధేనాసంభవాదిత్యాశయః- స్మృతేః నిరుక్తస్మృతేః- ఉత్ప్రేక్షణీయ
తయా ఉత్ప్రేక్షావిషయతయా- అన్యత్ర ఉత్ప్రేక్షాయాం- అన్వయసంభ
వాదితి నిరాకాంక్షత్వాదితి భావః- అత ఏవ ఆఖ్యాతార్థస్య కర్తుః క్రియోప
సర్జనత్వేనాన్యత్రాన్వయాసంభవాదేవ - క్వచిదతఏవేత్యుత్తరం అయ
మేవ వ్యాఖ్యానగ్రంథః ప్రమాదలిఖితో దృశ్యతే- న్యగ్భూత ఇతి గుణభూత ఇ
త్యర్థః- స్వక్రియేతి క్రియాం ప్రతి సాధనత్వేనాన్విత ఇత్యర్థః - వ్యపేక్షి
తుం ఆకాంక్షితుం- నాలం న సమర్థః- తథా చ నిరాకాంక్షత్వాదుపమానత్వే
నాన్వయో న సంభవతీతి భావః- ఏతేన తమసి లేపనకర్తృత్వముత్ప్రేక్ష్యమి
త్యలంకారసర్వస్వకారమతమపాస్తం- తస్యాపి కర్తృవిశేషణత్వాత్ -
వివక్షితవిశేషేణ లేపనస్యైవోత్ప్రేక్ష్యత్వాచ్చ- ఏవం చ ప్రధానభూతలే
పనక్రియాగోచరాభావనైవ నిగీర్ణవ్యాపనవిషయేతి సిద్ధం- న చ యుగపద్వృ
త్తిద్వయవిరోధః ఇతి శంక్యం- [illegible] - కేచిదత్ర [illegible]

ద్భావనం-తద్భిన్నంతుతమోనభసోఃకర్తృత్వేనవిషయత్వేనచ వారద్వ
యమన్వయక్లేశః- తథాధర్మ్యుత్ప్రేక్షాసాధర్మ్యప్రయుక్తాధర్మోత్ప్రేక్షా
తుతత్సహచరితధర్మసంబంధప్రయుక్తేతిలక్షణాననుగమః- నచతన్నిష్ఠ
తత్సమానాధికరణాన్యతరత్వేనధర్మనివేశాన్నాననుగమఇతివాచ్యం-స
ర్వత్రసాదృశ్యనిమిత్తాయాఏవోత్ప్రేక్షాయాః సంభవేనాన్యతరత్వాది
నివేశప్రయుక్తగౌరవస్యానుపాదేయత్వాదితి- హేతుత్వేనేతి - హేతు
రూపతయేత్యర్థః- హేతుత్వసంభావనా హేతురూపతాసంభావనా ఫల
త్వేనఫలరూపతయా- ఏవముత్తరత్రాపిబోధ్యం-అథోదాహృతాసూత్ప్రేక్షా
సుబోధప్రకారఃప్రదర్శ్యతే- తత్రధూమస్తోమమిత్యాదౌకోకాంగనావి
రహానలసంబంధిధూమస్తోమాభిన్నతమోవిషయాసంభావనేతిబోధః -
నామార్థయోరభేదాన్వయాత్ -ఏవంముఖంచంద్రంమన్యఇత్యాదావపి
నూనంముఖంచంద్ర ఇత్యాదౌతుచంద్రప్రకారక సంభావనావిషయో
ముఖమితిబోధః - ముఖవిషయా చంద్రప్రకారికాచసంభావనాతాదా
త్మ్యసంసర్గికైవ-తథానుభవాత్ చమత్కారప్రయోజకస్యసంసర్గాం
తరస్యాభావాచ్చ - నచైవంచంద్రత్వప్రకారికా- తస్యచంద్రోపసర్జన
త్వాత్ ఏవంధ్రువేవాదిశబ్దసమభివ్యాహారేపిబోధ్యం - లింపతీవేత్యను
క్తవిషయోత్ప్రేక్షోదాహరణేతు లింపతినాసాధ్యవసానలక్షణయాలేప
నవ్యాపనోభయసాధారణేనసాంద్రమలినీకారకత్వాదినా రూపేణోప
స్థాపితేతమోవ్యాపనేలేపనసంభావనాన్వయాత్ సాంద్రమలినీకారకంత
మఃకర్తృకాంగకర్మకలేపనప్రకారకసంభావనావిషయఇతిబోధః -
వ్యంజనయోపస్థితేవ్యాపనేతాదృశసంభావనాన్వయఇతిప్రదీపకృతః- ఏ
వంవర్షతీత్యాదావపిబోధ్యం-పిధానాత్ ధ్రువమిత్యాదిహేతూత్ప్రే
క్షోదాహరణేహేతుఃపంచమ్యర్థః - తత్రచాభేదేనప్రకృత్యర్థాన్వయః-
హేతోశ్చ స్వప్రయోజ్యాశ్రయత్వసంబంధేనరక్తత్వవిశిష్టేతస్యప్ర
కారతాసంబంధేనసంభావనాయాంతస్యాశ్చ విషయతయాచరణయో
రన్వయః-తథాచభూవ్యధికరణకపిధానాభిన్నహేతుకరక్తప్రకారక
సంభావనావిషయావంఘ్రీ ఇతిబోధః-నచతాదాత్మ్యసంబంధేనహేతువి
ధేయకత్వాభావాన్నాయంహేతూత్ప్రేక్షాస్యాత్కింతుతాదాత్మ్యేన

తథావిధరక్తస్వరూపోత్ప్రేక్షైవేతివాచ్యం-వివక్షిత వివేకేనవిశేషణే
హేత్వభేదస్యోత్ప్రేక్షణీయతయావిశేషణంప్రతి విశేష్యభూతస్యాపి
హేతోర్విధేయత్వోపగమాత్- ముఖచంద్ర ఇత్యాదిరూపక ఇవానుయో
గిత్వముఖస్యాభేదస్యవిశేషణసంసర్గత్వాభ్యుపగమేనచ విశేషణే హే
త్వభేదబోధసంభవాత్ -హేతువిశిష్టస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాంముఖతఃప్ర
తీతావపివివక్షావశేనహేతూత్ప్రేక్షాత్వేనైవవ్యపదేశః- యథాదధ్నా
జుహోతీత్యత్రముఖతోదధివిశిష్టహోమప్రతీతావపివివక్షితవివేకే
నహోమేదధివిధిత్వవ్యపదేశ ఇతిబోధ్యం - సచస్వప్రయోజ్యత్వసం
బంధేనస్వప్రయోజ్యాశ్రయత్వసంబంధేనవా హేతురూపధర్మోత్ప్రే
క్షైవరక్తాదౌస్వీక్రియతాం కింకృతమీదృశకల్పనాక్లేశేనేతి వాచ్యం-ధ
ర్మోత్ప్రేక్షాంగీకారేదూషణస్య ప్రాగేవావేదితత్వాత్ -అతఏవ-హా
సాల్లగ్నానున్యేలలిత తనుతేపాదయోః పద్మలక్ష్మీరితి హేతూత్ప్రేక్షా
ముదాహృతవతఃప్రకాశకృతోపితత్ప్రహర్షహేతుక లగనతాదాత్మ్యసం
భావనమేవస్వాభావికేలగనేభిమతం - అస్మదుక్తరీత్యాతులక్ష్మీరూపేవి
షయేయథోక్తహర్షహేతుకలగనతాదాత్మ్యసంభావనముచితం-లగనస్య
ధర్మ్యుపసర్జనత్వేనసంభావనాయామన్వయాయోగాదితిధ్యేయం - ఏ
వంత్వన్ముఖాభేచ్ఛయేత్యసిద్ధవిషయహేతూత్ప్రేక్షాయామపిబోధ్యం-వి
షయసిద్ధత్వాసిద్ధత్వాభ్యాంబోధవిశేషాభావాత్ - మధ్యఃకిమిత్యాదిఫ
లోత్ప్రేక్షాస్థలేఫలంచతుర్థ్యర్థః తత్రచాభేదేనప్రకృత్యర్థాన్వయఃపూ
ర్వవత్ ఫలస్యచప్రయోజకత్వసంసర్గేణ బద్ధత్వేతద్వారకేణతేనైవబ
ద్ధేవాన్వయస్తత్తాదాత్మ్యసంసర్గకసంభావనాయామధ్యేవిషయతయాఏ
వంచకుచధారణాభిన్నఫలకకనకదామకరణకబద్ధత్వాశ్రయసంభావనా
విషయోమధ్య ఇతిబోధః-ఏవంప్రాయోజ్జమిత్యాదావపిఫలంతుమునోర్థ
ఇతిపూర్వవదేవబోధః-ఫలోత్ప్రేక్షాత్వంచోపదర్శితరీత్యోపపాదనీయ
మితిబహూక్త్యాపివిస్తరభయాదుపరమ్యతే. ... *

కు. బాలేందువక్రాణ్యవికాసభావాద్బభుః పలాశాన్యతిలోహి
తాని । సద్యోవసంతేనసమాగతానాంనఖక్షతానీవవనస్థలీ
నాం॥ అత్రపలాశముకులానాంవక్రత్వలోహితత్వసంబంధే

ననిమిత్తేనసస్యైఃకృతనఖక్షతతాదాత్మ్యసంభావనా ఉక్తవిష
యాస్వరూపోత్ప్రేక్షా। పూర్వోదాహరణేనిమిత్తభూతధర్మ
సంబంధోగమ్యః ఇహతూపాత్త ఇతిభేదః- నన్వివశబ్దస్యాపా
దృశ్యపరత్వేనప్రసిద్ధతరత్వాదుపమైవాస్తు-లింపతీవేత్యుదా
హరణేలేపనకర్తురుపమానత్వాత్తస్యక్రియోపసర్జనత్వవ
దిహ నఖక్షతానామన్యోపసర్జనత్వస్యోపమాబాధకస్యాభా
వాత్ -ఇతిచేదుచ్యతే- ఉపమాయాయత్రకుత్రచిత్ స్థితైరపి
నఖక్షతైఃసహవక్తుంశక్యతయావసంతనాయకసమాగతవన
స్థలీసంబంధిత్వ విశేషణానపేక్షత్వాది హతదుపాదానంప
లాశముకుళానాంనఖక్షతతాదాత్మ్యసంభావనాయామివశబ్ద
మవస్థాపయతితథాత్వఏవతద్విశేషణసాఫల్యాత్ ॥ అస్తిచ
సంభావనాయామపిఇవశబ్దః దూరేతిష్ఠన్దేవదత్తఇవాభాతీతి
చం॥ బాలేందువక్రాణీతి॥నవిద్యతేవికాసోయేషాంతాన్యవికాసాని తేషాం
భావాత్ వికాసరహితత్వాద్ధేతోః- బాలేందువత్ ద్వితీయాచంద్రవత్ వ
క్రాణితథాతిశయేనలోహితానిఅరక్తానిపలాశానిపలాశముకుళాని-వసం
తేననాయకేనసమాగమంప్రాప్తానాంవనస్థలీనాం అంగనానాంసద్యస్త
త్కాలసంభూతానినఖక్షతానీవబభుఃశుశుభిరఇత్యన్వయః ॥ పూర్వేతి
ధూమస్తోమమిత్యత్రేత్యర్థః॥ననులోకేసంభావనాయామివశబ్దోనదృష్ట
ఇత్యతఆహ అస్తిచేతి॥ ... ... *

శ్లో. పినష్టీవతరంగాగ్రైస్సముద్రః ఫేనచందనం।తదాదాయకరై
రిందుర్లింపతీవదిగంగనాః॥అత్రతరంగాగ్రైః ఫేనచందనస్య
ప్రేరణంపేషణతయోత్ప్రేక్ష్యతే- సముద్రాదుత్థితస్యచం
ద్రస్యప్రథమంసముద్రపూరేప్రసృతానాంకరాణాందిక్షు
వ్యాపనంచ- సముద్రోపాంతఫేనచందనకృతలేపనత్వేనో
త్ప్రేక్ష్యతే-ఉభయత్రక్రమేణసముద్రపూరప్రాంతగతఫే
నచందనపుంజీభవనం దిశాంధవళీకరణం చనిమిత్తమితిఫేన
చందనప్రేరణకిరణవ్యాపనయోర్విషయయో రనుపాదానా
దనుక్తవిషయేస్వరూపోత్ప్రేక్షే ॥ యేషాంతూపాత్తయోః స

ముద్రచంద్రయోరేవ తత్కర్తృకపేషణ లేపనరూపధర్మో
త్ప్రేక్షేతిమతం - తేషాంమతేపూర్వోదాహరణేధర్మిణోధ
ర్మ్యంతరతాదాత్మ్యోత్ప్రేక్షా - ఇహతుధర్మిణోధర్మసంస
ర్గోత్ప్రేక్షేతిభేదోవగంతవ్యః॥ ... ... *

చం॥ పినష్టీవేతి॥ సముద్రస్తరంగాణామగ్రభాగైః ఫేనరూపంచందనం పినష్టీవ ఇందుస్తత్ఫేనచందనమాదాయకరైః కిరణైఃదిగ్రూపాఅంగనాః లింపతీవఅనులింపతీవేత్యర్థః - సముద్రోపాంతేతిసముద్రస్యోపాంతేత టే- యత్ఫేనచందనంతత్కృతంయత్తాసాందిశాంలేపనంతత్త్వేనేత్యర్థః ఉభయత్ర ఉభయోరుత్ప్రేక్షయోః॥ ఏషాం అలంకారసర్వస్వకారాదీనాం॥ ... ... *

మ· రాత్రౌరవెర్దివాచేందోరభావాదివసప్రభుః। భూమౌప్రతా
పయశసీసృష్టవాన్సతతోదితే॥ రాత్రౌరవేర్దివాచంద్రస్యా
భావస్సన్నపిప్రతాపయశసోఃసర్గేసహేతురితి-తస్యతద్ధే
తుత్వసంభావనాసిద్ధవిషయాహేతూత్ప్రేక్షా॥ ... *

చం॥ రాత్రావితి॥ సప్రక్రాంతః ప్రభుర్భూపతిర్భూమౌరాత్రౌర వేరభావాద్ధేతోరివదివాచేందోరభావాద్ధేతోరివసతతంనిరంతరముదితే ప్రతాపయశసీసృష్టవాన్నిర్మితవానిత్యర్థః - రక్తావిత్యుదాహరణేభావ రూపోహేతురిహత్వభావరూపఇతిభేదః ... ... *

కు· వివస్వతానాయిషతేవమిశ్రాః స్వగోసహస్రేణసమంజనా
నాం।గావోపినేత్రాపరనామధేయాస్తేనేదమాంధ్యంఖలు
నాంధకారైః॥అత్రవివస్వతాకృతంస్వకిరణైస్సహజనలోచ
నానాంనయనముషదేవరాత్రావాంధ్యంప్రతిహేతుత్వేనో
త్ప్రేక్ష్యతఇతిఅసిద్ధవిషయాహేతూత్ప్రేక్షా॥ *

చం॥ వివస్వతేతి॥ వివస్వతాసూర్యేణస్వస్యగోసహస్రేణకిరణసహస్రేణసమంమిశ్రాఃమిశ్రితాఃజనానాంనేత్రాపరనామధేయాంగావోపి అనాయిషతేవనీతాఇవ-యథాగోపాలేనపరకీయాభిర్గోభిర్మిశ్రాఃస్వీయాగావోనీయంతే తథాగోపదవాచ్యత్వ సాజాత్యేనమిశ్రితావివస్వతాపినీతాఇవేత్యర్థః - ఖలుసంభావనాయాం తేన నయనేన హేతునాఇద

మాంధ్యంనత్వంధకారైరిత్యన్వయః-గౌస్స్వర్గైవబలీవర్దైరశ్మైచకులిశేపు మాఞ। స్త్రీసౌరభేయీగాదృగ్బాణదిగ్వాగ్భూప్వప్సుభూమ్నిచేతమేదినీ। అత్ర చానాయిష తేషేతి విషయోత్ప్రేక్షణపూర్వకం తస్య హేతుత్వేనోత్ప్రేక్షణమితిపూర్వస్మాద్భేదః - ఏవంపూర్వత్ర ఇచ్ఛయేతి గుణరూపో హేతురిహతుక్రియారూపఇత్యపిద్రష్టవ్యం అత్ర చోత్ప్రేక్షాద్వయసత్త్వేపి హేతూత్ప్రేక్షాయాః ప్రాధాన్యాత్తత్త్వేనైవవ్యపదేశో నతుస్వరూపోత్ప్రేక్షాత్వేనతస్యా అంగత్వాత్ ఏవమన్యత్రాపిబోధ్యం. *

కు. పూరంవిధుర్వర్ధయితుంపయోధేః శంకేయమేణాంకమణీంకి
యంతి। పయాంసిదోగ్ధిప్రియవిప్రయోగే సశోకకోకీనయనే కి
యంతి॥ అత్ర చంద్రేణకృతం సముద్రస్యబృంహణంసదేవ
తథా తేనకృతస్య చంద్రకాంతద్రావణస్యకోకాంగనాబా
ష్పస్రావణస్య చఫలత్వేనోత్ప్రేక్ష్యత ఇతిసిద్ధవిషయాఫలో
త్ప్రేక్షా॥ ... ... *

చం ॥ పూరమితి ॥ అయంవిధుశ్చంద్రః పయోధేఃపూరంవర్ధయితుంఏణాంకమణించంద్రకాంతం కియంతిలోకోక్త్యా అపరిమితానిపయాంసిదోగ్ధీతిశంకే-తథాప్రియైఃపతిభిర్వి ప్రయోగే వియోగే సతి సశోకానాంకోకాంగనానాంనయనే కస్మాత్ కియంతిపయాంసిదోగ్ధీతిశంక ఇత్యన్వయః దుహేర్ద్వికర్మకత్వాదేణాంకమణిమితిద్వితీయా - ఏవంనయన ఇత్యత్రాపి-మధ్యఃకిమిత్యత్రైకస్యబద్ధత్వస్యఫలత్వేనసుచద్యతైరుత్ప్రేక్షణమిహతు ద్రావణస్రావణయోర్ద్వయోఃఫలత్వేనపూరవర్ధనస్యేతదితిభేదః బృంహణంవర్ధనంతదావర్ధనకాలేతేనచంద్రేణ. ... *

కు. రథస్థితానాంపరివర్తనాయపురాతనానామివవాహనానాం
ఉత్పత్తిభూమౌతురగోత్తమానాందిశిప్రతస్థేరవిరుత్తరస్యాం॥
అత్రోత్తరాయణస్యాశ్వపరివర్తనమసదేవఫలత్వేనోత్ప్రే
క్ష్యతఇతిఅసిద్ధవిషయాఫలోత్ప్రేక్షా - ఏతాఏవోత్ప్రేక్షాః
మన్యేశంకేధ్రువంప్రాయోనూనమిత్యేవమాదిభిః। ఉత్ప్రే
క్షావ్యజ్యతేశబ్దైరివశబ్దోపితాదృశఇత్యుత్ప్రేక్షావ్యంజకత్వేన
పరిగణితానాంశబ్దానాం ప్రయోగేవాచ్యాః - తేషామప్ర

యోగగమ్యోత్ప్రేక్షా యథా॥ త్వత్కీర్త్తిర్భ్రమణశ్రాన్తా
వివేశ స్వర్గనిమ్నగామ్॥ ... ... *

చం॥ రథస్థితానామితి రవిరథస్థితానాం నియుక్తానాం పురాతనానాం వాహానాం అశ్వానాం పరివర్తనాయేవ తురగోత్తమానాం ఉత్పత్తిస్థానభూమావుత్తరస్యాం దిశి ప్రతస్థ ఇత్యన్వయః ప్రాయోజ్ఞమిత్యత్రైకస్యసుఖస్యఫలత్వేనోత్ప్రేక్షణమిహతుపరివర్తనక్రియాయా ఇతి భేదః॥ నన్వలంకారసర్వస్వకారాదిభిరన్యేషామపి జాత్యాదిభేదానాముక్తత్వాత్తేత్ర న ప్రదర్శితా ఇత్యాశంక్యాహ ఏతావతేతి-ఉక్తభేదాపేక్షయేత్యర్థః-ఉత్ప్రేక్షా ఇత్యనంతరం చమత్కారవిశేషప్రయోజికా ఇతి శేషః - తథా చ జాత్యాదిభేదానాం చమత్కారవిశేషానాధాయకత్వాదప్రదర్శనమితి భావః- ఇత్యుత్ప్రేక్షేతి- ఇత్యాదినోత్ప్రేక్షాబోధకత్వేనేత్యర్థః॥ త్వత్కీర్తిరితి-అత్రానుపాత్తస్వర్గగమనవిషయా స్వర్గంగాప్రవేశతాదాత్మ్యోత్ప్రేక్షావిశేషణీభూతభ్రమణశ్రాంతత్వరూపహేతూత్ప్రేక్షావా ప్రతీయత ఇతి బోధ్యం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాముత్ప్రేక్షాప్రకరణం. *

అతిశయోక్త్యలంకారః- ౧౩.

కు. రూపకాతిశయోక్తిస్స్యాన్నిగీర్యాధ్యవసానతః । పశ్యనీలో
త్పలద్వంద్వాన్నిస్సరంతిశితాశ్శరాః ॥ విషయస్యస్వశబ్దేనో
పాదానంవినాపివిషయివాచకేనైవశబ్దేనగ్రహణంవిషయనిగర
ణం-తత్పూర్వకంవిషయస్యవిషయిరూపతయాధ్యవసానమా
హార్యనిశ్చయః-తస్మిన్సతిరూపకాతిశయోక్తిః- యథానీలో
త్పలశరశబ్దాభ్యాంలోచనయోః కటాక్షాణాంచగ్రహణపూ
ర్వకంతద్రూపతాధ్యవసానం॥ ... ... *

చం॥ అతిశయోక్తిం లక్షయతి రూపకాతిశయోక్తిరితి॥ గ్రహణం ఉపస్థాపనం - విషయిరూపతయేతి - విషయిణో రూపమస్యేతస్యభావస్తత్తా తయేత్యర్థః- రూపం చాభేదతాద్రూప్యాన్యతరత్ - తస్మిన్సతీతి-సప్తమీ సమస్థానాత్సిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణ- ఏవంచానుపాత్తవిషయకమిన్కాహార్యనిశ్చయవిషయీభూతఃవిషయ్యభేదతాద్రూప్యాన్యతరత్ రూపకాతిశయోక్తిరితిలక్షణం బోధ్యం- అత్రరూపకవారణాయానుపాత్తేతి-అయమ

వచరూపకాదస్యాం విశేషాతిశయ ఇత్యుచ్యతే - భ్రాంతివారణాయాహ
ర్యేతి- ఉత్ప్రేక్షావారణాయనిశ్చయేతి- నీలోత్పలేతి- అత్రనీలోత్పలపదా
త్సాధ్యవసానలక్షణయాశక్త్యలక్ష్యోభయానుగతకాంతి విశేషాదపుర
స్కారేణోపస్థితేకామినీనయనేశక్త్యుపస్థితస్యనీలోత్పలత్వవిశిష్టస్యాభే
దసంసర్గేణాన్వయః- శక్త్యుపస్థితయోఃకృతీష్టసాధనతయోరివశక్తిలక్ష
ణాభ్యాముపస్థితయోరప్యేకపదార్థయోస్తాత్పర్యవశేనాన్వయాంగీకా
రేబాధకాభావాత్ -ఏవంచనీలోత్పలాభిన్నకాంతివిశేషవద్వంద్వాదితి
బోధాదియమభేదాతిశయోక్తిరిత్యుచ్యతే-నచైవంసతిరూపకాద్వైలక్ష
ణ్యమితివాచ్యం-రూపకేవిషయిభేదవ్యాప్యస్యవిషయతావచ్ఛేదకస్యభా
నేనవైలక్షణ్యస్యస్ఫుటత్వాత్ -యదాత్వభేదభానేనతాత్పర్యంకింతుభే
దభానేతదాకాంతివిశేషాదిరూపతాద్రూప్యస్యైవబోధాత్తాద్రూప్యాతిశ
యోక్తిర్వక్ష్యతఇతిబోధ్యం॥ ... ... *

మ. యథావా॥ వాపీకాపిస్ఫురతిగగనేతత్పరంసూక్ష్మపద్యాసో
పానాళీమధిగతవతీకాంచనీమైంద్రనీలీ।అగ్రేశైలౌసుకృతిసు
గమౌచందనచ్ఛన్నదేశౌతత్రత్యానాంసులభమమృతంసన్ని
ధానాత్సుధాంశోః॥ అత్రవాప్యాదిశబ్దైర్నాభిప్రభృతయో
నిగీర్ణాః-అత్రాతిశయోక్తౌ రూపకవిశేషణం రూపకేదర్శి
తానాంవిధానా మత్రాపిసంభవోస్తీత్యతి దేశేనప్రదర్శ
నార్థం - తేనాతాద్రూప్య భేదాతిశయోక్తి స్తాద్రూప్యాతిశ
యోక్తిరితిద్వైవిధ్యంద్రష్టవ్యంతాద్రూప్యాధిక్యన్యూనతా
విభాగశ్చేతిసర్వమనుసంధేయం॥ ... ... *

చం॥ వాపీతి॥ మధ్యభాగమారభ్యముఖపర్యంతం నాయికాంగవర్ణనమి
దం- గగనే-సూక్ష్మతయాతద్వద్దుర్లక్ష్యేమధ్యే -కాపిఅనిర్వచనీయశో
భావాపీతద్వద్గంభీరానాభిః- స్ఫురతిశోభతే-తత్పరంతదూర్ధ్వభాగే -
ఐంద్రనీలీఇంద్రనీలఘటితాసూక్ష్మపద్యాసరణిస్తద్వత్ శ్యామారోమావ
ళీస్ఫురతీత్యనుషజ్యతే- కింభూతాకాంచననిర్మితాంసోపానపఙ్క్తింత
త్సదృశీంత్రివళీమధిగతవతీప్రాప్తవతీ- తథాఅగ్రేతదూర్ధ్వదేశేశైలౌ
తద్వత్తుంగవిశాలౌ కుచౌస్ఫురతఇతి విభక్తిపరిణామేనసంబధ్యతే-కీదృ

శ్లో॥ సుకృతినాంపుణ్యకృతాంసుగమాసులభాగమనాసులభావ - పునఃకీదృ
శౌ-చందనతరుభిశ్చందనవంకేనబద్ధోవ్యాప్తోదేశో యయోస్తథాభూ
తౌ-తత్రత్యానాంతదాశ్లిష్టానాంచ-సుధాంశోస్తద్వదాహ్లాదకస్యముఖ
స్యసన్నిధానాదస్పృతంతద్వదాస్వాద్యసుధరమాధుర్యంసులభమిత్యన్వ
యః-విధానాంభేదానాంఇత్యస్యప్రదర్శనార్థమిత్యనేనాన్వయః। అ
తిదేశేనేతి సాదృశ్యేనేత్యర్థః- ముఖ్యరూపకాభేదస్యాతిశయోక్తావభా
వాద్రూపకపదంరూపకసదృశపరం -షణ్మాసమగ్నిహోత్రంజుహ్వతీ
త్యత్రాగ్నిహోత్రపదవద్గ్న్యతిదేశకమిత్యాశయః- అథక్యన్యూనతె
త్యత్రోభయోరుక్తోదాహరణేషుప్రసిద్ధతరత్వాదనుపాదానంబో
ధ్యం-యత్తు ప్రత్రైశ్చిదుక్తంవిషయివాచకపదస్య విషయేసాధ్యవసాన
లక్షణాయాః శక్యతావచ్ఛేదక మాత్ర ప్రకారకలక్ష్యవిశేష్యక బోధ
త్వంకార్యతావచ్ఛేదకం ఏవంచనిగరణేసర్వత్రవిషతావచ్ఛేదక ధర్మ
రూపేణైవవిషయస్యభానంనవిషయ్యభిన్నత్వేనేత్యస్తితెఅభేదాతిశయో
క్తిస్తాద్రూప్యాతిశయోక్తిరితిద్వైవిధ్యమయుక్తమితి - తత్ప్రోక్తివిలసి
తంశక్యతావచ్ఛేదకస్యలక్ష్యేపూర్వమప్రతీతత్వేనతద్విశిష్టతయాలక్ష
ణాయాఅసంభవాత్-యద్ధర్మవిశిష్టేశక్యసంబంధగ్రహస్తద్ధర్మప్రకార
కలక్ష్యోపస్థితేఃసమానప్రకారకశబ్దబోధేహేతుత్వాత్- లక్షణాపరిహా
ర్యాయాఅనుపపత్తేస్తదవస్థత్వాచ్చ- ఏవమపితాత్పర్యవశాత్తాదృశబో
ధాంగీకారేతద్వశాదేవశక్యాభేదప్రకారకబోధేపిబాధకాభావాన్మాత్ర
పదేనవిషయతావచ్ఛేదకస్యైవవ్యావర్తనాదితిదిక్. ... *

కు॥ యథావా॥ సుధాబద్ధగ్రాసైరుపవనచకోరైరనుసృతాంకిరన్
జ్యోత్స్నామచ్ఛాం లవలిఫలపాకప్రణయినీం । ఉపప్రా
కారాగ్రంప్రహిణునయనేతర్కయమనాగనాకాశేకోయం
గలితహరిణశ్శీతకిరణః ॥ అత్రకోయంగలితహరిణఇత్యస్యా
ప్రసిద్ధచంద్రాద్భేదస్తతఉత్కర్షశ్చగర్భితః-ఏవమన్యత్రా
ప్యూహనీయమ్॥ ... ... *

చం ॥ సుధాబద్ధేతి॥ విద్ధసాలభంజికాఖ్యాయాం నాటికాయాంస్ఫటిక
ప్రాకారశిఖరగతాంమృగాంకావళీమాలోకయతోరాజ్ఞోవిదూషకం

ప్రత్యుక్తిరియం॥ ఉపప్రాకారాగ్రం ప్రాకారాగ్రసమీపే నయనే ప్ర
హిణు ప్రేరయ- మనాక్ ఈషత్ త్రపయా-అనాకాశే అనంతరిక్షే కోయం
శీతకిరణశ్చంద్ర ఇతి ముఖచంద్రగతాహ్లాదకారిత్వరూపతాద్రూప్యాధ్య
వసానం- కీదృశః గళితశ్చ్యుతో హరిణో యస్మాత్తథాభూతః- తేన నిష్క
ళంకతయోత్కర్షాభివ్యక్తిః- పునః కీదృక్ -సుధాయాం బద్ధః గ్రాసస్తదభి
లాషాయైస్తైరుపవనసంబంధిభిశ్చకోరైరనుసృతాం లవల్యాః లతావిశే
షస్య ఫలపాకస్య ప్రణయినీం సదృశీం- అచ్ఛాం-స్వచ్ఛాం జ్యోత్స్నాంత
ర్త్వేనాధ్యవసితాం కాంతిం ప్రభాం కిరన్ ప్రసారయన్నిత్యర్థః- ప్రాకా
రోవరణస్థాన ఇత్యమరః-సమాబద్ధగ్రాసైరితి క్వచిత్పాఠః తత్రాప్యుక్త ఏ
వార్థః-నవలవలీతిపాఠే నవశ్చాసౌ లవలీపాకశ్చేత్యన్వయో బోధ్యః॥ న
న్వాహార్యభేదవివక్షైవ కిం న స్యాదత ఆహ అత్రేతి॥ కోయమిత్యనేనానిర్జ్ఞా
తత్వప్రకాశనాత్ ప్రసిద్ధస్యానిర్జ్ఞాతత్వాత్తద్వైలక్షణ్యావగతిరితి భా
వః- గర్భితః గళితేత్యాదివిశేషణవ్యంగ్యత్వేనాభిప్రేతః-ఏవమన్యత్రా
పీతి - అనుచ్ఛిష్టో దేవైరపరిదళితో రాహుదశనైః కళంకేనాశ్లిష్టో నఖిలుప
రిభూతో దినకృతా। కుహూభిర్నో లుప్తో న చ యువతివక్త్రేణ విజితః కలానా
థః కోయం కనకలతికాయాముదయత ఇత్యాదావిత్యర్థః- అథవాన్యత్రాపి
న్యూనతాయామపీత్యర్థః-కోయం భూమిగతశ్చంద్ర ఇత్యాదావదివ్యత్వ
రూపన్యూనతాప్రకాశనమూహనీయమితి భావః- ననూక్తోదాహరణేష్వ
యమితి విషయస్యోపాదానాత్కథమతిశయోక్తిరితి చేత్-అత్రాహుః -
ఇదంత్వస్య విషయివిశేషణత్వేన వివక్షాయామతిశయోక్తిరేవ-యదా
తు విషయవిశేషణత్వవివక్షా తదా రూపకమితి వ్యవస్థా- అత ఏవ ప్రకాశకృ
తా దశమే రూపకాతిశయోక్త్యాదిసందేహసంకరే - నయనానందదా
యీందోర్బింబమేతత్ప్రసీదతీత్యుదాహృతమితి. ... *

క॰ యద్యపహ్నుతిగర్భత్వం సైవ సాపహ్నవా మతా। త్వత్సూక్తి
షు సుధా రాజన్ భ్రాంతాః పశ్యంతి తాం విధౌ॥ అత్ర త్వత్సూ
క్తిమాధుర్యమేవామృతమిత్యతిశయోక్తిః చంద్రమండల
స్థమమృతం న భవతీత్యపహ్నుతిగర్భా॥ *

చం॥ ఏనాం భజతే యద్యపహ్నుతి॥ అపహ్నుతిగర్భత్వం సాపహ్నవాతి

హ్నుతిగర్భత్వం-సైవరూపకాతిశయోక్తిరేవ- తథాచ సాపహ్నవత్వని రపహ్నవత్వ భేదేనద్వివిధాతిశయోక్తిరితిభావః. *

కు. యథావా ॥ ముక్తావిద్రుమమంతరామధురసః పుష్పంపరం
ధూర్వహం ప్రాలేయద్యుతిమండలె ఖలుతమోరేకాసికా
నార్ణవె । తచ్చోదంచతిశంఖమూర్ధ్నినపునః పూర్వాచలా
భ్యంతరెతాసీమానివికల్పయంతితఇమెయేషాంనసాదృక్పథే ॥
అత్రాధరరసపవమధురసఇత్యాద్యతిశయోక్తిఃపుష్పరసో
మధురసోనభవతీత్యపహ్నుతిగర్భః *

చం॥ ముక్తేతి॥ తాన్యనుభవైకవేద్యానిఇమానివస్తూని- తేఇమేజనాఃవిక ల్పయంతి సదసద్వేతివికల్పవిషయాణి కుర్వంతి-యేషాంజనానాం - సా ప్రక్రాంతా-సుందరీదృక్పథేలోచనమార్గేనాస్తీత్యన్వయః-తాదృశసుం దరీదర్శనశాలినస్తునవికల్పయంతీతభావః-తానికానివస్తూనితత్రాహ-ము క్తామౌక్తికంవిద్రుమంప్రవాళంచాంతరాఅనయోర్మధ్యే-మధురసః అం తరాంతరేణయుక్తెఇతిద్వితీయా - పుష్పంపరంకేవలంధూర్వహంభార వాహకంనతుమధురసయుక్తం-తయోర్ముక్తావిద్రుమయోః ఖలునిశ్చితం ప్రాలేయద్యుతిమండలెచంద్రమండలే- ఏకాసికాఏకస్మిన్నాసికాఅవస్థి తిః-ఏకాధికరణ్యమిత్యర్థః-నత్వర్ణవేసముద్రే-తచ్చచంద్రమండలంచశం ఖస్యమూర్ధ్నిమస్తకేఉదంచతి ఉదయంప్రాప్నోతి నపునఃపూర్వాచ లస్యోదయగిరేరభ్యంతరేఉదంచతి-అత్రముక్తావిద్రుమమధురసప్రాలే యద్యుతిమండలశంఖశబ్దైః క్రమేణదంతాధరగతమాధుర్యముఖకంఠానిగీ ర్ణాః-పూర్వోదాహరణెభ్రాంతత్వోక్త్యాస్పష్టోపహ్నవః- ఇహతుపరం ధూర్వహమిత్యుక్త్యాగూఢఇతిభేదః-ప్రాలేయంమిహికాచేత్యమరః. *

కు. అలంకారసర్వస్వకృతాస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాంసాపహ్నవ
త్వముదాహృతం ॥ గతాసుతీరంతిమిఘట్టనేన ససంభ్రమం
పౌరవిలాసినీషు। యత్రోల్లసత్ఫేనతతిచ్ఛలేనముక్తాట్టహాసే
వవిభాతిశిప్రేతి॥ తతస్త్వియానత్రభేదః- యత్తత్రశుద్ధా
పహ్నుతిగర్భత్వం-యత్రఫేనతతిత్వమపహ్నుతం-తత్రైవా
ట్టహాసత్వోత్ప్రేక్షణాత్ -ఇహతుపర్యస్తాపహ్నుతిగర్భత్వం

ఇందుమండలాదావపహ్నుతస్యాన్యతాదాః సూక్త్యాదిష్వని
వేశనాత్-ఇదంచపర్యస్తాపహ్నుతిగర్భత్వ ముత్ప్రేక్షాయా
మపిసంభవతి॥ *

చం॥ గతాస్వితి॥ పురేభవాః పౌర్యస్తాసువిలాసినీషు-తిమీనాంమత్స్య
నాంసంఘట్టనేనససంభ్రమంసభయం తీరంప్రతిగతాసుసతీషు-యత్ర
నగర్యాం-శిప్రానదీ-ఉల్లసంతినాం ఫేనతతీనాంఛలేన-ముక్తః కృతః అట్ట
హాసః ఉద్గతహాస్యం యథాతథాభాతేవపిభాతీత్యన్వయః॥ ఇందుమండ
లాదావిత్యాదిపదాత్పుష్పరసాదిపరిగ్రహః- సూక్త్యాదిష్వితిసూక్తిమా
ధుర్యాదిష్విత్యర్థః- ఆదినాఅధరమాధుర్యపరిగ్రహః - నివేశనాత్ అభే
దాధ్యవసానాత్॥

కు. తత్ర స్వరూపోత్ప్రేక్షాయాం యథా॥ జానేఽతిరాగాదిదమే
వబింబంబింబస్యచవ్యక్తమితోఽధరత్వం।ద్వయోర్విశేషావగ
మాక్షమాణాంనామ్నిభ్రమోభూదనయోర్జనానాం॥ అత్ర
ప్రసిద్ధబింబఫలె బింబతామపహ్నుత్యాతి రాగేణనిమిత్తేనద
మయంత్యధరేతదుత్ప్రేక్షాపర్యస్తాపహ్నుతిగర్భా॥ హేతూ
త్ప్రేక్షాయాంతద్గర్భత్వం ప్రాగ్లిఖితే హేతూత్ప్రేక్షోదా
హరణపవదృశ్యతే-తత్ర చాంధకారేష్వాంధ్యహేతుత్వమప
హ్నుత్యాన్యత్ర తన్నివేశితం॥ ... ... *

చం॥ జానేఇతి॥ దమయంతీంవర్ణయతోనలస్యోక్తిః- అతిశయితాద్రాగా
ల్లౌహిత్యాదిదమధరస్వ రూపమేవబింబమితిజానే నతుబింబఫలమిత్యేవ
కారార్థః- బింబస్యబింబఫలస్యాతోఽస్మాదోష్ఠాదధరత్వంనికృష్టత్వం వ్య
క్తంస్ఫుటం-కథంతర్హివిపరీతాలోకేప్రసిద్ధిస్తత్రాహ-ద్వయోరనయో
ర్విశేషస్యతారతమ్యస్యావగమేబోధే అక్షమాణామసమర్థానాంజనా
నాంనామ్నిభ్రమోవిపర్యాసోభూదితి॥ అన్యత్రేతి- సూర్యకర్తృకేనే
త్రాపరపర్యాయగోనయనేఇత్యర్థః-నివేశితముత్ప్రేక్షితం, *

కు. ఫలోత్ప్రేక్షాయాంయథా॥ రవితప్తోగజఃపద్మాన్ తద్గృహ్యాన్
బాధితుంధ్రువం। సరోవిశతినస్నాతుంగజస్నానంహినిష్ఫ
లం॥ అత్రగజస్యసరఃప్రవేశంప్రతిఫలస్నానేఫలత్వమప

హ్నుత్యపర్మబాధనేతన్న వేశితం-అలమనయా ప్రసక్తానుప్రసక్త్యప్రకృతిమనుసరామః॥ ... ... *

చం॥ రవీతి॥ రవిణా సంతప్తో గజః తస్య రవేః ఛాయాభ్యాం సఖ్యాః బంధూనితి యావత్ -ధ్రువం ప్రాయో బాధితుం సరః ప్రవిశతి- నతు స్నాతుం స్నానార్థం-హియస్తాత్ గజస్య స్నానసంనిష్ఫలం నిష్ప్రయోజనమిత్యన్వయః॥ ప్రసక్తానుప్రసక్త్యేతి అతిశయోక్తేః సాపహ్నవస్వకథనప్రసంగాదలంకారసర్వస్వకృదుక్తం స్వరూపోత్ప్రేక్షాయాః శుద్ధాపహ్నుతిగర్భత్వం దర్శితం-తదనుప్రసక్త్యేచ త్రివిధాస్వప్యుత్ప్రేక్షాసు పర్యస్తాపహ్నుతిగర్భత్వమిత్యర్థః. ... ... *

కు. భేదకాతిశయోక్తిస్తు తస్యైవాన్యత్వవర్ణనం। అన్యదేవాస్య గాంభీర్యమన్యద్ధైర్యం మహీపతేః॥ అత్ర లోకప్రసిద్ధగాంభీర్యాద్యభేదేపి భేదో వర్ణితః॥ ... ... *

చం॥ భేదకేతి॥ తస్యైవ తజ్జాతీయస్యైవ అన్యత్వవర్ణనం తచ్చాహార్యం బోధ్యం ఏవమగ్రేపి- తేన భ్రాంతౌ నాతివ్యాప్తిః- ఇదంచ లోకోత్తరత్వప్రతిపత్త్యర్థం-అన్యదేవేతి-అస్య మహీపతేః గాంభీర్యం అన్యదేవ ప్రసిద్ధగాంభీర్యభిన్నమేవేత్యర్థః॥ ... ... *

కు. యథా వా॥ అన్యేయం రూపసంపత్తిరన్యా వైదగ్ధ్యధోరణీ। నైషా నలినపత్రాక్షీ సృష్టిస్సాధారణీ విధేః॥ ... *

చం॥ అన్యేయమితి॥ రూపం సౌందర్యం-వైదగ్ధ్యం చాతుర్యం ధోరణీ పరిపాటీ ఏషా నలినపత్రాక్షీ విధేః సాధారణీ సృష్టిర్నైవేత్యన్వయః-అత్రోత్తరార్ధే నఞ్ భంగ్యాఽన్యత్వవర్ణనం విశేషః. ... ... *

కు. సంబంధాతిశయోక్తిస్స్యాదయోగే యోగకల్పనం। సౌధాగ్రాణి పురస్యాస్య స్పృశంతి విధుమండలం *

చం॥ సంబంధేతి॥ అయోగే అసంబంధే యోగకల్పనం సంబంధవర్ణనం సంబంధశ్చాభేదభిన్నత్వే సత్యన్యతాదృశ్యనిరూపితో గ్రాహ్యః- తేన రూపకాతిశయోక్త్యాదిప్రభేదేషు నాతివ్యాప్తిః-సౌధేతి-సౌధో(స్త్రీ)రాజసదనమిత్యమరః-నన్వత్ర విస్పృశంతీవేందుమండలమితీవపదప్రయోగే ఉత్ప్రేక్షా ప్రతీతేః తదప్రయోగే గమ్యోత్ప్రేక్షాత్వమచితం-ఇవాదిసత్త్వేయా

వాచ్యోత్ప్రేక్షాస్థలేవాద్యభావే గమ్యోత్ప్రేక్షేతి నియమాత్ - అన్యథా త్వత్కీర్తిః భ్రమణ భ్రాంతేత్యాది పూర్వోదాహృతే పద్యేపి గమ్యోత్ప్రేక్షా న స్యాద్విశేషాభావాదితి చేత్ - నైవం - ఉపవర్ణితనియమస్యాలంకారాంతరావిషయత్వాభ్యుపగమాత్ - అన్యథా నూనం ముఖం చంద్ర ఇత్యాదౌ నూనమిత్యప్రయోగే గమ్యోత్ప్రేక్షాపత్తేః - ఏవం చ ప్రకృతే సంబంధే సంబంధవర్ణన - రూపాతిశయోక్త్యలంకారవిషయే న గమ్యోత్ప్రేక్షావసరః - త్వత్కీర్తిరిత్యుదాహరణే తు భ్రమణ భ్రాంతత్వరూపహేత్వంశే గమ్యోత్ప్రేక్షాభిప్రాయేణ తు స్వర్గంగాప్రవేశాంశ ఇతి సర్వమనవద్యం. ... ... *

కు. యథా వా॥ కతిపయదివసైః క్షయం ప్రయాయాత్ కనకగిరిః
కృతవాసరావసానః । ఇతి ముదముపయాతి చక్రవాకీ వితరణ
శాలిని వీరరుద్రదేవే ॥ అత్ర చక్రవాక్యాస్సవితృస్తమయకా
రకమహామేరుక్షయసంభావనాప్రయుక్తసంతోషాసంబం
ధేపి తత్సంబంధో వర్ణితః ॥ ... ... *

చం ॥ అసందిగ్ధముదాహరణాంతరమాహ యథా వేతి ॥ కతిపయేతి ॥ వీరరుద్రదేవాఖ్యనృపే వితరణశాలిని దానశాలిని సతి - చక్రవాకీ ఇతి ముదం సంతోషముపయాతి ప్రాప్నోతి - ఇతి కిం - కృతం వాసరస్యావసానం నాశో యేన సః కనకగిరిః సుమేరుః కతిపయైరల్పైర్దివసైః క్షయం ప్రయాయాదితి సంభావనాయాం లిఙ్. ... ... *

కు. యోగేప్యయోగోసంబంధాతిశయోక్తిరితీర్యతే । త్వయి దా
తరి రాజేంద్ర స్వద్రుమాన్నాద్రియామహే । అత్ర స్వ
ద్రుమేష్వాదరసంబంధేపి తదసంబంధో వర్ణిత ఇత్యసంబం
ధాతిశయోక్తిః ॥ ... ... *

చం ॥ యోగేపీతి ॥ యోగే సత్యప్యయోగవర్ణనమిత్యర్థః - స్వర్గస్థా ద్రుమాః కల్పవృక్షాదయః - స్వద్రుమేష్వితి విషయసప్తమీ - స్వద్రుమవిషయే య ఆదరస్తస్య సంబంధేపి అర్థాదర్థిషు యద్వా అర్థిషు స్వద్రుమవిషయాదరసంబంధాభావప్రతీతౌ తత్సమానవృత్తివేద్యతయా స్వద్రుమేష్వప్యాదరవిషయత్వాభావాగమాద్యథాశ్రుతమేవ సాధు. *

కు. యథా వా ॥ అనయోరనవద్యాంగి స్తనయోర్జృంభమాణ
యోః। అవకాశో న పర్యాప్తస్తవ బాహులతాంతరే॥ *

చం ॥ అనయోరితి॥ అనవద్యాని నిర్దుష్టాన్యంగాని యస్యాస్తథాభూతే ఇతి సంబోధనం - జృంభమాణయోర్వర్ధమానయోరనయోస్స్తనయోస్తవ బాహులతయోరంతరే మధ్యే పర్యాప్తః-అవకాశో నాస్తీత్యన్వయః- అత్ర బాహులతయోరంతరే స్తన పర్యాప్తావకాశసంబంధే పి తదసంబంధ ఉక్తః. ... ... *

కు. అక్రమాతిశయోక్తిస్స్యాత్సహత్వే హేతుకార్యయోః। ఆలిం
గంతి సమం దేవ జ్యాం శరాశ్చ పరాశ్చ తే॥ అత్ర యదా మహా
ర్వ్యం శరసంధానం కృతం తదాసీమేవ శత్రవః క్షితౌ నిపతంతీ
తి హేతుకార్యయోస్సహత్వం వర్ణితం॥ *

చం ॥ అక్రమేతి ॥ క్రమః పౌర్వాపర్యం తద్రహితోऽక్రమః తద్రూపస్యాతిశయోక్తిరిత్యర్థః - సహత్వే సమకాలత్వే -ఆలింగంతి- సమం యుగపత్ -జ్యాం మౌర్వీం పృథ్వీం చ పరాః శత్రవః. ... ... *

కు. యథా వా॥ ముంచతి ముంచతి కోశం భజతి చ భజతి ప్రకంపమ
రివర్గః। హమ్మీరవీరఖడ్గే త్యజతి త్యజతి క్షమామాశు॥ అత్ర ఖ
డ్గస్య కోశత్యాగాదికాల ఏవ రిపూణాం ధనగృహత్యాగాదిర్వ
ర్ణితః॥ ... ... *

చం ॥ ముంచతీతి ॥ హమ్మీరసంజ్ఞకస్య వీరస్య ఖడ్గే కోశం పిధానం ముంచతి సతి అరీణాం వర్గః సమూహోऽపి కోశం భాండాగారం ముంచతి- తత్ఖడ్గే ప్రకంపముల్లాసనం భజతి సతి సః ప్రకృష్టం కంపం భజతి - ఏవం ఖడ్గే క్షమాం శాంతిం త్యజతి సతి సోऽపి క్షమాం పృథ్వీం త్యజతీత్యర్థః- కోశోऽస్త్రీ పుంసి లేఖడ్గపిధానేऽర్థౌఘదివ్యయోరిత్యమరః ॥ అత్ర శతృప్రత్యయభంగ్యా యౌగపద్యవర్ణనమపి శేషః॥ ధనగృహేతి ధనసంబంధిగృహేత్యర్థః *

కు. చపలాతిశయోక్తిస్తు కార్యే హేతుప్రసక్తిజే। యాస్యామీత్యు
దితే తన్వ్యా వలయోऽభవదూర్మికా ॥ అత్ర నాయకప్రయా
ణప్రసక్తిమాత్రేణ మోహితోऽతికార్శ్యం కార్యముక్తాసన్నితం

చం ॥ చపలేతి ॥ హేతోః ప్రసక్తిజ్ఞానం తజ్జన్యే కార్యే సతీత్యర్థః- యా

స్యామీతి - ఉదితే ఉక్తే- ప్రియేణేతి శేషః తన్వ్యా ఊర్మికాఙ్గులీయకం వలయః కంకణమభవదిత్యర్థః ఊర్మికాత్వంగులీయే స్యాద్వస్త్రభంగతరంగయోరితి విశ్వః ॥ కార్యముఖేనేతి॥ అంగులీయకస్య కంకణపదప్రాప్తిరూపకార్యవర్ణనద్వారేణేత్యర్థః. ... ... *

కు. యథా వా॥ ఆదాతుం సకృదీక్షితేపి కుసుమే హస్తాగ్రమాలో
హితం లాక్షారంజనవార్తయాపి సహసా రక్తం తలం పాద
యోః। అంగానామనులేపనస్మరణమప్యత్యంతఖేదావహం
హంతాధీరదృశః కిమన్యదలకామోదోపి భారాయతే॥ *

చం ॥ ఆదాతుమితి॥ సహజసౌకుమార్యవత్యాః విరహవశాయాం తదతిశయవర్ణనమిదం- హంతేతి ఖేదే- ఆదాతుం గృహీతుం సకృదేకవారమపి కుసుమే ఈక్షితే సతి అధీరదృశః హస్తాగ్రమాలోహితం- భవతీతి శేషః- అపినా కిముత గృహీతే ఇతి గమ్యతే- లాక్షయా యద్రంజనం తద్వార్తయాపి సహసా అకస్మాత్ పాదయోస్తలం రక్తం భవతి- కిముత రంజనేనేతి పూర్వవత్- ఏవమంగానాం చందనాదినా యదనులేపనం తత్స్మరణమపి అత్యంతఖేదకరం కిముతానులేపనం- కిమన్యత్ -వాచ్యమితి శేషః- అలకానామగరుధూపాద్యామోదోపి భారాయతే భారఇవాచరతీత్యర్థః కర్తరి క్యఙ్- అత్రాదానాది రూపహేతుప్రసక్తి మాత్రేణ హస్తాగ్రలౌహిత్యాదిరూపకార్యోత్పత్తేః సాక్షాదేవ వర్ణనం నతు కార్యముఖేనేతి పూర్వస్మాద్భేదః.

కు. యథా వా ॥ యామి న యామీతి ధవే వదతి పురస్తాత్క్షణేన త
న్వంగ్యాః । గలితాని పురో వలయాన్యపరాణి పునస్తథైవ
దలితాని॥ ... ... *

చం ॥ హేతుకార్యయోరివ హేతుప్రసక్తికార్యయోరపి సమకాలత్వం సంభవతీతి సూచయితుముదాహరణాంతరమాహ యామీతి॥ ధవే నయితే యామి న యామీతి వదతి సతి- తత్క్షణేన తత్కాలమేవ తన్వంగ్యాః పురో వలయాని అగ్రిమకంకణాని పురః ప్రథమం గలితాని అపరాణ్యపి తథైవ తత్కాలమేవ దలితాని భగ్నానీత్యన్వయః - పురోఽగ్రే ప్రథమే చ స్యాదితి విశ్వః- అత్ర వదతి గలితానీతి శతృప్రత్యయేన సమకాలతావగతిః. ... *

కు. అత్యంతాతిశయోక్తిస్స్యాత్పౌర్వాపర్యవ్యతిక్రమే ఽగ్రే

మానో గతః పశ్చాత్ప్రసాదితా ప్రియేణసా॥ ... ...

చం ॥ అత్యంతేతి॥ అత్ర హేతుకార్యయోరిత్యనువర్తతే- తత్పౌర్వాప ర్యవైలక్షణ్యచిత్వాతః సాధురేవ-వ్యతిక్రమోఽత్ర వైపరీత్యం- అత్ర ప్రథమం అనునీతా సమాహితా. ... ... *

కు. యథా వా॥ కవీంద్రాణామాసన్ప్రథమతరమేవాంగణభు
వః చలద్భృంగాసంగాకులగజమదామోదమధురాః। అథాప
శ్చాత్తేషాముపరిపతితా రుద్రనృపతేః కటాక్షాః క్షీరోదప్రసర
దురువీచీసహచరాః॥ ఏతాస్తిస్రోప్యతిశయోక్తయః కార్యశై
ఘ్ర్యప్రత్యాయనార్థాః॥ ... ... *

చం॥ కవీంద్రాణామితి కవిశ్రేష్ఠానామంగణసంబంధిన్యో భూమయః- ప్రథమతరమేవ ప్రథమమేవ చలతాంచపలానాం భృంగాణాం భ్రమరాణామాసంగేనాకులానాం గజానాం మదజలస్యామోదేన పరిమళేన మధురాః కమనీయా ఆసన్ అభవన్- పశ్చాదనంతరం తేషాం కవీనాముపరి రుద్రసంజ్ఞకస్య నృపతేః అమీ దృశ్యమానాః కటాక్షాః పతితాః - క్షీరోదః క్షీరముదకం యస్య తథాభూతస్య క్షీరార్ణవస్య ప్రసరంతీనాముర్వీచీనాం బృహత్తరంగాణాం సహచరాస్తత్సదృశా ఇత్యర్థః - ఉదకస్యోదస్సంజ్ఞాయామిత్యుదాదేశః - అత్ర యథోక్తకటాక్షరూపకార్యముఖేన నృపతిప్రసాదరూపహేతుకథనం పూర్వస్మాద్విశేషః - ఏతా అవ్యవహితోక్తాః - అథోక్తేషు ప్రభేదేషు అనుగతప్రవృత్తినిమిత్తాభావాత్కథమతిశయోక్తిపదప్రయోగ ఇతి చేత్- అత్రాహుః - తావత్ప్రభేదాన్యతమత్వమేవ సర్వానుగతమతిశయోక్తిపదప్రవృత్తినిమిత్తం తదేవచ సామాన్యలక్షణమితి-నవ్యాస్తు నిగీర్యాధ్యవసానమేవాతిశయోక్తిః- ప్రభేదాంతరం త్వనుగతరూపాభావాదలంకారాంతరమేవ-నచాన్యత్వాదిప్రభేదేషు అన్యత్వాదిభిరభేదాదీనాం నిగరణం సంభవతీతి వాచ్యం- అన్యత్వాదిభిరభిన్నవస్తుప్రతీతైరేవ చమత్కారిత్వేనానుభవసిద్ధతయాన్యత్వాదిభిరభేదప్రతీత్యంగీకారేఽనుభవాసంగతేః - అన్యతమత్వం తు నాలంకారవిభాజకోపాధితాం భజతే చమత్కారాప్రయోజకత్వాదితి వదంతి-వస్తుతస్తు రూపకభిన్నత్వే సతి చమత్కృతిజనకాహార్యారోపనిశ్చయవిషయత్వమేవాతి

శయోక్తిసామాన్యలక్షణం- రూపకవారణాయసత్యంతం-భ్రాంతివార
ణాయాహార్యేతి ఉత్ప్రేక్షానిరాసాయనిశ్చయేతి- రూపకాతిశయోక్త్యావ
భేదస్యద్వితీయప్రభేదేఽన్యత్వస్యతృతీయేసంబంధస్యచతుర్థేఅసంబంధ
స్యపంచమేసహత్వస్య షష్ఠేహేతుప్రసక్తిజన్యత్వస్యసప్తమేపూర్వా
పరత్వయోశ్చతథావిధారోప విషయత్వసత్వాత్సర్వత్రలక్షణ సమన్వ
యః-ననైవంవిధారోపస్యరూపకస్వభావోక్తిభిన్నేషుప్రాయశస్సర్వా
లంకారేషుసత్త్వాదతిప్రసంగ ఇతివాచ్యం- ఇష్టాపత్తేః-అలంకారాంతరా
ణాంచనులాకారేప్రధానతయాతదంగత్వేనావస్థితాయాఅతిశయోక్తే
రప్రాధాన్యేనవ్యపదేశానర్హత్వాత్ - ప్రాధాన్యేనవ్యపదేశాభవంతీ
తిన్యాయాత్ - అలంకారాంతరాణామేవప్రధానత్వేనవ్యపదేశార్హత్వా
త్ - అతఏవకావ్యప్రకాశకృతావిశేషాలంకారప్రసంగేభిహితం-సర్వ
త్రైవంవిధేవిషయేతిశయోక్తిరేవప్రాణత్వేనావతిష్ఠతే - తాంవినాప్రా
యేణాలంకారత్వాభావాత్ -అతఏవోక్తంసైషాసర్వత్రవక్రోక్తిరనయా
ర్థోవిభావ్యతే।యత్నోఽస్యాంకవిభిఃకార్యఃకోఽలంకారోఽనయావినేతి-దం
డినాప్యుక్తం-అలంకారాంతరాణామప్యేకమాహుఃపరాయణం। వాగీశ
మహితాముక్తిమిమామతిశయాహ్వయామితి॥ * ఇతిశ్రీమత్తత్సదుపా
ఖ్యవైద్యనాథకృతాయామలంకారచంద్రికాయాం శ్రీమద్రంగరాజా
ధ్వరీంద్రసూను శ్రీమదప్పయదీక్షితకృతకువలయానందటీకాయామతిశ
యోక్తిప్రకరణంసంపూర్ణం ... ... *

తుల్యయోగితాలంకారః- ౧౪.

క. వర్ణ్యానామితరేషాంవాధర్మైక్యంతుల్యయోగితా । సంకు
చంతిసరోజానిస్వైరిణీవదనానిచ ॥ త్వదంగమార్దవేదృష్టేక
స్యచిత్తేనభాసతే।మాలతీశశభృల్లేఖాకదళీనాంకఠోరతా॥ ప్ర
స్తుతానామప్రస్తుతానాం వాగుణక్రియారూపైకధర్మాన్వ
యస్తుల్యయోగితా॥సంకుచంతీతిప్రస్తుతతుల్యయోగితాయా
ఉదాహరణం।అత్రప్రస్తుతచంద్రోదయకార్యతయావర్ణనీ
యానాం.సరోజానాంప్రకాశభీరుస్వైరిణీవదనానాంచసం
కోచరూపైకక్రియాన్వయోదర్శితః। ఉత్తరశ్లోకేనాయికా

సౌకుమార్య వర్ణనే ప్రస్తుతే అవర్ణనీయానాం మాలత్యాదీ
నాం కఠోరతారూపైకగుణాన్వయః॥ ... *

చం ॥ తుల్యయోగితాంలక్షయతి వర్ణ్యానామితి॥ వర్ణ్యత్వేన ప్రస్తుతా
నామిత్యర్థః- ఇతరేషామప్రస్తుతానాం- ఏతచ్చోభయమపి సావధార
ణం-వర్ణ్యానామేవ ఇతరేషామేవేత్యర్థః-బహువచనమనేకార్థకం-ద్వ
యోర్ధర్మైక్యస్యాపిసంగ్రాహ్యత్వాత్ - ధర్మైక్యంధర్మస్యైక్యంఏక
త్వం-ఏకోధర్మ ఇతియావత్ -సచచమత్కారకారీబోధ్యః- ఏవంచానే
కప్రస్తుతమాత్రసంబద్ధైక చమత్కారి ధర్మానేకాప్రస్తుతమాత్ర
సంబద్ధైకధర్మాన్యతరత్వం లక్షణంబోధ్యం - ముఖంవికసితస్మితమి
త్యాదావతి ప్రసంగవారణాయానేకేతి - అత్రచముఖప్రేక్షితాదిరూ
పానేకవర్ణ్యసంబంధోనైకోధర్మఇతితన్నిరాసః - దీపకవారణాయ
మాత్రేతి - ప్రస్తుతాప్రస్తుతప్రత్యేకసాధారణ్యాయాన్యతరత్వనివేశః॥
త్వదంగేతి ప్రియాంప్రతిదయితోక్తిః-తవాంగస్య మార్దవేసౌకుమార్యే
దృష్టేసతికస్యచిత్తేమాలత్యాదీనాంకఠోరతానభాసతే-అపితుసర్వస్యై
వేత్యర్థః-శశంబిభర్తీతిశశభృచ్చంద్రఃతస్యలేఖాకలా॥గుణక్రియారూ
పేతి-ఏతచ్చతథావిధధర్మస్యప్రాయశోగుణక్రియారూపత్వమిత్యభిప్రే
త్యోక్తం-నతులక్షణేతేనరూపేణధర్మస్యనివేశః- గౌరవాత్ ప్రయోజనా
భావాచ్చ-యత్తుకైశ్చిదేతద్గ్రంథమాశ్రిత్యలక్షణేధర్మస్యగుణక్రియారూ
పత్వేనలక్షణేనివేశఇత్యాశయమారోప్యాభిహితం-తదేతదాపాతతః -
శాసతిత్వయిహేరాజన్నఖండావనిమండలం। నమనాగపినిశ్చింతేమండ
లేశత్రుమిత్రయోరిత్యత్రాభావరూపధర్మస్యైవావ్యాప్తియాఇతి- తదిద
మాపాతతోపినమనోరమం-తథాహిశాసతిత్వయిదుబాహ్యాదిపద్యేనిశ్చిం
తేనేతినిశ్చింతభేదఃశత్రుమిత్రమండలవర్తతయోపాత్తః-సచగుణస్వ
రూపఏవ-చింతాభావవత్త్వేనస్యచింతానతిరిక్తత్వాత్ - అన్యథాచింతా
భావాభావస్యాప్యనతిరిక్తత్వాపత్తేః-అతఏవప్రాపిదైపరీత్యాదిష్టాపత్తిమా
లంబసే-భవత్వేవంతుష్యతుభవాన్ - ఏవమప్యభావస్యకథం గుణబహి
ర్భావః-జాతిక్రియాద్రవ్యాతిరిక్తస్యైవచతుష్టయీశబ్దానాంప్రవృత్తి
రితివదద్భిర్వైయాకరణైస్తదనుసారిభిశ్చాలంకారికైర్గుణత్వాం గీకా

రాత్ - అతఏవజాతిగుణయోర్విరోధేప్రకాశకృద్భిరుదాహృతం - గిర యోప్యనున్నీయుజ ఇతి - తథావిద్యానాథేనాపి అమదస్సార్వభౌమో పీతి - వస్తుతస్తులక్షణేన తేనరూపేణధర్మస్య నివేశోభిప్రేతఇత్యావేది తమతోనకాప్యనుపపత్తిరితి_స్వైరిణీ స్వేనఈరితుంశీలమస్యాస్తాదృశీవ్య భిచారిణీతియావత్ - స్వాదీరేరిణోరితివృద్ధిః-స్వైరిణీపాంసులాథస్యాది త్యమరః. ... ... *

కు. యథావా ॥ సంజాతపత్త్రప్రకరాన్వితానిసముద్వహం
తిస్ఫుటపాటలత్వం। వికస్వరాణ్యర్క కరాభిమర్శాద్దినా
నిపద్మానిచవృద్ధిమీయుః॥ ... ... *

చం ॥ సంజాతేతి॥దినానిపద్మానిచవృద్ధిమీయుః(ప్రాపుః) - కీదృశాని సంజాతైఃపత్త్రాణాంప్రకరైస్సమూహైరన్వితానిపూర్వపత్త్రాణాంవ సంతేనవిగళనాత్ - తథాస్ఫుటాఃవికసితాఃపాటలాః వృక్షవిశేషాయేషు తాని తేషాంభావస్తత్త్వం-సముద్వహంతీతిశత్రంతం-దధానానీత్యర్థః- పద్మపక్షేతు-స్ఫుటాని వికసితానిచతాని పాటలానిపాటలవర్ణాని తేషాం భావస్తత్త్వమిత్యాదిపూర్వవత్ - ఏవమర్కస్యకరైఃకిరణైరభిమర్శనా ద్వికస్వరాణిభాసురాణిదినానిపద్మానితువికాసశాలీని. ... *

కు. నాగేంద్రహస్తాస్త్వచికర్కశత్వాదేకాంతశైత్యాత్కదళీవి
శేషాః। లబ్ధ్వాపిలోకేపరిణాహిరూపంజాతాస్తదూర్వోరు
పమానబాహ్యాః॥ అత్రగ్రీష్మవర్ణనేతదీయత్వేనప్రస్తుతా
నాందినానాంపద్మానాంచైకక్రియాన్వయః। ఊరువర్ణనే
తుఅప్రస్తుతానాం కరికరాణాంకదళీవిశేషాణాంచైకగుణా
న్వయః॥ ... ... *

చం ॥ నాగేంద్రేతి ॥ నాగేంద్రాణాంగజశ్రేష్ఠానాం-హస్తాఃశుండాఃక దళీవిశేషాశ్చ-పరిణాహోవిశాలతాతచ్ఛాలిరూపంస్వరూపంలబ్ధ్వాపి యథాక్రమం - త్వచికర్కశత్వాత్కఠోరత్వాదేకాంతేనవియమేనశై త్యాచ్చహేతోర్లోకేతస్యాఃపార్వత్యాఃఊర్వోః ఉపమానాద్బాహ్యాః - ఉపమానత్వరహితాజాతాఇత్యన్వయః- తదీయత్వేనేతి- తాత్కాలిక త్వేనేత్యర్థః - గ్రీష్మకాలికవస్తువర్ణనస్యైవగ్రీష్మవర్ణనరూపత్వాదితిభా

పః ॥ ఏకక్రియేతి-వృద్ధిప్రాప్తిరూపైకక్రియాన్వయ ఇత్యర్థః ॥ ఏకగుణేతి-ఉపమానబాహ్యత్వరూపైకగుణేత్యర్థః. ... ... *

కు. హితాహితే వృత్తితౌల్యమపరా తుల్యయోగితా । ప్రదీయతే
పరాభూతిర్మిత్రశాత్రవయోస్త్వయా ॥ అత్ర హితాహిత
యోర్మిత్రశాత్రవయోరుత్కృష్టభూతిదానస్య పరాభవదా
నస్య చ శ్లేషేణాభేదాధ్యవసాయాద్వృత్తితౌల్యం ॥ *

చం ॥ హితాహిత ఇతి - హితాహితవిషయే ఇత్యర్థః - వృత్తితౌల్యమితి వృత్తిర్వర్తనం వ్యవహరణమితి యావత్ - తస్య తౌల్యం సామ్యం - అపరా పూర్వోక్తవిలక్షణా - ప్రదీయత ఇతి - పరా ఉత్కృష్టా - భూతిః సంపత్తిరేవ - పరాభూతిః పరాభవః - శత్రూణాం సమూహః శాత్రవం - తస్య సమూహ ఇత్యణ్ - పరాభవదానస్యేతి - శత్రుసంబంధి పరాభవసంపాదనస్యేత్యర్థః పరాభవస్య ముఖ్యదానాసంభవాత్ అత ఏవ సంప్రదానత్వాసంభవాన్మిత్రశాత్రవయోరితి సంబంధసామాన్యే షష్ఠీ - శ్లేషేణ పరాభూతిపదశ్లేషేణ. ... ... *

కు. యథా వా ॥ యశ్చ నింబం పరశునా యశ్చైనం మధుసర్పిషా ।
యశ్చైనం గంధమాల్యాద్యైః సర్వత్ర కటురేవ సః ॥ అత్ర వృ
శ్చతి సించత్యర్చతీత్యధ్యాహారైర్వాక్యాని పూరణీయాని ।
పూర్వోదాహరణం స్తుతి పర్యవసాయి ఇదం తు నిందాపర్యవ
సాయీతి భేదః । ఇయం సరస్వతీకంఠాభరణోక్తా తుల్య
యోగితా ॥ ... ... *

చం ॥ యథా వేతి ॥ అత్ర చశబ్దా అస్యార్థా విరోధద్యోతకాః - అత్రేతి - యో నింబం పరశునా ఛినత్తి - యో మధుయుక్తేన సర్పిషా ఆజ్యేన సించతి యో ఽప్యేనం గంధమాల్యాద్యైరర్చతి ఇతి క్రమేణేత్యర్థః - ఉక్తప్రకారస్య తుల్యయోగితాపదవాచ్యత్వే వృద్ధసమ్మతిం దర్శయతి ఇయమితి ॥ తథా చ వృద్ధవ్యవహారాన్నానార్థస్తుల్యయోగితాశబ్ద ఇతి భావః - అత్ర కేచిదాహుః - నేయం తుల్యయోగితా పూర్వోక్తతుల్యయోగితాతో భేదమర్హతి. వర్ణ్యానామితరేషాం వేత్యాది పూర్వోక్తలక్షణాక్రాంతత్వాత్ - ఏకస్య పూర్వబోధితవస్తుకర్మకదానమాత్రత్వస్య పరంపరయా తాదృశశబ్ద

స్యవాధర్మస్యైక్యాత్ - యశ్చనింబమిత్యత్రాపికటుత్వవిశిష్టనింబస్యై వపరంపరయాభేదకసేచకపూజకధర్మత్వసంభవాదితి- తదేతత్పేశలం - తథాహి-యత్రానేకాన్వయిత్వేనజ్ఞాతోధర్మస్తేషామౌపమ్య గమకత్వే నచమత్కృతిజనకస్తత్రపూర్వోక్తప్రకారః - యత్రతుహితాహితోభ యవిషయకశుభాశుభరూపైకవ్యవహారస్యవ్యవహర్తృగత స్తుతినిందా న్యతరద్యోతకతయాచమత్కృతిజనకత్వంతత్రాపరఇతిభేదాత్ - నహ్య త్రపరాభూతిశబ్దస్యతదర్థకర్మదానస్యవాపరంపరయాశత్రుమిత్రగ తత్వేనభానమపితుశ్లేషబలాదేకత్వేనాధ్యవసితస్యతాదృశదానస్యరాజ గతత్వేనైవేతికథంపూర్వోక్తలక్షణాక్రాంతత్వం- ఏతేనయశ్చనింబమి త్యత్రకటుత్వవిశిష్టనింబస్యైవపరంపరయాభేదకసేచక పూజకధర్మ త్వమితినిరస్తం- వస్తుగత్యాతద్ధర్మత్వస్యాలంకారతాసంపాదకత్వా భావాత్ -అన్యథాసంకుచంతిసరోజానీత్యేతావతైవతుల్యయోగితాలం కారాపత్తేః-కింత్వనేకగతత్వేనజ్ఞాయమానధర్మత్వస్యైవ తుల్యయోగి తాప్రయోజకత్వమితితదభావేతదంతర్గతికథనమసమంజసమేవ - అ థాప్యుక్తోదాహరణయోస్తథాభానమస్తీత్యాగ్రహస్తథాపి నపూర్వో క్తలక్షణస్యాత్రసంభవః- ధర్మోర్థఇవపూర్ణశ్రీస్త్వయిరాజన్ విరాజత ఇతిప్రకృతయోరుపమాయామతివ్యాప్తివారణార్థమనేకానుగతధర్మ త్వపర్యాప్తవిషయితాసంబంధావచ్ఛిన్నావచ్ఛేదకతాకచమత్కృతిజన కతాశ్రయజ్ఞానవిషయధర్మత్వమితివివక్షాయాస్తత్రావశ్యకత్వాత్ ప్రకృతేచ హితత్వాహితత్వాదేర్విషయస్యాధికస్యానుప్రవేశాదితివి భావనీయం. ... ... *

క. గుణోత్కృష్టైస్సమీకృత్యవచోన్యాతుల్యయోగితా। లోక
పాలోయమఃపాశీశ్రీదశ్శక్రోభవానపి ॥ అత్రవర్ణనీయో
రాజాశక్రాదిభిర్లోకపాలత్వేనసమీకృతః॥ ... *

చం ॥ గుణోత్కృష్టైరితి ॥ గుణైరుత్కృష్టైః శ్రేష్ఠైరిత్యర్థః-సమీ కృత్యసామ్యంవివక్షిత్వా - వచఇతి వచనంవచఃప్రతిపాదనమితియావ త్ -అర్థాత్తత్సాధారణధర్మస్య- అన్యేతి- ధర్మస్యవర్ణ్యావర్ణ్యగత త్వాదుక్తవిలక్షణేత్యర్థః- పాశోస్యాస్తీతిపాశీవరుణః- ప్రచేతావరుణః

పాశీత్యమరః-శ్రీదః కుబేరః-శక్ర ఇంద్రః - లోకపాలపదం చేంద్రాదిషు రూఢం-రాజ్ఞి తు యోగమాత్రేణ ప్రయుక్తం. ... *

కు. యథావా॥ సంగతాని మృగాక్షీణాం తటిద్విలసితాన్యపి। క్షణద్వయం న తిష్ఠంతి ఘనారబ్ధాన్యపి స్వయం॥ పూర్వత్ర స్తుతిరిహ తు నిందా। ఇయం కావ్యాదర్శే దర్శితా। ఇమాం తుల్యయోగితాం సిద్ధిరితి కేచిద్వ్యవజహ్రుః। యదాహ జయదేవః। సిద్ధిః ఖ్యాతేషు చేన్నామకీర్త్యతే తుల్యతోక్తయే। యువామేవ హి విఖ్యాతౌ త్వం బలైర్జలధిర్జలైరితి। మతాంతరే ష్వత్ర వక్ష్యమాణం దీపకమేవ॥ ... ... *

చం॥ సంగతానీతి॥ సంగతాని సంగమాః- తటితాం విద్యుతాం విలసితాని-ఘనం నిబిడం యథాస్యాత్తథా ఆరబ్ధానీతి సంగమపక్షే- ఘనైర్మేఘైరారబ్ధానీతి చ తటిద్విలసితపక్షేర్థః - కావ్యాదర్శే ఏతన్నామక దండికృతగ్రంథే-దర్శితా తుల్యయోగితాపదవాచ్యత్వేన నిర్దిష్టా- కేచిత్ ఆలంకారికాః-వ్యవజహ్రుః వ్యవహృతవంతః-ఖ్యాతేషు గుణత్వేన ప్రసిద్ధేషు యువామేవేతి-ఇహ భూలోకే-బలైః సైన్యైః-అత్ర చ సైన్యజలయోః ప్రసరణశీలత్వాదిసాదృశ్యాద్బింబప్రతిబింబభావేనాభేదమాశ్రిత్య ధర్మైక్యం బోధ్యం-మతాంతరేష్వితి బహువచనేన బహ్వసమ్మతతయా దండ్యుక్త తుల్యయోగితాయా మస్వరసో ధ్వన్యతే - స చ దీపకతుల్యయోగితయోర్భేదకథనావసరే వ్యక్తీభవిష్యతీతి సంక్షేపః * ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం తుల్యయోగితా ప్రకరణమ్. ... ... *

దీపకాలంకారః - ౧౫.

కు. వదంతి వర్ణ్యావర్ణ్యానాం ధర్మైక్యం దీపకం బుధాః। మదేన భాతి కలభః ప్రతాపేన మహీపతిః॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతానామేకధర్మాన్వయో దీపకం-యథా కలభనరపాలయోః ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్భానక్రియాన్వయః॥ ... ... *

చం॥ దీపకం లక్షయతి॥ వదంతీతి॥ వర్ణ్యావర్ణ్యాన్వితైకచమత్కారిధర్మో దీపకమిత్యర్థః-ఉపమాదివారణాయాత్రాపి పూర్వవల్లక్షణపరిష్కారో బోధ్యః కలభః కరిశావకః- భానక్రియేతి క్రియారూపైకధర్మాన్వయ ఇత్యర్థః -

అత్రాపి క్రియావిశేషణీభూతయోర్మదప్రతాపయోర్బింబప్రతిబింబభావో బోధ్యః. ... ... *

కు. యథావా ॥ మణిశ్శాణోల్లీఢః సమరవిజయీ హేతిదళితో మదక్షీణో నాగః శరది సరితశ్శ్యానపులినాః । కలాశేషశ్చంద్రస్సురతమృదితా బాలవనితా తనిమ్నా శోభంతే గళితవిభవాశ్చార్థిషు నృపాః ॥ అత్రాప్రస్తుతానాం నృపాణామప్రస్తుతానాం మణ్యాదీనాం చ శోభైకధర్మాన్వయః । ప్రస్తుతైకనిష్ఠస్సమానో ధర్మః ప్రసంగాదన్యత్రోపకరోతి ప్రాసాదార్థమారోపితో దీప ఇవ రథ్యాయామితి దీపసాదృశ్యాద్దీపకం-సంజ్ఞాయాం చేతి ఇవార్థే కన్ ప్రత్యయః। యద్యపి సువర్ణపుష్పాం పృథివీం చిన్వంతి పురుషాస్త్రయః । శూరశ్చ కృతవిద్యశ్చ యశ్చ జానాతి సేవితుమిత్యత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం యుగపద్ధర్మాన్వయః ప్రతిభాతి-మదేన భాతి కలభ ఇత్యత్ర అప్రస్తుతస్యైవ ప్రథమం ధర్మాన్వయః । తథాపి ప్రాసంగికత్వం న హీయతే । వస్తుగత్యా ప్రస్తుతోద్దేశేన ప్రవృత్తస్యైవ వర్ణనస్యాప్రస్తుతేష్వన్వయాత్ । న హి దీపస్య రథ్యాప్రాసాదయోర్యుగపదుపకారకత్వేన జామాత్రర్థం శ్రపితస్య సూపస్యాతిథిభ్యః ప్రథమపరివేషణేన చ ప్రాసంగికత్వం హీయతే-తుల్యయోగితాయాం త్వేకం ప్రస్తుతమన్యదప్రస్తుతమితి విశేషాగ్రహణాత్ సర్వస్వోద్దేశ్యేనైవ ధర్మోక్తిరితి విశేషః। అయం చానయోరపరో విశేషః। ఉభయోరనయోరుపమాలంకారస్య గమ్యత్వావిశేషేపి అత్రాప్రస్తుతముపమానం ప్రస్తుతముపమేయమితి వ్యవస్థిత ఉపమానోపమేయభావః - తత్ర తు విశేషాగ్రహణాదైచ్ఛికస్స ఇతి॥ ... *

చం ॥ యథా వేతి॥ శాణేన నికషపాషాణేన ఉల్లీఢ ఉల్లిఖితో మణిః- తథా హేతిభిరాయుధైర్నిహతః కృతక్షతః సమరే సంగ్రామే విజయశీలో యోద్ధా మదేన క్షీణో నాగో హస్తీ శరత్కాలే శ్యానాని శుష్కాణి పులినాని జలనిర్ముక్తతటాని యాసాం తాః- సరితో నద్యః- కలామాత్రావశిష్టశ్చంద్రః

సురతేష్వదితాచుంబనాలింగనాద్యుపమర్దగ్లాయితాంగీ బాలాసవయౌ
వనావనితా(స్త్రీ)-ఏవమర్ధితాసు యాచకేషు గళిత స్సంక్రాంతో విభవఃస
మృద్ధిర్యేషాం తేనృపాశ్చ తనిమ్నాతనోఃకృశస్యభావస్తనిమాకార్శ్యం తే
నశోభంత ఇత్యన్వయః- శాణస్తు నికషః కష ఇత్యమరః- శోభైకేతి - శో
భారూపైకధర్మేత్యర్థః- పూర్వోదాహరణే ఆదిదీపకం ఇహత్వంతదీపక
మితిభేదః- ప్రస్తుతాప్రస్తుతసాధారణధర్మస్య దీపకపదవాచ్యతాయాం
బీజమాహ- ప్రస్తుతైకేత్యాది॥ ప్రస్తుతైకనిష్ఠః ప్రస్తుతైకపరః ప్రస్తుతా
న్వయవివక్షయాభిహిత ఇతియావత్ - రథ్యాయామివేత్యనంతర ముపక
రోతీత్యనుషజ్యతే - ఇతీతి చాధ్యాహార్యం - ఇతి దీపసాదృశ్యాత్సమానో
ధర్మోదీపకముచ్యత ఇతి శేషః- యత్ర ధర్మస్య పూర్వం ప్రస్తుతేన్వయః
పశ్చాదన్యత్ర యథోక్తోదాహరణయోస్తత్రైవేతరత్ర ప్రసంగోపకారి
త్వమిత్యాశయేనశంకతే- యద్యపీతి॥ సువర్ణేతి॥ సువర్ణమేవపుష్పం యస్యాః
ఇతివిగ్రహః- త్రయః గుణత్రయాన్యతమయుక్తాః- శూరశ్చేత్యాది ప్రత్యే
కంచకారో నైరపేక్ష్యద్యోతకః కృతవిద్యాః ప్రఖ్యాతవిద్యాః- ఏతచ్చప్రా
సంగికం పద్యం- యదాయత్ప్రసంగే పఠ్యతే తదా తస్య ప్రస్తుతత్వమితర
యోస్త్వప్రస్తుతత్వమితిబోధ్యం- యుగపదితి- త్రయశ్చిన్వంతీతి త్రిష్వ
పియుగపదన్వయ ఇత్యర్థః చిన్వంతీతి బహువచనాంతస్య ప్రస్తుతమాత్రే
ణైకవచనాంతేన పూర్వవదన్వయాయోగాదితి భావః॥ సమాధత్తే తథాపీ
తి॥ ప్రాసంగికత్వం ప్రసంగోపకారిత్వం- నహీయత ఇతి తథాచ ధర్మస్య ప
శ్చాదన్వయో న తత్ర ప్రయోజక ఇతి భావః- కింతర్హి ప్రయోజకం తత్రా
హ వస్తుగత్యేతి- ప్రస్తుతోద్దేశేన ప్రస్తుతోద్దేశకాన్వయబోధేచ్ఛయా- ప్ర
వృత్తస్యైవపదాభిహితస్యైవ వర్ణనస్యకర్మ వ్యుత్పత్త్యా తద్విషయధర్మ
స్య తథాచ చమత్కారాయ ప్రస్తుతాప్రస్తుతాన్వితస్వార్థం బోధయిత్వి
తీచ్ఛయోచ్చరిత పదాభిహితధర్మస్యోభయత్రాన్వయేప్యుద్దేశ్యతాఖ్యే
చ్ఛావిషయతా ప్రస్తుత ఏవ నత్వప్రస్తుతే కింతు విశేషణతాఖ్యవిషయతైవే
తితథావిధోద్దేశ్యతావిరహ ఏవ ప్రాసంగికత్వే బీజమిత్యాశయః - ఏతదే
వోపపాదయతి నహీతి॥ ప్రాసంగికత్వమితి- దీపరూపయోరథ్యాతిథివి
షయే ప్రసంగోపకారిత్వమిత్యర్థః- తథాచ తన్నష్టే తస్య ప్రాసంగికత్వం

నస్యాదితిభావః - ఇదముపలక్షణం-జామాతృవిషయే ప్రాసంగికత్వాప
త్తిరపిబోధ్యా - ఏతదేవతుల్యయోగితాతో భేదకమిత్యాహ తుల్యయో
గితాయాంత్వితి ॥ ననూద్దేశ్యత్వానుద్దేశ్యత్వ యో శ్చమత్కారాప్ర
యోజకత్వాన్నాలంకార భేదప్రయోజకత్వంయుక్తమిత్యస్వరసాదా
హఅయంచేతి॥అయంవక్ష్యమాణః అనయోర్దీపకతుల్యయోగితయోః-అ
త్రదీపకే-ఉపమానోపమేయభావఇత్యనంతరంగమ్యఇతిశేషః - తత్రతు
ల్యయోగితాయాంవిశేషాగ్రహణాత్ - ప్రస్తుతాప్రస్తుతత్వరూపవ్యవ
స్థాపకాభావాత్ -ఐచ్ఛికఃఅవ్యవస్థితః- సఃఉపమానోపమేయభావః- న
న్వాస్తు నైతావతాపితుల్యయోగితాతోదీపకస్యపృథగ్భావఉచితః - ధ
ర్మస్యసకృద్వృత్తిత్వమూలాయావిచ్ఛిత్తేరవిశేషాత్ - అన్యథాతుల్య
యోగితాయామపిధర్మిణాంకేవలప్రకృతత్వస్యకేవలాప్రకృతత్వస్య
చవిశేషస్యసత్త్వాదలంకారద్వైతాపత్తేః-తస్మాత్తుల్యయోగితాయాఏ
వత్రైవిధ్యముచితమిత్యాహుః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాందీపకప్ర
కరణమ్. ... ... *

ఆవృత్తి దీపకం - ౧౬.

కు. త్రివిధందీపకావృత్తౌభేదావృత్తిదీపకం।వర్షత్యంబుదమా
లేయంవర్షత్యేషాచశర్వరీ ॥ ఉన్మీలంతికదంబాని స్ఫుటం
తికుటజోద్గమాః । మాద్యంతిచాతకాస్తృప్తాఃమాద్యంతిచశి
ఖావలాః॥ దీపకస్యానేకోపకారకమతయాఉపస్థానీయస్యప
దస్యార్థస్యోభయోర్వావృత్తౌత్రివిధమావృత్తిదీపకం।క్రమే
ణార్థత్రయేణోదాహరణానిదర్శితాని॥ ... *

చం ॥ త్రివిధమితి॥దీపకస్యావృత్తౌఆవృత్తిదీపకంభవేత్తచ్చత్రివిధమిత్య
ర్థః- వర్షతీతి-శర్వరీరాత్రిః-వర్షంవత్సరఇవాచరతీత్యర్థః-కదంబానికదం
బకుసుమాని-ఉన్మీలంతివికసంతి- కుటజోద్గమాఃకుటజకలికాః-స్ఫుటంతివిక
సంతి-తృప్తాశ్చాతకామాద్యంతిమత్తాభవంతి - శిఖావళామయూరాశ్చ
మాద్యంతీత్యన్వయః-త్రైవిధ్యముపపాదయన్నేవవ్యాచష్టే దీపకస్యేతి॥
క్రమేణేతి-ఆద్యేర్థేవర్షతీతిశబ్దావృత్తిఃఅలంకారసంపాదకత్వాచ్చనకథి
తపదత్వందోషః- ద్వితీయేవికాసరూపస్యార్థస్యావృత్తిః ఉన్మీలంతిస్ఫు

టంత్రీతిశబ్దభేదేన తస్యైవబోధనాత్ - తృతీయేతుద్వయోరావృత్తిః స్పష్టైవేతి. ... ... *

కు. యథావా ॥ ఉత్కంఠయతి మేఘానాంమాలావర్గంకలాపినాం। యూనాంచోత్కంఠయత్యద్యమానసంమకరధ్వజః ॥ శమయతిజలధరధారా చాతకయూనాంతృషంచిరోపనతాం క్షపయతిచవధూలోచనజలధారాకామినాంప్రవాసరుచిం॥ వదనేననిర్జితంతవనిలీయతేచంద్రబింబమంబుధరే। అరవిందమపిచసుందరినిలీయతేపాథసాంపూరే॥ ఏవంచావృత్తీనాం ప్రస్తుతాప్రస్తుతోభయవిషయత్వాభావేపిదీపకచ్ఛాయాపత్తిమాత్రేణదీపకవ్యపదేశః॥ ... ... *

చం ॥ ఉత్కంఠయతీతి॥ మేఘానాంమాలాపఙ్క్తిః- కలాపినాంమయూరాణాంవర్గంసమూహం-ఉత్కంఠయతి ఊర్ధ్వంకంఠోయస్యతాదృశంకరోతి- తథామకరధ్వజఃకామః యూనాంతరుణానాంమానసముత్కంఠయతి ఉత్సుకంకరోతీత్యర్థభేదేపిశబ్దావృత్తిః ॥ శమయతీతి ॥ జలధరస్యమేఘస్యధారాపఙ్క్తిశ్చాతకతరుణానాంచిర కాలముపనతాంప్రాప్తాంతృషంపిపాసాంశమయతి-వధూలోచనయోర్జలధారా అశ్రుపఙ్క్తిశ్చకామినాంప్రవాసేచ్ఛాంక్షపయతీత్యేకఏవనాశరూపోర్థఃశబ్దభేదేనోక్త ఇత్యర్థావృత్తిః॥ వదనేనేతి ॥ పాథసాంజలానాం-అత్రనిలీయతేశబ్దస్యతదర్థస్యతిరోధానస్యచావృత్తిః - ననుప్రస్తుతార్థేసకృదుపాత్తస్యప్రసంగాదప్రస్తుతోపకారిత్వేదీపకమిత్యుక్తం - నచావృత్తౌతత్సంభవతీతికథమావృత్తిదీపకముక్తమిత్యాశంక్యాహ ఏవంచేతి ॥ దీపస్థానీయశబ్దార్థయోరావృత్తౌచేత్యర్థః- ప్రస్తుతాప్రస్తుతేతి- అంబుదమాలాదీనాంవిరహోద్దీపకతయాకేవలప్రస్తుతత్వాత్ - చంద్రబింబారవిందయోశ్చకేవలాప్రస్తుతత్వాదితిభావః-, దీపకచ్ఛాయేతిదీపకసాదృశ్యేత్యర్థః - తచ్చప్రస్తుతాప్రస్తుతోపకారయోగ్యత్వంవర్షతీత్యాదౌశ్లేషవశేనాస్తీతిభావః- మాత్రపదేనదీపకాత్పృథగేవాయమలంకారోనతుతత్ప్రభేద ఇతిసూచితం- అతఏవదండినా-అర్థావృత్తిఃపదావృత్తిరుభయావృత్తిరిత్యపి। దీపకస్థానమేవేష్టమలంకారత్రయంయథేత్యుక్త్వావికాసంతీత్యాద్యు

దాహృతం-దీపకస్థానంస్థానాపన్నంతత్సదృశమితియావత్॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంఆవృత్తిదీపకప్రకరణమ్. ... ... *

ప్రతివస్తూపమాలంకారః- ౧౭.

క. వాక్యయోరేకసామాన్యే ప్రతివస్తూపమామతా।తాపేనభ్రాజతేసూరశ్శూరశ్చాపేనరాజతే॥ యత్రోపమానోపమేయపరవాక్యయోరేకస్సమానోధర్మః పృథఙ్నిర్దిశ్యతే సా ప్రతివస్తూపమా।ప్రతివస్తుప్రతివాక్యార్థముపమాసమానధర్మోస్యామితివ్యుత్పత్తేః॥ యథాత్రైవభ్రాజతేరాజతఇత్యేకఏవధర్మ ఉపమానోపమేయవాక్యయోః పృథగ్భిన్నపదాభ్యాం నిర్దిష్టః॥ ... ... *

చం॥ సకృద్ధర్మోక్తిప్రసంగాదసకృద్ధర్మోక్తిగమ్య వాక్యార్థసాదృశ్యకం ప్రతివస్తూపమాలంకారంలక్షయతి వాక్యయోరితి ॥ ద్వివచనమనేకాభిప్రాయంమాలానురోధాదితిబోధ్యం - ఏకసామాన్యేఏకస్మిన్సమానధర్మేసతి-సూరఃసూర్యః॥లక్షణంవ్యాచష్టే యత్రేతి॥ ఉపమానోపమేయేతిభావప్రధానం- ఉపమానోపమేయభావపరయోరిత్యర్థః పృథగితి-భిన్నశబ్దేనేత్యర్థః- అయమేవచవస్తుప్రతివస్తుభావఇత్యుచ్యతే.**

క. యథావా॥ స్థిరాశైలీగుణవతాంఖలబుద్ధ్యానబాధ్యతే।
రత్నదీపస్యహిశిఖావాత్యయాపిననాశ్యతే *

చం॥ స్థిరేతి॥శైలీసద్వృత్తం- రత్నమేవదీపోరత్నదీపః- అత్రపూర్వార్ధముపమేయవాక్యంఉత్తరార్ధముపమానవాక్యం- ఉభయత్రచనాశాభావరూపఃసమానధర్మఃశబ్దభేదేనోపాత్తః - సామాన్యాభావమాత్రబోధకస్యాపిబాధతేరత్రనాశరూపవిశేషపరత్వాత్ - అయమేవచపూర్వోదాహరణాద్భేదః. ... ... *

క. యథావా ॥ తవామృతస్యందినిపాదపంకజేనివేశితాత్మాకథమన్యదిచ్ఛతి । స్థితేరవిందేమకరందనిర్భరే మధువ్రతోనేక్షురసంహివీక్షతే॥ అత్రయద్యప్యుపమేయవాక్యేఅనిచ్ఛాఉపమానవాక్యేఅవీక్షేతిధర్మభేదఃప్రతిభాతి-తథాపివీక్షణమాత్రస్యావర్జనీయస్యప్రతిషేధానర్హత్వాత్ - ఇచ్ఛా

పూర్వకవీక్షణప్రతిషేధో యః అనిచ్ఛాపర్యవసిత ఏవేతి ధర్మై
క్యమనుసంధేయం అర్థావృత్తిదీపకం ప్రస్తుతానామప్రస్తు
తానాంవా । ప్రతివస్తూపమాతు ప్రస్తుతాప్రస్తుతానామితి
విశేషః॥ ... ... *

చం ॥ తవేతి॥ (యామునాచార్య శ్రీసూక్తిరియం) అమృతప్రస్రవణశీలే తవపాదపంకజే-నివేశిత ఆత్మా అంతఃకరణం యేన తాదృశో భక్తః- అన్యదమృతాతిరిక్తం ఫలం కథమిచ్ఛతి నకథమపీత్యర్థః- అమృతంచాత్ర బ్రహ్మానందరూపం హినిశ్చితం-మధువ్రతో భ్రమరః మకరందేనపుష్పరసేననిర్భరే వ్యాప్తే అరవిందే స్థితే సతి ఇక్షురసం నవీక్షత ఇత్యుపమానవాక్యం అవజ్ఞనీయస్యేతి అనిష్టేపి స్వసామగ్రీవశాజ్జాయమానస్యేత్యర్థః- ఇచ్ఛాపూర్వకేతి- తథాచవీక్షతేరిచ్ఛాపూర్వకవీక్షణలక్షణేతిభావః- ఇచ్ఛాపర్యవసితఇతి సవిశేషణేహీతి న్యాయాదితిభావః - ఉన్మీలంతికదంబానీతి పూర్వోదాహృతాయామర్థావృత్తావతివ్యాప్తిమాశంక్యాహ అర్థావృత్తీత్యాది ॥ శబ్దావృత్తౌతుధర్మస్యైకేనైవశబ్దేనావృత్త్యాబోధనాన్నభిన్నశబ్దబోధ్యత్వమితినాతివ్యాప్తిరతోర్థావృత్తిపర్యంతానుధావనం - ఏవంచభిన్నశబ్దబోధ్యైకధర్మగమ్యం ప్రస్తుతాప్రస్తుతవాక్యార్థసాదృశ్యం ప్రతివస్తూపమేతిలక్షణంబోధ్యం- దృష్టాంతాలంకారేతి వ్యాప్తివారణాయభిన్నశబ్దబోధ్యేతి- తత్రతు బింబప్రతిబింబభావాపన్నధర్మగమ్యంసాదృశ్యమితినాతివ్యాప్తిః- దివిభాతియథాభానుస్తథాత్వం భ్రాజసేభువీత్యాదివాక్యార్థోపమాయామతివ్యాప్తివారణాయగమ్యమితి - అర్థావృత్తివారణాయ ప్రస్తుతాప్రస్తుతేతి-ఆననంమృగశాబాక్ష్యావీక్ష్య లోలాలకావృతం। భ్రమద్భ్రమరసంకీర్ణంస్మరామిసరసీరుహమితిస్మరణాలంకారేతివ్యాప్తివారణాయవాక్యార్థేతి-అత్రహిదివిభాతీతి వాక్యార్థోపమాయాంగగనాధికరణకశోభాశ్రయభానుసదృశో భూవ్యధికరణకశోభాశ్రయస్త్వమితిప్రతీతివన్నస్మర్యమాణతాదృశసరోరుహసదృశంతథావిధమాననమితిప్రతీతిర్యేనవాక్యార్థగతోపమాగమ్యాస్యాత్ -కింతుస్మరణాసంపృక్తాతాదృశసరోరుహసదృశంతాదృశమాననమితి పదార్థగతోపమైవేతితద్వారణమితిదిక్ ... ... *

కు. అయంచాపరోవిశేషః ॥ ఆవృత్తిదీపకంవైధర్మ్యేణాపిసంభవ
తి। ప్రతివస్తూపమాతువైధర్మ్యేణాపిదృశ్యతే॥ యథా ॥ వి
ద్వానేవవిజానాతివిద్వజ్జనపరిశ్రమం। నహివంధ్యావిజానా
తిగుర్వీంప్రసవవేదనాం॥ ... ... *

చం ॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతత్వయోశ్చానత్యాతి విశేషాప్రయోజకతయా
నాలంకారభేదప్రయోజకత్వమిత్యస్వరసాదాహ అయంచేతి - వక్ష్య
మాణఇత్యర్థః॥ విద్వానేవేతి॥ యస్యాన్యస్యయోగవ్యవచ్ఛేదార్థైవకా
రేణావిద్వాన్నజానాతీతిపూర్వవాక్యార్థస్తస్యచ నహివంధ్యేత్యుత్తర
వాక్యార్థఃసధర్మైవ తథాపిరూపవత్వేవాకాశఇత్యాదిప్రయోగవార
ణాయభావాన్వయస్యాప్యావశ్యకతయావిద్వాన్జానాతీతి వాక్యార్థస్యాపి
ప్రతీతేస్తదభిప్రాయేణవైధర్మ్యోదాహరణత్వంబోధ్యం-ననువైధర్మ్య
ణోపమేతి వ్యాహతంతస్యాస్సాధర్మ్యరూపత్వాదితిచేత్సత్యం వైధర్మ్య
ణోపన్యస్తేననహివంధ్యేతి వాక్యార్థేనాక్షిప్తస్యాపితు ప్రసవిత్ర్యేవజా
నాతీతివాక్యార్థస్యోపమానత్వేనవివక్షణాత్ ముఖతోవైధర్మ్యప్రతీతా
వపిసాధర్మ్యపర్యవసానాన్నదోషః- వైధర్మ్యేణేత్యస్యచవైధర్మ్య
ద్వారేత్యర్థః. ... ... *

కు. యదిసంతిగుణాః పుంసాంవికసంత్యేవతేస్వయం। నహి
కస్తూరికామోదశ్శపథేననివార్యతే॥ ... *

చం ॥ యదిసంతీతి॥ ఏవకారోభిన్నక్రమఃస్వయమేవవికసంతిప్రకాశం
తఇత్యర్థః- అత్రాపిగుణాఃస్వయంప్రకాశంతఇతి భావాన్వయవిధయా
కస్తూరికామోదఃశపథేననజ్ఞాయతఇతివాక్యార్థస్తదాక్షిప్తేనకింతుస్వయ
మేవప్రకాశతఇతివాక్యార్థేనచౌపమ్యంగమ్యమితి పూర్వవద్వైధర్మ్య
దాహరణత్వసంగతిః- యత్త్వత్రకైశ్చిదుక్తం-విద్వానేవేతి పద్యంభవ
తునామకథంచిద్వైధర్మ్యోదాహరణం - యదిసంతీతితునయుక్తంవైధ
ర్మ్యోదాహరణంహిప్రస్తుతధర్మివిశేషోపారూఢార్థదార్ఢ్యాయతస్యాక్షి
ప్తస్యవ్యతిరేకసమానజాతీయస్యధర్మ్యం తదారూఢస్యాప్రకృతార్థస్య
కథనం- యథా- వంశభవోగుణవానపిసంగవిశేషేణపూజ్యతేపురుషః।
నహితుంబీఫలవికలోవీణాదండఃప్రయాతిమహిమానమిత్యాదౌ - అత్ర

హిసంగవిశేషేణపూజ్యతే ఇతిప్రస్తుతార్థాక్షిప్తస్యసంగవిశేషేణవినా
నపూజ్యతఇతిస్వవ్యతిరేకస్యసజాతీయోనహితుంబీఫలవికల ఇత్యాద్యప్ర
కృతార్థో నిబద్ధ ఇతి వైధర్మ్యోదాహరణత్వం-యదిసంతీత్యత్ర తు స్వయం
ప్రకాశంతేనపరేణేత్యస్యప్రస్తుతస్యైవసజాతీయోఽప్రకృతోఽర్థః- శపథేన
నవిభావ్యతే- కింతుస్వయమేవేతిప్రకృతార్థానురూపతయైవపర్యవసానా
దితి-కింబహునా-సర్వత్రైవవైధర్మ్యోదాహరణేసాధర్మ్యే పర్యవసానం
వినానోపమానిర్వాహఇతితదుచ్ఛేదప్రసంగః- అథాపాతప్రతిపన్నేనా
ప్రకృతవాక్యార్థేన వైధర్మ్యేణోక్తేదుదాహరణత్వం తర్హిప్రకృతేపితద
స్తీతితుల్యం- యదపిప్రస్తుతేత్యాదివైధర్మ్యోదాహరణత్వనిర్వచనం
తదయుక్తం - భటాఃపరేషాంవిశరారుతాముగుర్ధత్యవాతేస్థిరతాంహి
పాంసవఇతివైధర్మ్యదృష్టాంతావ్యాపనాత్ - నహ్యత్రప్రస్తుతవాక్యా
ర్థఃస్వవ్యతిరేకమాక్షిపతి కింత్వప్రకృతవాక్యార్థమేవేతిదిక్॥ఇత్యలంకార
చంద్రికాయాంప్రతివస్తూపమాలంకారప్రకరణం. ... *

దృష్టాంతాలంకారః- ౧౮.

కు. చేద్బింబప్రతిబింబత్వం దృష్టాంతస్తదలంకృతిః। త్వమేవకీర్తి
మాన్రాజన్విధురేవహికాంతిమాన్॥ యత్రోపమానోపమే
యవాక్యయోర్భిన్నావేవధర్మౌబింబప్రతిబింబభావేననిర్దిష్టౌ
తత్రదృష్టాంతాలంకారః- త్వమేవకీర్తిమానిత్యత్రకీర్తికాం
త్యోర్బింబప్రతిబింబభావః॥ ... ... *

చం॥ దృష్టాంతాలంకారంలక్షయతి చేదితి॥ వాక్యయోరిత్యనువర్తతే
ధర్మయోరిత్యధ్యాహార్యం-తదితితదేత్యర్థకం॥ అర్థతోవ్యాచష్టే య
త్రేతి॥యత్రకావ్యే-తథాచోపమానోపమేయవాక్యార్థఘటకధర్మయో
ర్బింబప్రతిబింబభావోదృష్టాంతఇతిలక్షణం. ... ... *

కు. యథావా॥కామంనృపాస్సంతుసహస్రశోన్యే రాజన్వతీమా
హురనేనభూమిం। నక్షత్రతారాగ్రహసంకులాపిజ్యోతిష్మ
తీచంద్రమసైవరాత్రిః॥ ... ... *

చం॥ కామమితి॥ అనేనప్రకృతరాజవిశేషేణ- రాజన్వతీంశోభనరాజ
వతీం- రాజన్వాన్సౌరాజ్యేనిపాతః- నక్షత్రాణ్యశ్విన్యాదీని సప్తవింశ

తిః- తారా స్తదితరాః-గోబలీవర్దన్యాయాత్ - గ్రహాభౌమాదయః-సం
కులావ్యాప్తా- జ్యోతిష్మతీతి ప్రాశస్త్యే మతుప్ - అత్ర రాజన్వతీజ్యోతి
ష్మతీత్యనయోర్బింబప్రతిబింబభావః-పూర్వోదాహరణేకీర్తికాంత్యోర్బిం
బప్రతిబింబభావప్రయోజకం మనోహారిత్వరూపంసాదృశ్యమార్థం- ఇహ
తురాజజ్యోతిషోః ప్రాశస్త్యరూపంతచ్ఛాబ్దమితి భేదః ... *

కు. యథావా॥ దేవీంవాచముపాసతేహిబహవః సారంతుసార
స్వతంజానీతేనితరామసౌగురుకులక్లిష్టోమురారిఃకవిః । అబ్ధి
ర్లంఘితఏవవానరభటైఃకింత్వస్యగంభీరతామాపాతాళని
మగ్నపీవరతనుర్జానాతిమంథాచలః ॥ నన్వత్రోపమానోప
మేయవాక్యయోర్జ్ఞానమేకఏవధర్మ ఇతి ప్రతివస్తూపమా
యుక్తా- మైవం - అచతనేమంథాచలేజ్ఞానస్యబాధితత్వేన
తత్రజానాతీత్యనేనసాగరాధస్తలావధిసంస్పర్శ మాత్రస్యవి
వక్షితత్వాత్- అత్రోదాహరణేపదావృత్తిదీపకాద్విశేషః
పూర్వవత్ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయత్వకృతో ద్రష్టవ్యః॥ *

చం॥ దేవీమితి॥ దేవీంవాచంసరస్వతీంబహవ ఉపాసతేహి సేవంతఏవ
హి-హిశబ్దస్యైవకారార్థత్వాత్ - తుపరం- సరస్వతీసంబంధిసారం
అసౌప్రసిద్ధః-గురుకులేక్లిష్టఃఅధ్యయనశ్రమవాన్ మురారినామాకవిర్నిత
రామతిశయేనజానీతే॥ అత్రదృష్టాంతమాహ- వానరరూపైర్భటైర్యోధై
భిరబ్ధిర్లంఘితఏవ కింతుఅస్యాబ్ధేఃగంభీరతాం-పాతాళపర్యంతనిమగ్నా
పీవరాస్థూలాతనుర్యస్యైవంవిధోమంధాచలః మందరాద్రిరేవజానాతీ
తి॥ దృష్టాంతోదాహరణత్వాసంగతిమాశంకతే నన్వితి॥ వాక్యయోరితి
సప్తమీ- ఏకధర్మఇత్యనంతరంశబ్దభేదేననిర్దిష్టఇతి శేషః-సాగరస్యాధ
స్తనోయోవధిరితిగంభీరతాపదార్థకథనం సంస్పర్శస్తులక్షణయాజానా
త్యర్థఇతిబోధ్యం- తథాచధర్మభేదాన్నప్రతివస్తూపమా-కింతుసారస్వ
తసారజ్ఞానసాగరాధస్తలావధిసంస్పర్శయోర్బింబప్రతిబింబభావాద్దృ
ష్టాంతాలంకారఏవేత్యాశయః॥ వర్షత్యంబుదమాలేయం వర్షత్యేషా
చశర్వరీతివత్పదావృత్తిదీపకంస్యాదిత్యాశంక్యసమాధత్తే అత్రేతి॥ పూ
ర్వవత్ అర్థావృత్తిప్రతివస్తూపమయోరివ-ప్రస్తుతాప్రస్తుతేతి దృష్టాం

తః ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయః పదావృత్తిస్తు తదన్యతరమాత్రవిషయేత్యర్థః-
యద్యప్యత్రాప్యస్మిన్నేవ పద్యే పదభేదేన పదభేదాన్న పదావృత్తిశ్శంకోచితా
తథాపి పాఠపరివర్తనేన పదాభేదేపి న పదావృత్తేరయం విషయ ఇతి బోధ
యితుమేతదుక్తం. ... ... *

కు. వైధర్మ్యేణాప్యయం దృశ్యతే ॥ కృతం చ గర్వాభిముఖం మన
స్త్వయా కిమన్యదేవం నిహతాశ్చ నో ద్విషః। తమాంసి తిష్ఠంతి
హి తావదంశుమాన్న యావదాయాత్యుదయాద్రిమౌళితాం

చం ॥ వైధర్మ్యేణేతి॥ అయం దృష్టాంతః॥ కృతం చేతి॥ నృపం ప్రతి మంత్రి
ణ ఉక్తిః- హే రాజన్ త్వయా మనో గర్వస్యాభిముఖం న తు గర్వితం కృతం
చ-కిమన్యదపేక్షితమితి శేషః-ఏవం శస్త్రప్రయోగాదికం వినా నోఽస్మాకం
ద్విషశ్శత్రవో నిహతాశ్చ న తు నిహనిష్యంతే అంశుమాన్ సూర్యో యావ
దుదయాద్రేర్మౌళితాం శిరోలంకారతాం నాయాతి తావదేవ తమాంసి తి
ష్ఠంతి తస్మింస్తథాభూతే న తిష్ఠంతీతి దృష్టాంతః- అత్ర మనో గర్వాభిము
ఖీకరణ వైరిహననయోరంశుమదుదయాచలమస్తకాగమన తమస్స్థి
త్యోశ్చ యథాక్రమం వైధర్మ్యేణ బింబప్రతిబింబభావః ॥ ఇత్యలంకార
చంద్రికాయాం దృష్టాంతాలంకారప్రకరణమ్. ... ... *

నిదర్శనాలంకారః - ౧౮.

కు. వాక్యార్థయోస్సదృశయోరైక్యారోపో నిదర్శనా। యద్దాతు
స్సౌమ్యతా సేయం పూర్ణేందోరకలంకతా॥ అత్ర దాతృపురు
షసౌమ్యత్వస్యోపమేయవాక్యార్థస్య పూర్ణేందోరకలంకత్వ
స్యోపమానవాక్యార్థస్య చ యత్తద్భ్యామైక్యారోపః. *

చం ॥ నిదర్శనాం లక్షయతి వాక్యార్థయోరితి ॥ సదృశవాక్యార్థసంబం
ధీ య ఐక్యారోపః ఉపమేయవాక్యార్థే ఉపమానవాక్యార్థాభేదారోప ఇతి
యావత్ - యద్దాతురితి-దాతుః సౌమ్యతేతి యత్ ఇతి సామాన్యే నపుంస
కం- సేయమితి విధేయాభిప్రాయకం స్త్రీలింగం-యత్తద్భ్యామితి-య
ద్యపి ముఖం చంద్ర ఇతివత్ దాతుస్సౌమ్యతా పూర్ణేందోరకలంకతేత్యే
తావతాప్యైక్యారోపస్సంభవతి తథాపి యత్తద్భ్యాం శీఘ్రం స్ఫుటతయా
తదవగమార్థముపన్యాసః ... ... *

కు॰ యథావా॥ అరణ్యరుదితంకృతంశవశరీరముద్వర్తితంస్థలేబ్జమవరోపితంసుచిరమూషరేవర్షితం। శ్వపుచ్ఛమవనామితంబధిరకర్ణజాపఃకృతోధృతోంధముఖదర్పణోయదబుధోజనస్సేవితః॥ అత్రాబుధజనసేవాయాఅరణ్యరోదనాదీనాంచయత్తద్భ్యామైక్యారోపః॥ ... ... *

చం ॥ అరణ్యేతి॥ అబుధోమూర్ఖోజనఃసేవితోయదితిగుణీభూతసేవనక్రియాపరామర్శః- ఉత్తరవాక్యగతేనయచ్ఛబ్దేనతచ్ఛబ్దాక్షేపాత్-తత్ అరణ్యరుదితంకృతమిత్యాద్యన్వయః - ఉద్వర్తనంయవగోధూమాదిచూర్ణేనమలాపకర్షణం- స్థలేనిర్జలప్రదేశేఅబ్జంజలజం-ఊషరేఅంకురాయోగ్యక్షారభూభాగే-శునఃపుచ్ఛంశ్వపుచ్ఛం అవనామితం ఋజుతాసంపాదనాయనమ్రీకృతం- బధిరస్యకర్ణేజపఏవజాపఃప్రలాపఇత్యర్థః- అంధస్యముఖేతత్సమ్ముఖందర్పణోధృతఇత్యేవంనిరర్థకత్వేనసదృశానామనేకేషాంవాక్యార్థానామబుధజనసేవనరూపప్రకృతవాక్యార్థైక్యారోపః పూర్వత్రత్వేకస్యైవైక్యారోపఇతివిశేషః. ... *

కు॰ పదార్థవృత్తిమప్యేకేవదంత్యన్యాంనిదర్శనాం । త్వన్నేత్రయుగళంధత్తేలీలాంనీలాంబుజన్మనోః॥ అత్రనేత్రయుగళేనీలాంబుజగతలీలాపదార్థారోపోనిదర్శనా॥ ... ... *

చం ॥ నిదర్శనాంతరమాహ పదార్థేతి॥ పదార్థవృత్తింపదార్థసంబంధినీం ఏకేఆలంకారికాః_అన్యాంపూర్వోక్తవిలక్షణాం-త్వన్నేత్రేతి - లీలాంశోభాం-నీలాంబుజన్మనోఃనీలోత్పలయోః ... ... *

కు॰ యథావా॥వియోగేగౌడనారీణాంయోగండతలపాండిమా ।
అదృశ్యతసఖర్జూరీమంజరీగర్భరేణుషు॥ పూర్వస్మిన్నుదాహరణేఉపమేయేఉపమానధర్మారోపః- ఇహతూపమానేఉపమేయధర్మారోపఇతిభేదః - ఉభయత్రాప్యన్య ధర్మస్యాన్యత్రాసంభవేనతత్సదృశధర్మాక్షేపాదౌపమ్యేపర్యవసానం తుల్యం - ఇయంపదార్థవృత్తినిదర్శనా లలితోపమేతిజయదేవేనవ్యాహృతా ॥ యద్యపివియోగేగౌడనారీణా మితిశ్లోకః ప్రాచీనైర్వాక్యార్థవృత్తినిదర్శనాయాముదాహృతః-తథా

పి విశిష్టయోర్ధర్మయోరైక్యారోపో వాక్యార్థవృత్తినిదర్శనా ఉపమానోపమేయయోరన్యతరస్మిన్నన్యతరధర్మారోపః పదార్థవృత్తినిదర్శనేతి వ్యవస్థామాశ్రిత్యాస్మాభిరిహోదాహృతః॥ ఏవంచ-త్వయి సతి శివదాతర్యస్మదభ్యర్థితానామితరమనుసరంతో దర్శయంతో దీనముద్రామ్। చరమచరణఘూ తైస్త్రగ్రీహం గోస్థకామాః కరభమనుసరామః కామధేనౌ స్థితాయామ్। దోర్భ్యామబ్ధిం తితీర్షంతస్తుష్టువుస్తే గుణార్ణవమిత్యాదిషు వాక్యభేదాభావేపి వాక్యార్థవృత్తిరేవ నిదర్శనా-విశిష్టయోరైక్యారోపసద్భావాత్ - వాక్యార్థయోస్సదృశయోరితిలక్షణవాక్యే వాక్యార్థశబ్దేన బింబప్రతిబింబభావాపన్నవస్తువిశిష్టస్వరూపయోః ప్రస్తుతాప్రస్తుతధర్మయోర్వివక్షితత్వాదితి-ఏవంచ - రాజసేవా మనుష్యాణామసిధారావలేహనం। పంచాననపరిష్వంగో వ్యాళీవదనచుంబనమిత్యత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతవృత్తాంతయోరైకపద్యోపాత్తత్వేపి వాక్యార్థవృత్తినిదర్శనాయాః నక్షతిః-తయోర్బింబప్రతిబింబభావాపన్నవస్తువిశిష్టవ్యవహారరూపత్వాత్ - అతఏవ నిదర్శనాయా రూపకాద్భేదః-రూపకే హ్యవిశిష్టయోరేవ ముఖచంద్రాదికయోరైక్యారోపః- అంఘ్రిసందోహరేయూర్ధ్వముత్క్షిప్తో బలినిగ్రహే। విధివిష్టరపద్మస్య నాళదండో ముదేస్తు వః॥ ఇతి విశిష్టరూపకోదాహరణేపి సబింబప్రతిబింబభావాపన్నవస్తువిశిష్టరూపతా-విధివిష్టరకమలదండవిశిష్టత్వరూపసాధారణధర్మవత్తాసంపాదనార్థమేవ తద్విశేషణోపాదానాత్-యద్దాతుస్స్వాస్థ్యేత్యాదినిదర్శనోదాహరణేషు దాతృపూర్ణేంద్వాదీనామానందకరత్వాదినేవాత్ర విశేషణయోర్బింబప్రతిబింబభావాభావాత్-యత్రతు విషయవిషయివిశేషణానాం పరస్పరసాదృశ్యేన బింబప్రతిబింబభావోస్తి-జ్యోత్స్నాభస్మచ్ఛురణధవళా బిభ్రతీ తారకాస్థీన్యంతర్ధానవ్యసనరసికా రాత్రికాపాలికీయం ద్వీపాద్ద్వీపం భ్రమతి దధతీ చంద్రముద్రాకపాలే న్యస్తం సి

ద్ధాంజన పరిమళంలాంఛనస్యభలే నేతి సావయవరూపకోదాహరణే తద్రూపివిషయవిషయిణో స్తద్విశేష ణానాంచ ప్రత్యేకమైక్యారోపః-నతుజ్యోత్స్నాదివిశిష్టగాత్రరూపవిషయస్యభస్మాదివిశిష్టకాపాలికీ రూపవిషయిణశ్చ విశిష్టరూపేణైక్యారోపో స్తీతి-తస్మాద్రాజసేవామనుష్యాణామిత్యాదావపివాక్యార్థవృత్తినిదర్శనైవయుక్తా - మతాంతరేత్విహపదార్థవృత్త్యైవనిదర్శనయాభావ్యమితి॥ ... *

చం॥ వియోగ ఇతి॥ గౌడదేశగతానాం నారీణాం వియోగే స్వకాంతవియోగకాలే యోగండతలే పాండిమా పాండువర్ణో భవతి సః ఖర్జూరీణాం లతానాం మంజరీగర్భస్థేషు రేణుషు అదశ్యత దృష్ట ఇత్యన్వయః- ఉపమానే యథోక్తరేణురూపే ఉపమేయే ఉపమాన ధర్మారోపవిషపదార్థనిదర్శనాయాః ప్రాచీనైరుదాహరణా త్కథమియం పదార్థనిదర్శనోచ్యత ఇతి శంకాయామాహ - ఉభయత్రేతి॥ ఉపమేయే ఉపమానధర్మారోపే ఉపమానే ఉపమేయధర్మారోపే చేత్యర్థః-తథా చోపమాపర్యవసాయిత్వస్యైవపదార్థనిదర్శనాజీవాతుత్వే సారోపవిషయస్యోపమేయత్వేన నివేశప్రయోజనాభావాదిహాపసాయుక్తైవేతిభావః॥నన్వేవంసతి వాక్యార్థనిదర్శనాలక్షణస్యాత్రాతివ్యాప్తిరిత్యాశంక్యాశయవానాహ యద్యపీతి॥ వియోగకాలీనగౌడనారీగండతలపాండిమ్నః ఖర్జూరీమంజరీ గర్భరేణుదృష్టపాండిమ్నశ్చయత్తద్భ్యామైక్యారోపసత్త్వాదితిభావః అర్థవిశేషవివక్షయాతివ్యాప్తింపరిహరన్నేవస్వాభిమతనిదర్శనాద్వయవిషయవిభాగం దర్శయతి తథాపీతి॥ విశిష్టయోర్బింబప్రతిబింబభావాపన్నధర్మవిశిష్టయోః- ఏవంచ వాక్యార్థశబ్దేనైతాదృశార్థవివక్షణాద్వియోగ ఇత్యాద్యుదాహరణే నాతివ్యాప్తిరితిభావః-ఉపమానేత్యాది-ఏతచ్చ స్వరూపకథనం-నత్వేవంరూపేణలక్షణే నివేశః- తాద్రూప్యరూపకాతివ్యాప్తివారణాయోపమాకల్పకత్వస్యారోపవిశేషణస్యావశ్యకత్వేన ఉపమాకల్పకత్వే తద్ధర్మారోప ఇత్యేతావతైవలక్షణస్యనిర్దుష్టత్వాత్ - తదుక్తం-అభవన్వస్తుసంబంధ ఉపమాపరికల్పక ఇతి- తాద్రూప్యరూపకేతు - తాద్రూప్యావచ్ఛిన్నాభేదఏవవివక్షితో నపునరుపమేతితద్వారణం॥ నను త్వయిస

తీత్యాద్యుదాహరణే కాపి నిదర్శనా న స్యాత్ అన్యధర్మస్యాన్యత్రారో
పాత్ - ఏకవాక్యత్వే న వాక్యార్థభేదాభావాచ్చ పదార్థవాక్యార్థనిదర్శ
నయోరసంభవాదిత్యాశంక్యాహ - ఏవంచేతి - ఉక్తవ్యవస్థాశ్రయణే చే
త్యర్థః - విశిష్టయోరితి - బింబప్రతిబింబభావాపన్నవస్తువిశిష్టయోరిత్యర్థః
తత్ర తావత్పూర్వపద్యే - భోశ్శివ అస్మదభ్యర్థితానాం దాతరి త్వయి సతి - ఇ
తరం తుచ్ఛం ప్రభుమనుసరంతోర్థినాం ముద్రాంచిహ్నం దర్శయంతోఽప
యం కామధేనౌ స్థితాయాం దోగ్ధుకామాశ్శ్వరకరభయోః పాశ్చాత్త్యయో
శ్చరణయోః ఘూత్కారైర్నిగ్రహం దుఃఖేన గ్రాహ్యం కరభమిష్టం విభుమను
సరామ ఇత్యర్థః కే సకలకామదమహేశ్వరకాలీనక్షుద్రధనికానుసరణక
ర్తుః కామధేనుస్థితికాలీనతథావిధకరభానుసరణకర్తృత్వైక్యారోపః - త
త్రోపమానకోటివిశేషణయోః కామధేనుకరభయోరుపమేయకోటివిశే
షణయోశ్చ మహేశ్వరక్షుద్రధనికయోర్యథాక్రమం బింబప్రతిబింబ
భావో బోధ్యః - ఏవమనుసరణయోరపి - ఏవం దోగ్ధృత్వమిత్యత్రాపి అబ్ధి
గుణసమూహయోర్బింబప్రతిబింబభావో బోధ్యః - నన్వియం వ్యవస్థామూ
లవిరుద్ధేత్యాశంక్యాహ వాక్యార్థయోరితి ॥ నను వాక్యార్థశబ్దస్యావాం
తరవాక్యార్థసాధారణానేకపదార్థపరత్వే నైవోక్తోదాహరణసంగ్రహ
సంభవాదేవంవిధగురుతరార్థపరత్వం న యుక్తమిత్యత ఆహ ఏవంచేతి - ఏ
వంవిధార్థవివక్షణే చేత్యర్థః - అవలేహనం జిహ్వయా ఘట్టనం - పంచాననః
సింహస్తస్య పరిష్వంగ ఆలింగనం - వ్యాలీ భుజంగీ - అశక్యత్వం బలవదనిష్ట
జనకత్వం చ సాధారణో ధర్మః - ప్రస్తుతవృత్తాంతో రాజసేవా - నిదర్శ
నాయాః తల్లక్షణస్య న క్షతిః నావ్యాప్తిః - తయోః ప్రస్తుతాప్రస్తుతవృ
త్తాంతయోః - అసిధారాదిభిస్సమం రాజ్ఞో బింబప్రతిబింబభావాత్తద్వి
శిష్టయోరైక్యారోపాదితి భావః - ఏవం తర్హి సదృశయోరైక్యారోపణ
త్వేవ లక్షణమస్త్విత్యాశంక్యాహ అత ఏవేతి ॥ ఏతాదృశవిశేషణవివక్ష
ణాదేవేత్యర్థః - భేదో వ్యావృత్తిః - తథా చ తదభావే రూపకేఽతిప్రసంగ
స్స్యాదితి భావః - కథమనేన తద్వారణం తత్రాహ రూపకే హీతి ॥ అవిశి
ష్టయోః బింబప్రతిబింబభావాపన్నవస్త్వవిశిష్టయోః - బింబప్రతిబింబ
భావాపన్నేత్యస్య వ్యావృత్తిం దర్శయతి అంఘ్రిదండ ఇత్యాది ॥ బలేర్దైత్య

విశేషస్యనిగ్రహేబంధనేకర్తవ్యేఊర్ధ్వముత్క్షిప్తోహరేరంఘ్రిర్దండోవో
యుష్మాకంముదేస్త్వితిసంబంధః- కీదృశఃవిధేర్బ్రహ్మణోవిష్టరఆసనం
తద్రూపస్యపద్మస్యనాళదండఇత్యర్థః-విశిష్టరూపకేతి- ఊర్ధ్వముత్క్షిప్తత్వ
విశిష్టాంఘ్రిదండవిధివిష్టరపద్మసంబంధిత్వవిశిష్టనాళదండసంబంధి రూప
కేత్యర్థః- విశేషణేతి- ఊర్ధ్వముత్క్షిప్తత్వరూపోపమేయవిశేషణవిధివిష్టరప
ద్మసంబంధిత్వరూపోపమానవిశేషణయోరిత్యర్థః - ఏవకారసూచితబిం
బప్రతిబింబభావవ్యతిరేకంస్ఫుటయతి యద్వాతురితి॥ అభావాదితి సాదృ
శ్యాభావాదితిభావః - రూపకవిశేషేతివ్యాప్తిమాశంక్యపరిహరతి య
త్రత్విత్యాదినా॥ యత్రత్విత్యస్యఇతిసావయవరూపకోదాహరణేఇత్య
గ్రేతనేనాన్వయః - విషయవిషయివిశేషణానాం ఆరోపవిషయారోప్య
మాణసంబంధినాంవిశేషణానాం॥ జ్యోత్స్నేతి॥ ఇయంరాత్రిరేవకాపా
లికీయోగినీద్వీపాద్ద్వీపాంతరంభ్రమతీత్యన్వయః - ఏతత్ ప్రధానరూ
పకం-ఏతదంగభూతాన్యపరాణివిశేషణైఃప్రతిపాద్యంతే-యథా- జ్యో
త్స్నారూపేణభస్మనాచ్ఛురణమంగలేపస్తేనధవళా తారకారూపాణ్యస్థి
నిబిభ్రతీ- అంతర్ధానస్యవ్యసనేకౌతుకేరసికా - చంద్రరూపేముద్రాక
పాలేన్యస్తంలాంఛనస్య ఛలేనసిద్ధాంజనస్యపరిమళంచూర్ణం దధతీధార
యంతీ దీక్షాకాలగృహీతోపకరణేషు ముద్రోపపదనామ్నా పాషండా
నాంవ్యవహారఇతిచండీదాసః - ముద్రాపరిమళశబ్దౌప్రశంసార్థావిత్య
న్యే- ముద్రాచిహ్నంతద్రూపేకపాలఇతివార్థః-విషయవిషయిణోఃరా
త్రికాపాలిక్యోఃతద్విశేషణానాం తత్సంబంధినాం జ్యోత్స్నాభస్మాదీ
నాంయథాశ్రుతేరాత్రికాపాలికీతిసమాసస్యోత్తరపదార్థప్రధానతయా
జ్యోత్స్నాదీనాంరాత్రివిశేషణత్వాభావాదసంగతేః- ప్రత్యేకమేవేతి
శుద్ధస్వరూపేణైవేత్యర్థః- నన్వితి- ఉక్తయుక్త్యావిశేషణత్వాభావాదితి
భావః-వస్తుతోభస్మాదేఃకాపాలికీంప్రత్యపి నవిశేషణత్వమపితుతటో
టనివిష్టత్వమేవేత్యపిబోధ్యం - వాక్యార్థశబ్దస్యబింబప్రతిబింబభావాప
న్నవస్తువిశిష్టార్థపరత్వమంగీకృత్య రాజసేవేత్యుదాహరణే వాక్యార్థవృ
త్తినిదర్శనాత్వముక్తముపసంహరతి తస్మాదితి॥ ఉక్తలక్షణస్యావ్యవస్థిత
త్వాదిత్యర్థః-మతాంతరేత్వితి॥ సదృశయోర్వాక్యార్థయోరైక్యారో

పఇతియథాశ్రుతలక్షణాంగీకర్తృమతేఇత్యర్థః- ఇహరాజసేవేత్యుదాహరణేపదార్థవృత్త్యైవేతిఉపమాకల్పకఏకపదార్థేఅపరపదార్థతద్ధర్మాన్యతరారోపఇతితల్లక్షణస్యతదభిమతత్వాదితిభావః ... *

౫౬. అపరాంబోధనం ప్రాహుఃక్రియయాఽసత్సదర్థయోః। న
శ్యేద్రాజవిరోధీతిక్షీణంచంద్రోదయోత్తమః॥ ఉదయన్నేవ
సవితాపద్మేష్వర్పయతిశ్రియం। విభావయన్సమృద్ధీనాంఫ
లంసుహృదనుగ్రహః॥ కస్యచిత్కించిత్క్రియావిశిష్టస్యస్వ
క్రియయాపరాన్ప్రత్యసతస్సతోవార్థస్యబోధనంయస్మి
బద్ధ్యతేతదపరాంనిదర్శనామాహుః - అసదర్థబోధనేఉ
త్తరార్ధముదాహరణం । అత్రనశ్యేదితిబోధయదితివక్తవ్యే
బోధయదిత్యస్యగమ్యమానత్వాదప్రయోగః- తతశ్చరాజ్ఞా
చంద్రేణ సహవిరుద్ధ్య స్వయంనాశక్రియయావిశిష్టం త
మః స్వకీయ నాశక్రియయాదృష్టాంతభూతయా అన్యోప్యే
వంరాజవిరుద్ధశ్చేన్నశ్యేదిత్యనిష్టపర్యవసాయినమర్థంబోధ
యదేవనష్టమిత్యర్థనిబంధనా దసదర్థనిదర్శనా। తథాఉ
త్తరశ్లోకేసవితాస్వోదయసమయ ఏవపద్మేషులక్ష్మీమాదధా
నః స్వయాపద్మలక్ష్మ్యాధానక్రియయాపరాన్ప్రతిసమృద్ధీ
నాంఫలంసుహృదనుగ్రహ ఏవేతిశ్రేయస్కరమర్థంబోధ
యన్నిబద్ధ ఇతిసదర్థనిదర్శనా॥ ... ... *

చం ॥ నిదర్శనాంతరమాహ అపరామితి- పూర్వవిలక్షణామిత్యర్థః- నిదర్శనామిత్యనుషజ్యతే-క్రియయాఅసత్సదర్థయోర్బోధనాపరాంనిదర్శనాం ప్రాహురితిసంబంధః- సదసదర్థయోరితివక్తవ్యేపిఛందోనురోధాదిత్థమభిధానం-సముద్రాభ్రాద్ఘ ఇత్యాదిసూత్రనిర్దేశేనపూర్వనిపాతవిధేరనిత్యత్వజ్ఞాపనాత్ ॥ లక్షణంవ్యాచష్టే కస్యచిదితి॥ అత్రాసతస్సతో వేతివిభాగకథనం నతులక్షణాంతర్గతం-ఉదాసీనార్థబోధనేచమత్కారిత్వాభావేనైవానతిప్రసంగాత్- స్వక్రియయాసహకారిభూతయా క్రియావిశిష్టస్యవస్తునఃసంబంధి అర్థస్యబోధనం బోధానుకూలో వ్యాపారో యస్మిన్బధ్యతేవర్ణ్యతేసానిదర్శనేతిలక్షణం॥ అథ నిపాతపర్యాయ

షోదరాభ్యాంవిలోచనాభ్యామవలోకయంతీ । న కేవలంయానిమ నోభ వే పివ్యన_క్తికంచి_త్తపసః ప్రథావమిత్యాదావతివ్యాప్తిః-అవలోకనక్రియావి శిష్టయా కామిన్యాతపః ప్రభావబోధనస్యవర్ణనాదతిచేన్న-క్రియయేత్యనే నదృష్టాంతవిధయాబోధనస్యవివక్షితత్వాత్ - ఉక్తోదాహరణేచలింగవిధ యాబోధకత్వేనతదభావాత్ -ఇత్థంచదృష్టాంతతయాక్రియావిశిష్టస్యార్థ బోధకత్వంవర్ణ్యమానంనిదర్శనేతిపర్యవసితః । నన్వేదత్యత్రబోధనస్యావ ర్ణనాత్కథముదాహరణత్వమితఆహ తత్రేతి ఉదాహరణ ఇత్యర్థః - ల క్ష్యేలక్షణంసంగమయతి తతశ్చేతి - బోధనస్యగమ్యమానత్వాచ్చేత్య ర్థః-దృష్టాంతభూతయేతి- దృష్టాంతేస్మిన్ భూతయావిద్యమానయేత్యర్థః - దృష్టాంతోభూతఃసంజాతోయయేతివా - ఏవంతమేవత్ -చంద్రస్యాపి రాజత్వం- సోమోవై బ్రాహ్మణానాంరాజేత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధం- అని ష్టపర్యవసాయినమర్థంనాశరూపానిష్టసాధనంరాజవిరుద్ధత్వరూపమర్థం.

కు. యథావా ॥ ఉన్నతంపదమవాప్యయో లఘుర్హేలయైవసప

తేదితిబ్రువన్ । శైలశేఖరగతఃపృషద్గణశ్చారుమారుతధుతః

పతత్యధః ॥ అత్రగిరిశిఖరగతోవృష్టిబిందుగణో మందమా

రుతమాత్రేణాపికంపితఃపతన్ లఘూరున్నతపదప్రాప్తిఃపత

నహేతురిత్యసదర్థంబోధయన్నిబద్ధఇత్యసదర్థనిదర్శనా ॥

చం ॥ ఉన్నతమితి॥ యోలఘురల్పబుద్ధిరల్పపరిమాణశ్చ సఃఉన్నతంపదం ఉత్కర్షముచ్చస్థానంచావాప్య హేలయైవపతేదితిబ్రువన్ కథయన్- శై లశేఖరగతోగిరిమస్తకవర్తీపృషద్గణః జలబిందుసమూహశ్చారుణామం దేనాపిమారుతేనధుతఃకుపితఃఅధఃపతతి ఉత్కర్షాధీయతేఅథోజేశేచప తతీత్యర్థః - సపతేదితిధ్రువమితిపాఠేబోధనస్య పూర్వవర్ణ్యమాన త్వాదప్రయోగః- దృషత్కణఇతిపాఠేపాషాణకణఇత్యర్థః. *

కు. చూడామణిపదేధత్తేయోదేవంరవిమాగతమ్। సతాంకార్యా

తిథేయీతిబోధయన్గృహమేధినః ॥ అత్రసమాగతంరవింశి

రసాసంభావయన్నుదయాచలః స్వనిష్ఠయా రవిధారణక్రి

యయా సమాగతానాం సతామేవంగృహమేధిభిరాతిథ్యం

కార్యమితిసదర్థంబోధయన్నిబద్ధఇతిసదర్థనిదర్శనా - అ

త్ర కేచిద్వాక్యార్థస్య ప్రతిపదార్థవృత్తినిదర్శనాస్వయము
సంభవద్వస్తుసంబంధనిబంధనమితి తృతీయాంతు సంభవద్వ
స్తుసంబంధనిబంధనేతిచ వ్యవహరంతి-తథాహి-ఆద్యనిదర్శ
నాయాం వాక్యార్థయోరైక్యమసంభవత్తయోస్సామ్యే
పర్యవస్యతి-ద్వితీయనిదర్శనాయామపి అన్యధర్మస్యాన్యత్రా
సంభవాద్ధర్మిణోస్సామ్యేపర్యవస్యతి । తృతీయనిదర్శనా
యాంతుస్వక్రియయాపరాన్ప్రతి సదసదర్థబోధనంసం
భవదేవ సమతాంగర్భీకరోతి । బోధయన్గృహమేధిన ఇ
త్యాదౌహికారీషాగ్నిరధ్యాపయతీతివత్తత్సమర్థాచరణేణి
చః ప్రయోగః - తతశ్చయథాకారీషాగ్నిఃశీతాపనయనేనవ
టూనధ్యయనసమర్థాన్కరోతి - ఏవంవర్ణ్యమానఃపర్వతః
స్వయముపమానభావేనగృహమేధినఉక్తబోధనసమర్థాన్క
ర్తుమర్హతే-యథాయంపర్వతస్సమాగతంరవిం శిరసాసం
భావయత్యేవంగృహమేధీసమాగతంసంతముచిత పూజయా
సంభావయేదితి అతస్సంభవతిబోధనసంబంధఇతి॥ *

చం ॥ చూడేతి ॥ ఉదయాచలఆగతందేవంరవించూడామణేః పదేస్థానే
మస్తకేధత్తేధారయతి- కింకుర్వన్- గృహమేధినఃగృహస్థాన్ సతామా
తిథేయీకార్యేతిబోధయన్- ఆతిథేయీఆతిథ్యం ॥ అత్రఉక్తనిదర్శనా
త్రయవిషయే- కేచిదిత్యస్యేతివ్యవహరంతీత్యనేనాన్వయః । ధర్మిణోరితి
ధర్మయోస్సామ్యమాత్రేణచమత్కారానిష్పత్తేస్తత్కృత బింబప్రతి
బింబభావేనధర్మిణోఃసామ్యావగతిరితిభావః-గర్భీకరోతీతి - స్వవిశేషణ
త్వేనస్వీకరోతీత్యర్థః- దృష్టాంతతయాబోధనస్యైవతత్రవివక్షితత్వాత్
ఏతదేవోపపాదయతి బోధయన్నిత్యాదినా - కరీషంశుష్కగోమయంత
స్యాయంకారీషః-సమర్థాచరణేసమర్థకరణే-సామర్థ్యోత్పాదనఇతియా
వత్ - భావప్రాధాన్యాత్ -ఉపమానభావేనదృష్టాంతత్వేన - ఏవంప్రద
ర్శితేనిదర్శనాత్రయే నిదర్శనాపదప్రవృత్తినిమిత్తస్యైకస్యాభావాన్నా
నార్థఏవనిదర్శనాశబ్దఇతిబోధ్యం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంనిదర్శనా
ప్రకరణమ్. ... ... *

వ్యతిరేకాలంకారః - ౨౦.

కు. వ్యతిరేకో విశేషశ్చేదుపమానోపమేయయోః । శైలా ఇవోన్నతాస్సంతః కింతు ప్రకృతికోమలాః ॥ అయముపమేయాధిక్యపర్యవసాయీ వ్యతిరేకః ॥ యథా వా ॥ పల్లవతః కల్పతరోరేష విశేషః కరస్య తే వీర । భూషయతి కర్ణమేకః పరస్తు కర్ణం తిరస్కురుతే. ... ... *

చం ॥ వ్యతిరేకం లక్షయతి ॥ వ్యతిరేక ఇతి ॥ విశేషో వైలక్షణ్యం ॥ ఉపమేయస్యాధిక్యం ఉత్కర్షః ॥ పల్లవత ఇతి పంచమ్యర్థే తసిల్ - కల్పతరోః పల్లవతః పల్లవాదేష వక్ష్యమాణస్తే తవ కరస్య విశేష ఇతి సంబంధః - ఏకః పల్లవః - పరో హస్తః - కర్ణం రాధేయం తిరస్కురుతే - దానాతిశయేనేతి భావః - అత్రోపమేయస్య కరస్యోత్కర్షః పూర్వోదాహరణే ఉన్నతత్వేనౌపమ్యం శాబ్దం - ఇహ తు రక్తత్వకోమలత్వాది ప్రయుక్తం తద్గమ్యమితి భేదః. *

కు. తన్న్యూనత్వపర్యవసాయీ యథా ॥ రక్తస్త్వం నవపల్లవైరహమపి శ్లాఘ్యైః ప్రియాయా గుణైస్త్వామాయాంతి శిలీముఖాః స్మరధనుర్ముక్తాస్తథా మామపి। కాంతాపాదతలాహతిస్తవ ముదే తద్వన్మమాప్యావయోస్సర్వం తుల్యమశోక కేవలమహం ధాత్రా సశోకః కృతః ॥ ... ... *

చం ॥ తన్న్యూనత్వేతి - ఉపమేయన్యూనత్వేత్యర్థః ॥ రక్తస్త్వమితి ॥ అశోకవృక్షం ప్రతి విరహిణః కస్యచిదుక్తిః ॥ హే అశోక - ఆవయోః సర్వం తుల్యం సమానం - అహం కేవలం ధాత్రా విధాత్రా సశోకః శోకసహితః కృతః - త్వం తు శోకరహిత ఇత్యశోకపదశ్లేషాదవగమ్యతే - కిం తత్సర్వం సమానం తదాహ రక్త ఇత్యాది ॥ త్వం నూతనైః పల్లవైః రక్తః రక్తవర్ణః - అహమపి ప్రియాయాః శ్లాఘనీయైర్గుణైః సౌందర్యాదిభిః రక్తః అనురక్తః - అర్థాత్ ప్రియాయాం - హే సఖే త్వాం ప్రతి శిలీముఖా భ్రమరా ఆయాంతి - మాం ప్రత్యపి స్మరేణ ధనుషా ముక్తాః ప్రేరితాః శిలీముఖా బాణా ఆయాంతి - ఏవం కాంతాయాః పాదతలస్యాఘాతో యథా తవ ముదే సంతోషాయ తద్వత్ మమాపి సంతోషాయేత్యర్థః - కా

ఇతి స్త్రీపాదఘాతేనాశోకస్య పుష్పోద్గమ ఇతి కవిప్రసిద్ధిః - అత్రోపమేయస్య సశోకత్వేనాపకర్షః ... ... *

క. అనుభవపర్యవసాయీ యథా॥ దృఢతరనిబద్ధముష్టేః కోశ
నిషణ్ణస్య సహజమలినస్య। కృపణస్య కృపాణస్య చ కేవల
మాకారతో భేదః॥ ... ... *

చం॥ అనుభవపర్యవసాయీ ఉపమేయోత్కర్షాపకర్షాన్యతరపర్యవసానరహితః॥ దృఢతరేతి। కృపణస్య కృపాణస్య ఖడ్గస్య చ ఆకారతః దీర్ఘహ్రస్వత్వాత్ ఆకృతేః కేవలం భేదో వైలక్షణ్యం ప్రకారాంతరేణ తు సామ్యమేవేత్యర్థః- కథం తత్రాహ- దృఢతరం నిబద్ధో ముష్టిర్యేన తాదృశః కృపణపక్షే - ధనవ్యయభయేన ముష్టేర్మోచనాభావాత్ - ఖడ్గపక్షే తు- దృఢతరం నిబద్ధః సంబద్ధో ముష్టిర్ముష్టిగ్రాహ్యభాగో యస్యేత్యర్థః- కోశో భాండాగారగృహం తత్ర నిషణ్ణః ఉపవిష్టః కృపణః- కోశే పిధానకే నిషణ్ణః స్థిత ఇతి ఖడ్గపక్షే- సహజమలినః స్వభావమలినః మలినవేషత్వాత్కృపణః - ఖడ్గస్తు కృష్ణవర్ణత్వాదితి ॥ ఏవంచ కించిద్ధర్మప్రయుక్తసామ్యవత్తయా ప్రతీయమానయోః కించిద్ధర్మప్రయుక్తవైలక్షణ్యం వ్యతిరేకశరీరం - వైలక్షణ్యంతు క్వచిదుపమేయస్యోత్కర్షే క్వచిచ్చ తదపకర్షే పర్యవసన్నం- క్వచిత్తు తదన్యతరపర్యవసానవిరహేఽపి స్వవైచిత్ర్యవిశ్రాంతమాత్రమితి బోధ్యం- ఏతేన చరమభేదద్వయతదుదాహరణదూషణం కస్యచిదాపాతరమణీయమివ భాసమానం ప్రయుక్తం వేదితవ్యం- అత్యంతాసారతయా తు నానువాదమర్హతీత్యుపరమ్యతే॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం వ్యతిరేకప్రకరణమ్. *

సహోక్త్యలంకారః - ౨౧.

క. సహోక్తిస్సహభావశ్చేద్భాసతే జనరంజనః। దిగంత
మగమత్తస్య కీర్తిః ప్రత్యర్థిభిస్సహ॥ ... *

చం॥ సహోక్తిరితి లక్ష్యనిర్దేశః- సహభావ ఇత్యాది లక్షణం- సహభావః సాహిత్యం- జనరంజనః సహృదయజనాహ్లాదకః - ఏవంచ చమత్కృతిజనకం సాహిత్యం సహోక్తిరితి లక్షణం- దిగంతమితి- తస్య రాజ్ఞః కీర్తిః- ప్రత్యర్థిభిశ్శత్రుభిస్సహ దిగంతమగమదిత్యన్వయః- అత్ర చ తృతీయాయా నిరూపితత్వాద్గుణతయా ప్రత్యర్థినిరూపితసాహిత్యవతీ కీర్తిర్గమనాశ్రయ ఇతి

బోధకధర్మాన్వయిత్వరూపసాహిత్యబలాత్ ప్రత్యర్థినాపి గమనాన్వయప్రతీతిః-తదుక్తం-సా సహోక్తిస్సహార్థస్య బలాదేకం ద్వివాచకమితి. ... ... *

కు. యథావా ॥ ఛాయా సంశ్రయతే తలం విటపినాం శ్రాంతేవ పాంథైస్సమం మూలం యాతి సరోజలస్య జడతా గ్లానేవ మీనైస్సహ। ఆచామత్యహిమాంశుదీధితి రపస్తప్తేవ లోకైస్సమం నిద్రా గర్భగృహం సహ ప్రవిశతి క్లాంతేవ కాంతాజనైః ॥ జనరంజన ఇత్యుక్తేర నేన సార్ధం విహారాంబురాశేరిత్యాదౌన సహోక్తిరలంకారః॥ ... ... *

చం ॥ ఛాయేతి॥ గ్రీష్మర్తౌ మధ్యాహ్నవర్ణనమిదం - ఛాయా పాంథైరధ్వగైస్సమం సార్ధం-విటపినాం తరూణాం తలం మూలప్రదేశం సంశ్రయతే-కుత ఇత్యాకాంక్షాయాముత్ప్రేక్షతే- శ్రాంతేవేతి-శ్రమశ్చాత్ర తపాతిశయకృతో బోధ్యః- ఏవమగ్రేపి- జడతా శీతలతా గ్లానేవ సరోజలస్య మూలమధోదేశం మీనైర్మత్స్యైస్సహ యాతి గచ్ఛతి-గ్లానిర్బలాపచయః-తథా అహిమాః ఉష్ణా అంశవః కిరణాయస్యైవం భూతస్యరవేర్దీధితి స్తప్తేవ సంతప్తేవ సతీ లోకైస్సమం అపః జలాని ఆచామతి పిబతి - దీధితిః స్త్రియామిత్యమరః- నిద్రా క్లాంతేవ సతీ కాంతాజనైస్సహ గర్భగృహం అభ్యంతరగృహం ప్రవిశతి - తత్రైవ తదుచ్ఛ్వాత్ - క్లాంతిస్తేజోహానిః-సౌకుమార్యాతిశయేన తత్సంలభ్యా తాదృక్ క్లాంతో పాదానం-ఇత్యాదావితి ఇందుమతీస్వయంవరే రఘువంశే-అనేన సార్ధం విహారాంబురాశేస్తీరేషు తాలీవనమర్మరేషు। ద్వీపాంతరానీతలవంగపుష్పైరపాకృత స్వేదలవామరుద్భిరితి పద్యం- అత్ర సహోక్తిరచమత్కారిత్వాన్నాలంకారరూపేత్యర్థః॥ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం సహోక్తిప్రకరణమ్. *

వినోక్త్యలంకారః - ౨౧.

కు. వినోక్తిశ్చేద్వినా కించిత్ప్రస్తుతం హీనముచ్యతే। విద్యా హృద్యాపి సావద్యా వినా వినయసంపదా॥ ... *

చం ॥వినోక్తిరితి॥ కించిద్వినా ప్రస్తుతం వర్ణ్యం హీనం దుష్టముచ్యతే చేత్తదా వినోక్తిర్నామాలంకార ఇత్యర్థః॥ విద్యేతి॥వినయసంపత్తిం వినా యా

విద్యాసాహిత్యాద్యాభావేనోపాధ్యాపి దుష్టేత్యన్వయః - అత్ర ప్రస్తుతాయా విద్యాయాః పిశునం వినా దుష్టత్వముక్తం. ... ... *

కు. యథా వా॥ యస్త్వరామం న పశ్యేత్తు యం చ రామో న పశ్యతి ।
నిందితస్స భవేల్లోకే స్వాత్మాప్యేనం విగర్హతే॥ అత్ర చ రామ
దర్శనేన వినా హీనత్వం వినాశబ్దమంతరేణైవ దర్శితం॥ **

చం ॥ యస్త్వితి॥ యః పురుషః స్వాత్మా స్వాంతఃకరణం విగర్హతే నిందతి - రామదర్శనం వినేతి రామకర్మకం రామకర్తృకం చ దర్శనం వినేత్యర్థః॥ అంతరేణాపి వినాపి స్పష్టః - ఇహ చ వినోక్తిలక్షణే వినార్థగ్రహణం న తు శబ్దగ్రహణమితి భావః. ... ... *

కు. తచ్చేత్కించిద్వినా రమ్యం వినోక్తిస్సాపి కథ్యతే । వినా ఖ
లైర్విభాత్యేషా రాజేంద్ర భవతస్సభా॥ ... *

చం॥ ప్రకారాంతరమాహ తచ్చేదితి॥ తత్ ప్రస్తుతం - కించిద్వినా రమ్యం చేత్సాపి వినోక్తిః కథ్యత ఇత్యన్వయః - ఇష్టం చ కించిద్వ్యతిరేకేణ ప్రస్తుతస్య రమ్యత్వారమ్యత్వాన్యతరవర్ణనం వినోక్తిరితి ప్రకారద్వయసాధారణం సామాన్యలక్షణం బోధ్యం - యత్ర హృద్యో వినార్థసంబంధ ఏవ వినోక్తిః - హృద్యత్వం చ వినాకృతస్య వస్తునో రమణీయత్వా రమణీయత్వాభ్యాం భవతీత్యర్వాచీనైరుక్తం - తదయుక్తం - కారణం వినా కార్యోత్పత్తికథనరూపే విభావనాలంకారేఽతివ్యాప్తేర్వారణాయ వినార్థసంబంధప్రయుక్తప్రస్తుతగతరమణీయత్వాదేరపి లక్షణనివేశస్యావశ్యకత్వాదితి. *

కు. యథా వా ॥ ఆవిర్భూతే శశిని తమసా ముచ్యమానేవ రాత్రి
ర్నైశస్యార్చిర్హుతభుజ ఇవ ఛిన్నభూయిష్ఠధూమా। మోహే
నాంతర్వరతనురియం లక్ష్యతే ముక్తకల్పా గంగా రోధః పతన
కలుషా గృహ్ణతీవ ప్రసాదం॥ అత్ర తమఃప్రభృతీనాం వినా నిశాదీ
నాం రమ్యత్వం వినాశబ్దమంతరేణ దర్శితం॥ ... *

చం ॥ ఆవిర్భూత ఇతి॥ మానవతీవిషయే నాయకస్య పరామర్శోఽయం - ఇయం వరతనుః అంతః అంతఃకరణే మోహేన మానావేశేన ముక్తకల్పా ఈషన్న్యూనముక్తా లక్ష్యతే - కేవ - పూర్వం రోధసః తటస్య పతనేన కలుషా అనంతరం కాలుష్యాపగమాత్ ప్రసాదం నైర్మల్యం గృహ్ణతీ ఆశ్రయంతీ గం

గేవ- తథా శశినిచన్ద్రేఆవిర్భూతేఽపి తేసతి తమసాముచ్యమానా రా
త్రిరివ- ఏవంభినోన్నస్తఃభూయిష్ఠోధూమోయస్యాఏవంభూతా నిశిభవ
స్యహుతభుజోవహ్నేరర్చిఃశిఖ వేతి॥ దర్శితమితి అర్థతోబోధితమిత్యర్థః
ఇత్యలంకారచన్ద్రికాయాం వినోక్తిప్రకరణమ్. ... *

సమాసోక్త్యలంకారః - ౨౨.

ఈ. సమాసోక్తిఃపరిస్ఫూర్తిః ప్రస్తుతేఽప్రస్తుతస్యచేత్ ।అయమైన్ద్రీముఖంపశ్యరక్తశ్చుంబతిచన్ద్రమాః ॥ యత్ర ప్రస్తుతవృత్తాన్తేవర్ణ్యమానేవిశేషణసామ్యబలాదప్రస్తుతవృత్తాన్తస్యాపిపరిస్ఫూర్తిస్తత్రసమాసోక్తిరలంకారః - సమాసేన సంక్షేపేణప్రస్తుతాప్రస్తుతవృత్తాన్తయోర్వచనాత్ । ఉదాహరణమయమైన్ద్రీతి। అత్రహిచన్ద్రస్య-ప్రాచీప్రారంభలక్షణముఖసంబంధలక్షణేఉదయేవర్ణ్యమానే ముఖశబ్దస్యప్రారంభవదనసాధారణ్యాత్ రక్తశబ్దస్యఅరుణకాముకసాధారణ్యాత్ చుంబతీత్యస్యప్రస్తుతార్థసంబంధమాత్రపరస్యశక్త్యాఽర్థాన్తరసాధారణ్యాచ్చచన్ద్రమశ్శబ్దగతపుల్లింగేనఐన్ద్రీశబ్దగతస్త్రీలింగేనతత్ప్రతిపాద్యేంద్రసంబంధిత్వేనచోపస్కృతాదప్రస్తుతపరవనితాసక్తపురుషవృత్తాన్తః ప్రతీయతే॥ ... ... *

చం ॥ సమాసోక్తింలక్షయతి సమాసోక్తిరితి॥ ప్రస్తుతేవర్ణ్యమానేఅప్రస్తుతస్యఅప్రస్తుతవృత్తాన్తస్యపరిస్ఫూర్తిశ్చేత్తదాసమాసోక్తిరిత్యన్వయః-అయమితి ॥ ఇన్ద్రస్యేయమైన్ద్రీ ప్రాచీ-ముఖమాదిభాగః వదనం చ-రక్తోరక్తవర్ణఃఅనురక్తశ్చ- చుంబనంసంబంధఃవక్త్రసంయోగవిశేషశ్చ-యథాశ్రుతలక్షణస్యవక్ష్యమాణే- అసావుదయమారూఢః కాన్తిమాన్రక్తమండలః । రాజాహరతిసర్వస్యహృదయంమృదులైః కరైరిత్యాదిప్రకృతాప్రకృతశ్లేషేఽతివ్యాప్తేరాహవిశేషణసామ్యబలాదితి విశేషణమాత్రసామ్యబలాదిత్యర్థః- ఏవంచవిశేషణమాత్రసామ్యగమ్యాప్రస్తుతవృత్తాన్తత్వం లక్షణంబోధ్యం - ఉదాహృతశ్లేషేచాప్రకృతనృపవృత్తాన్తస్యవిశేష్యవాచినాశ్లిష్టేనరాజపదేనాప్యవగమాన్నాతివ్యాప్తిః-

సంజ్ఞాప్రవృత్తినిమిత్తగమయావార్థం దర్శయతి-సమాసేనేతి॥ వచనాత్
ప్రతిపాదనాత్॥ లక్ష్యే లక్షణం సంగమయతి అత్రేతి॥ ప్రారంభ ఆదిభా
గః- సాధారణ్యాత్ శ్లిష్టత్వాత్ -యద్యపిచుంబతీత్యత్ర న శ్లేషస్తథాప్య
ర్థద్వయబోధకత్వమాత్రేణ తస్య సాధారణ్యోక్తిః ఉపసర్గాదితి సా
ధారణ్యాదిత్యస్య విశేషణం- తత్ర చంద్రమశ్శబ్దగతేన పుల్లింగేన నాయ
కత్వాభివ్యక్త్యా ఉపసర్గః-ఐంద్రీతి స్వరూపపరం తద్గతేన స్త్రీలింగేన త
దర్థస్య నాయికాత్వాభివ్యక్త్యా-ఐంద్రీశబ్దప్రతిపాద్యేనేంద్ర సంబంధి
త్వేన చ పరకీయత్వాభివ్యక్త్యేతి బోధ్యం- వృత్తాంతః వ్యవహారో ముఖచుంబ
నరూపః ... ... *

కు॰ యథా వా ॥ వ్యావల్గత్కుచభారమాకులకచం వ్యాలోలహా
రావలి ప్రేంఖత్కుండలశోభిగండయుగళం ప్రస్వేదవక్త్రాం
బుజమ్। శశ్వద్దత్తకరప్రహారమధికశ్వాసం రసాదేతయా య
స్మాత్కందుక సాదరం సుభగయా సంసేవ్యసే తత్కృతీ॥ అ
త్ర కందుకవృత్తాంతే వర్ణ్యమానే వ్యావల్గత్కుచభారమి
త్యాదిక్రియావిశేషణసామ్యాద్విపరీతరతాసక్తనాయికా
వృత్తాంతః ప్రతీయతే పూర్వత్ర విశేషణాని శ్లిష్టాని ఇహ సా
ధారణానీతి భేదః॥ ... ... *

చం॥ వ్యావల్గదితి॥ నాయికానురక్తస్య కస్యచిత్ క్రీడాలంబనం కందుకం
ప్రత్యుక్తిరియం॥ హే కందుక సుభగయా సుందర్యా ఏతయా నాయికయా
రసాత్ ప్రీతివిశేషాత్ - సాదరమాదరసహితం యథా స్యాత్తథా - య
స్మాత్ సంసేవ్యసే తస్మాత్ కృతీ ధన్యోసీత్యన్వయః (త్వం కృతీతి పా
ఠాంతరం) కథమిత్యాకాంక్షాయాం సంసేవనక్రియాం విశినష్టి వ్యావ
ల్గదిత్యాదినా-వ్యావల్గత్ విశేషత ఆసమంతాచ్చలన్ కుచభారో యత్ర త
థా-ఆకులాః క్రీడావేశేనేతస్తతః పర్యస్తాః కచాః కేశా యత్ర ఏవం వ్యా
లోలా డోలాయితా హారావళిర్యత్ర - తథా ప్రేంఖద్భ్యాం చంచలా
భ్యాం కుండలాభ్యాం శోభాయుక్తం గండయుగళం యత్ర ఏవం ప్రస్వేద
యుక్తం వక్త్రాంబుజం యత్ర- శశ్వన్నిరంతరం దత్తః కరేణ ప్రహారో య
త్ర- తథా అధికః శ్వాసో యత్ర-ఇత్యేవం వృత్తాంతవిశేషణరూపః-అత్రా

పికందుకశబ్దగతపుల్లింగేననాయకత్వాభివ్యక్తిర్బోధ్యా - శ్లిష్టానీతి శ్లేష
మూలకాభేదాధ్యవసాయవిషయాణీత్యర్థః- సాధారణానీతి- శ్లేషవినైవ
ప్రకృతాప్రకృతవృత్తాంతయోరనుగతానీత్యర్థః- తథాచలక్షణేసామ్యశ
బ్దేనశ్లేషకృతంస్వారసికంచసామ్యంవివక్షితమితిభావః ... *

కు- సారూప్యాదపిసమాసోక్తిర్దృశ్యతే॥ యథావా ॥ పురాయ
త్ర స్రోతఃపులినమధునాతత్రసరితాంవిపర్యాసంయాతోఘన
విరళభావఃక్షితిరుహాం। బహోర్దృష్టంకాలాదపరమివమ
న్యేవనమిదంనివేశశ్శైలానాంతదిదమితిబుద్ధింద్రఢయతి ॥ అ
త్రవనవర్ణనేప్రస్తుతేతత్సారూప్యాత్ కుటుంబిషుధనసం
తానాదిసమృద్ధ్యసమృద్ధివిపర్యాసం ప్రాప్తస్యతత్సమాశ్ర
యస్యగ్రామనగరాదేర్వృత్తాంతఃప్రతీయతే-అత్రచప్రస్తు
తాప్రస్తుతసాధారణవిశేషణబలాత్సారూప్యబలాద్వాయద
ప్రస్తుతవృత్తాంతస్యప్రత్యాయనంతత్ప్రస్తుతేవిశేష్యే సమా
రోపార్థం-సర్వథైవప్రస్తుతానన్వయినఃకవిసంరంభగోచర
త్వాయోగాత్ - తతశ్చసమాసోక్తావప్రస్తుతవ్యవహారస
మారోపశ్చారుతాహేతుః- నతురూపకఇవప్రస్తుతేఅప్రస్తుత
రూపసమారోపోఽస్తి - ముఖచంద్రఇత్యత్రముఖేచంద్రత్వా
రోపహేతుచంద్రపదసమభివ్యాహారవ ద్రక్తశ్చుంబతిచం
ద్రమా ఇత్యాదిసమాసోక్త్యుదాహరణేచంద్రాదౌ జార
త్వాద్యారోపహేతోస్తద్వాచకపదసమభివ్యాహారస్యాభావాత్ ॥

చం ॥ సారూప్యాత్ సాదృశ్యాత్ ॥పురేతి॥ ఉత్తరరామచరితేసీతాత్యా
గానంతరంకదాచిద్వనంప్రతిగతస్యభగవతో రామచంద్రస్యేయముక్తిః
పురావనవాసకాలే- సరితాంనదీనాంస్రోతః ప్రవాహోయత్రప్రదే
శేఆసీత్తత్రాధునాపులినంఅస్తీతిశేషః-తథా క్షితిరుహాంతరూణాంఘన
విరళభావఃవిపర్యాసంవైపరీత్యంయాతః ప్రాప్తః - సాంద్రాణాంవిర
ళతావిరళానాంశాఖాపల్లవాదివృద్ధ్యాసాంద్రతాజాతేత్యర్థః- తథాచ-
బహోర్భూయసఃకాలాదనంతరందృష్టమిదంవనమపరమన్యదివమన్యే
పరంతుశైలానాంపర్వతానాంనివేశఃవిన్యాసవిశేషః-తదేవేదం వనమితి

బుద్ధింప్రత్యభిజ్ఞారూపాంప్రథయతిదృఢీకరోతీత్యర్థః॥ తత్సారూప్యాదితి వనసాదృశ్యాదిత్యర్థః-గ్రామాదౌకింవనసాదృశ్యమిత్యాకాంక్షాయామంతర్గర్భంవిశేషణమాహ కుటుంబిష్విత్యాది॥ కుటుంబిషుకుటుంబిగతో యో ధనసమృద్ధ్యసమృద్ధ్యోర్విపర్యాస స్తం ప్రాప్త స్యేత్యర్థః - తత్సమాశ్రయస్యసదృశకుటుంబిసమాశ్రయస్య-తథాచ సమృద్ధ్యసమృద్ధివిపర్యాసవదాశ్రయత్వంసాదృశ్యమితిభావః - కిమస్యసాదృశ్యస్యోత్థాపకమితి చేత్ ఘనవిరళేతిఃపర్యాసమితిచ-తాభ్యాముక్తసాదృశ్యగర్భీకరణాత్- ఏతేనైషాసాదృశ్యగర్భవిశేషణోపస్థాపితసాదృశ్యమూలాసమాసోక్తిరితి మూలగ్రంథానవబోధస్తద్విరోధశ్చేతి దూషణమలగ్నకం వేదితవ్యం - అథాత్రాప్రస్తుతవృత్తాంతస్యవిశేషణసామ్యగమ్యత్వాభావాదుక్తలక్షణస్యావ్యాప్తిరితిచేన్న-విశేషణసామ్యగమ్యసాదృశ్యగమ్యత్వేపి విశేషణసామ్యగమ్యత్వానపాయాత్ -ప్రాధాన్యాత్తుపరంసారూప్యస్యగమకత్వోపదర్శనంసారూప్యాదితిగ్రంథేన - ఏవమగ్రేపివిశేషణసామ్యాత్ సాదృశ్యాద్వేతివికల్పోక్తిరపిప్రాధాన్యాభిప్రాయైవేతినిరవద్యం- ఏవమలంకారంనిరూప్యతద్భేదప్రకారముపదర్శయితుం భూమికామారచయతి అత్రచేతి ॥ అత్రపద్యోదాహరణేషు-అప్రస్తుతవృత్తాంతస్యేతిఅప్రకృతజారాదిసంబంధినశ్చుంబనాదివ్యవహారస్యేత్యర్థః- విశేష్యేచంద్రాదౌ-సర్వథా-ఆరోపానారోపాన్యతరవిధయాప్రస్తుతానన్వయినః ప్రకృతాన్వయశూన్యస్య-యద్వాసర్వథైవేత్యస్యకపీత్యాదినాన్వయః కవిసంరంభేతి-స్వప్రతీత్యుద్దేశ్యకశబ్దసందర్భరూపకవివ్యాపారేత్యర్థః- అప్రస్తుతవృత్తాంతస్యచుంబనాదేరివాప్రస్తుతస్యజారాదేరపి చంద్రాదౌసమారోపఇతిమతంనిరాకరోతి నత్వితి॥ అప్రస్తుతరూపేతిఅప్రస్తుతస్వరూపేత్యర్థః- కుతస్తత్రాహ ముఖమిత్యాది॥ తాదాత్మ్యేనచంద్రారోపేతాదాత్మ్యస్యాపిసంసర్గవిధయా ఆరోపవిషయత్వాత్తస్యచచంద్రత్వానతిరేకాచ్చంద్రత్వారోపేత్యుక్తిః - నతుప్రకారతయాచంద్రత్వారోపఉక్తఇతిభ్రమితవ్యం - చంద్రఇతిశబ్దేనచంద్రవిశేషణత్వేనోపస్థితస్యచంద్రత్వస్యముఖవిశేషణతయాఆరోపాసంభవాత్ -ఏవంజారత్వేత్యత్రాపిబోధ్యం- తద్వాచకేతి జారవాచకేత్యర్థః ... *

క. నిరీక్ష్యవిద్యున్నయనైః పయోదో ముఖం నిశాయామభిసారికా
యాః। ధారానిపాతైస్సహ కిం ను వాంతశ్చంద్రోऽయమిత్యా
ర్తతరం రరాస॥ ఇత్యేకదేశవివర్తిరూపకోదాహరణ ఇవ ప్ర
స్తుతే అప్రస్తుతరూపసమారోపగమకస్యాప్యభావాత్ - తత్ర
హి విద్యున్నయనైరిత్యత్ర నిరీక్షణానుగుణ్యాదుత్తరపదార్థ
ప్రధానరూప మయూరవ్యంసకాది సమాస వ్యవస్థితాదు
త్తరపదార్థభూతనయనాన్వయానురోధాత్ - పయోదేऽ
నుక్తమపి ద్రష్టృపురుషత్వరూపణం గమ్యముపగమ్యతే - న చే
హ తథా నిరీక్షణవత్ త్వయ్యాగతే కిమితి వేపత ఏష సింధురితి
శ్లోకే సేతుకృత్త్వాదివచ్చాప్రస్తుతాసాధారణ వృత్తాంత ఉ
పాత్తోऽస్తి నాపి శ్లిష్టసాధారణాదివిశేషణసమర్పితయోః ప్ర
స్తుతాప్రస్తుతవృత్తాంతయోరప్రస్తుతవృత్తాంతస్య విద్యున్న
యనవత్ప్రాధాన్యమస్తి - యేన తదనురోధాత్ త్వం సేతుమం
థకృదిత్యత్రేవ ప్రస్తుతే నుక్తమప్యప్రస్తుతరూపసమారోపమ
భ్యుపగచ్ఛేమ - తస్మాద్విశేషణసమర్పితాప్రస్తుతవ్యవహార
సమారోపమాత్రమిహ చారుతాహేతుః॥ ... *

చం॥ నను జారాదిపదసమభివ్యాహారాభావాత్ శాబ్దారోపాసంభవే
ప్యర్థో జారాద్యారోపోऽస్తు న హి తతాऽపి తాదృశ సమభివ్యాహారో హే
తుః రూపకధ్వనేరుచ్ఛేదాపత్తేరిత్యాశంక్యాహ నిరీక్ష్యేతి ॥ పయోదో
మేఘః విద్యుత్స్వరూపైర్నయనైర్నిశాయామభిసారికాయా ముఖం వీ
క్ష్య ధారానిపాతైస్సహ వాంతః కిం త్వయం చంద్ర ఇతి మత్వా ఆర్తతరం
యథా స్యాత్తథా రరాస ఆక్రందనం కృతవానిత్యర్థః - ఉదాహరణ ఇవేతి
వ్యతిరేకదృష్టాంతః - అత్ర యథా గమకమస్తి తాదృశస్య సమాసోక్త్యుదా
హరణేऽభావాదిత్యర్థః - తథా చార్థారోపోऽప్యనాశంక్య ఇతి భావః - నను వి
ద్యున్నయనైరిత్యత్ర కిమప్రస్తుతారోపగమకం యదభావాత్సమాసోక్తౌ
తదభావ ఇత్యాశంకమానో గమకం దర్శయితుమాహ తత్రేతి॥ ఆనుగుణ్యా
త్ ఆనుకూల్యాత్ - ఉపమితసమాసస్య పూర్వపదార్థ ప్రధానతయా న
యనసదృశవిద్యుత్కరణకత్వస్య నిరీక్షణేऽసంభవాత్ - ప్రతికూలత్వమి

తిభావః-అనుక్తమపిఅశ్రౌతమపిరూపణంఆరోపః-నచేహేతి- ఇహసమా
సోక్త్యుదాహరణేతథానిరీక్షణవత్ - నయనకరణకనిరీక్షణవత్ - సేతు
కృత్త్వాదీత్యాదినామంథనకారిత్వపరిగ్రహః నన్వేవమపిపరనాయికాముఖ
చుంబనరూపస్యాప్రస్తుతవృత్తాంతస్యాప్రస్తుతాసాధారణధర్మత్వాద
ప్రస్తుతారోపగమకత్వంస్యాదిత్యాశంక్యపరిహరతి నాపీతి॥ సాధారణా
దీత్యాదినాసాదృశ్యగర్భవిశేషణసంగ్రహః-వృత్తాంతయోరితినిర్ధారణే
షష్ఠీ-వృత్తాంతయోర్మధ్యఇత్యర్థః-విద్యున్నయనవదితి - ప్రస్తుతాప్రస్తు
తయోర్విద్యున్నయనయోర్మధ్యే యథానయనస్య ఉత్తరపదార్థప్రధాన
సమాసాత్ ప్రాధాన్యంతథాస్తీత్యర్థః - సేతుమంథకృదితిపాఠః -
సేతుబంధకృదితిత్వపపాఠః-కథంచిదర్థతోనువాదత్వేనవ్యాఖ్యేయః- ఉ
పసంహరతి తస్మాదితి॥ మాత్రపదేనాప్రస్తుతారోపవ్యవచ్ఛేదః *

కు॥ యద్యపిప్రస్తుతాప్రస్తుత వృత్తాంతయోరిహశ్లిష్టసాధారణ
విశేషణసమర్పితయోర్భిన్నపదోపాత్తవిశేషణయోరివ
విశేష్యత్వేవసామ్యాదన్వయాదస్తిసమప్రాధాన్యంతథాప్య
ప్రస్తుతవృత్తాంతాన్వయానురోధాన్నప్రస్తుతేఅప్రస్తుతరూ
పసమారోపోంగీకార్యః। తథాహి-యథాప్రస్తుతవిశేష్యేనా
స్త్యప్రస్తుతవృత్తాంతస్యాన్వయయోగ్యతాతథైవాప్రస్తుతేపి
జారాదౌనాస్తిప్రస్తుతవృత్తాంతస్యాన్వయయోగ్యతాఏవంచ
సమప్రధానయోః ప్రస్తుతాప్రస్తుతవృత్తాంతయోరన్యతర
స్యారోపేఅవశ్యమభ్యుపగంతవ్యేశ్రుతఏవప్రస్తుతేఅప్రస్తు
తస్యారోపశ్చారుతాహేతురితియుక్తం॥ ... *

చం ॥ విద్యున్నయనవత్సమాసకృతశ్రౌతప్రాధాన్యాభావేపి విశేషణ
సామర్థ్యావగతస్యాప్రస్తుతవృత్తాంతస్యార్థతః ప్రాధాన్యమస్తీతిశంకతే
యద్యపీతి॥ నన్వప్రస్తుతవృత్తాంతాభిన్నత్వేనావగతస్యప్రస్తుతవృత్తాం
తస్యప్రస్తుతవిశేష్యేణాన్వయాత్కథమప్రస్తుతవృత్తాంతస్యప్రాధాన్యమి
తిశంకానిరాసాయాహ విశేష్యైవేతి - ననుతద్విశేషణీభూతప్రస్తుత
వృత్తాంతేనేత్యేవకారార్థః॥ సమాధత్తే తథాపీతీ ॥ అయమాశయః-నా
త్రశ్లిష్టాదివిశేషణైఃసమర్పితఃపరనాయికాముఖచుంబనాదిరూపోఽప్రస్తు

తవృత్తాంతః ప్రాగేవ కయాపి వ్యుత్పత్త్యా ప్రస్తుతగతత్వేన భాసతే- యస్య లాదప్రస్తుతజారాద్యారోపావగతస్స్యాత్- అపితు తాటస్థ్యేనావగతే తత స్మిన్ ప్రస్తుతాసంబద్ధస్యైకపి సందర్భగోచరత్వాయోగాత్ ప్రస్తుతసమారోపితత్వేనపర్యవసానమితి॥ నన్వేవంతర్హి ప్రస్తుతవృత్తాంతస్యాప్యప్రస్తుతవృత్తాంతాశ్రయేధర్మిణ్యన్వయో౽స్తు - అసంబద్ధాభిధానప్రసంగపరిహారస్యతుల్యత్వాదిత్యాశంక్యాహ తథాపీత్యాది ॥ ఏవంచయోగ్యతారూపవినిగమకవిరహేచ ప్రస్తుతధర్మికస్యాప్యన్వయస్తత్రాపి అవశ్యమితి॥ అన్యథా అసంబద్ధాభిధానప్రసంగాపత్తిరితిభావః- కింతర్హి వినిగమకంతత్రాహ శ్రితపవేతి॥ తథాచప్రస్తుతప్రస్తుతాధర్మోపస్కారకతయాచమత్కారహేతుత్వమేవవినిగమకమితిభావః అప్రస్తుతస్య అప్రస్తుతవృత్తాంతస్య . . . . *

కు- నన్వేవంసతివిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతస్యగమ్యత్వేసమాసోక్తిః॥ విశేషణానాంసామ్యేనయత్రప్రస్తుతవర్తినాం। అప్రస్తుతస్యగమ్యత్వం సాసమాసోక్తిరిష్యత ఇత్యాదీని ప్రాచీనానాంసమాసోక్తిలక్షణానినసంగచ్ఛేరన్ ప్రస్తుతేక్లిష్టసాధారణాదిరూపవిశేషణసమర్పితానురాగపూర్వకవదనచుంబనాద్యప్రస్తుతవృత్తాంతసమారోపమాత్రస్యచారుతాహేతుత్వాభ్యుపగమేనవిశేషణసామ్యకృతకాముకాద్యప్రస్తుతధర్మివ్యంజనానపేక్షణాదితిచేత్ - ఉచ్యతే- స్వరూపతోప్రస్తుతవృత్తాంతస్యారోపో నచారుతాహేతుః కింత్వప్రస్తుతకాముకాదిసంబంధిత్వేనావగమ్యమానస్యతస్యారోపః। తథాభూతస్యైవరసానుగుణత్వాత్। నచతావదవగమనేవిశేషణపదానాంసామర్థ్యమస్తి। అతఃశ్లేషాదిమహిమ్నావిశేషణపదైః స్వరూపతస్సమర్పితేసవదనచుంబనాదినాతత్సంబంధినికాముకాదావభివ్యక్తేపునస్తదీయత్వానుసంధానంతత్రభవతి - యథాస్వరూపతోదృష్టేన రాజాశ్వాదినా తత్సంబంధినిరాజాదౌస్మారితేపునరశ్వాదౌతదీయత్వానుసంధానంతద్వదితివిశేషణ సామ్యేనవాచ్యోపస్కారకస్యాప్రస్తుతవ్యంజన

స్యాస్త్యపేక్షా। అతఏవశ్లిష్టవిశేషణాయామివసాధారణవిశేషణాయామప్యప్రస్తుతవ్యవహారసమారోపఇత్యేవప్రాచీనానాంప్రవాదః - కందుకేవ్యావల్గత్కుచభారత్వాదివిశిష్టవనితాసేవ్యత్వస్యకాముకసంబంధిత్వేనైవసమారోపణీయత్వాత్ -స్వరూపతఃకందుకేపితస్యసత్త్వేనాసమారోపణీయత్వాత్ - కించసారూప్య నిబంధనత్వే నోదాహృతాయాంసమాసోక్తావప్రస్తుతవృత్తాంతస్యా శబ్దార్థస్యాప్రస్తుతవృత్తాంతరూపేణైవావగమ్యతయా తేనరూపేణైవతత్రసమారోపసిద్ధేః-అన్యథాఽపితదైవయుక్తమితీయుక్తమేవప్రాచీనానాంలక్షణమితివిభావనీయం॥ ... ... *

చం ॥ నన్వేవమితి ॥ ఏవమప్రస్తుతసమారోపానంగీకారే- విశేషణానామిత్యాదివిద్యానాథోక్తంలక్షణం - ప్రస్తుతవర్తినాంవిశేషణానాంసామ్యేనేత్యన్వయః- ప్రస్తుతేసమారోపార్థంఅప్రస్తుతధర్మివ్యంజనానపేక్షాయామపిసమారోప్యమాణవృత్తాంతవిశేషణత్వార్థైతదపేక్షణాన్నలక్షణాసంగతిరిత్యాహ స్వరూపతఇత్యాది॥ స్వరూపతఃఅప్రస్తుతసంబంధిత్వేనాజ్ఞాయమానస్య॥నన్వపేక్షాసత్త్వేపివిశేషణసామ్యస్యతద్వ్యంజనాసామర్థ్యాల్లక్షణాసంగతితాదవస్థ్యమిత్యాశంక్య సాక్షాదసామర్థ్యేపివృత్తాంతాభివ్యక్తిద్వారాతత్సంభవాన్నదోషఇత్యాహ నచేత్యాది॥ తదీయత్వానుసంధానం కాముకసంబంధిత్వానుసంధానం- తత్ర ముఖచుంబనాదౌ- అనుసంధానంతద్వదితిపాఠః-అనుసంధానవదితి పాఠేయథేత్యస్యాసంగతేః- అతఏవఅప్రస్తుతవ్యంజనస్యాపేక్షణాదేవ- నన్వప్రస్తుతధర్మివ్యంజనానపేక్షణేఈదృశఃప్రవాదః కుతోనయుక్తస్తత్రాహ కందుకఇతి॥ విశిష్టేత్యస్య సేవ్యత్వేనాన్వయః-సంబంధిత్వేనైవేత్యేవకారోక్తమేవార్థంసోపపత్తికమాహ స్వరూపతఇతి ॥ అప్రస్తుతకాముకసంబంధిత్వానాలింగితరూపేణేత్యర్థః- తథాచారోపాసంభవాత్తాదృశప్రవాదానుపపత్తిరితిభావః - శ్లిష్టవిశేషణాయామియమైంద్రీత్యాదౌముఖచుంబనాదేః స్వరూపతోప్యారోపస్యైవసత్త్వాత్సాధారణవిశేషణాయాముపష్టంభకత్వేనప్రవాదోపన్యాసః నను తథాఽపితాదృ

శవనితాసేవ్యత్వస్యతాదృశవనితాకృతవిపరీతరతపాత్రత్వరూపస్యాప్రస్తుతవృత్తాంతరూపస్యస్వరూపతోప్యారోపసైవసంభవాన్నతాదృశప్రవాదానుపపత్తిరతఆహ కించేతి॥ యుక్తమితి-తత్సామాన్యాదితరేషు తథాత్వమితిన్యాయాదితిభావః- లక్షణమితిజాతావేకవచనం-తదేవముక్తరీత్యాఅయమైంద్రీముఖంపశ్యరక్తశ్చుంబతిచంద్రమా ఇత్యత్రశక్తివ్యంజనాభ్యాంప్రాచీప్రారంభసంబంధాశ్రయశ్చంద్రోజారసంబంధిసానురాగపరనాయికాముఖచుంబనాశ్రయఇతిబోధః - అప్రస్తుతవృత్తాంతాభిన్నత్వేనాధ్యవసితస్యప్రస్తుతవృత్తాంతస్య తాదాత్మ్యేనాప్రస్తుతారోపవిషయేప్రస్తుతధర్మిణ్యన్వయ ఇతిమతేతుసానురాగపరనాయికాముఖచుంబనాభిన్నప్రాచీప్రారంభ సంయోగాశ్రయో జారాభిన్నశ్చంద్రఇతిబోధః- ఏవముదాహరణాంతరేష్వనేనైవప్రకారేణబోధప్రకారాఊహనీయాః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంసమాసోక్తిప్రకరణం

పరికరాలంకారః- ౨౪.

కు. అలంకారః పరికరఃసాభిప్రాయేవిశేషణే। సుధాంశుకలితో
త్తంసస్తాపంహరతువశ్శివః॥ అత్రసుధాంశుకలితోత్తంసఇ
తివిశేషణంతాపహరణసామర్థ్యాభిప్రాయగర్భం॥ *

చం ॥ గుణీభూతవ్యంగ్యప్రభేదభూతసమాసోక్త్యలంకారప్రసంగాత్తత్ప్రభేదంపరికరాలంకారంలక్షయతి అలంకారఇతి॥ అలంకారత్వోక్తీర్తనంచదోషాభావేనైవగతార్థత్వమితిశంకానిరాసార్థం తత్ప్రపంచనంచాగ్రేకరిష్యతే-సాభిప్రాయేప్రకృతార్థోపపాదకార్థవిషయకాభిప్రాయపూర్వకం తథాభూతార్థ వ్యంజక ఇతియావత్ - ఇత్థంచప్రకృతార్థోపపాదకార్థ వ్యంజకవిశేషణత్వంలక్షణంబోధ్యం - ధ్వనావతివ్యాప్తివారణాయప్రకృతార్థోపపాదకేతి-హేత్వలంకారవారణాయ బోధకత్వంవిహాయవ్యంజకత్వనివేశః - వక్ష్యమాణపరికరాంకురాలంకారవారణాయవిశేషణేతి- తత్రతువిశేష్యంతథేతినాతిప్రసంగః-సుధాంశ్వేతి॥ సుధాంశునాకలితఃకృతఉత్తంసఃశేఖరోయేనస ఇతిహారవిశేషణం - ఉత్తంసఃకర్ణపూరేస్యాచ్ఛేఖరేచావతంసవదితివిశ్వః-సామర్థ్యాభిప్రాయంసామర్థ్యవ్యంజకం. ... ... *

కు. యథావా॥ తవప్రసాదాత్కుసుమాయుధోపి సహాయమేకం
మధుమేవలబ్ధ్వా। కుర్యాంహరస్యాపిపినాకపాణేర్ధైర్యచ్యు
తిం కేమమధన్వినోన్యే॥ అత్రపినాకపాణేరితిహరవిశేషణం
కుసుమాయుధఇత్యర్థలభ్యాహమర్థవిశేషణంచపారాసా
రాయుధత్వాభిప్రాయగర్భం॥ ... ... *

చం॥ తవేతి॥ ఇంద్రంప్రతికామస్యోక్తిః-తవప్రసాదాత్ కుసుమాయు
ధోప్యహంమధుంవసంతమేవైకంముఖ్యం సహాయంలబ్ధ్వా పినాకోధను
ర్విశేషఃపాణౌయస్యతాదృశస్యాపి హరస్యధైర్యచ్యుతింధైర్యస్ఖలనంకు
ర్యాం - అన్యేధన్వినోధనుర్ధరాఃమమపురఃకేఅగణనీయాఇత్యర్థః- కుసు
మాయుధఇతివిశేషణంచేత్యన్వయః-అర్థలభ్యేతి-కుర్యామిత్యుత్తమపురు
షోక్తేత్యర్థః- అభిప్రాయగర్భంఅభిప్రాయపూర్వకం - అతఏవావయ
వార్థమాత్రవిశ్రాంతత్వాద్ధరపదేననపౌనరుక్త్యమపి. ... *

కు. యథావా॥ సర్వాశుచినిధానస్యకృతఘ్నస్యవినాశినః। శరీ
రకస్యాపికృతేమూఢాఃపాపానికుర్వతే॥ అత్రశరీరవిశేష
ణానితస్యహేయత్వేనాసంరక్షణీయత్వాభిప్రాయగర్భాణి॥

చం॥ సర్వేతి॥ సర్వేషామశుచీనాంరక్తపూయరేతోవిణ్మూత్రాదీనాం
నిధానస్యస్థానభూతస్య-కృతఘ్నస్య ఉత్తమాన్నపానాది కృతోపకార
నాశకస్య-శరీరకస్యేతి నిందాయాం కప్రత్యయః- కృతేతదర్థంతత్సంర
క్షణార్థమితియావత్ -విశేషణాని-పూర్వోక్తాని-తస్యశరీరస్య. *

కు. యథావా॥ వ్యాప్తంనైకతయాస్థితంశ్రుతిగణంజన్మీనవల్మీక
తోనాభౌనాభవమచ్యుతస్యసుమహద్భాష్యంనచాభాషితం
చితార్థాన్నబృహత్కథామచకథం సుత్రాణ్మినాసంగురు
దేవత్వద్గుణబృందవర్ణనమహంకర్తుంకథంశక్నుయాం॥
అత్రశ్రుతిగణంనవ్యాప్తమిత్యాదీని విశేషణానిస్వస్మిన్ వ్యా
సాద్య సాధారణ కార్యకర్తృత్వ ప్రతిషేధముఖేననాహం
వ్యాసఇత్యాద్యభిప్రాయగర్భాణిఅత్రాద్యయోరుదాహర
ణయోరేకైకంవిశేషణంసమనంతరయోరుదాహరణయోః
ప్రత్యేకంబహూనివిశేషణాని। తతోపిప్రథమోదాహరణే

సర్వాణివిశేషణాన్యేకాభిప్రాయగర్భాణి పదార్థరూపాణిచ- ద్వితీయోదాహరణేభిన్నాభిప్రాయగర్భాణివాక్యార్థరూపాణిచేతిభేదః । ఏతేషువ్యంగ్యార్థసద్భావేపి నధ్వనివ్యపదేశః - శివస్యతాపహరణేతత్ప్రతాపహరణేమన్మథస్యకైముతికన్యాయేనసర్వధన్విధైర్యభంజకత్వే శరీరసంరక్షణార్థంపాపమాచరతాంమూఢత్వేస్వస్య వర్ణనీయరాజగుణకథనాశక్తత్వేచవాచ్యఏవోపస్కారకత్వాత్ - అతఏవవ్యంగ్యార్థస్యవాచ్యపరికరత్వాత్పరికరఇతి నామాస్యాలంకారస్య- కేచిత్తునిష్ప్రయోజనవిశేషణోపాదానేఅపుష్టార్థత్వదోషస్యోక్తత్వాత్సప్రయోజనత్వంవిశేషణస్యదోషాభావమాత్రంనకశ్చిదలంకారః।ఏకనిష్ఠతాదృశానేకవిశేషణోపన్యాసే। పరంవైచిత్ర్యవిశేషాత్ పరికరఇత్యలంకారమధ్యేపరిగణితఇత్యాహుః। వస్తుతస్త్వనేకవిశేషణోపన్యాసఏవపరికర ఇతినినియమః । శ్లేషయమకాదిష్వపుష్టార్థదోషాభావేనతత్రైకస్యాపివిశేషణస్యసాభిప్రాయస్యవిన్యాసేవిచ్ఛిత్తివిశేషసద్భావాత్ పరికరత్వోపపత్తేః॥ *

చం॥ వ్యాప్తమితి॥ రాజానంప్రతికవేరుక్తిః- హేదేవరాజ- త్వద్గుణానాంబృందస్యసమూహస్యవర్ణనంకర్తుమహంకథంశక్నుయాంశక్తోభవేయమిత్యన్వయః- కుతస్తత్రాహ- యతోహంఏకరూపతయాస్థితంవేదసమూహంనవ్యాస్థంఅనేకశాఖారూపేణనవిస్తారితవాన్- తథాచతత్కర్తావ్యాసోనభవామీతివ్యజ్యతే- ఏవమగ్రేపి - వల్మీకతోవల్మీకాత్ జన్మాస్యాస్తీతిజన్మీనభవామీతి శేషః-తథాచ నాహంవాల్మీకిరితి-అచ్యుతస్య నాభౌనాభవంనోత్పన్నఇత్యనేననాహంచతుర్ముఖఇతి-సుమహద్భాష్యంమహాభాష్యంచనాభాషిషంనభాషితవానిత్యనేననాహంసహస్రజిహ్వశ్శేషఇతి-చిత్రోవిచిత్రఅర్థోయస్యాస్తాంబృహత్కథాంనాచకథంనకథితవానిత్యనేననాహంతద్వక్తాశివోగుణాఢ్యోవేతి-సుత్రామ్ణః ఇంద్రేసురు రుపదేశకోనాసమిత్యనేననాహంవాక్పతిరితిచవ్యజ్యతే॥ ఉక్తేషూదాహరణేషువైలక్షణ్యందర్శయతి తత్రేత్యాదినా॥ ఏకైకంఏకస్యవిశేష్యస్య ఏకమేవసమ

నన్తరయోః అనన్తరోక్తయోః- ప్రత్యేకంఏకంవిశేష్యంప్రతి- తత్రా పితరయోస్స్యద్ధ్యేపి- ఏకాభిప్రాయగర్భాణిపదార్థాభిప్రాయపూర్వ కాణి వాక్యార్థైత-నహ్యర్థమిత్యాదినిషేధవాక్యార్థపట్టస్యోక్తరీత్యా హేతుత్వేనాంతిమవాక్యార్థవిశేషణత్వాదితిభావః- తేషూదుక్తోదాహర ణేషుధ్వని వ్యపదేశఃధ్వనివ్యవహారః - తత్ర హేతుమాహ తాపహరణే త్యాదినా- తాపహరణేఇత్యాదిసప్తమ్యంతచతుష్టయస్యవాచ్యఇత్యనే నసామానాధికరణ్యేనాన్వయః - ఉపస్కారకత్వాదితి-తథాచాపరాంగ రూపగుణీభూతవ్యంగ్యభేదత్వాన్నధ్వనివ్యవహారఇతిభావః॥ నన్వేవమపి యథాశ్రుతలక్షణస్యనిశ్శేషచ్యుతేత్యాదిధ్వనావతివ్యాప్తిరిత్యత ఆహ, అతఏవేతి వాచ్యోపస్కారకత్వాదేవేత్యర్థః- పరికరత్వాత్ అంగత్వా త్ - తథాచపరికరపదమహిమ్నాప్రకృతార్థోపపాదకత్వస్యవ్యంగ్యవి శేషణస్యలాభాన్నాతివ్యాప్తిరితిభావః- అపుష్టార్థేతిభావప్రధానం- ఉ క్తత్వాదితి-అర్థోపుష్టఃకష్టోవ్యాహతపునరుక్తదుష్క్రమగ్రామ్యఇత్యాది నాఆలంకారికైరుక్తత్వాదిత్యర్థః - కథంతర్హితైరేవాస్యాలంకారత్వే నకథనచ తత్రాహ ఏకస్మిన్నితి। తాదృశేతిసాభిప్రాయేత్యర్థః- దోషాభావే నేతి- అపుష్టార్థత్వస్యదోషత్వాభావేనేత్యర్థః - ఉద్భటాలంకారసంప త్త్యాసహృదయవైముఖ్యరూపమూలికతాబీజాభావాదితిభావః- విచ్ఛిత్తి శ్చమత్కృతిః- పరికరతోపపత్తేఃపరికరస్యాలంకారతోపపత్తేః - తత్ర దోషస్యాప్రసక్త్యావిచ్ఛిత్తివిశేషస్యతదభావప్రయుక్తత్వాసంభవాత్త త్ప్రయోజకమలంకారత్వమావశ్యకమితిభావః ... *

కు. యథా ॥ అతియజేతనిజాంయిదదేవతాం మభయతశ్చ్యవతే
జుషతేప్యఘం।త్రిభువనైవసదైవతకావయంవనవతాసవతా
కిమహిద్రుహా ॥ అత్రహిపురుహూతపూజోద్యుక్తాన్నందా
దీన్ప్రతిభగవతఃకృష్ణస్యవాక్యేగోవర్ధనగిరిరేవాస్మాకం।
రక్షకత్వేనదైవతమితిస ఏవపూజనీయః నత్వరక్షకః పురు
హూతఇత్యేవంపరె వనవతేతిగోవర్ధనగిరివిశేషణంకానన
వత్త్వాన్నిర్ఝరాదిమత్త్వాచ్చ - పుష్పమూలఫలతృణజలాది

భిరారణ్యకానామస్మాకమస్మద్ధనానాం గవాంచాయమేవర
తుకఇత్యభిప్రాయగర్భం॥ ... ... *

చం॥ యమకస్థలేఉదాహరతి యద్భతి॥ నిజాందేవతామతిక్రమ్యయది యజేత- అర్థాద్దేవతాంతరంపూజయేత్-తదాఉభయతః లోకద్వయాచ్చ్యవతేభ్రశ్యతి అఘంపాపమపిజుషతే సేవతే ప్రాప్నోతీతియావత్-కానిజాదేవతాతత్రాహ వయంవనవతా ప్రశస్తవనయుక్తేన - క్షితిభృతా గోవర్ధనగిరిణైవ-సదైవతకాః సదైవతసహితాః-సదైవాస్మాకం దైవమిత్యర్థః అనవతాఅరక్షకేణఅహిప్రహా ఇంద్రేణ-కిం ప్రయోజనమితిశేషః- అహిర్వృత్రాసురః-అహిర్వృత్రాసురేసర్పఇతివిశ్వః.

కు. ఏవమత్రసాభిప్రాయైకవిశేషణవిన్యాసస్యాపి విచ్ఛిత్తివిశేషవశాదస్యసాభిప్రాయస్యాలంకారత్వ సిద్ధావన్యత్రాపి సుధాంశుకలితోత్తంస ఇత్యాదావుతస్యాత్మలాభోనివార్యతే అపిచఏకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకార ఇతిసర్వసమ్మతం - తద్వదేకస్యాపివిశేషణస్యసాభిప్రాయస్యాలంకారత్వం యుక్తమేవ॥ ... ... *

చం॥ నన్వేవంసలితత్రైవాలంకారతాస్యాన్నతుసుధాంశుకలితోత్తంసఇత్యాదావతఆహ ఏవమితి॥ విచ్ఛిత్తివిశేషేతి- దోషాభావప్రయుక్తవిచ్ఛిత్తివ్యావృత్త్యర్థః॥ ననుయమకాదావపితాదృశవిచ్ఛిత్తివిశేషమానాభావః విచ్ఛిత్తిసామాన్యంతుపర్యుదస్తదోషాభావేనాప్యుపపన్నం ఆవతాం-లపర్యుదస్తస్యనృచ్ఛ్రొచహీనతాదోషస్యాభావేనైవ తదానీమపి వృచ్ఛ్రొచకర్తురతిశయాధానమితినాలంకారత్వసిద్ధిరిత్యతఆహ అపిచేతి భస్మోద్ధూళనభద్రమస్తుభవతేరుద్రాక్షమాలే శుభం హా సోపానపరంపరేగిరిసుతాకాంతాలయాలంకృతే । అద్యారాధనతోషితేనవిభునాయుష్మత్సపర్యాసుఖాలోకోచ్ఛేదిని మోక్షనామనిమహామోహే నిలీయామహఇత్యాదౌ మోక్షస్య మహామోహత్వేసుఖాలోకోచ్ఛేదిత్వైకపదార్థోహేతురితికావ్యలింగమలంకారత్వేన యథాస్వీకృతం నతున్నిష్టైతుత్వే దోషాభావమాత్రతయావిచ్ఛిత్తి విశేషస్యాసుభవసిద్ధత్వాత్తథైవాపీతభావః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంపరికరప్రకరణమ్. ... *

పరికరాంకురాలంకారః - ౨౪.

కు. సాభిప్రాయేవిశేష్యేతుభవేత్పరికరాంకురః। చతుర్ణాం పురుషార్థానాందాతాదేవశ్చతుర్భుజః॥అత్రచతుర్భుజ ఇతివిశేష్యంపురుషార్థచతుష్టయ దానసామర్థ్యాభిప్రా యగర్భం॥ ... ... *

చం॥ సాభిప్రాయఇతి॥ అత్రవిశేషణపదస్యేవవిశేష్యే ప్రతీష్యత్వప్రాప్తేస్తల్లక్షణంబోధ్యం- తచ్చపరికరేఽతివ్యాప్తివారణార్థం॥ లక్ష్యేలక్షణంసంగమయతి అత్రేతి॥ యద్యపిదేవానాంతరవ్యావృత్తకతయా చతుర్భుజ ఇతివిశేషణంతథాపివిష్ణ్వాదిసాధారణదేవపదసత్త్వేఽస్తు నియమనేనవిశేష్యప్రతీత్యౌపయికతయావిశేష్యపదస్యైవాభిమతంబోధ్యం. *

కు. యథావా॥ ఫణీంద్రస్తేగుణాన్వక్తుంలిఖితుంహైహయాధిపః।ద్రష్టుమాఖండలశ్శక్తఃక్వాహమేషక్వతేగుణాః॥ ఫణీంద్రఇత్యాది విశేష్యపదానిసహస్రముఖత్వాద్యభిప్రాయగర్భాణి॥ ... ... *

చం॥ అసందిగ్ధముదాహరతి ఫణీంద్రఇతి॥ రాజానంప్రతికవేరుక్తిః తవగుణాన్వక్తుంఫణీంద్రః శేషస్సమర్థఇత్యధ్యాహార్యం- ఏవమగ్రేఽపి- హైహయాధిపః కార్తవీర్యః- అఖండలఇంద్రః ఉభయత్ర గుణానిత్యనుషజ్యతే- ఏషఃఇత్యర్థకః అహంక్వ- తేగుణాఃక్వేతి క్వశబ్దౌమహదంతరంసూచయతః- సహస్రముఖత్వాదీత్యాదినాసహస్రబాహుత్వసహస్రనయనత్వయోస్సంగ్రహః- అత్రానేకేషామపి విశేష్య పదానాంతత్తదభిప్రాయగర్భత్వంవిశేషః ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం పరికరాంకురప్రకరణమ్. ... ... *

శ్లేషాలంకారః - ౨౫.

కు నానార్థసంశ్రయఃశ్లేషోవర్ణ్యావర్ణ్యోభయాశ్రితః। సర్వదోమాధవఃపాయాత్సయోఽగంగామదీధరత్॥ అబ్జేనత్వన్ముఖంతుల్యంహరిణాహితసక్తినా॥ ఉచ్చరద్భూరికీలాలశ్శుశుభేవాహినీపతిః॥ అనేకార్థశబ్దవిన్యాసఃశ్లేషః- సచత్రివిధః ప్రకృతానేక విషయః అప్రకృతానేకవిషయః ప్రకృతాప్ర

కృతానేకవిషయశ్చ-సర్వదేత్యాదినాక్రమేణోదాహరణా
ని। తత్రసర్వదోమాధవఇతిస్తోతవ్యత్వేన ప్రకృతయోర్హరి
హరయోఃకీర్తనంప్రకృతశ్లేషః। అబ్జాంకవ లంబ్జచ్ఛం ప్రస్త
యోరుపమానమాత్రత్వేనాప్రకృతయోః కీర్తనమప్రకృత
శ్లేషః - వాహినీపతిస్సేనాపతిః సముద్రశ్చ తత్రసమితౌశ
స్త్రప్రహరణోత్పతదృధిరస్య సేనాపతేరేవవర్ణనంప్రకృ
తమితిప్రకృతాప్రకృతశ్లేషః॥ ... ... *

చం॥ శ్లేషంలక్షయతి నానార్థేతి॥ నానార్థస్యశబ్దస్యసంశ్రయోప్రయో
జనంశ్లేషఇతిలక్షణం - వర్ణ్యేత్యాదివిభాగః- వర్ణ్య-చావర్ణ్యంచవర్ణ్యావ
ర్ణ్యోభయంచవిత్తిస్త్రిధాశ్రితస్త్రివిషయఇత్యర్థః- సర్వేతి- సర్వదఃస
మాధవఃపాయాత్ - యఃఅగంగోవర్ధనపర్వతం గాం పృథ్వీంచవరాహావ
తారేధృతవానితివిష్ణుపక్షే-హరపక్షేతు- సఉమాధవఃసర్వదాపాయా
త్ యోగంగాంధృతవానిత్యర్థః॥ హరిణేనమృగేణాంకరూపతయాఆహి
తాకృతాసక్తిఃసంగోయస్యేతిచంద్రపక్షే- హరిణాసూర్యేణేతి కమల
పక్షే ఉచ్చరత్ శస్త్రప్రహారైరుద్గచ్ఛత్ కీలాలం రుధిరంయస్యసవాహినీ
పతిః సేనాపతిః-తథావాహినీనాంనదీనాంపతిఃసముద్రశ్చేతిపక్షేకీలాలం
జలం-సమితౌసంగ్రామే. ... ... *

కు. యథావా॥ త్రాతఃకాకోదరోయేనద్రోగ్ధాపికరుణాత్మనా
పూతనామారణఖ్యాతస్సమేస్తుశరణంప్రభుః ॥ నీతానామా
కులీభావంలుబ్ధైర్భూరిశిలీముఖైః । సదృశేవనవృద్ధానాంకమ
లానాంత్వదీక్షణే॥ అసావుదయమారూఢఃకాంతిమాన్ రక్త
మండలః। రాజాహరతిలోకస్యహృదయంమృదులైఃకరైః॥అ
త్రాద్యేస్తోతవ్యత్వేనప్రకృతయోఃరామకృష్ణయోఃశ్లేషః -
ద్వితీయే ఉపమానత్వేనాప్రకృతయోః పద్మహరిణయోఃశ్లే
షః-తృతీయేరాత్రివర్ణనప్రస్తావేప్రకృతస్యప్రత్యగ్రోదిత
చంద్రస్యాప్రకృతస్యనవాభిషిక్తనృపతేశ్చశ్లేషః- *

చం॥ త్రాతఇతి॥ యేనకరుణాయుక్తాంతఃకరణేన-ద్రోగ్ధాపి అప
రాధయుక్తోపి-కాకస్త్రాతోరక్షితః నతుహతః-సపవిత్రనామారణఖ్యా

లః - విభూరాగో మే శరణమస్త్విత్యర్థః - కృష్ణపక్షే తు - కాకోదరః కాళీ
యసర్పః పూతనాయా రాక్షస్యా మారణేన ఖ్యాత ఇతి విశేషః ॥ సీతానా
మితి - దయితాం ప్రతి నాయకోక్తిః - తవ ఈక్షణే నేత్రే - కమలానాం ప
ద్మానాం హరిణానాం చ సదృశే స్త ఇత్యన్వయః - కీదృశానాం - వనే జలే అ
రణ్యే చ వృద్ధిం ప్రాప్తానాం - తథా లబ్ధైర్లోభైర్వ్యాకులీభిః శిలీముఖైః భ్ర
మరైరాకులీభావం వ్యాప్తానాం సీతానామపి పక్షే - హరిణపక్షే తు - లు
బ్ధైర్వ్యాధైరాకర్ణకృష్టైః శిలీముఖైర్బాణైః కరణభూతైరాకులీభావం
చపలతాం సీతానామిత్యర్థః - మృగప్రభేదే కమలమితి విశ్వః ॥ అసావితి ॥ ఉద
యం శైలం అభివృద్ధిం చ - రక్తం రక్తవర్ణం అనురక్తం చ - మండలం బింబం దే
శశ్చ - రాజా చంద్రో నృపశ్చ - మృదులైరభినవైరల్పైశ్చ కరైః కిరణైః
గ్రాహ్యధనైశ్చ - ప్రత్యగ్రోపచితేతి అభినవోదితేత్యర్థః ... *

సు॰ యత్ర ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషోదాహరణే శబ్దశక్తిమూలధ్వని
మిచ్ఛంతి ప్రాఞ్చః తత్ప్రకృతాప్రకృతాభిధానమూలక
స్యోపమాదేరలంకారస్య వ్యంగ్యత్వాభిప్రాయం నత్వప్ర
కృతార్థస్యైవ వ్యంగ్యత్వాభిప్రాయం - అప్రకృతార్థ
స్యాపి శబ్దశక్త్యా ప్రతిపాద్యస్యాభిధేయత్వావశ్యంభావేన వ్య
క్త్యనపేక్షణాత్ । యద్యపి ప్రకృతార్థే ప్రకరణబలాత్ ఝ
టితి బుద్ధిస్థే సత్యపశ్చాన్నృపతద్గ్రాహ్యధనాదివాచినాం
రాజకరాదిపదానామనన్యసన్నిధానబలాత్ తత్తద్విషయ
శక్త్యంతరోన్మేషపూర్వకమప్రకృతార్థః స్ఫురేత్ । నైతా
వతా తస్య వ్యంగ్యత్వం శక్త్యా ప్రతిపాద్యమానే సర్వథైవ వ్య
క్త్యనపేక్షణాత్ పర్యవసితే ప్రకృతార్థాభిధానే పశ్చాత్ స్ఫు
రతీతి చేత్ కామం గూఢశ్లేషో భవతు ॥ ... *

చం ॥ నను ప్రకరణేనాభిధానియమనాదప్రకృతార్థస్య వ్యంగ్యత్వ
మేవేతి కథం శ్లేష ఇత్యాశంక్యాహ యదితి ॥ అలంకారస్యేతి నచైవం శబ్ద
శక్తిమూలవస్తుధ్వనేరుచ్ఛేద ఇతి వాచ్యం - శనిరశనిశ్చ తముచ్చైర్నిహం
తి కుప్యసి నరేంద్ర యస్మై త్వం । యత్ర ప్రసీదసి పునః స భాత్యుదారోనుదా
రశ్చేత్యత్ర శనివిరుద్ధరూపే ప్రస్తుతే అశనిశబ్దేనాభిధయా ప్రతీయమానే

పితన్నాలకస్య విరుద్ధావపిత్వదనువర్తనాన్తమేకం కార్యం కురుత ఇతి వస్తు
ధ్వనిరశనిశబ్దశక్తిమూలస్య సంభవాత్ - అలఙ్కారాన్తస్యైతస్యైవ లక్షణ
త్వాత్ - అనన్యసన్నిధానబలాత్ పరస్పరార్థసంబన్ధస్య ప్రతిపాదకశబ్ద
సమభివ్యాహారరూపశబ్దాన్తరసన్నిధిబలాత్ - తద్వారా ప్రకృతేఽప్యభిధా
నియామకమస్తీతి భావః ఏతావతా పూర్వార్ధే ప్రధానత్వే తస్యా
ప్రకృతార్థస్య గూఢశ్లేష ఇతి గూఢత్వం చాప్రకృతత్వేన ద్వయోరర్థస్య
శీఘ్రమప్రత్యయాత్. ... ... *

కు. అస్తి చాన్యత్రాపి గూఢశ్లేషః॥ యథా ॥ అయమజగతాం ప్ర
కామః సుర్వీరలఘువిలంబిపయోధరోపరుద్ధాః। సతతసుమ
తామగమ్యరూపాః పరిణతదిక్కరికాస్తటీర్బిభర్తి॥ మందమ
గ్నిమధురర్యమోపలా దర్శితశ్వయథు చాభవత్తమః। దృ
ష్టయస్తిమిరజం సిషేవిరే దోషమోషధిపతేరసన్నిధౌ॥ అత్ర
హి సమాసోక్త్యుదాహరణయోః ప్రాకరణికేఽర్థే ప్రకరణ
వశాత్ ఝటితి బుద్ధిస్థే విశేషణసామ్యాదప్రకృతోఽపి వృద్ధవే
శ్యావృత్తాన్తాదిః ప్రతీయతే-తత్ర సమాసోక్తిః సభఙ్గశ్లేష ఇ
తి సర్వేషామభిమతమేవ॥ ... ... *

చం ॥ అయమితి॥ మాఘే రైవతకగిరివర్ణనమ్ - అయం గిరిస్తటీర్బిభర్తీత్య
న్వయః - కింభూతాః - అతిజరతాః అత్యంతకఠినాః - ప్రకామం సుర్వీరతిమ
హత్యః - అలఘుభిర్విలంబమానైర్మేఘైరావ్యాప్తాః - నిరంతరం ప్రాణినా
మగమ్యరూపాః పరిణతైస్తిర్యగ్దంతప్రహారిణిర్దిగ్గజాయమానుతాః - వృద్ధ
వేశ్యాపక్షే తు - జరఠాః జీర్ణాః - పయోధరాః కుచాః - అగమ్యాస్సంగమా
యోగ్యాః పరిణతే ప్రకటే దికరికే యాసాం తా ఇత్యర్థః - దిగ్గ్రస్తులం దశ
నక్షతం - కరికా నఖక్షతం - దిగ్దష్టం వస్తులాంకారం కరికా నఖరేఖికేతి యాద
వః॥ మందమితి॥ ఓషధీనాంపత్యుశ్చంద్రస్యాసన్నిధౌ సతి అర్యమోపలాః
సూర్యకాంతా మందీభూతమగ్నిం దధ్యుః పంతః తమః - దర్శితః శ్వయథుః పు
ష్టత్వం యేన తథాభవత్ - దృష్టయస్తిమిరజం దోషమాంధ్యం సిషేవిరే - ప
క్షాంతరే ఓషధిపతిర్వైద్యః పవనుందాగ్నిత్వశోథతిమిరాణి రోగవిశే
షాః - వృత్తాంతాదిరిత్యాదిపదాదోషరిగవైద్యవృత్తాంతః పరిగృహ్యతే - అ

భంగశ్లేషఇతి-తథాచశ్లేషస్థలేవ్యంజనావిరహేణ ప్రస్తుతేతత్సకాశేశ్లే
షవ్యవహారఃసర్వేషామనుపపన్నస్స్యాదితిభావః॥ ... *

కు. ఏవమన్యత్రాపిహ్యశ్లేషేధ్వనిబుద్ధిర్నకార్యా। యథావా॥ ర
మ్యాఇతిప్రాప్తవతీఃపతాకారాగంవివిక్తాఇతివర్ధయంతీః।
యస్యామసేవంతనమద్వలీకాస్సమంవధూభిర్వలభీర్యువానః॥
అత్రద్వితీయాంతవిశేషణసమర్పితార్థాంతరాణాంనశబ్ద
సామర్థ్యేనవధూభిరన్వయః-విభక్తిభేదాత్ నచవిభక్తిభే
దేపితదన్వయానుగుణంసాధర్మ్యమిహానిబద్ధమస్తి॥ యథా॥
ఏతస్మిన్నధికపయశ్శ్రియంవహంత్యస్సంక్షోభంపవనభువాజ
వేననీతాః। వాల్మీకేరరహితరామలక్ష్మణానాంసాధర్మ్యం
దధతిగిరాంమహాసరస్యః॥ఇత్యత్రవాల్మీకిగిరాంశ్లేషోభవేత్ స
మమిత్యేతత్క్రియావిశేషణంసహార్థేవాస్త్వ నాప్యుపపన్నం
వధూనామశ్లిష్టవిశేషణార్థాన్వయాత్ ప్రాప్తరాగప్రతీ
తంసామ్యస్ఫుటంనావలంబతే। తస్మాత్కథంసోర్థబలాదేవ
తదన్వయానుసంధానమితిగూఢశ్లేషః। కేచిత్తత్స్థలాదేవస
మశబ్దస్యసాధర్మ్యార్థకల్పనమితివాచ్యస్యైవోపమాలం
కారస్యాంగస్యయంశ్లేషస్యాప్రపంచేన। తస్మాత్సిద్ధంశ్లేష
త్రైవిధ్యం॥ ... ... *

చం॥ రమ్యాఇతి।మాఘమహాకావ్యేద్వారకావర్ణనం। యస్యాంద్వారకాయాం
యువానోవధూభిస్సమంలక్ష్మీః ప్రాసాదోపరితనగృహాణి అసేవంత సేవి
తవంతః- కింభూతాః రమ్యాఇతిహేతోః పతాకాః జయంతీః ప్రాప్తవతీః
వివిక్తావిజనాఇతిహేతోః రాగంరక్తింవర్ధయంతీః నమంతివలీకానిఛాదితప
టలప్రాంతానియాసాంతాః వధూపక్షేపతాకాస్సౌభాగ్యాని- పతాకా
జయంత్యాంస్యాత్సౌభాగ్యనాటకాంగయోరపిమేదినీ- రాగమనురాగం
వివిక్తాఃపవిత్రాః నమద్వలీకాః-నమ్రత్రివలీకాః॥నచేతి॥ యదాఇత్యస్యేత్యాదిః
త్యత్రేవాక్షిప్తఃశ్లేషోభవేదిత్యత్రతనేవాన్వయః॥ఏతస్మిన్నితి॥తత్రైవరై
వతకగిరివర్ణనం- ఏతస్మిన్గిరౌ మహత్యస్సరస్యః-వాల్మీకేర్మునేర్గిరాం
సాధర్మ్యం-సాదృశ్యందధతిధారయంతి కింభూతానాంగిరాం- అరహితా

సంబద్ధాః రామలక్ష్మణౌ యాసు తథాభూతానాం-సరసీపక్షే అరహితాః సంయుక్తాః రామాః పతయో యాసాం తథాభూతా లక్ష్మణాః సారసవనితా యాసు తా ఇతి-కింభూతాస్సరస్యః-అధికాం జలశోభాం వహంత్యః-పవనసంభూతేన వేగేన సంక్షోభం తరంగాకులత్వం నీతాః ప్రాపితాః - వాల్మీకిగిరస్తు-అధికాః కపయో యాసు తాః-పవనభువా హనూమతా - వేగేన నిజేన సంక్షోభముద్భటత్వం ప్రాపితా ఇతి ॥ నన్వత్రాపి సమమిత్యస్య తుల్యార్థత్వాత్సాధర్మ్యనిబంధోస్తీతి కుతో న శ్లేషాత్మేపస్తత్రాహ సమమితి॥ ద్రాక్ శీఘ్రం సామ్యార్థం సామ్యార్థకత్వం- తథా చానుపపత్త్యభావాత్తన్మూలక ఆక్షేపో న సంభవతీతి భావః- కథం తర్హి తదవగమస్తత్రాహ అర్థసౌందర్యేతి-విశేషణానాం పదాభిరన్వయే చమత్కృతేరనుసంధానాత్తదన్వయతాత్పర్యగ్రహ ఇతి భావః తతస్తు శ్లేషానుసంధానానంతరం తద్బలాత్ శ్లేషబలాత్ -సాధర్మ్యస్యేతి- సాధర్మ్యరూపార్థస్యేత్యర్థః - అర్థసామ్యాభావేపి సకలకలం పురమేతజ్జాతం సంప్రతి సుధాంశుబింబమివేత్యాదివచ్ఛబ్దసామ్యస్య సంభవాదితి భావః - ఏవకారేణ వ్యంగ్యత్వవ్యవచ్ఛేదః ... ... *

కు- ఏవంచ శ్లేషః ప్రకారాంతరేణాపి ద్వివిధః సంపన్నః - ఉదాహరణగతేషు। అబ్జకీలాలవాహినీ ఇత్యాదిశబ్దేషు పరస్పరవిలక్షణం పదభంగమనపేక్ష్యానేకార్థక్రోడీకారాదభంగశ్లేషః । సర్వదోమాధవః యోగంగాం హరిణాసితసక్తినేత్యాది శబ్దేషు పరస్పరవిలక్షణం పదభంగమపేక్ష్యానానార్థక్రోడీకారాత్సభంగశ్లేష ఇతి- తత్ర సభంగశ్లేషశ్శబ్దాలంకారః - అభంగశ్లేషస్తు అర్థాలంకార ఇతి కేచిత్ ఉభయమపి శబ్దాలంకార ఇత్యన్యే ఉభయమప్యర్థాలంకార ఇతి స్వాభిప్రాయః । ఏతద్వివేచనం తు చిత్రమీమాంసాయాం ద్రష్టవ్యం॥ ... ... *

చం॥ తత్ర తయోర్మధ్యే-శబ్దేతి- జతుకాష్ఠన్యాయేన శబ్దయోరేవ శ్లిష్టత్వాదితి భావః - అర్థేతి శబ్దాభేదాదేకవృంతగతఫలద్వయన్యాయేనార్థయోరేవ శ్లిష్టత్వాదితి భావః- కేచిత్ అలంకారసర్వస్వకారాదయః - ఉభయ

చుపీతి-సభఙ్గాభఙ్గశ్లేషద్వయముపీత్యర్థః - శబ్దస్యపరివృత్త్యసహత్వే నాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంతన్నత్వావధారణాదితిభావః - అన్యేమమ్మట భట్టాః- నన్వభిప్రాయస్యార్థాలంకారమద్యకథనాదవగతస్యాపి విశేష తఃకథనమంతరేణ కథముపపత్తిరిత్యాశంక్యాహ ఏతదితి-యద్యప్యత్ర తూగ్రంథానంతరం చిత్రమీమాంసానక్వాపిదృశ్యతే తథాప్యయమాశ యఉన్నీయతే- చమత్కారార్థముఖప్రేక్షిత్వాదర్థాలంకారత్వమితి- అనుప్రాసయమకాదేస్తునచమత్కారార్థముఖప్రేక్షిత్వమితినతేషామర్థాలంకారత్వమపితుశబ్దవైచిత్ర్యచ్ఛబ్దాలంకారత్వమేవేతి॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంశ్లేషప్రకరణమ్. ... ... *

అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః - ౨౭.

మ. అప్రస్తుతప్రశంసాస్యాత్సాయత్ర ప్రస్తుతాశ్రయా। ఏకఃకృతీశకుంతేషుయోఽన్యంశక్రాన్నయాచతే॥ యత్రాప్రస్తుతవృత్తాంతవర్ణనంప్రస్తుతవృత్తాంతావగతిపర్యవసాయి తత్రాప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః। అప్రస్తుతవృత్తాంతవర్ణనేనప్రస్తుతావగతిశ్చప్రస్తుతాప్రస్తుతయోస్సంబంధేసతిభవతిసంబంధశ్చసారూప్యం సామాన్యవిశేషభావః కార్యకారణభావోవాసంభవతి। తత్రసామాన్యవిశేషభావేసామాన్యాద్విశేషస్య విశేషాద్వాసామాన్యస్యావగతౌద్వైవిధ్యం-కార్యకారణభావేపికార్యాత్కారణస్యకారణాద్వాకార్యస్యావగతౌద్వైవిధ్యం సారూప్యేత్వేకోభేద ఇత్యస్యాఃపంచప్రకారాః॥ యదాహుః॥ కార్యేనిమిత్తేసామాన్యేవిశేషేప్రస్తుతేసతి। తదన్యస్యవచస్తుల్యేతుల్యస్యేతిచపంచధేతి। తత్రసారూప్యనిబంధనాఽప్రస్తుతప్రశంసోదాహరణంఏకఃకృతీతి॥అత్రాప్రస్తుతస్యచాతకస్యప్రశంసాప్రశంసనీయత్వేన ప్రస్తుతేతత్సరూపేక్షుద్రేభ్యోయాచనాం నివృత్తేమానిపర్యవస్యతి॥ ... ... *

చం॥ అప్రస్తుతేతి॥ సా అప్రస్తుతప్రశంసా- ప్రస్తుతాశ్రయాప్రస్తుతమాశ్రయః ప్రాధాన్యేనతాత్పర్యవిషయో యస్యాస్తథాభూతాప్ర

స్తుతపరమప్రస్తుతవర్ణనమప్రస్తుతప్రశంసేత్యర్థః-ఏకఇతి-కృతీకుశలః శకుంతేషుపక్షిషుమధ్యేయశ్చాతకః శక్రాదింద్రాదన్యంనయాచతఇత్యర్థః- కార్యఇతి-కార్యేప్రస్తుతేసతితదన్యస్యకారణస్యవచఃప్రతిపాదనం నిమిత్తేకారణేప్రస్తుతేసతి తదన్యస్యకార్యస్య-ఏవంసామాన్యేప్రస్తుతే సతితదన్యస్యవిశేషస్య విశేషేప్రస్తుతేసతితదన్యస్యసామాన్యస్య తుల్యేప్రస్తుతేతదన్యస్యతత్సదృశస్యేత్యర్థః- అన్యశబ్దస్యప్రతిసంబంధిపరత్వాత్ తత్సరూపేతత్సదృశే. ... ... *

కు. యథావా ॥ ఆబద్ధకృత్రిమసటాజటిలాంసభిత్తిరారోపితో
మృగపతేః పదవీంయదిశ్వా। మత్తేభకుంభతటపాటనలంప
టస్యనాదంకరిష్యతి కథంహరిణాధిపస్య ॥ అత్ర శునకస్యనిం
దాసిందనీయత్వేన ప్రస్తుతే తత్సరూపేకృత్రిమ వేషవ్యవహా
రాదిమాత్రేణవిద్వజ్జాభినయవతి వైధేయేపర్యవస్యతి॥ *

చం ॥ ఆబద్ధేతి॥ ఆబద్ధాఃయాఃకృత్రిమాస్సటాఃస్కంధలోమాని తైర్జటిలావ్యాప్తా అంసభిత్తిఃస్కంధదేశో యస్యైవంభూతఃశ్వాశునకః- మృగపతేః సింహస్యపదవీంస్థానంయద్యారోపితః తాదృశసటాయుక్తత్వేన సింహసామ్యంప్రాపితఇత్యర్థః - తథాపిమత్తానామిభానాం గజానాం కుంభతటస్యపాటనేవిదారణేలంపటస్యాసక్తస్యహరిణానామధిపస్యనాదంసింహనాదంకథంకరిష్యతీత్యర్థః॥ అభినయవతిఅనుకుర్వతీతిసప్తమ్యంతంవైధేయేమూర్ఖేమూఢవైధేయజాలిశా ఇత్యమరః *

కు. యథావా ॥ అంతశ్ఛిద్రాణిభూయాంసికంటకాబహవోబ
హిః। కథంకమలనాళస్యమాభూవన్భంగురాగుణాః॥ అత్ర
కమలనాళవృత్తాంతకీర్తనం తత్సరూపేబహిఃఖలాదిషుజా
గ్రత్సుభాతృపుత్రాదిభిరంతఃకలహంకుర్వాణేషు పర్య
వస్యతి - ఏవంచలక్ష్యలక్షణయోఃప్రశంసాశబ్దఃస్తుతినిందా
స్వరూపాఖ్యానసాధారణకీర్తనమాత్రపరో ద్రష్టవ్యః॥ *

చం ॥ అంతరితి ॥ ఛిద్రాణిరంధ్రాణిదోషస్థానానిచకంటకాఃశూకాఃఖలాశ్చభంగురాఃభంగశీలాఃగుణాఃసౌభాగ్యాదయఃతంతవశ్చఅత్రస్తుతినిందోదాసీనస్వరూపాఖ్యానమాత్రమివివక్షితవిశేషణత్వమితిచభేదః॥ ఏ

వంచేతి ఉక్తోదాహరణేష్వప్రస్తుతపరస్యాప్రస్తుతవర్ణనస్యత్రిరూపత్వే స తీత్యర్థః. ... ... *

కు. సామాన్యనిబంధనా యథా॥ విధాయ వైరం సామర్షే నరోఽరౌ
య ఉదాసతే। ప్రక్షిప్యోదర్చిషం కక్షే శేరతే తేఽభిమారుతం॥
అత్ర ప్రాగేవ సామర్షే శిశుపాలే రుక్మిణీహరణాదినా వై
రం దృఢీకృతవతా కృష్ణేన తస్మిన్నుదాసితుమయుక్తమితి వక్త
వ్యేఽర్థేఽప్రస్తుతే తత్ప్రత్యాయనార్థం సామాన్యమభిహితం॥

చం ॥ విధాయేతి ॥ యే నరాః మనుష్యాః సక్రోధే అరౌ శత్రౌ వైరం విధా
యోదాసీనా భవంతి- తే కక్షే తృణే ఉదర్చిషమగ్నిం నిక్షిప్య అభిమారుతం
పవనాభిముఖం శేరతే నిద్రాం కుర్వంతీత్యర్థః. ... ... *

కు. యథా వా ॥ సౌహార్దస్వర్ణరేఖాణాముచ్చావచభిదాజు
షాం। పరోక్షమితి కోఽప్యస్తి పరీక్షానికషోపలః॥ అత్ర యది త్వం
ప్రత్యక్షమివ పరోక్షేఽపి మమ హితమాచరసి తదా త్వముత్తమ
స్సుహృదితి విశేషే వక్తవ్యే ప్రస్తుతే సామాన్యమభిహితం.

చం ॥ సౌహార్దేతి॥ సౌహార్దాని మైత్ర్యాణ్యేవ స్వర్ణరేఖా ఇతి రూపకం -
తాసాం పరీక్షణే నికషోపలః పరోక్షమితి సంజ్ఞితః కోఽప్యస్తీత్యన్వయః. *

కు. విశేషనిబంధనా యథా॥ అంకారోపితమృగశ్చంద్రమా మృగ
లాంఛనః। కేసరీ నిష్ఠురక్షిప్తమృగయూథో మృగాధిపః॥ అత్ర కృ
ష్ణం ప్రతి బలభద్రవాక్యే మార్దవదూషణపరే పూర్వప్రస్తావా
నుసారేణ క్రూర ఏవ ఖ్యాతిభాగ్భవతి న తు మృదురితి సామాన్యే వ
క్తవ్యే తత్ప్రత్యాయనార్థం అప్రస్తుతోఽపి విశేషోఽభిహితః- ఏవం
బృహత్కథాదిషు సామాన్యతః కంచిదర్థం ప్రస్తుత్య తద్వి
వరణార్థం అప్రస్తుత కథావిశేషోదాహరణేషు ఇయమేవా
ప్రస్తుతప్రశంసా ద్రష్టవ్యా॥ ... ... *

చం ॥ అంకేతి ॥ మృగలాంఛన ఇత్యుచ్యత ఇతి శేషః - నిష్ఠురం క్షిప్తాని ని
రస్తాని మృగయూథాని యేన తాదృశః - కేసరీ సింహో మృగాధిప ఇత్యు
చ్యత ఇతి చ శేషః. ... ... *

కు. కారణనిబంధనా యథా ॥ హృతసారమివేందుమండలం దమ
యంతీవదనాయ వేధసా। కృతమధ్యబిలం విలోక్యతే ధృతగంభీ

రఖనీఖనీలిమా॥ అత్ర ప్రాకరణికేందుమండలగతతయోత్ప్రే
క్ష్యమాణేన దమయంతీవదననిర్మాణార్థసారాంశహరణే
నతత్కారణేనతత్కార్యస్యాస్యవర్ణనీయస్య ప్రస్తుతోద
మయంతీవదనస్యలోకోత్తరసౌందర్యవిశేషః ప్రతీయతే॥ *

చం॥ హృతేతి॥ ధృతో గంభీరాయాం ఖన్యాం గర్తే ఖస్యాకాశస్య నీలిమా
యేనేతీందుమండలవిశేషణం ... ... ::

కు॥ యథా వా మమైవ వరదరాజస్తవే॥ అత్రిప్రసూనయనసప్తతద్యు
తయః పదం తే దేహాత్యయే పదవిదః సదాభిముఖ్యాః। లావ
ణ్యపుణ్యనిచయం సుహృది త్వదాస్యే విన్యస్య యాంతి మిహి
రం ప్రతిమాసభిన్నాః॥ అత్ర ప్రాకరణికచంద్రకర్తృకత
యోత్ప్రేక్ష్యమాణేన లావణ్యపుణ్యనిచయవిన్యాసేన కార
ణేన తత్కార్యమనంతకోటిచంద్రలావణ్యశాలిత్వమసన్ము
ఖసాధారణం భగవన్ముఖే వర్ణనీయతయా ప్రస్తుతం ప్రతీయ
తే॥ తథాహి॥ చంద్రస్తావత్ (నవో నవో భవతి జాయమాన ఇ
తి) మంత్రలింగాద్వృద్ధిక్షయాభ్యాం మాసభేదేపి భేదాధ్యవసా
యాద్వా ప్రతిమాసంభిన్నత్వేన వివక్షితః - తేనాతీతాశ్చం
ద్రా అనంతకోటయ ఇతి లబ్ధం కాలస్యానాదిత్వాత్ - సర్వే
షాం చ తేషామాకాశసమాశ్రయణం శ్లేషమహిమ్నా భగవ
చ్చరణసమాశ్రయత్వేనాధ్యవసితం - భగవచ్చరణం ప్రపన్నా
నాం చ దేహాత్యయోపస్థితౌ పరమపదప్రాప్త్యభిముఖ్యం త
దానీమేవ స్వసుహృత్స్వర్గే స్వకీయసుకృతస్థాపనివేశనం తత
స్సూర్యమండలప్రాప్తిశ్చేత్యేతత్సర్వం శ్రుతిసిద్ధమితి తదను
రోధేన తేషాం దేహాత్యయకాలస్యామావాస్యారూపస్యోపస్థి
తౌ సూర్యమండలప్రాప్తేః ప్రాక్ప్రతీక్ష్యత్వసిద్ధం పుణ్యత్వేనని
రూపితస్య లావణ్యస్య ప్రహాణనిమిత్తకృత్యే తస్య చంద్రసా
దృశ్యస్వరూపావదరితతత్సహోదరవతి భగవన్ముఖస్య సన
ముత్ప్రేక్షితం। యద్యపి సుహృద్బహుత్వే తావదల్పపుణ్యసం
క్రమణం భవతి తథాప్యత్ర సుహృదిత్యేకవచనేన భగవన్ముఖ

స్యోత్తరముఖేభ్యోఽస్మాల్లోకాత్ప్రయాంతి - తతశ్చంద్రమస్యేవ స
త్త్వేషాం చంద్రాణాం తస్యాన్యయావస్థావస్థా పుణ్యాపస్యసనా
త్త్వేషు జాతో ప్రాప్యాఽతి తతః ప్రస్తుతోఽత్ర స్వపక్షమేవ ప్రతీయ
తే। యే చాస్మిన్ శ్రుతౌ సూర్యమండలప్రాప్త్యనంతరభావి విరజా
నది వ్యతిక్రమణానంతరమేవ హృత్స్థ కృతసంక్రమణం
శ్రూయతే। తథాపి శారీరకశాస్త్రే న్యాయబలాత్ప్రాగ్వా
ఏః స్థాపిత ఇతి తదనుసారేణ విన్యాస్యమిహాపి ప్రతీయాంతి
త్యుక్తం. ... ... *

చం ॥ ఆక్రీడ్యేతి ॥ హే దేవ ప్రతిమాసం భిన్నాబ్జిన్యాకృత్యాత్యయశ్చం
ద్రాస్తేషాం పదమాకాశమేవ సంచరణమాశ్రిత్య దేహాస్యతుచ్ఛదేవన
తం సంపన్నం దివ్యపదస్యాభిముఖత్వం ఏషామేవంభూతానాం తత్వదాస్య
యాపేసు హృది మిత్రే కరాసం లావణ్యాస్య రూపస్య పుణ్యాస్య నిచయం విన్య
స్యమిహారం పూర్వం ప్రతీయాంతీత్యన్వయః ॥ మంత్రలింగాదితి-నవోన
వో భవతి జాయమాన ఇత్యాదిమంత్రసామర్థ్యాదిత్యర్థః ॥ మంత్రస్యమా
నాంతరసిద్ధార్థానువాదకత్వాదాహ వృద్ధేతి। శ్రుతిః ॥ తత్సుకృతదుష్కృ
తే విధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయః సుకృతముపయంతి అప్రియా దుష్కృ
తమితి కౌషీతకీ శ్రుతిః- స యావత్ క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతీతి స వా
యుమాగచ్ఛతి స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వం ఆ
క్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీతి చ ఛాందోగ్యే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీత్యనంతరం స
ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తాం మనసైవాత్యేతి తత్సుకృతదుష్కృతే విధూను
త ఇతి శ్రుతౌ - శారీరకేతి-శరీరే భవశ్శారీరకః స ఏవ శారీరక ఆత్మా తత్ప్రతి
పాదకేత్యర్థః- అర్థవశాత్ ప్రయోజనవశాత్ పూర్వం పాపాదిత్యాగా
భావే అర్చిరాదిమార్గప్రాప్తిపూర్వక బ్రహ్మప్రాప్తేరసంభవేన పాఠక్ర
మస్య ఆర్థక్రమేణ బాధాదితి భావః- స్థాపిత ఇతి - సాంపరాయే తర్తవ్యా
భావాత్తథా హ్యన్య ఇతి తాండ్యశాఠ్యాధికరణే సిద్ధాంతిత ఇత్యర్థః.

౬౯. కాంచ్యనిబంధనా యథా॥ నాథత్వదంఘ్రినఖధావ సలోయల
గ్నాస్తత్తాదృశాంతి లేశకణికా జలధిం ప్రవిష్టాః। తా ఏవ తస్య మథ
నేన ఘనీభవంత్యో నూనం సముద్రనవనీతపదం ప్రపన్నాః ॥ అ

శ్రీభగవత్పాదాంబుజక్షాళనతోయరూపాయాం దివ్యసరితి
అలక్తకరసాదివల్లగ్నానాం తయా సహ సముద్రం ప్రవిష్టా
నాం తన్నఖకాంతిలేశకణికానాం పరిణామతయా సంభావ్య
మానే సముద్రనవనీతపద వాచ్యేన చంద్రేణ కార్యేణ తన్నఖ
కాంత్యుత్కర్షః ప్రతీయతే॥ ... ... *

చం॥ నాథేతి॥ హే నాథ విష్ణో- త్వచ్చరణనఖప్రక్షాళన జలే గంగారూ
పే లగ్నాః- తేషాం నఖానాం కాంతిలేశకణికాః సముద్రం ప్రాప్తాః- తా
ఏవ చ కణికాస్తస్య జలధేర్మథనేన సాంద్రతాం ప్రాప్తా నూనం సముద్రసం
బంధినవనీతస్థచంద్రస్య పదం ప్రాప్తాః చంద్రరూపేణ పరిణతా ఇత్యర్థః -
తయా తద్వారేణ తదిత్యనంతరం హేతురితి శేషః- తద్ధేతునఖకాంత్యుత్క
ర్ష ఇత్యర్థః ... ... *

శ్లో. యథా వా॥ అస్యాశ్చేద్గతిసౌకుమార్యమధునా హంసస్య గర్వై
ర్వలం సంలాపో యది ధార్యతాం పరభృతైర్వాచంయమత్వ
వ్రతం। అంగానామకఠోరతా యది దృషత్ప్రాయైవ సా మాలతీ
కాంతిశ్చేత్కమలా కిమత్ర బహునా కాషాయమాలంబతాం॥
అత్ర నాయికాగతిసౌకుమార్యాదిషు వర్ణనీయత్వేన ప్రస్తు
తేషు హంసాదిగతగర్వశాంత్యాది రూపాణి ఔచిత్యేన సం
భావ్యమానాని కార్యాణ్యభిహితాని। ఏతాని చ పూర్వోదాహ
రణ ఇవ న వస్తుకార్యాణి। కింతు తన్నిరీక్షణకార్యాణి॥ లజ్జాతి
రశ్చాం యది చేతసి స్యాదసంశయం పర్వతరాజపుత్ర్యాః। తం
కేశపాశం ప్రసమీక్ష్య కుర్యుర్వాలప్రియత్వం శిథిలం చమ
ర్యః॥ ఇత్యుదాహరణాంతరే తథైవ స్పష్టం। అంగానామకఠో
రతేతి తృతీయపాదే తు వర్ణనీయాంగసౌకుమార్యాతిశయని
రీక్షణకార్యత్వమపి నాస్థా తస్య మాలతీకఠోరత్వే వివక్షితం
ప్రతియోగివిశేషాపేక్షకఠోరత్వస్య తదకార్యత్వాత్। కింతు
తద్బుద్ధేరేవేదమపి త్వదంగమార్దవే దృష్ట ఇత్యుదాహరణాం
తరే తథైవ స్పష్టం॥ ... ... *

చం॥ అస్యాశ్చేదితి॥ అస్యాః కామిన్యా గతిసౌకుమార్యం దృష్టం చేదిత్య

ధ్యాహారేణాన్వయః - ఏవం సంలాపో భావసంయది శ్రుత స్తదాపరభ్రా న్తైః కోకిలైర్వాచంయచ్ఛతీతి తథా- తస్య భావో మౌనమేవ వ్రతం సాధ్య తాం అకరోరితామాపద్యేవం యది దృశ్యతే తదా సా ప్రసిద్ధా మాలతీ ప్రపత్రా యైవ పాషాణతుల్యైవ లక్ష్యతే ఇతి- కాంతిర్దృష్టా చేత్తదా కమలా లక్ష్మీః కా షాయం వస్త్రమాలంబతామాశ్రయతు కిమన్యత్ బహునోక్తేనేత్యన్వయః- గత్యాదిషు గతిసౌందర్యాదిషు సంభావ్యమానాని ఉత్ప్రేక్ష్యమాణాని- ప్రా రోప్యదాహరణాన్యైవ లక్ష్యాణీత్యాహ ఏతాన్యపి కార్యాణ్యేవేత్యర్థః- లజ్జైవ - అత్ర శ్యాం పశ్వాదీనాం చేతసి యది లజ్జా స్యాత్తదా చమర్యః సోఽప్యగాః పర్వత రాజపుత్ర్యాస్తం తథా రమణీయం కేశపాశం ప్రసమీక్ష్య వాలాః కేశాః ప్రియాయాసాం తాస్తథా తత్త్వం శిథిలం కుర్యురిత్యన్వయః- తస్యైవ నిరీ క్షణకార్యత్వమేవ- అర్థాపత్తేః ప్రవృత్తి-దృష్టాన్తాయిత్వ రూపార్థాపత్తేర్వ్య క్తిః- ఇదమపి అప్రస్తుత బుద్ధేః కార్యత్వమపి- అపినా ప్రస్తుతబుద్ధేః కారణ త్వం ప్రాసక్తం సముచ్చీయతే - వ్యాసంగమార్గదేవ్యప్తేకస్య చిత్తేన భాస తే। మాలతీ సరభృఙ్గభ్రకాకేసనాం కరోరతేతి తుల్యయోగితాయాం ప్రా గుదాహృతం. ... ... *

కు. అప్రస్తుతస్య కార్యత్వ ఇవ బుద్ధేః కార్యత్వేపి కార్యనిబంధనత్వం నహీయత ఇత్యేతాదృశ్యాపి కార్యనిబంధనా ప్రస్తుతప్రశం సాం యాముదాహృతవన్తః ప్రాచీనైః అప్రస్తుత ప్రస్తుతయో రేకేపి సంబ న్ధః- నహ్యప్రస్తుతప్రశంసాయాం ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోః పంచ విధ ఏవ సంబంధ ఇతి నియంతుం శక్యతే సంబంధాంతరేప్యపి త ద్దర్శనాత్। యథా ॥ తాపత్రయౌషధవరస్య తవ స్మితస్య నిఃశ్వాసమందమరుతా నిపుణస్య తస్య। ఏకేకదంగరచయా ఇవ విప్రకీర్ణాః స్తేనాత్మకస్య కిల [illegible] జగత్త్ర[illegible]॥ అత్ర హ్యప్ర స్తుతానాం చంద్రకిరణానాం భగవన్మందస్మితహాసవిశేష్యాద ధాన్యవిశేష కటంగరపయోర్వ్యుత్ప్రేక్షితేన భగవన్మందస్మిత స్యతత్సారతా రూపతి ప్రస్తుతస్య- ప్రతీయతే - నవ ధాన్యక ణంగరయోః కార్యకారణభావాదిసంబంధోస్తి- అత ఏవ [illegible]

ఏవముపమానోపమేయావాశ్రిత్యతత్రక వికల్పితకార్యకార
ణభావనిబంధనేఽప్రస్తుతప్రశంసేదర్శితే॥ ... *

చం॥ నను కార్యరూపేణాప్రస్తుతే నార్థేనయత్ర ప్రస్తుతంతత్కారణమ
వగమ్యతే సా కార్యనిబంధనా అప్రస్తుతప్రశంసోచ్యతే-న చోదాహృతేషు
తత్సంభవః మాలతీకరోంత్వాదే రప్రస్తుతస్యార్థస్యాకార్యతాయాః స్వ
యమేవదర్శితత్వాత్ - ఏవంప్రస్తుతస్యకామినీగతనిస్సౌందర్యాతిశయా
దేర్నిరీక్షణస్యైవకారణత్వేనస్వరూపతస్తస్యాకారణత్వాదిత్యత ఆహ
అర్థస్యేతి॥ అయమాశయః అర్థస్యాప్రస్తుతత్వేనాభిమతగాంతదృష్టేరప్రస్తుత
త్వాత్కార్యత్వాచ్చనతావదప్రస్తుతకార్యత్వాంశాసంభవః అర్థత్వస్య
ప్రయోజనాభావేనలక్షణేఽనివేశాదవ్యావర్తకత్వాచ్చ-నాపిప్రస్తుతస్య
కారణత్వాంశస్యాసంభవః స్వరూపతస్తస్యాహేతుత్వేపి జ్ఞాతస్యహే
తుత్వాదితి-ననుగతిసౌందర్యాదేర్జ్ఞానమేవహేతుర్నతుజ్ఞాయమానంగ
తిసౌందర్యాది-తదభావేపి జ్ఞానమాత్రాత్కార్యోత్పత్తేరిత్యస్వరసా
దాహవస్తుతస్త్వితి ॥ తదతిరేకేతస్యాః పాంచీనోదాహృతాప్రస్తుతప్ర
శంసాయాంఅతిరేకేప్రకారపంచకాధిక్యే॥ తాంపేతి॥ హేహారేణవనిశ్యా
మసహాపమందహారుతేననిబుసీకృతస్య బుసరహితీకృతస్య స్మితరూపస్యఆ
ఢ్యాక్షికాదితాపత్రయౌషధశ్రేష్ఠస్యవిప్రకీర్ణాఃకడంగరచయాఃబుసస
మూహాఃఇవైతేజైవాత్మకస్యచంద్రస్యకిరణాజగతిభ్రమంతీత్యన్వయః-
తత్సారతారూపఃకిరణసారతారూపః- ఏవమితి- హృతసారమిత్యుదాహ
రణేచంద్రవదనేఉపమానోపమేయపదార్థా వాశ్రిత్యచంద్రసారాం
శహరణస్యసతః కవిప్రౌఢోక్తి కల్పితం కారణత్వం ఏవమన్యేష్వపి
ద్రష్టవ్యం. ... ... *

కు. తతోన్యత్రాపిదృశ్యతే॥ యథా॥ కాళిందిబ్రూహికుంభోద్భ
వజలధిరహంనామగృహ్ణాసికస్మాచ్ఛత్రోర్మేనర్మదాహం
త్వమపివదసిమేనామకస్మాత్సపత్న్యాః। మాలిన్యంతర్హిక
స్మాదనుభవ సిమిళత్కజ్జలైర్మాళవీనాంనేత్రాంభోభిఃకి
మాసాంసమజనికుపితఃకుంతలక్షోణిపాలః ॥ అత్రకిమాసాం
సమజనీతిమాళవీనాంతదారోదనస్యనిమిత్తేపృష్టేతత్ప్రియమ

రణరూపేణ నిక్షిప్తమనాఖ్యాయ కుపితః కుంతలభూపాల ఇతి ప్ర
త్యుత్తరణం నిభిహితమితి కారణనిబంధనా। మాళవానాం ప్రతిప్ర
క్షితేన కుంతలదేశాధిపతినా జితా ఇతి ప్రస్తుతస్యార్థానంతర
భావిజలనిధిగమనాదినా ప్రత్యుత్తరరూపం కార్యముక్తమితి
అత్రైవ కార్యనిబంధనాపి। ప్రస్తుతస్య ప్రశంసాత్ప్రశ్నాదిః అస్యా
మార్థ ఇతి శేషః॥ ... ... *

చం॥ కాలిందీతి॥ నర్మదాయాస్సముద్రస్య చ సంవాదోఽయం-తత్రయము
నాభ్రాంత్యాఽఽహ సముద్రేణ కాలిందీత్యుక్తే కో హా త్వాకూతం నర్మదాయా
ఉత్తరం- హేకుంభోద్భవ అగస్త్య ఇవ నే బ్రూహీతి-తతః పునస్సముద్ర
స్యప్రతివచనం-అహం జలనిధ్యస్మి నామ శత్రోర్నామకస్మాద్గృ
హ్ణాసీతి - సా పునరాహ నర్మదాహమిత్యాది - తతస్సముద్రః పునరాహ త
ర్హి కుతో మాలిన్యమనుభవసి- సా పునరాహ మిలత్కజ్జలైర్మాళవ దే
శాంగనానాం నేత్రాంబుభిః - తర్హి ఆసాం జాతమితి సముద్రస్య ప్ర
శ్నః- కుంతలదేశాధిపతిః కుపిత ఇతి నర్మదాయా ఉత్తరమితి॥ ఇత్యలంకా
రచంద్రికాయామప్రస్తుతప్రశంసాప్రకరణమ్. ... *

ప్రస్తుతాఙ్కురాలఙ్కారః - ౬౯.

౯౮. ప్రస్తుతేన ప్రస్తుతస్య ద్యోతనే ప్రస్తుతాఙ్కురః । కింభృంగస
త్యాంమాలత్యాం కేతక్యా కంటకేద్ధయా॥ యత్ర ప్రస్తుతేనవ
ర్ణ్యమానేనాభిమతమన్యత్ ప్రస్తుతం ద్యోత్యతే తత్ర ప్రస్తు
తాంకురాలంకారః॥ఉక్తమేవోదాహరణం - ఇహ ప్రియత
మేనసాకముద్యానే విహరంతీ కాచిద్భృంగం ప్రత్యేవమాహే
తి వాచ్యార్థస్య ప్రస్తుతత్వం-నచానామంత్రణీయామంత్ర
ణేన వాచ్యాసంభవాదప్రస్తుతమేవ వాచ్యమిహాస్వరూప ప్ర
స్తుతావగతయేనిబద్ధమితి వాచ్యం - సఖ్యాదినా భృంగా
దావప్యామంత్రణస్యలోకే దర్శనాత్॥ యథా॥ కస్త్వం
భోఃకథయామి దైవహతకంమాంవిద్ధిశాఖోటకం వైరాగ్యా
దివవక్షిసాధువిదితంకస్మాదిదంకథ్యతే। వామేనాత్రవటస్తమ
ధ్వగజనస్సర్వాత్మనా సేవతేనచ్ఛాయాపి పరోపకారకరిణీ

(౧౭)

మార్గస్థితస్యాపి మే॥ ఇత్యత్ర చేతనాచేతనప్రశ్నోత్తరవర్తి
న్యాగాః ంత్రణస్యాత్యంతమసంభావితత్వాభావాత్। ఏవం
ప్రస్తుతేనవాచ్యార్థేన భృంగోపాలంభరూపేణవక్త్ర్యాః కు
లవధ్వాః సౌందర్యాభిమానశాలిన్యాః క్రూరజనపరివృత్తిమ
ప్యతిక్రమణీయాం పరవనితాయాం విటసర్వస్వాపహరణసం
కల్పదురాసదాయాం వేశ్యాయాం వా కంటకసంకులకేతకీక
ల్పాయాం ప్రవర్తమానం ప్రియతమం ప్రత్యుపాలంభో ద్యో
త్యతే॥ ... ... *

చం॥ ప్రస్తుతేనేతి॥ ప్రధానభూతప్రస్తుతాంతరాభివ్యంజకం ప్రస్తుత
వర్ణనం ప్రస్తుతాంకురాలంకారః - ప్రస్తుతస్యాభివ్యంజకత్వాదంకురఇ
వాంకురఇతివ్యుత్పత్తేః॥ కిమితి॥ హే భ్రమర - మాలత్యాం విద్యమానా
యాం కంటకేర్ధ్యయా కంటకవ్యాప్తయా కేతక్యాకిం ప్రయోజనమితి ప్రస్తు
తేన భ్రమరవృత్తాంతేన మయి మనోహారిణ్యాం సత్యాం కిముద్వేగకారి
ణ్యా సపత్న్యా రమసే ఇతి నాయకవృత్తాంతః ప్రాధాన్యేన ప్రస్తుతోభివ్యజ్యతే-
కథమిహ భృంగవృత్తాంతస్య ప్రస్తుతత్వం తత్రాహ ఇహేతి॥ తథా చ భృం
గసంబోధ్యకత్వాత్తద్వృత్తాంతోపి ప్రస్తుత ఇతి భావః - అనామంత్రణీ
యామంత్రణేన సంబోధ్యత్వాయోగ్యసంబోధనేన - వాచ్యాసంభవాత్
భృంగసంబోధ్యకవాచ్యార్థాసంభవాత్ ॥ కస్త్వమితి ॥ శాకోటకత
రుం ప్రతి కస్యచిత్పథికస్య ప్రశ్నోక్తిః - కథయామీత్యాద్యుత్తరం - వైరా
గ్యాదివవదసీతి పునః ప్రశ్నః - సాధు విదితమితి శాకోటకస్యోత్తరం - కస్మా
దిదం వైరాగ్యమితి పునః ప్రశ్నః - కథ్యత ఇతి పునరుత్తరం ప్రతిజ్ఞాయ శా
కోటక ఆహ - వామభాగేనోపలక్షితో వటోస్తి తం పాంథో జనః సర్వా
త్మనా సమిత్పత్రచ్ఛాయాదిభిః సేవతే ఆశ్రయతి - మమ పునర్మార్గే స్థిత
స్యాపి నచ్ఛాయాపి పరోపకారసంపాదికేతి - భూతాధారత్వాదితి భావః
వామేనేతి - మార్గేతి చ శ్లిష్టం అత్యంతం ఆరోపేణాపి పరవనితాయామితి వే
శ్యాయామితి చ విషయాప్తమితి తద్విషయ ఇత్యర్థః - విటానాం సర్వస్వ
స్యాపహరణే యస్సంకల్పస్తేన దుష్ప్రాపేతి వేశ్యావిశేషణం॥ *

౫. యథా వా॥ అన్యాసు తావదుపమర్దసహాసు భృంగలోలంవి

నోదయ మనస్సుమనోలతాసు। బాలామజాతరజసం కలికామ
కాలే వ్యర్థం కదర్థయసి కిం నవమల్లికాయాః ॥ అత్రాప్యు
ద్యానమధ్యే చరంతం భృంగం ప్రత్యయముపాలంభ ఇతి వా
చ్యార్థస్యాపి ప్రస్తుతత్వం ఇదం చ ప్రౌఢాంగనాసు ప్రియమా
నాసు బాలికాం రమయితుం యతమానం కాంతం ప్రతి కస్యాశ్చిద్విద
గ్ధాయా వచనమితి తం ప్రత్యుపాలంభో వ్యజ్యతే॥ *

చం ॥ అన్యాస్వితి॥ హే భృంగ అన్యాసు ఉపమర్దసహాసు సుమనసాం పుష్పా
ణాం లతాసు తావత్ యావత్ నవమల్లికాయాః కలికా సంజాతరజస్కా భవ
తి - లోలం చపలం మనః వినోదయ - లోలమితి క్రియావిశేషణం వా - నవ
మల్లికాయా లతావిశేషస్య బాలామభినవాం అసంజాతరజస్కాం కలికా
ముకాలే వ్యర్థం కిమితి కదర్థయసి పీడయసీత్యన్వయః - రజః పుష్పరజః స్త్రీ
ణాం రేతశ్చ - శృణ్వతీతి - ఏతద్వచనం శృణ్వతి సతీత్యర్థః. ... *

కు. యథా వా ॥ కోశద్వంద్వమియం దధాతి నళినీ కాదంబచంచు
క్షతం ధత్తే చూతలతా నవం కిసలయం పుంస్కోకిలాస్వాది
తం। ఇత్యాకర్ణ్య మిథస్సఖీజనవచస్సా దీర్ఘికాయాస్తటే
చేలాంతేన తిరోదధే స్తనతటం బింబాధరం పాణినా ॥ అత్ర ఇ
యమితి నళినీవ్యక్తివిశేషనిర్దేశేన దీర్ఘికాయాస్తట ఇత్యు
క్తేన చ వాచ్యార్థస్య ప్రస్తుతత్వం స్పష్టం - ప్రస్తుతాంతరద్యో
తనం చోత్తరార్ధే స్వయమేవ కవినావిష్కృతం ॥ *

చం ॥ కోశేతి ॥ ఇయం నళినీ కమలినీ - కోశద్వంద్వం ముకుళయుగళం -
కాదంబస్య హంసస్య చంచ్వా క్షతం కృతక్షతం దధాతి ధత్తే - తథేయం చూత
స్యామ్రస్య లతా నూతనం పల్లవం పుంస్కోకిలైరాస్వాదితం చర్వి
తం ధత్తే ఇతి దీర్ఘికాయా వాప్యాస్తటే మిథః పరస్పరం సఖీజనస్య వచ ఆ
కర్ణ్య సా ప్రస్తుతా నాయికా కమలముకుళామ్రపల్లవవ్యాజేనైతావదీయ
స్తనాధరక్షత వృత్తాంతం కథయంతీతి జ్ఞాత్వా చేలస్య వస్త్రస్యాంతేన
ప్రాంతేన స్తనతటం తిరోదధే - బింబరూపమధరం చ పాణినా తిరోదధే ఆ
చ్ఛాదితవతీత్యన్వయః - అన్యాపదేశేతి - అన్యస్యాపదేశో మిషం యత్ర తా
దృశమిత్యర్థః ... ... *

కు. అత్రాద్యోదాహరణయో రన్యాపదేశధ్వని మాహాలోచన
కారః। అప్రస్తుతప్రశంసాయాం వాచ్యార్థోఽప్రస్తుతత్వా
దవర్ణనీయ ఇతి తత్రాభిధాయా మపర్యవసితాయాం తేనప్ర
స్తుతార్థవ్యక్తిరలంకారః - ఇహతు వాచ్యస్య ప్రస్తుతత్వేనత
త్రాభిధాయాం పర్యవసితాయామర్థసౌందర్య బలేనాభి
మతార్థవ్యక్తిర్ధ్వనిరేవేతి - వస్తుతస్త్వయమప్యలంకార ఏ
వనధ్వనిరితి వ్యవస్థాపితం చిత్రమీమాంసాయాం - తృతీయో
దాహరణస్యత్వలంకారత్వేఽస్యాపినవివాదః - ఉక్తంహి ధ్వ
నికృతా - శబ్దార్థశక్త్యాక్షిప్తోపి వ్యంగ్యోఽర్థః కవినాపునః।
యత్రావిష్క్రియతే స్వోక్త్యా సాన్యైవాలంకృతిర్ధ్వనేరితి
ఏతాని సారూప్యనిబంధనాన్యుదాహరణాని. ... *

చం॥ తదీయమేవ గ్రంథం దర్శయతి అప్రస్తుతేత్యాది॥ వ్యవస్థాపితమిత్యప్ర
స్తుతత్వేపి ముఖ్యతయా తాత్పర్యాభావాదత్రాభిధా పర్యవసానాభా
వాదితి భావః - సాన్యైవేతి - సా అలంకృతిర్ధ్వనేస్సకాశాదన్యైవేత్యర్థః *

కు. సంబంధాంతరనిబంధనాన్యపి కథంచిద్వాచ్యవ్యంగ్యయోః
ప్రస్తుతత్వలాభేనోదాహరణీయాని - ఇదమత్రముదాహ్రి
యతే॥ రాత్రిశ్శివా కాంచనసన్నిధత్తే విలోచనే జాగ్రతమప్ర
మత్తే। సమానధర్మా యువయోస్సకాశే సఖా భవిష్యత్యచిరే
ణ కశ్చిత్ ॥ అత్ర శివసారూప్య మివ తదేకదేశతయా తద్వా
చ్యం లలాటలోచనమపి శివరాత్రిమాహాత్మ్యప్రయుక్తత్వేన
వర్ణనీయమితి తన్ముఖేన కృత్స్నం శివసారూప్యం గమ్యతే॥ *

చం॥ ప్రస్తుతత్వలభనేన ప్రస్తుతత్వప్రాప్త్యా॥ రాత్రిరితి॥ హే విలోచ
నే శివా కల్యాణరూపా కాంచన అనిర్వచనీయప్రభావా రాత్రిః శివరాత్రిరిత్య
ర్థః - సన్నిధత్తే సన్నిహితా భవతి - అతః యువాం అప్రమత్తే జాగ్రతం జా
గ్రద్రూపే భవతం - కుతస్తత్రాహ - యువయోస్సకాశే సమీపే అచిరే
ణ సమానధర్మా సదృశః సఖా కశ్చిద్భవిష్యతి - తృతీయం లోచనం ఫాలే భ
విష్యతీత్యర్థః - తదేకదేశతయేతి శివరాత్రిమాహాత్మ్యప్రయుక్తత్వే హే
తుః - తచ్ఛివస్యైకదేశత్వే - తద్వాచ్యం ఉదాహృతకావ్యవాచ్యం - ఏవంచైకదే
శ్యేకదేశభావసంబంధనిబంధనత్వమత్ర దర్శితం॥ ... *

కు॥ యథావా॥ వహంతీసింధూరంప్రబలకబరీభారతిమిరత్విషాం
బృందైర్బందీకృతమివనవీనార్కకిరణం। తనోతుత్వేమంన
స్తవవదనసౌందర్యలహరీపరీవాహస్రోతస్సరణిరివసీమంతస
రణిః॥ అత్రవర్ణనీయత్వేనప్రస్తుతాయాస్సీమంతసరణేస్త్వ
దనసౌందర్యలహరీ పరీవాహస్రోతస్సుపమైన పరికల్పితాయాత
టాకవత్పరీవాహకారణీభూతాస్యస్థానే అస్యాంగీవదనసౌం
దర్యస్యోద్దీపనీయత్వేనాపివర్ణనీయత్వే ప్రస్తుతైవ॥ **
చం॥ వహంతీతి॥ భగవత్యాస్సీమంతం వర్ణయతి। అయి [illegible] సీమం
తసరణిర్నస్తేమం తనోతు శ్రేయః- కీదృశీ- సింధూరం వహంతీ- కిమివ-
ప్రబలానాం కేశపాశరూపాంధకారదీప్తీనాం సమూహైర్బందీకృతం
బాలార్కకిరణమివ- పునః కీదృశీ- త్వదీయవదనసౌందర్యలహరీపరీవా
హరూపస్రోతసః సరణిరివ- పరీవాహో జలనిర్గమమార్గః- జలో
చ్ఛ్వాసాః పరీవాహాః ఇత్యమరః॥ ... ... *

కు॥ యథావా॥ అంగాసంగిమృణాళకాండమయతే భృంగావళీ
నాంరుచిం నాసామౌక్తికమింద్రనీలసరణింశ్వాసానిలాద్గా
హతే। దత్తేయంహిమవాలుకాపి హృదయే ధత్తేక్షణం దీప
తాం తప్తాయఃపతితాంబువత్కరతలేధారాంబుసంలీయతే
అత్రనాయికాయావిరహసంతాపాతిశయప్రకటనాయసం
తాపకార్యాణాం మృణాళహారాదీన్యవర్ణనీయత్వేన
వివక్షితానీతితస్మాదేవసంతాపోవగమ్యః॥ ... *

చం॥ అంగేతి విరహసంతాపవర్ణనం॥ అంగసంబద్ధంమృణాళకాండం
భృంగేభ్యోపివిశేషరహితాంతత్సమాం రుచిం కాలిమానం యతే ప్రాప్నోతి-
తాపాతిశయేనమలినీభావాత్ - నాసామౌక్తిక శ్వాసానిలాదత్యుష్ణా
ద్ధేతోరింద్రనీలమణేఃపదవీంతత్సామ్యంగాహతే ప్రాప్నోతి - తథాహృ
దయోర్ధ్వస్తానిహితాపిహిమవాలుకాకర్పూరంక్షణందీపకత్వం ధత్తే-
కించకరతలేధారారూపేణసిక్తంజలంతప్తాయఃపిండపతితజలవత్సంలీయ
తేతాపాతిశయాత్ శోషం ప్రాప్నోతీత్యర్థః ఉదాహరణద్వయేపికార్య
నిబంధనత్వంవ్యక్తం। ... ... *

కు॰ యత్ర కార్యముఖేన కారణస్యావగతిః శ్లోకే నిబద్ధా న తత్ర ప్రాయ
  శోలంకారః కింత్వనుమానమేవ॥ యథా ॥ పరిమ్లానం పీనస్త
  నజఘనసంగాదుభయతస్తనోర్మధ్యస్యాంతః పరిమిళనమప్రా
  ప్యహరితం। ఇదం వ్యస్తన్యాసం ప్రశిథిలభుజాక్షేపవలనైః కృ
  శాంగ్యాస్సంతాపం వదతి నళినీపత్రశయనమ్॥ ... *

చం ॥ యత్రేతి॥ న తత్ర ప్రాయమితి-ద్వయోరపి వాచ్యత్వాదితి భావః - అ
యమిత్యసలక్షణం- అప్రస్తుతప్రశంసాపి నేతి బోధ్యం-కింకృతస్తర్హి తత
త్రిచమత్కార ఇత ఆహ కింత్వితి ॥ పరీతి॥ రత్నావళ్యాం స్వాసింహతురా
యాః సాగరికాయాః శయనముపగతస్య రాజ్ఞ ఇయముక్తిః ॥ ఇదం బిసినీ
పత్రరచితం శయనం కృశాంగ్యాః సంతాపం వదత్యనుమాపయతి - కింభూ
తం - పీనస్తనజఘనసంగాదుభయత ఊర్ధ్వాధోభాగయోః పరిమ్లానం త
నోః కృశస్య మధ్యస్య పరిమిళనం సంఘర్షమప్రాప్య అంతర్మధ్యభాగే హరి
తవర్ణం ఏవం ప్రకర్షేణ శిథిలయోర్భుజయోరాక్షేపైశ్చలనైశ్చ- వ్యస్తః వి
షమీకృతో న్యాసో రచనా యస్య తాదృశమితి॥ ఇత్యలంకారచంద్రికా
యాం ప్రస్తుతాంకురప్రకరణమ్॥ ... ... *

పర్యాయోక్తాలంకారః - ౭౯.

కు॰ పర్యాయోక్తం తు గమ్యస్య వచో భంగ్యంతరాశ్రయం। నమ
  స్తస్మై కృతౌ యేన ముధా రాహువధూకుచౌ ॥ యదేవ గమ్యం
  వివక్షితం తస్యైవ భంగ్యంతరేణ వివక్షితరూపాదపి చారుతరే
  ణ కేనచిద్రూపాంతరేణాభిధానం పర్యాయోక్తం। ఉత్తరా
  ర్ధముదాహరణం। అత్ర భగవాన్ వాసుదేవస్స్వాసాధారణ
  రూపేణ గమ్యః రాహువధూకుచవైయర్థ్యకారకత్వేన రూ
  పాంతరేణ స ఏవాభిహితః॥ ... ... *

చం ॥ నను ప్రస్తుతకార్యాభిధానముఖేన కారణస్య గమ్యత్వే హి ప్రస్తు
తాంకురవిషయశ్చేతి చింతస్మిన్ పర్యాయోక్తమిత్యాకాంక్షాయామాహ
పర్యాయోక్తమితి॥ వచః ప్రతిపాదనం- భంగ్యంతరాశ్రయం భంగ్యంతర
ప్రకారకం॥ లక్షణం పరిష్కరుతే యదేవేతి॥ తథా చ వివక్షితస్య ప్రకా
శాతిరిక్తేన చారుతరేణ రూపేణ వ్యంగ్యస్యాభిధానం పర్యాయోక్తమితి ల

క్షణం-పర్యాయేణభంగ్యంతరేణోక్తమభిహితంవ్యంగ్యంయత్రేతి వ్యు
త్పత్తేః - లక్షణేఽస్వపరంవ్యంగ్యపరంనచ వ్యంగ్యస్యైవవాచ్యత్వంనిష్ఫ
లంవిరుద్ధంచేతివాచ్యంప్రకారభేదాత్ - తదుక్తం-యదేవోచ్యతేతదేవ
వ్యంగ్యంయథాతుర్వ్యంగ్యంనతథోచ్యతఇతి-చారుతరేణేతివిశేషణాత్ న
మోరాహుశిరశ్ఛేదకారిణేదుఃఖహారిణేఇత్యత్రనపర్యాయోక్తప్రసం
గః - స్వాసాధారణరూపేణవాసుదేవత్వేన యత్తురాహుశిరశ్ఛేదకారి
త్వరూపవ్యంగ్యమాదాయైవపర్యాయోక్తం వక్తుమర్హం నతువిశేషణ
సామర్థ్యలభ్యంవాసుదేవత్వమాదాయేతిచేత్ యుక్తం-రాహుశిరశ్ఛేద
కారిత్వస్యవాచ్యసిద్ధ్యంగత్వేన తేనాపివివక్షితంవ్యంగ్యంప్రధానభూ
తంవాసుదేవత్వంతదాదాయైవతత్కథనౌచిత్యాత్ - రాహుస్త్రీకుచవై
ఫల్యకారిణేహరయేనమఇత్యత్రతు రాహుశిరశ్ఛేదకారిత్వమేవ వివక్షి
తంవ్యంగ్యమితియుక్తంతదాదాయపర్యాయోక్తమితివిభావనీయం॥ *

కు॥ యథా వా॥ లోకంపశ్యతియస్యాంఘ్రిఃసయస్యాంఘ్రిర్నప
శ్యతి। తాభ్యామప్యపరిచ్ఛేద్యావిద్యావిశ్వసురోస్తువః॥ అత్రగౌ
తమఃపతంజలిశ్చస్వాసాధారణరూపాభ్యాంగమ్యరూపాం
తరాభ్యామభిహితౌ॥ ... ... *

చం॥ లోకమితి। యస్యాక్షపాదస్యాంఘ్రిః లోకంపశ్యతి- అథచసః లో
కః యస్యపతంజలేః శేషావతారస్యాంఘ్రిం నపశ్యతి ఉరగత్వాత్ - తా
భ్యాంఅక్షపాదపతంజలిభ్యాంఅపరిచ్ఛేద్యాఅనాకలనీయా॥ *

కు॥ యథా వా॥ నివేశ్యతాంహంతసమాపయంతౌశిరీషకోశమ్ర
దిమాభిమానం। పాదౌకియద్దూరమిమౌప్రయాసే నిధిత్సతే
తుచ్ఛదయంమనస్తే॥ అత్రకియద్దూరంజిగమిషేతిగమ్యవ్యాపా
ర్థోరూపాంతరేణాభిహితః॥ ... ... *

చం॥ నివేశ్యతామితి॥ నలంప్రతిదమయంత్యాఉక్తిః - తవఅల్పదయామ
నః కర్తృ-శిరీషకలికామృదుత్వాభిమానమపనయంతౌఇమౌపాదౌకియ
ద్దూరపర్యంతంప్రయాసేనిధాతుమిచ్ఛసి- హంతఖేదే-ఏతన్నివేద్యతాం
కథ్యతామిత్యర్థః ... ... *

౫౪ యథా వా॥ దేవం వందే శరధిశరధిం దేవతాసార్వభౌమం వ్యా
సప్రస్థా భువనవిదితా యస్య వాహాధివాహాః । భూషాపేటీ భు
వనమతలం పుష్కరం పుష్పవాటీ శాటీపాలాః శతమఖముఖా
శ్చందనద్రుర్మనోభూః ॥ అత్ర యస్య వేదా వాహాః భుజంగ
మా ఆభరణానీత్యాది తత్తద్వాక్యార్థా వ్యవస్థితా వేదత్వా
ద్యాకారేణ గమ్యా ఏవ వేదాదయో వ్యాసప్రముఖవినేయ
త్వాద్యాకారేణాభిహితాః- పరంతు దేవతాసార్వభౌమత్వ
స్ఫుటీకరణాయ విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసేన ప్రతిపా
దితాః॥ ... ... *

చం॥ దేవమితి॥ దేవతాసార్వభౌమం సకలదేవతాధీశ్వరం దేవం వందే
కీదృశం- శరధిర్జలధిరేవ శరధిస్తూణీ యస్య తథాభూతం- త్రిపురసంహారే
శరీకృతస్య విష్ణోర్విశ్రాంతిస్థానత్వాత్ - తథా భువనేషు విదితాః ఖ్యా
తాః వ్యాసః ప్రస్థే అగ్రే యేషాం తే వ్యాసప్రముఖా వసిష్ఠాద్యాః యస్య
వాహానాం వాహానాం వేదానాం అధివాహాః వాహానాధికృతా భవం
తి- పురోగాగ్రేసరప్రష్ఠాగ్రతస్సరపురస్సరా ఇత్యమరః - ఏవమధరం భువ
నం పాతాళం భూషణపేటికా సర్పభూషణత్వాత్ - పుష్కరమాకాశం
పుష్పవాటికా పుష్పస్థానీయచంద్రాదిగ్రహనక్షత్రాధారత్వాత్ - శతమఖ ఇంద్ర
స్తత్ప్రముఖా అగ్న్యాదయః దిక్పాలాః శాటీపాలనాధికృతాః దిగంబర
త్వేన దిశామేవ శాటీరూపత్వాత్ - మనోభూశ్చందనతరుః చందనస్థానీ
యభస్మసంబంధిత్వాత్- మదనభస్మనా శివేనాంగానామనులేపనస్య పు
రాణేషు ప్రసిద్ధేః ॥ అత్ర లక్షణం సంగమయతి అత్రేతి ॥ వ్యవస్థితా వివ
క్షాయాం సత్యాం అవగమ్యాః వ్యంగ్యాః- వినేయత్వేతి శిక్షణీయత్వేత్య
ర్థః- ఆదినా పాతాళగుప్తత్వాదేః పరిగ్రహః- అభిహితా ఇతి- వాహాద్యధి
కృతత్వాదినా వ్యాసాదిప్రతిపత్తౌ సమానవృత్తి వేద్యత్వేన వ్యాసాది వినే
యత్వాదేరపి తేష్వవగమాదితి భావః॥ నను దేవవ్యాసాదివినేయత్వా
ద్యాకారేణ కిమితి న నిర్దిష్టా ఇత్యాశంక్యాహ పరంత్వితి ॥ యద్యప్యుక్తవి
శేష్యవిశేషణభావేపి- దేవతాసార్వభౌమత్వమవగమ్యతే తథాపి స్ఫుట
ప్రతిపత్త్యర్థం తద్వైపరీత్యం కృతమిత్యర్థః ... ... *

ష. అత్రాలంకారసర్వస్వకృతాపిపర్యాయోక్తస్యసంప్రదాయాగతమిదమేవలక్షణమంగీకృతం గమ్యస్యాపిభంగ్యంతరేణాభిధానంపర్యాయోక్తమితి॥ చక్రాభిఘాతప్రసభాజ్ఞయైవ చకారయో రాహు వధూజనస్య। ఆలింగనోద్దామవిలాసవంధ్యం రతోత్సవం చుంబనమాత్రశేషమిత్యాదీనోదాహరణంత్వన్యథాయోజితం। రాహువధూగతేన విశిష్టేనరతోత్సవేనరాహుశిరశ్ఛేదః కారణరూపోగమ్యతఇతి - ఏవంచగమ్యస్యైవాభిధానమితి లక్షణస్యానుపపత్తిమాశంక్యాహ - యద్గమ్యంతస్యైవాభిధానాయోగాత్ కార్యాదిద్వారేణైవాభిధానంలక్షణేవివక్షితమితి - లక్షణమపి శ్లిష్టగత్యాయోజితం॥ ... ... *

చం॥ చక్రేతి॥యోదేవఃసుదర్శనచక్రస్యాభిఘాతేయాప్రసభమాజ్ఞాతయైవరాహువధూజనస్యసురతోత్సవం- ఆలింగనస్యఉద్దామాఉద్భటాయేవిలాసాస్తైర్వంధ్యంరహితంచుంబనమాత్రావశేషం చకారేత్యన్వయః॥ విశిష్టేనఉక్తవిశేషణవిశిష్టేన - ఏవంచతాదృశోదాహరణయోజనేచ- అనుపపత్తిమితి - గమ్యస్య రాహుశిరశ్ఛేదస్య భంగ్యంతరేణానభిధానాదవ్యాప్తిమాశంక్యేత్యర్థః- అభిధానాయోగాదితి- అయమాశయః-అత్రహి రాహుశిరశ్ఛేదకారీతివా సుదేవఇతివావ్యంగ్యం రాహువధూజనసంబంధితాదృశరతోత్సవకారిత్వేనప్రకారాంతరేణాభిధీయతఇతినవక్తుంశక్యం- ధర్మిణోవాసుదేవస్య ప్రక్రాంతత్వేన యచ్ఛబ్దాభిహితత్వేనచవ్యంగ్యత్వాయోగాత్ - వ్యంగ్యస్యచరాహుశిరశ్ఛేదకారిత్వస్యవాసుదేవత్వస్యవాధర్మస్యప్రకారాంతరేణానభిధానాత్ - తస్మాత్పర్యాయేణకార్యాదిద్వారేణోక్తం గమ్యమాక్షిప్తం వేతి లక్షణార్థఇతి అభిధానం ఆక్షేపోవ్యంజనంవా॥ ... ... *

స. లోచనకృతా-పర్యాయోక్తంయదన్యేనప్రకారేణాభిధీయతఇతి ఇదమేవలక్షణమంగీకృత్య తదుదాహరణేచ కార్యేణశబ్దాభిహితేనకారణంవ్యంగ్యంప్రదర్శ్య తత్రలక్షణంలక్ష్యనా

మాచక్షిప్తగత్యాయోజితం - వాచ్యాదన్యేన ప్రకారేణవ్యం
గ్యేనోపలక్షితంసద్యదభిధీయతే తత్పర్యాయేణ ప్రకారాంత
రేణవ్యంగ్యేనోపలక్షితముక్తమితి-సర్వోప్యయంక్లేశః కిమర్థమి
తినవిద్మః ప్రదర్శితానిహిగమ్యస్యైవరూపాంతరేణాభిధానే
బహూన్యుదాహరణాని చక్రాభిఘాతప్రసభాజ్ఞయైవేతిప్రా
చీనోదాహరణమపిస్వరూపేణ గమ్యస్య భగవతోరూపాంత
రేణాభిధానసత్త్వాత్సుయోజనమేవ - యత్తుతత్ర రాహుశి
రశ్ఛేదావగమనంతత్ర ప్రాసక్తరీత్యాప్రస్తుతాంకురఏవ -
ప్రస్తుతేనచరాహుశిరోమాత్రావశేషేణాలింగనవంధ్య
త్వాద్యాపాదనరూపేవాచ్యే భగవతో రూపాంతరె ఉపపా
దితే తేనభగవతస్స్వరూపేణావగమనం పర్యాయోక్తస్యవి
షయః ॥ ... ... *

చం ॥ పర్యాయోక్తమితి ॥ క్వచిత్పర్యాయోక్త ఇతి పాఠస్త్వయుక్తః-
వ్యంగ్యేనోపలక్షితముక్తమితివ్యాఖ్యానగ్రంథవిరోధాత్ - నవిద్మ ఇతి-య
చ్ఛబ్దాభిహితస్యాపిభగవతో వాసుదేవత్వాదినారూపాంతరేణవ్యంగ్యత
యాయథాశ్రుతే బాధకాభావాదితిభావః - నచాభిధావిషయేకథం వ్యం
జనేతివాచ్యం వాసుదేవత్వాదినా ప్రతీయమానే భగవత్యభిధా విషయ
త్వాసంభవాత్ తస్యాస్స్వవచ్ఛేదక ధర్మేణైవబోధకత్వాత్ - అతఏ
వోక్తం-శక్యాదన్యేనరూపేణజ్ఞాతే భవతిలక్షణేతి - ఇహతులక్షణాహే
త్వభావాద్వ్యంజనోపగమ్యత ఇతి-నను ప్రస్తుతేనతాదృశరతోత్సవరూపే
ణ కార్యేణప్రస్తుతస్యైవరాహుశిరశ్ఛేదరూప కారణస్యప్రతీతౌ చ మ
త్కృతివిశేషస్తస్యాలంకారత్వంగమయతి - తచ్ఛలోచ్యమానమప్ర
స్తుతప్రశంసాయామసంభవాదుక్తరీత్యాపర్యాయోక్తరూపతయైవస్వీ
కర్తవ్యమిత్యాశంక్యాహ యత్త్వితి ॥ అలంకారాణామిమత్రానియమా
భావేనప్రస్తుతాంకురస్యాప్యలంకారాంతరత్వాదేవంవిధశబ్దస్యారస్య
భంగేనప్రాచీనలక్షణవ్యాఖ్యానమయుక్తమితిభావః - సంక్షేపతోదర్శి
తమపిపర్యాయోక్తవిషయం వివేచయతి ప్రస్తుతేనేత్యాదినా॥ యత్త్విహ

గవ్రరూపేణావగమనం విశేషణసామర్థ్యాదాలభ్యత్వేనాసుందరం పర్యాయోక్తస్య విషయ ఇతి - తదవిచారితరమణీయం - నహి పర్యాయోక్తే వ్యంగ్యస్యాంశస్యకృతో విచ్ఛిత్తివిశేషః - కింతు భంగ్యంతరాభిధానకృత ఏవ వ్యంగ్యం తు భంగ్యంతరాభిధానతో సుందరమేవ ప్రాయశో దృశ్యతే - యథా ఇహ[illegible]ంకర్తవ్యమితి వివక్షితే వ్యంగ్యే అయం దేశోలంకరణీయః సఫలతాముపనేతవ్య ఇత్యాద్యాపత్తేః సుందరత్వోద్భావనం కించిత్కరమేవ - అలంకారసర్వస్వకారగ్రంథవిరోధోద్భావనం తు తద్విచ్ఛిత్తికారిణం ప్రతి న శోభతే - ఉపజీవ్యత్వోద్భావనమపి గ్రంథస్యాకించిత్కరమేవ యుక్తివిరోధ ఇతి పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమాత్రముద్భావయితురవగమయతీత్యలం విస్తరేణ ॥ ... ... ※

కు. పర్యాయోక్తం తదప్యాహుర్యద్వ్యాజేనేష్టసాధనం। యామి
చూతలతాం ద్రష్టుం యువాభ్యామాస్యతామిహ ॥ అత్ర నాయికాం నాయకేన సంగమయ్య చూతలతాదర్శనవ్యాజేన నిర్గచ్ఛంత్యా సఖ్యా తత్స్వచ్ఛందసంపాదనరూపేష్టసాధనం పర్యాయోక్తం ॥ యథా వా ॥ దేహి మత్కందుకం రాధే పరిధాననిగూహితం। ఇతి విస్రంసయన్నీవీం తస్యాః కృష్ణో ముదేస్తు నః ॥ పూర్వత్ర పరేష్టసాధనమత్ర తు కంచుకసద్భావశోధనార్థం నీవీవిస్రంసనవ్యాజేన స్వేష్టసాధనమితి భేదః ॥ *****

చం ॥ ప్రకారాంతరేణ పర్యాయోక్తం లక్షయతి పర్యాయోక్తమితి ॥ రమణీయేన వ్యాజేన మిషేణ స్వస్య పరస్య వా ఇష్టస్య యత్సాధనం సంపాదనం తదపి పర్యాయోక్తం పర్యాయేణ వ్యాజరూపేణోక్తం యత్రేతి వ్యుత్పత్తేః - సంపాదనేతి - సంపాదనరూపం యదిష్టం తత్సాధనం తత్కారణమిత్యర్థః ॥ దేహీతి ॥ పరిధానేన అధరవస్త్రేణ నిగూహితమాచ్ఛాదితమిత్యర్థః - ఏవం చ ప్రకారద్వయసాధారణం తదన్యతరత్వం సామాన్యలక్షణం బోధ్యం ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం పర్యాయోక్తప్రకరణమ్. ****

వ్యాజస్తుత్యలంకారః- ౩౦.

కు. ఉక్తిర్వ్యాజస్తుతిర్నిందాస్తుతిభ్యాం స్తుతినిందయోః। కస్స్వర్ధుని వివేకస్తే పాపినో నయసే దివం ॥ సాధుదూతి పునస్సాధు కర్తవ్యం కిమతః పరం। యన్మదర్థే విలూనాసి దంతైరపి నఖైరపి ॥ నిందయా స్తుతేః స్తుత్యా నిందాయా వా అవగమనం వ్యాజస్తుతిః - కస్స్వర్ధునీత్యుదాహరణే వివేకో నాస్తీతి నిందావ్యాజేన గంగా సుకృతి వదేవ మహాపాతకాదికృతవతోపి స్వర్గం నయతీతి వ్యాజరూపయా నిందయా తత్ప్రభావాతిశయ స్తుతిః - సాధుదూతీత్యుదాహరణే మదర్థే మహాంతం క్లేశమనుభూతవత్యసీతి వ్యాజరూపయా స్తుత్యా మదర్థం న గతాసి కిం తు రంతుమేవ గతాసి ధిక్త్వాం దూతికా ధర్మవిరుద్ధ కారిణీమితి నిందావగమ్యతే ॥ ... ... *

చం ॥ ఉక్తిరితి ॥ అత్ర నిందాస్తుతిభ్యామితి స్తుతినిందయోరితి చేతరేతరయోగో నవివక్షితః-తథాచ నిందయా స్తుతేః స్తుత్యా చ నిందాయాః స్తుత్యా స్తుతేశ్చోక్తిరభివ్యక్తిర్వ్యాజస్తుతిరిత్యర్థః - ప్రథమే వ్యాజేన స్తుతిరితి చరమయోర్వ్యాజరూపా స్తుతిరితి చ వ్యుత్పత్తేః - అత ఏవ వ్యాజస్తుతిపదార్థానుగమనాభావాన్నిందయా నిందాభివ్యక్తిర్వ్యాజనిందాఖ్యమలంకారాంతరమిత్యగ్రే వక్ష్యతే - ఏవమాద్యే ప్రకారద్వయే స్తుతినిందయోస్సమానవిషయత్వ భిన్నవిషయత్వాభ్యాం ప్రత్యేకం ద్వైవిధ్యమితి చత్వారో భేదాః- అంత్యే స్తుభిన్నవిషయస్తుతిక ఏక ఏవేతి పంచ భేదాః-లక్షణం తు వ్యాజనిందాభిన్నత్వే సతి స్తుతినిందాన్యతరపర్యవసాయి స్తుతినిందాన్యతరత్వం సర్వానుగతం బోధ్యం ॥ ... ... *

కు. యథా వా ॥ కస్తే శౌర్యమదో యోద్ధుం త్వయ్యేకం సప్తిమాస్థితే। సప్తసప్తిసమారూఢా భవంతి పరిపంథినః॥ అర్ధం దానవవైరిణా గిరిజయాప్యర్ధం హరస్యాహృతం దేవేత్థం జగతీతలే పురహరాభావే సమున్మీలతి। గంగా సాగరమంబరం శశికలా నాగాధిపః క్ష్మాతలం సర్వజ్ఞత్వమధీశ్వరత్వమగమ

త్త్వం మహాంచభిఘాటనం ॥ అత్రాద్యోదాహరణే సప్తసప్తి
పదగతశ్లేషమూలనిందావ్యాజేన స్తుతిర్వ్యజ్యతే - ద్వితీయో
దాహరణే సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరోఽసీతి రాజ్ఞః స్తుత్యా వ్యాజరూప
యా మదీయవైదుష్యాదిదారిద్ర్యాదిసర్వం జానన్నపి బహు
ప్రదానేన రక్షితుం శక్తోఽపి మహ్యం కిఞ్చిదపి న దదాసీతి నిందా వ్య
జ్యతే - సర్వమిదం నిందాస్తుత్యోరేకవిషయత్వే ఉదాహరణం ॥

చం ॥ కస్త్వమితి ॥ నృపం ప్రతి కవేరుక్తిః - త్వయి యోద్ధుమేకం సప్తిమశ్వ
మాస్థితే ఆరూఢే సతి పరిపంథినః శత్రవః సప్తాశ్వసమారూఢా భవంతీత్య
న్వయః - సప్తసప్తయోఽశ్వా అస్యేతి సూర్యః - సప్త చ తే సప్తయోఽశ్వా
స్తత్సమారూఢా ఇతి ద్వితీయోఽర్థో నిందాద్యోతకః - త్వయా సంముఖాహ
తాః సూర్యమండలం భిత్వా దివముపగతా ఇతి స్తుతౌ పర్యవసానం ॥ అర్ధమి
తి ॥ హరస్య దేవస్య దానవానాం వైరిణా హరిణా ఆహృతం హరిహరాత్మక
స్యైకస్య విగ్రహస్య ప్రసిద్ధేః - ఏవం గిరిజయాప్యవశిష్టార్ధమాహృతం -
హే దేవరాజ ఇత్థముక్తప్రకారేణ జగతీతలే పురహరస్యాభావే సముస్మి
లతి ప్రకాశమానే సతి గంగా సాగరం ప్రత్యగమదిత్యాద్యన్వయః - నాగా
ధిపశ్శేషః - క్ష్మాతలం పాతాళం - త్వామితి పూర్వాన్వితం ॥ వైదుష్యాదీతి -
విద్వత్త్వాదీత్యర్థః - ఆదినా తపశ్శీలాదిపరిగ్రహః - దారిద్ర్యాదీత్యాదిప
దేన కుటుంబబాహుళ్యాదిపరిగ్రహః - న చాత్ర రాజవర్ణనప్రస్తావే కథం
స్తుతేర్వ్యాజరూపత్వమితి వాచ్యం - స్తుతిపర్యవసానవివక్షాయాం స్వకీ
యాభిఘాటనోద్ఘాటనస్యాసంగతత్వేన స్తుతేరుక్తనిందారూపోపాలంభ
పర్యవసానస్యానుభవసిద్ధస్యావిరుద్ధత్వాత్ ॥ ... ... *

కు. భిన్నవిషయత్వే నిందయా స్తుత్యాభివ్యక్తిర్యథా ॥ కస్త్వం
వానర రామరాజభవనే లేఖార్థసంవాహకో యాతః కుత్ర
పురాగతస్స హనుమాన్నిర్దగ్ధలంకాపురః । బద్ధో రాక్షససూ
నునేతి కపిభిస్సంతాడితస్తర్జితస్సవ్రీడాత్తపరాభవో వన
మృగః కుత్రేతి న జ్ఞాయతే ॥ అత్ర హనుమన్నిందయా ఇతరవా
నరస్తుత్యభివ్యక్తిః ॥ ... ... *

చం ॥ కస్త్వమితి॥ అంగదంప్రతికస్యచిద్రాక్షసస్యప్రశ్నః- రామదూ
తస్యాజ్ఞోభవనే లేఖార్థస్యసందేశస్య వాహకోస్మీత్యుత్తరం - పురా
పూర్వమాగతః నిర్దగ్ధలంకాపురః సహనుమాన్ కుత్ర యాత ఇతి పునఃపూ
ర్వస్యప్రశ్నః- బద్ధ ఇత్యాద్యుత్తరార్ధేనాంగదస్యోత్తరం - రాక్షసస్య
రావణస్యసూనునాబద్ధ ఇతి హేతోః కపిభిర్వానరైః స్పృష్ట్వా తాడిత స్తర్జి
తః సపవనమృగః హనుమాన్ వ్రీడయా లజ్జయా అత్తః ప్రాప్తః పరాభవో
యేన తాదృశః కుత్ర యాత ఇతి న జ్ఞాయత ఇత్యన్వయః ॥ ... ॥

కు. స్తుత్యానిందాభివ్యక్తిర్యథా॥ యద్వక్త్రంముహురీక్షసేనధని
నాం బ్రూషేనచాటూన్మృషా నైషాంగర్వవచశ్శృణోషినన
చతాన్ప్రత్యాశయాధావసి । కాలేబాలతృణానిఖాదసిపరం
నిద్రాసినిద్రాగమే తన్మే బ్రూహి కురంగ కుత్ర భవతా కిం
నామ తప్తంతపః ॥ అత్రహరిణ స్తుత్యా రాజసేవా నిర్విణ్ణ
స్యాత్మనో నిందాభివ్యజ్యతే- అయమప్రస్తుతప్రశంసావిశేష
ఇతిఅలంకారసర్వస్వకారః - తేనహిసారూప్యనిబంధనాప్ర
స్తుతప్రశంసోదాహరణాంతరం వైధర్మ్యేణాపిదృశ్యతే-య
థా ॥ ధన్యాః ఖలువనే వాతాః కహ్లారస్పర్శశీతలాః । రామ
మిందీవరశ్యామంయే స్పృశంత్యనివారితాః ॥ అత్ర వాతాధ
న్యా ఇత్యప్రస్తుతార్థాదహమధన్య ఇతి వైధర్మ్యేణ ప్రస్తు
తోర్థః ప్రతీయత ఇతి వ్యుత్పాదితం - ఇయమేవాప్రస్తుత ప్ర
శంసా నకార్యకారణనిబంధనేతి దండీ ॥ యదాహ ॥ అప్రస్తుత
ప్రశంసా స్యాదప్రక్రాంతేషు యా స్తుతిః । సుఖం జీవంతి హరి
ణా వనేష్వపరసేవినః ॥ అర్థైరయత్నసులభైర్జలదర్భాంకు
రాదిభిః । సేయమప్రస్తుతైవాత్ర మృగవృత్తిః ప్రశస్యతే॥
రాజానువర్తనక్లేశ నిర్విణ్ణేన మనస్వినేతి - వస్తుతస్త్వత్ర
వ్యాజస్తుతిరిత్యేవయుక్తం - స్తుత్యానిందాభివ్యక్తిరిత్యప్రస్తు
తప్రశంసాతో వైచిత్ర్యవిశేషసద్భావాత్ - అన్యథా ప్రసి
ద్ధవ్యాజస్తుత్యుదాహరణేష్వప్యప్రస్తుతాభ్యాం నిందాస్తుతి

ఖ్యాం ప్రస్తుతే స్తుతినిందే గమ్యేతే ఇత్యేతావతా వ్యాజస్తుతి
మాత్రమప్రస్తుతప్రశంసాస్యాత్ ॥ ... ... *

చం ॥ యదితి॥ హేకురంగ యద్యస్మాద్ధనినాంముఖం ముహుర్ముహుర్ద్వా
రం వారం నేక్షసేనపశ్యసి- స్మృషామిథ్యా చాటూన్ ప్రియశబ్దాన్నవదసి-
యదితిసర్వత్ర సంబధ్యతే - ఏషాం ధనినాం గర్వయుక్తం వచనం నశృణో
షి తాన్ ధనికాన్ ప్రతి ఆశయాధ నాశయా నధావసి - పరం కేవలం కాలే
ఋఘాసమయే ఖాదసి భక్షయసి నిద్రాయామాగమె చనిద్రాం ప్రాప్నో
షి తత్తస్మాత్కుత్ర తీర్థే కిం నామతపస్తప్తంత్వయా త్రిహిత్యన్వయః- సరి
ణ్ణస్యభిన్నస్యేతే సహేత్యస్య-ఇతివ్యుత్పాదితమిత్యగ్రేతనేనాన్వయః- క
ల్హారం జలపుష్పవిశేషః తత్సంబంధినః కాల్హారాః సుఖయంతీతి సుఖాశ్చతే
శీతళాశ్చేత్యర్థః- అప్రికాం జేఅత్రిస్తావే తథాచా ప్రస్తుతా చాసా ప్ర
శంసా చేత్యప్రస్తుతప్రశంసేతి భావః- నపర సేవినో పరసెవినః ప్రశస్యతేస్తూయ
తే-చ తద్వ్యాజేన వ్యస్వైరసబీజం దర్శయతి వస్తుత స్త్విత్యభివ్యక్తిరితియో
ప్రస్తుతప్రశంసాతో వైచిత్ర్యస్య విషయ ఆలంబనభూతో విశేషఇత్యన్వ
యః- అన్యథాతలో వైచిత్ర్యేపితదంతర్భావాంగీకారే - ఏవంచేతి-అన్య
గతస్తుతినిందాఖ్యామన్యగతనిందాస్తుత్యభివ్యక్తౌ వ్యాజస్తుతిత్వసిద్ధా
చేత్యర్థః ॥ ... ... *

కు. ఏవంచానయాహ ప్రక్రియయాయత్రాన్యగతస్తుతివివక్షయా
న్యస్తుతిః క్రియతే తత్రాపి వ్యాజస్తుతిరేవ - అన్యస్తుతివ్యాజే
నతదన్యస్తుతిరిత్యర్థానుగమసద్భావాత్ ॥ యథా ॥ శిఖరిణి
క్వనునామ కియచ్చిరం కిమభిధానమసావకరోత్తపః ॥ తరుణి
యేనతవాధరపాటలందశతి బింబఫలంశుకశాబకః ॥ అత్ర శుక
శాబకస్తుత్యా నాయికాధరసౌభాగ్యాతిశయస్తుతిర్వ్యజ్యతే.

చం ॥ ప్రక్రియయాప్రకారేణ॥ శిఖరిణీతి॥ నాయికాం ప్రతి నాయకస్యో
క్తిః- హేతరుణి-అసౌశుకశాబకః-నామ వితర్కే - క్వనుకస్మిన్ శిఖరిణిప
ర్వతే కియచ్చిరం కియత్కాలం కిమభిధానం కింనామకం తపః అకరోత్ - యేన

హేతునాతవాధరవత్పాటలం రక్తవర్ణం బింబఫలం దశతీత్యన్వయః॥**

ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం వ్యాజస్తుతిప్రకరణం॥

వ్యాజనిందాలంకారః - ౩౧.

కు॥ నిందాయా నిందయా వ్యక్తిర్వ్యాజనిందేతి గీయతే। విధే స నింద్యో యస్తే ప్రాగేకమేవాహరచ్ఛిరః॥ అత్ర హరనిందయా విషమవిపాకం సంసారం ప్రవర్తయతో విధేరభివ్యంగ్యా నిందా వ్యాజనిందా॥ ... ... *

చం॥ వ్యాజనిందాం లక్షయతి నిందాయా ఇతి॥ యత్రాన్యనిందయా అన్యస్య నిందాయా అభివ్యక్తిః పర్యవస్యతి సా వ్యాజనిందా - ఇతరనిందా వ్యాజేన నిందేతి వ్యుత్పత్తేః - విధ ఇతి॥ హే విధే బ్రహ్మన్ ప్రాక్ పూర్వం తే తవ ఏకమేవ శిరో యః అహరత్ అచ్ఛినత్ - స పవాఘాత్ హరో నింద్య ఇత్యన్వయః - నిందయేత్యభివ్యంగ్యేత్యనేనాన్వితం - నిందయాభివ్యంగ్యా విధేర్నిందా వ్యాజనిందేత్యన్వయః - విషమవిపాకం దారుణపరిణామం॥

కు॥ యథా వా॥ విధిరేవ విశేషగర్హణీయః కరట త్వం రటక స్తవాపరాధః। సహకారతరౌ చకార యస్తే సహవాసం సరలేన కోకిలేన॥ అన్యస్తుత్యాన్యస్తుత్యభివ్యక్తిరితి పంచమప్రకారవ్యాజస్తుతిప్రతిద్వంద్వీభూతేయం వ్యాజనిందా - నను యత్రాన్యస్తుత్యాన్యస్తుతేరన్యనిందయాన్యనిందాయాశ్చ ప్రతీతిః తత్ర వ్యాజస్తుతివ్యాజనిందాలంకారయోరభ్యుపగమే స్తుతినిందారూపాప్రస్తుతప్రశంసోదాహరణేష్వప్రస్తుతప్రశంసా న వక్తవ్యా - తేషామపి వ్యాజస్తుతివ్యాజనిందాభ్యాం క్రోడీకారసంభవాదితి చేత్ - ఉచ్యతే - యత్రాప్రస్తుతవృత్తాంతాత్ స్తుతినిందారూపాత్తత్సరూపః ప్రస్తుతవృత్తాంతః ప్రతీయతే - అంతశ్ఛిద్రాణి భూయాంసీత్యాదౌ తత్ర లబ్ధావకాశా సారూప్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంసా - అత్రాపి వక్తుమానాననివారయితుం శక్యా అన్యస్తుత్యాన్యస్తుతిరన్యనిందయాన్యనిందేత్యేవం వ్యాజస్తుతివ్యాజనిందే అపి సంభవతశ్చేత్తామంతే

అపిసంభవేతాం । తత్ర స్యాత్పరిత్యాగః యస్త్వివిధిరేవవిశే
షగర్హణీయఇత్యుక్తే విధి నిందయా తన్మూలకానిందయా
చావిశేషిస్య ప్రఖ్యాతైనచ విద్వన్నుతయాస్థాపితస్యమూ
ఖ[illegible]స్యచ [illegible] ప్రతీయ[illegible] సాహ[illegible]స్య
స్తుతిప్రశంసాస్య స్తి - [illegible] వ్యా[illegible]నిందాయాఁ చేత్ప్రశ
మోపష్టి[illegible] - సాపిప్రయుక్తా [illegible] [illegible] నిందాయాల
క వ్యాజనిందాయా [illegible] ప్రకృత [illegible] వ్యా[illegible]
తిశయః ॥ .. .. *

చం ॥ పిక[illegible] [illegible] కోకిల[illegible] - హేకరటకాక - త్వంత
టరటనకుడు - [illegible] అప్రస్తుతేన సామ్యాన కోకిలేనస
హ వాసం[illegible] [illegible] - [illegible] [illegible]
వ్యాజనిందాయాః [illegible] [illegible] మిత్యుక్తం ర్వ్యాహ ప్రతి
ద్వంద్వీతి । [illegible] [illegible] - [illegible] స్తుతివ
న్నిందాయామప్ర స్తుత ప్రశంసాయాం [illegible] విశేష[illegible] భావే
వ్యాజస్తుతౌ [illegible] [illegible] త్యాస [illegible] లంకార తాయా
[illegible] [illegible] [illegible] ఇతి [illegible] -
ప్రాగుక్త [illegible] [illegible] [illegible] ప్ర
స్తుతప్రశంసో[illegible] [illegible] - సన్నిధి ॥ ప్రతీకారః
స్వవిషయా[illegible] - [illegible] [illegible] క్యచిత్సం
కరేపినదోషః [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible]
వేనాన్వితం - అప్య[illegible] ప్రస్తుతప్రశంసాయా - [illegible] ప్రస్తుతప్రశంసైవ ॥

కు. ఏవమేవవ్యాజస్తుతిమూలక వ్యాజస్తుతిరప్యప్రస్తుతప్ర
శంసావృశ్యతే - యథావా ॥ [illegible]
[illegible] మహారాజ [illegible] [illegible]
తాజ్వరోనస్తిత ఃఁ । [illegible] [illegible]
రాత్రీహతాకొర్ధ[illegible] [illegible] [illegible] తస్య
తా ॥ అత్రా ప్రస్తుతాయా [illegible] [illegible]

తన్నిందావ్యాజేనచతత్సౌందర్యప్రశంసా ప్రశంసనీయత్వే
నకవివివక్షితాయాస్స్వకవితాయాః సృష్టినిందావ్యాజేనత
న్నిందావ్యాజేనచ శబ్దార్థచమత్కారాతిశయ ప్రశంసా
యాంపర్యవస్యతి- అస్యశ్లోకస్యవాచ్యార్థవిషయేయద్యపి
నాత్యంతసామంజస్యం- నహీమౌవికల్పౌవీతరాగస్యోత్కల్ప
యితుంశక్యం - రసాననుగుణత్వాత్ - వీతరాగహృదయస్యా
ప్యేవంవిధవిషయేష్వప్రవృత్తేశ్చ - నాపిరాగిణోపియుజ్యతే
తదీయానికల్పేషు వరాకీతికృపణతాలింగితస్య హేతుత్వమంగ
ళోపహితస్యచ వచసోనుచితత్వాత్ స్త్ర్యాషణాభావాదిత్య
స్యాత్యంతమనుచితత్వాచ్చ- స్పష్టేసితదనురూపతాసంభా
వనాయామపిరాగిత్వేహి పశుప్రాయతాస్యాత్ - తథాపి
వివక్షితప్రస్తుతార్థతాయాం నకించిదసామంజస్యం- అతఏ
వాస్యశ్లోకస్యాప్రస్తుతప్రశంసాపరత్వముక్తం ప్రాచీనైః-
వాచ్యాసంభవేప్యప్రస్తుతప్రశంసోపపత్తేరితి ॥ ... *

చం॥ లావణ్యేతి ॥ ఇమాంతన్వీంతన్వతాసృజతా వేధసా చేతసికోర్థఃకా
మనావిషయభూతః వినిహితఃఅభిసంహితః- కింప్రయోజనముద్దిశ్యేయం
నిర్మితేత్యర్థః- నన్వనయాసె నాతిసుందరతన్వీనిష్పత్తిరేవప్రయోజ
నంతదభావేపివాలీలామాత్రేణతన్నిర్మాణంస్యాదతఆహ లావణ్యేత్యా
ది॥ యతోలావణ్యరూపస్యద్రవిణస్య ధనస్యవ్యయోనగణితః మహాన్క్లే
శోప్యర్జితఃకృతః- స్వేచ్ఛాచారిణోజనస్యఉదాసీనస్యాపిహృదయేచింతైవ
జ్వరోనిర్మితః- ఏషాపివరాకీదీనాస్వగుణానురూపస్యవరస్యాభావాద్ధతే
వహతానష్టప్రాయా తథాచ బహ్వాయాససాధ్యత్వాద్దుఃఖానుబంధి
త్వాచ్చనతన్వ్యాఃప్రయోజనత్వం-నాపిలీలామాత్రేణతన్నిర్మాణంచ
సంభవతీతిభావః-తన్నిందావ్యాజేనతరుణీనిందావ్యాజేనతత్సౌందర్యప్ర
శంసాశబ్దార్థచమత్కారాతిశయప్రశంసాయాం పర్యవస్యతీత్యన్వ
యః- తన్నిందావ్యాజేన స్వకవితానిందావ్యాజేనకవితాసౌందర్యరూ
పాప్రస్తుతార్థస్యాత్యంతమస్ఫుటత్వాత్తథాస్యపద్యస్యతత్పరత్వ

మిత్యాశంకామపనేతుం భూమికామారచయతి తత్రత్యాది॥ రసానను
జత్వాదితి వీరశాంగే శృంగారస్యాసంభవాదితి భావః - ననుశృంగారా
సంభవేపి తస్యానిగ్రాహ్యత్వనిందనాయాః శాంతరసపరిపోషకత్వేన రసానుగు
ణత్వేన తదాహ విరాగీతి॥ నాపి రాగిణ ఇత్యస్య సంకోచమపి కల్ప్యాత్వాను
[illegible] - [illegible] చాసామంజస్యసత్త్వే - అతివిరాగాద్వ్యా
సామంజస్యాదేవ - వాచ్యాసంగతావపి వాచ్యసామంజస్యాసంభవేపి - త
థా చ వాచ్యార్థాసామంజస్యమేవాస్య వ్యవస్తుతాత్పర్యాంగ
మయుక్తమితి భావః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం వ్యాజనిందాప్రకరణమ్. *

ఆక్షేపాలంకారః - ౩౬.

కు. ఆక్షేపస్స్వయముక్తస్య ప్రతిషేధో విచారణాత్। చంద్ర సం
దర్శయాత్మానమథవాస్తి ప్రియాముఖం॥ అప్రార్థిత
స్య చంద్రదర్శనస్య ప్రియాముఖస్త్వేనానర్థక్యం విచార్యా
థవేత్యాదినా సూచితః ప్రతిషేధ ఆక్షేపః॥ ... *

చం॥ ఆక్షేప ఇతి॥ స్వయముక్తస్యార్థస్య కించిన్నిమిత్తమభిసంధాయ
ప్రతిషేధ ఆక్షేపః - సూచిత ఇతి-పక్షాంతరపరిగ్రహస్య పూర్వపక్షప్రతి
క్షేపనియతత్వాదితి భావః - నచాత్ర నైరర్థ్యరూపపంచమప్రతీపప్రభే
దేన గతార్థత్వం శంకనీయం - తస్యాత్ర ప్రతిషేధం ప్రతినిమిత్తత్వేనా
ప్రాధాన్యాత్॥ ... ... *

కు. యథా వా॥ సాహిత్యపాథోనిధిమంథనోత్థం కర్ణామృతం ర
క్షత హే కవీంద్రాః। యత్తస్య దైత్యా ఇవ లుంఠనాయ కా
వ్యార్థచోరాః ప్రగుణీభవంతి॥ గృహ్ణంతు సర్వే యది వా య
థేచ్ఛం నాస్తి క్షతిః క్వాపి కవీశ్వరాణాం। రత్నేషు లుప్తేషు బ
హుష్వమర్త్యైరద్యాపి రత్నాకర ఏవ సింధుః॥ అత్ర ప్రథమ
శ్లోకేన ప్రార్థితస్య కావ్యార్థచోరేభ్యో రక్షణస్య స్వోల్లిఖి
తవైచిత్ర్యాణాం సముద్రగతరత్నజాలవదక్షయత్వం వి
చింత్య ప్రతిషేధ ఆక్షేపః॥ ... ... *

చం॥ అసందిగ్ధముదాహరతి॥ సాహిత్యేతి॥ హే కవీంద్రాః సాహిత్యస

ముక్తరూపాణాం భారతాదీనాం మంథనాదివ పరిశీలనా దుద్ధృతం ఉత్ప
న్నంకస్య దమోఘమమృతమివాహ్లాదకం కావ్యం రత్నత - యస్యాస్మాత్తస్యాలం
తనార్థం రత్నైరన్యైరివ కావ్యరూపస్యార్థస్య విత్తస్యోపాగాః ప్రయోజనాభావం
తి బహులీభవంతీత్యర్థః ॥ గృహాంత్యేతి ॥ యది వేత్యథవేత్యనేనసహా
నార్థం- ఉక్తేష్వపక్షేషు - ద్వాభ్యాం ప్రకారాభ్యాం శబ్దే ముద్భావితేత్యర్థః -
వైచిత్ర్యాణాం అర్థవైచిత్ర్యాణాం ॥ ... ... *

కు. నిషేధాభాసమాక్షేపం బుధాః కేచన మన్వతే ॥ నాహం దూతీ
తనోస్తాపస్తస్యాః కాలానలోపమః । కేచిదలంకారసర్వస్వ
కారాదయ ఇత్యర్థః - న నిషేధమాత్రమాక్షేపః - కింతు
రూపాన్తరేణ బాధితస్సన్నర్థాన్తరపర్యవసితః కించిద్విశేష
మాక్షిపతి స ఆక్షేపః ॥ యథా నాహం దూతీతి ని
షేధో బాధితత్వాదాభాసరూపః - సంఘటన కాలోచిత త
వవచనపరిపాటీ యథార్థవాదిత్వే సత్యపి తస్యా నిదానీ మ
నాగతస్య నాయికోద్వేగస్యాతిశయం సూచయతి ॥ ... *

చం ॥ అర్థాంతరపర్యవసితః బాధితః నిషేధాభాసత్వేనావధృతః - విశే
షం వ్యంగ్యార్థవిశేషం ॥ సంఘటనేతి ॥ సంఘటనకాలే ఉచితం యత్త్వ
త్తవచనం మిథ్యావచనం తస్యాపరిహారస్తేనోపలక్షితే యథార్థవాదిత్వే
ఇత్యర్థః - నాహం దూతీత్యత్ర నిషేధరూపదూతీగతమిథ్యావాదిత్వావి
శిష్టం లక్ష్యతే తథాపి యథార్థవాదిత్వం తథాపి తదుపల
క్ష్యత్వాత్ తత్ప్రత్యయోత్తి ॥ ... ... *

కు. యథా వా ॥ న తే చంద్రముఖి చేత్ వహంగం రాజ్యం దేహి హారిణః ॥ జ
గత్పాలనవ్యగ్రస్తైః త్వత్కస్మిన్నీశ్యతే ॥ అత్ర సందేశహా
రిణా ముగ్ధానాం స్వాభావికం ఇతి నిషేధోపపన్నః - సం
ధికాలోచితైః తవవచనపరిపాటీయాథార్థ్యవాదిత్వే పర్యవ
స్యతి సన్నపి జగతీపాలకస్య నవనకస్త్వదపి త్వయా బావేనావలో
కనీయః కింతు సర్వోపి రాజానో భృత్యకావేన సంకేతనీయా
ఇతి విశేషమాక్షిపతి ॥ ... * ... *

చం॥ నరేంద్రౌలి - సంఘ[illegible]కగణా[illegible] [illegible]ముక్తిః - నరేం
(ద్రా)ణాం రాజ్ఞాం [illegible]ప్రకః - సంఘ[illegible]-సంఘ[illegible] [illegible] - తవ
వచనం [illegible] - అ(త్ర) [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible] -
అపితు [illegible] (ప్రా) [illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] ॥ ... ... *

కు. ఆక్షేపోఽన్యో విధౌ వ్యక్తే నిషేధే చ తిరోహితే । గ-
చ్ఛ గచ్ఛసి చేత్కాన్త పన్థానస్సన్తు తే శివాః ॥ అ(త్ర) గచ్ఛేతి
విధిర్వ్యక్తః - [illegible] నిషేధస్తిరోహితః - [illegible]
తేన నిజజన్మ(ప్రా)ణధారణా[illegible] సంసూచనేన [illegible] -
యథా వా ॥ [illegible] భవిష్య[illegible] ॥
[illegible] అ(త్ర) [illegible]
చిరం [illegible] సంసూచనేన గమనస్య నిషేధో
గర్భీకృతః ॥ ... ... *

చం॥ అన్యైవ ప్రభేదాన్తరముదాహరతి ఆక్షేపోఽన్య ఇతి॥ (ప్రా)ణధారణాభా-
వసూచనద్వారేణ [illegible]

తదిత్యస్యార్థకథనం - తదేవమపహ్నుతిభిన్నత్వే సతి చమత్కారకారినిషేధత్వం సామాన్యలక్షణం బోధ్యం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామాక్షేపాలంకారప్రకరణమ్ ॥ ... ... *

విరోధాభాసాలంకారః - ౩౫.

మ. ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇష్యతే। వినాపి తన్వి హారేణ
వక్షోజౌ తవ హారిణౌ ॥ అత్ర హారరహితావపి హారిణౌ హృ
ద్యావితి శ్లేషమూలకో విరోధాభాసః ॥ ... *

చం ॥ ఆభాసత్వ ఇతి॥ విరోధస్య ఆభాసత్వే ఆపాతతో భాసమానత్వే సతి విరోధాభాసో నామాలంకారః - ఆభాసత ఇత్యాభాసః విరోధశ్చాసావాభాసశ్చేతి వ్యుత్పత్తేః - ఉపసర్గకేన చాఙాభాసస్యాపాతరూపత్వమర్థాంతరపరిహార్యత్వరూపం బోధ్యతే - తథాచైకాధికారణ్యేన ప్రతీయమానయోః కార్యకారణత్వేనాగృహ్యమాణయోర్ధర్మయోరాభాసమానాఽపర్యవసన్నవిరోధత్వం లక్షణం ద్రష్టవ్యం - శశిరశశనిశ్చితముచ్చైరిత్యాదావతివ్యాప్తివారణాయాన్త్యం విశేషణం - అప్యలాక్షారసాసిక్తం రక్తం తచ్చరణద్వయమితి విభావనావారణాయ ద్వితీయం - పర్యవసితస్య విరోధస్య దోషత్వాదపర్యవసన్నత్వం విరోధవిశేషణమితి దిక్ ॥ శ్లేషేతి॥ హారోనయోరస్తీత్యర్థే విరోధః మనోహారిణావిత్యర్థేన తత్పరిహారః॥ *

మ. యథావా ॥ ప్రతీపభూపైరివ కిం తతో భియా విరుద్ధధర్మైరపి
భేత్తృతోజ్ఝితా। అమిత్రజిన్మిత్రజిదోజసా స యద్విచారదృ
క్చారదృగప్యవర్తత ॥ అత్ర విరోధసమాధానోత్ప్రేక్షాశిర
స్కః విరోధాభాస ఇతి పూర్వస్మాద్భేదః॥ ... *

చం ॥ ప్రతీపేతి॥ తస్మాన్నలాత్ భయేనేవ కృతా - ప్రతికూలనృపైరివ విరుద్ధధర్మైరపి - భేత్తృతా భేదకారితా త్యక్తా కిమిత్యుత్ప్రేక్షా - యస్మాత్ నలః - అమిత్రాణాం శత్రూణాం జయకృదపి ఓజసా మిత్రస్య రవేర్జయకృత్ అథ చ మిత్రజిదేవ నమిత్రజిదితి విరోధః - చారదృష్టిరపి విచారే దృష్టిర్యస్య తాదృశః - విగతచారదృగితి చ విరోధః ॥ విరోధేతి ॥ విరోధసమాధానరూపోత్ప్రేక్షా శిరః ప్రధానం యస్య తాదృశ ఇత్యర్థః - యత్తు విరోధస

మాధావాత్మికయా ముఖస్థితయోత్ప్రేక్షయా విరోధస్యోత్థాన మేవ భ
గ్నమితి కథమత్ర విరోధాలంకార ఇతి కేనచిత్ప్రశ్నస్యాపి విమనసైవాభిహి
తం తదసారం-విరోధభానానంతరేణ విరుద్ధత్వైకాపిక్యాప్యుత్ప్రేక్షా
యా ఏవానుత్థానే శ్లేషమూల మాభాసమానం విరోధముపజీవ్యైవ విరో
ధత్యాగోత్ప్రేక్షాయా అర్థాంతరాన్యగ్రహిణ్యాయాః స్వస్వసాధనత్వేన
పశ్చాదవస్థితత్వాదితి ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం విరోధాలంకార
ప్రకరణమ్ ॥ ... ... *

విభావనాలంకారః - ౩౮.

మూ. విభావనా వినాపి స్యాత్కారణం కార్యజన్మ చేత్ । అప్యలాక్షా
రసాసిక్తం రక్తం తచ్చరణద్వయం ॥ అత్ర లాక్షారసాసేక
రూపకారణాభావేపి రక్తిమా కథితః- స్వాభావికత్వేన విరోధ
పరిహారః ॥ ... ... *

చం ॥ విభావనేతి॥ ప్రసిద్ధకారణాభావేపి కార్యోత్పత్తిర్విభావనాలంకా
రః - విభావ్యతే కారణాంతరం యస్యామితి వ్యుత్పత్తేః - కారణాభావశ్చ
శాబ్ద ఆర్థో వేతి సర్వత్ర లక్షణసమన్వయో బోధ్యః - ఏతదేవ తంత్రేణ సక
లవిభావనాప్రకార సాధారణం సామాన్యలక్షణ మాద్యప్రకార విశేషల
క్షణంచ బోధ్యం - తత్రాద్యం దర్శితమేవ-ద్వితీయంతు కారణాన్వితాభా
వకథనపూర్వకం కార్యోత్పత్తికథనమిత్యుదాహరణవిశేషబలాదేవ గమ్య
త ఇతి వివిచ్య న దర్శితం - ప్రతిబంధకే సతి కార్యోత్పత్తిరూపే తృతీయప్ర
కారేఽతివ్యాప్తేర్వారణాయాన్వితేతి - తత్ర ప్రతిబంధకస్య వస్తునః కా
రణాభావరూపస్య కథనేపి న కారణాన్వితత్వేన కథనమితి తన్నిరాసః - ప్ర
కారపంచకేపి కారణాన్వితాభావస్యార్థతో గమ్యత్వాత్తథేతి- అప్య
లాక్షేతి- లాక్షారసేన ఆసమంతాత్సిక్తం లాక్షారసాసిక్తం- పశ్చాన్న
ఞ్ సమాసః- తస్యాః కామిన్యాః ॥ ... ... *

మూ. యథావా ॥ అపీతక్షీబకాదంబ మసంమృష్టామలాంబరం । అ
ప్రసాదితశుద్ధాంబు జగదాసీన్మనోహరం ॥ [illegible]

ప్రసిద్ధహేత్వభావేపి క్షీబత్వాది నిబద్ధం విభావ్యమాన శరత్స
మయహేతుకత్వేన విరోధపరిహారః ॥ ... *

చం ॥ అపీతేతి ॥ అపీతాః పానరహితా అపి క్షీబాః మత్తాః కాదంబాః కలహం
సా యత్ర తథా- అసమ్మృష్టం సమ్మార్జనరహితమప్యమలం అంబరమాకా
శం యత్ర- ఏవమప్రసాదితం కతకక్షోదాదిభిరప్రసాదితమపి శుద్ధమంబు యస్మా
త్ ప్రసాదనం తదప్రసాదితం శుద్ధమంబు యస్మిన్ తాదృశం జగన్మ
నోహరమాసీదిత్యన్వయః- శరత్కాలవర్ణనమిదం ప్రకారాంతరేణాపి
దృష్టః పాఠః- విభావ్యమానశరత్సమయహేతుకత్వాదిత్యర్థః ॥ ... *

క. యథా వా ॥ వహతి మకరందదాయినా సురభినిఘ్నేన సరోరుహపా
ణినా । అవనిపతిసుతా సిరస్సు గేసర పుష్పవతీ సకుటుంబకా ॥
అత్రవల్లర్యాః పుష్పాభావేపి పుష్పాదినా సంబంధం తత్రవర
తనుకబరీ సంగ్రాహితసౌరభ సరసి నిఖసంసర్గరూపహే
త్వంతరం విశేషణముఖేన నిర్దిష్టమితి విరోధపరిహారః ॥ ... *

చం ॥ వహతీతి ॥ వనితానాం కేశపాశసంగాదుపాసంగాన్తరేణ అనపేక్షసురభినిఘ్నేన
రాజ్ఞో హస్తేన అవనిపతిసుతా పుష్పాణి లతాన్యపుష్పాన్యపి తత్సంగాత్సురా
సంజాతేత్యర్థః ॥ ... ... *

క. హేతూనామసమగ్రత్వే కార్యోత్పత్తిశ్చ సా మతా । అస్త్రై
రతీక్ష్ణకఠినైర్జగజ్జయతి మన్మథః ॥ అత్ర జగజ్జయసాధనహే
తూనామస్త్రాణాం తైక్ష్ణ్యాదిగుణవైకల్యం-
యథా వా ॥ ఉద్యానమారుతోద్ధూతాశ్చూతచంపకరేణవః ।
ఉదశ్రయన్తి పాన్థానామస్పృశన్తోపి లోచనే । అత్ర ద్వితీయా
ర్ధే నయన హేతూనామప్రత్యక్షం స్పర్శనక్రియావైక
ల్యం -ఇయాంస్తు విశేషః ప్రథమేతి ముఖ్యా నిదర్శనం - యతః తత్ర ప్ర
థమోదాహరణే మన్మథస్య మహిమాతిశయరూపః ద్వితీయో
దాహరణే చంపకరేణూనాముద్దీపకతాతిశయరూపశ్చ విశేషః
ఖ్యాప్యత ఇతి - అస్మాభిస్తు తీక్ష్ణత్వాది వైకల్యమపి కారణవిశే
షాభావరూపమిత్యేవ భావనా ప్రదర్శితా ॥ ... *

చం॥ హేతూనామితి॥ అసమగ్రత్వే హేతుతావచ్ఛేదకస్య ధర్మస్యత
త్సంబంధస్యవా వైకల్యే సతి అప్తైరితి ధర్మవైకల్యోదాహరణం - సం
బంధవైకల్యే ఉదాహరతి ఉద్యానేతి॥ విలోచనేకస్మి భూతేఉపత్రయం
తి ఉద్గతాశ్రూణి మర్యంతీత్యర్థః - క్రియేతి॥ ధాత్వర్థత్వాభిప్రాయం
స్పర్శనస్య సంయోగరూపత్వాత్ - ఇమాం ద్వితీయప్రకారరూపాం విభా
వనాం వ్యాజహారేతి ॥ గుణజాతిక్రియాదీనాం యత్రవైకల్యదర్శనం। విశే
షదర్శనాద్యైనసా విశేషోక్తిరిష్యత ఇతి గ్రంథేన వ్యవహృతవానిత్యర్థః ఏతే
న ప్రథమప్రకారాత్ ద్వితీయప్రకారస్య వైలక్షణ్య మనుపపాదమితి వచ
స్నమాస్తః - వైలక్షణ్యాభావే హి ప్రాచామలంకారాంతరత్వేన కథనమ
త్యంతానుపపన్నమేవస్యాత్ - అస్తిచ స్వరూపతః కారణాభావ కథనా
త్కారణగత ధర్మవైకల్యద్వారేణ తద్విశిష్టకారణాభావ కథనే సహృద
యసిద్ధో విచ్ఛిత్తివిశేషః ప్రకారాంతరాస్వీకారే లాఘవమితితు స్వీయ
లాఘవోద్భావనమితికృతమధికేన॥ ... ... *

క. కార్యోత్పత్తిస్తృతీయాస్యాత్సత్యపిప్రతిబంధకే। నరేంద్రా
నేవ తే రాజన్ దశత్యసిభుజంగమః॥ అత్ర నరేంద్రా విషవై
ద్యాస్సర్పదంశ ప్రతిబంధకమంత్రౌషధిశాలినః శ్లేషేణ గృహీ
తా ఇతి సత్యేవ ప్రతిబంధకే కార్యోత్పత్తిః ॥ యథా వా॥ చిత్రం
తపతి రాజేంద్ర ప్రతాపతపనస్తవ। అనాతపత్రముత్సృజ్య సా
తపత్రం ద్విషద్గణం ॥ ... ... *

చం॥ కార్యోత్పత్తిరితి॥ ప్రతిబంధకే సత్యపి కార్యోత్పత్తికథనం తృతీయా వి
భావనా - నరేంద్రానితి॥ నరేంద్రో వార్తికే రాజ్ఞి విషవైద్యేపి కథ్యత ఇ
తి విశ్వః - అసిః ఖడ్గ ఏవ భుజంగమః ॥ చిత్రమితి ॥ ప్రతాప ఏవ తపనః సూ
ర్యః ఆతపత్రం ఛత్రం తద్రహిత మనాతపత్రం ఆతపత్రేణ సహితం
సాతపత్రం ॥ ... ... *

క. అకారణాత్కార్యజన్మ చతుర్థీస్యాద్విభావనా। శంఖాద్వీణా
నినాదోయముదేతి మహదద్భుతం ॥ అత్ర శంఖత్వేన కామినీ
యః కామినీకంఠస్తంత్రీనినాదత్వేన తద్గీతం చాధ్యవసీయత

ఇత్యకారణాత్కార్యజన్మ ॥ యథావా ॥ విరుద్ధాత్కార్యసం
పత్తిర్దృష్టా కాచిద్విభావనా ॥ శీతాంశుకిరణాస్తన్వీం హంత
సంతాపయంతి తాం ॥ అత్ర తాపనివర్తకతయా తాపవిరుద్ధై
రిందుకిరణైస్తాపజనిరుక్తా- యథావా ॥ ఉదితే కుమారసూర్యే
కువలయముల్లసతి భాతి నక్షత్రం । ముకుళీభవంతి చిత్రం పర
రాజకుమారపాణిపద్మాని ॥ ... ... *

చం ॥ ఉదిత ఇతి ॥ కస్యచిద్రాజకుమారస్య ప్రతాపవర్ణనం-కుమారరూపే సూర్యే ఉదితే సతి కోః పృథివ్యా వలయం మండలమేవ కువలయం కుముదముల్లాసం ప్రాప్నోతి- క్షత్రం క్షత్రియకులం న భాతి అథచ నక్షత్రం భాతీతి చిత్రం తథా పరేషాం రాజకుమారాణాం పాణికమలాని ముకుళీభవంతి సంకుచంతి అంజలిబంధాత్తదాకృతీని భవంతీత్యర్థః ॥ ... *

కు. యథావా ॥ అవివేకి కుచద్వంద్వం హంతు నామ జగత్త్రయం ।
శ్రుతిప్రణయినోరక్ష్ణోరయుక్తం జనమారణం ॥ పూర్వోదా
హరణయోః కారణస్య కార్యవిరోధిత్వం స్వాభావికం-ఇహ
తు శ్రుతిప్రణయిత్వరూపాగంతుకగుణప్రయుక్తమితి భేదః ॥
కార్యాత్కారణజన్మాపి దృష్టా కాచిద్విభావనా । యశః పయో
రాశిరభూత్కరకల్పతరోస్తవ ॥ యథావా ॥ జాతా లతాహి
శైలే జాతు లతాయాం న జాయతే శైలః । సంప్రతి తద్విపరీతం
కనకలతాయాం గిరిద్వయం జాతం ॥ ... *

చం ॥ అవివేకీతి ॥ వివేకో విశేషదర్శనం విశ్లేషశ్చ తచ్ఛూన్యం- పరస్పరం సంశ్లిష్టత్వాత్-కుచయుగం కర్తృ జగత్త్రియం హంతు నామ- శ్రుతిర్వేదః కర్ణశ్చ ప్రణయః పరిచయః-యశ ఇతి ॥ కర ఏవ దాతృత్వాత్కల్పతరుః అత్ర పయోధిజన్యాత్కల్పతరోః కారణస్య పయోధేరుత్పత్తిః షష్ఠీ విభావనా ॥ జాతేతి ॥ జాతు కదాచిత్ కనకలతేవ కనకలతా కామినీ- గిరిద్వయమివ స్తనద్వయం ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం విభావనాప్రకరణమ్. ... *

కు॰ కార్యాజనిర్విశేషోక్తిస్సతిపుష్కలకారణే। హృదిస్నేహక్షయోనాభూత్స్మరదీపేజ్వలత్యపి॥ యథావా॥ అనురాగవతీ సంధ్యాదివసస్తత్పురస్సరః। అహో దైవగతిశ్చిత్రా తథాపినసమాగమః॥ ... ... *

చం॥ విశేషోక్తింలక్షయతి- కార్యాజనిరితి॥ పుష్కలేసహకారిసంపన్నే కారణేసతి ప్రసిద్ధకారణసమూహేసతీతి యావత్కార్యస్యాజని రనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిః విశేషస్యఅనుత్పత్తి నిమిత్తస్యోక్తి రవగతిర్యత్రేతివ్యుత్పత్తేః॥ అనురాగేతి॥ అనురాగోరక్తిమారతిశ్చపురస్సరోఽగ్రవర్తీఅజ్ఞాకరశ్చ - పూర్వోదాహరణేనుక్తనిమిత్తాఇహ దైవగతివైచిత్ర్యస్యనిమిత్తస్యోపాదానాదుక్తనిమిత్తేతిభేదః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం విశేషోక్తిప్రకరణమ్॥ ... ... *

అసంభవాలంకారః - ౩౬.

కు॰ అసంభవోఽర్థనిష్పత్తే రసంభావ్యత్వవర్ణనం। కోవేదగోపశిశుకశ్శైలముత్పాటయేదితి॥ అయంవారామేకోనిలయఇతిరత్నాకరఇతిశ్రితోఽస్మాభిస్తృష్ణాతరలితమనోభిర్జలనిధిః। క ఏవంజానీతేనిజకరపుటీకోటరగతం క్షణాదేనంతామ్యత్తిమిమకరమాపాస్యతిమునిః॥ ... ... *

చం॥ అసంభవఇతి॥ కస్యచిత్పదార్థస్యనిష్పత్తేరసంభావనీయత్వవర్ణనమసంభవోనామాలంకారః॥ గోపశిశుకః గోపాలబాలకః - నిందాయాం స్వార్థేవాకప్రత్యయః- ఉత్పాటయేత్ ఉద్ధరేత్॥ అయమితి॥ వారాం జలానాంనిలయఃస్థానం- తృష్ణాపిపాసాఅర్థాభిలాషశ్చ- తరలితంచంచలీకృతం శ్రితఃఆశ్రితః మునిరగస్త్యః ఏనంసముద్రం క్షణాత్ ఆసమంతాత్పాస్యతి-ఇదంకోజానీతఇత్యన్వయః- కీదృశం నిజకరపుటీకరసంపుటమేవకోటరంబిలం తద్గతం తథాతామ్యంతోగ్లాయంతస్తిమయోమత్స్యామకరాశ్చయస్యైవంభూతమిత్యర్థః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామసంభవాలంకారప్రకరణమ్॥ ... ... *

ఆసంగత్యలంకారః - ౩౭.

కు. విరుద్ధంభిన్నదేశత్వంకార్యహేతోరసంగతిః। విషంజలధరైః పీతంమూర్ఛితాఃపథికాంగనాః॥ యయోఃకార్యహేత్వోర్భిన్నదేశత్వంవిరుద్ధంతయోస్తన్నిబధ్యమాన మసంగత్యలంకారః- యథాత్రవిషపానమూర్ఛయోః భిన్నదేశత్వం ॥ యథావా॥ అహోఖలభుజంగస్యవిచిత్రోయంవధక్రమః। అన్యస్యదశతిశ్రోత్రమన్యఃప్రాణైర్వియుజ్యతే ॥ ... *

చం॥ విరుద్ధమితి॥ అదృష్టమిత్యర్థః- భిన్నదేశత్వంభిన్నాధికరణత్వం విషంజలంహాలాహలంచసంగతస్యభావఃసాంగత్యంతదభావోఽసాంగత్యం.

కు. క్వచిదసంగతిసమాధాననిబంధనేనచారుతాతిశయః ॥ యథా ॥ అజస్రమారోహసిదూరదీర్ఘాం సంకల్పసోపానతతింతదీయాం । శ్వాసాన్సవర్షత్యధికంపునర్యద్ధ్యానాత్తవత్వన్మయతామవాప్య ॥ ... ... *

చం॥ అజస్రమితి॥ దమయంతీంప్రతిహంసోక్తిః - హేదమయంతిత్వంతదీయాం నలసంబంధినీం - దూరమత్యంతందీర్ఘాం సంకల్పోమనోరథస్తద్రూపసోపానపరంపరాం అజస్రంనిరంతరమారోహసి సపునర్నలః-అధికంశ్వాసాన్వర్షతి ముంచతీతి యత్తత్తవ ధ్యానాత్త్వన్మయతాంత్వత్స్వరూపతామవాప్యేత్యన్వయః - అత్ర చతుర్థపాదేనాసంగతిసమాధానం ॥ ... ... *

కు. విరుద్ధవిశేషణాద్యత్ర కార్యహేత్వోర్భిన్నదేశత్వంనవిరుద్ధంతత్రనాసంగతిః ॥ యథా ॥ భ్రూచాపవల్లీంసుముఖీయావన్నయతివక్రతాం । తావత్కటాక్షవిశిఖైర్భిద్యతేహృదయంమమ ॥ ... ... *

చం॥ భ్రూచాపేతి॥ భ్రూచాపవల్లీంభ్రూస్వరూపధనుర్లతాం -యావదితిపరిమాణార్థం - వక్రతాంనయతిఆకర్షతీతియావత్ - తావత్పరిమాణంహృదయంభిద్యతఇత్యర్థః - అత్ర హృదయభేదధనురాకర్షణయోఃకార్యకారణయోర్భిన్నదేశత్వమేవదృష్టమితినాసంగతిరలంకారః.

కు. అన్యత్ర కరణీయస్య తతో౽న్యత్ర కృతిశ్చ సా । అన్యత్కర్తుం ప్రవృత్తస్య తద్విరుద్ధకృతిస్తథా ॥ అపారిజాతాం వసుధాం చికీర్షన్ ద్యాం తథాకృథాః । గోత్రోద్ధారప్రవృత్తో౽పి గోత్రోద్భేదం పురా కరోః ॥ అత్ర కృష్ణం ప్రతి శక్రస్యోపాలంభ ఏవ చ నే భువి చికీర్షితతయా తత్ర కరణీయమపారిజాతత్వం దివి కృతమిత్యేకా౽సంగతిః- పురా గోత్రాయా ఉద్ధారే ప్రవృత్తేన వరాహరూపిణా తద్విరుద్ధం గోత్రాణాం దళనం ఖురకుట్టనైః కృతమితి ద్వివిధా౽పి శ్లేషోత్థాపితా ॥ ... ... *

చం ॥ అన్యత్రేతి ॥ అన్యత్ర కర్తవ్యస్య వస్తునస్తతో౽న్యస్మిన్నధికరణే యా కృతిః కరణం తదప్యసంగతిరిత్యనుషజ్యతే- తథా అన్యత్కార్యం కర్తుం ప్రవృత్తస్య తద్విరుద్ధా కార్యకరణం తృతీయా అసంగతిః- అపగత పారిజాతం యస్యాస్తాం ద్యాం స్వర్గం- తథా పారిజాతతరురహితాం అకృథాః కృతవాన్- ఏవం గోత్రాయాః పృథివ్యా ఉద్ధారాయ పురా వరాహావతారే ప్రవృత్తో౽పి త్వం గోత్రాణాం పర్వతానాముద్భేదం దళనమకరోః కృతవానిత్యర్థః- శ్లేషోత్థాపితా శ్లేషమూలకాభేదాధ్యవసాయోత్థాపితా ॥ *

కు. యథా వా - త్వత్ఖడ్గఖండితసపత్నవిలాసినీనాం భూషాభవంత్యభినవా భువనైకవీర । నేత్రేషు కంకణమథోరుషు పత్రవల్లీ చోళేంద్రసింహ తిలకం కరపల్లవేషు ॥ మోహం జగత్త్రయభువామపనేతుమేతదాదాయ రూపమఖిలేశ్వర దేహభాజాం । నిస్సీమకాంతిరసనీరధినాముననైవ మోహం ప్రవర్ధయసి ముగ్ధవిలాసినీనాం ॥ అత్రాద్యోదాహరణే కంకణాదీనామన్యత్ర కర్తవ్యత్వం ప్రసిద్ధమితి నోపన్యస్తం । భవతి నా భావనారూపాన్యత్ర కృతిరాక్షిప్యత ఇతి లక్షణానుగతిః ॥ ... *

చం ॥ యథా వేతి ॥ హే భువనైకవీర చోళదేశాధిప సింహసదృశ తవ ఖడ్గేన ఖండితా యే సపత్నాః శత్రవః తద్విలాసినీనామభినవా అదృష్టపూర్వా భూషాభూషణాని భవంతి- యథా నేత్రేషు కంకణం జలకణమేవ కంకణం వలయం భవతీత్యనుషంగః - అథేతి సముచ్చయే- ఊరుషు చ పత్రయుక్తావల్లీ

సైవపత్రికారచనా కరపల్లవేషు తిలయుక్తం కంజలమేవ లలాటభూషణమితి॥ మోహమితి॥ హే అఖిలేశ్వర జగత్త్రయవర్తినాం దేహధారిణాం మోహమపనేతుం - ఏతద్రూపం కృష్ణశరీరమాదాయ మర్యాదాతిక్రాంతకాంతిరూపరససముద్రేణామునైవ రూపేణ సుందరస్త్రీణాం మోహం ప్రవర్ధయసీత్యన్వయః ॥ అత్రేతి॥ అనయోర్మధ్య ఇత్యర్థః - అథోదాహరణే ఇతి లక్షణానుగతిరిత్యన్వయః - భవతినా భవత్యర్థేన భవనే నేతి యావత్ - భావనారూపా భవనప్రయోజక వ్యాపారరూపా - యత్తు అన్యత్ర కరణీయస్యేత్యాద్యసంగతిప్రకారద్వయాంతరకథనమయుక్తం - అపారిజాతా మిత్యుదాహరణే పారిజాతరాహిత్యచికీర్షారూపకారణస్య కార్యేణ పారిజాతరాహిత్యేన వైయ్యధికరణ్యోపనిబంధనేన ప్రాథమికాసంగతితో వైలక్షణ్యానుపపత్తేః - ఆలంబనాఖ్యవిషయతా సంబంధనచికీర్షాయాః సామానాధికరణ్యేన కార్యమాత్రం ప్రతి హేతుత్వాత్ ఏవం నేత్రేషు కంకణ మిత్యాదౌ కంకణత్వనేత్రాలంకారత్వయోర్విరుద్ధయోస్సామానాధికరణ్యవర్ణనాద్విరోధాభాసత్వముచితం - ఏవం గోత్రోద్ధారప్రవృత్తోపీత్యుదాహరణే విరుద్ధకార్యసంపత్తిర్దృష్టా కాచిద్విభావనేత్యుక్త విభావనాప్రకారేణైవ గతార్థత్వాదసంగతిభేదాంతరకల్పనానుచితా- మోహమిత్యాదావపి మోహనివర్తకత్వమోహజనకత్వయోర్విరుద్ధయోరేకత్ర వర్ణనాద్విరోధాభాస ఏవేతి కైశ్చిదుక్తం- తదసంగతం- ఉక్తసంబంధేనచికీర్షాయా హేతుత్వాసిద్ధేః- న హి యదధికరణే కార్యచికీర్షా తదధికరణమంతర్భావ్యోక్త సంబంధేన చికీర్షాయాః కార్యహేతుత్వం తాంత్రిక సమ్మతం యుక్తం వా అన్యత్ర చికీర్షితస్యాపి ప్రమాదాదినాన్యత్ర కరణేన వ్యభిచారాత్ - అత ఏవైవంవిధవైయధికరణ్యస్యావిరుద్ధత్వాదపి న ప్రాథమికాసంగత్యంతర్భావసంభవః - వస్తుతస్తు విషంజలధరైః పీతం మూర్ఛితాః పథికాంగనా ఇత్యత్రైవ నాత్ర కార్యకారణవైయధికరణ్యప్రయుక్తో విచ్ఛిత్తివిశేషోపి త్వన్యత్ర కర్తవ్యస్యాన్యత్ర కరణప్రయుక్త ఏవేతి సహృదయమేవ ప్రష్టవ్యం - ఏవం నేత్రేషు కంకణమిత్యత్ర సత్యపి విరోధాభాసేఽన్యత్ర చమత్కారిత్వేన

క్లుప్తాలంకారభావాఽన్యత్ర కరణరూపాఽసంగతిరపి ప్రతీయమానా న శక్యా నిరాకర్తుం - ఏవం గోత్రోద్ధారప్రవృత్తోఽపీత్యుదాహరణే గోత్రోద్ధారవిషయకప్రవృత్తేర్గోత్రోచ్ఛేదరూపకార్యవిరుద్ధత్వాద్విరుద్ధాకార్యసంపత్తిరపి విభావనేత్యపి న యుక్తం - గోత్రోద్ధారప్రవృత్తేర్గోత్రోచ్ఛేదనివర్తకత్వాభావేన తద్విరుద్ధత్వాభావాత్ - కథంచిత్తదభ్యుపగమేఽపి అన్యత్కార్యం కర్తుం ప్రవృత్తేన తద్విరుద్ధకార్యాంతరకరణరూపాఽసంగతిరపి మోహజగత్త్రయభువామిత్యాదౌ చమత్కారిత్వేన లబ్ధాత్మికా న నివారయితుం శక్యతే - న చాత్రాపి మోహనివర్తకాన్మోహోత్పత్తేస్సైవ విభావనేతి వాచ్యం - మోహనివర్తకస్యాసిద్ధవదప్రతీతేః - అత ఏవ న విరోధాభాసోఽపి విశేషోక్తికథనం త్వత్రాసంగతమేవ న హి గోత్రోద్ధారవిషయకప్రవృత్తిరూపకారణసత్త్వేఽపి గోత్రోద్ధారరూపస్య కార్యస్యానుత్పత్తిరిహ ప్రతిపాద్యతే - కింతు విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరేవేతి విభావనీయం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామసంగతిప్రకరణమ్ ॥ ... *

విషమాలంకారః - ౩౮.

కు. విషమం వర్ణ్యతే యత్ర ఘటనాఽననురూపయోః। క్వేయం శిరీషమృద్వంగీ క్వ తాదృఙ్మదనజ్వరః ॥ అత్రాతిమృదుత్వేనాతిదుస్సహత్వేన చాననురూపయోరంగనామదనజ్వరయోర్ఘటనా ॥ ... ... *

చం ॥ విషమమితి॥ పరస్పరమానురూప్యరహితయోః పదార్థయోర్యత్ర ఘటనా సంబంధో వర్ణ్యతే తత్ర విషమం నామాలంకారః - సంబంధశ్చ సంయోగాదిః ఉత్పాద్యోత్పాదకభావశ్చేతి సర్వప్రకారసాధారణమేతల్లక్షణం బోధ్యం ॥ ... ... *

కు. యథా వా॥ అభిలషసి యదిందో వక్త్రలక్ష్మీం మృగాక్ష్యాః పునరపి సకృదబ్ధౌ మజ్జనం క్షాళయాంకం। సువిమలమథ బింబం పారిజాతప్రసూనైస్సురభయ వద నో చెత్త్వం క్వ తస్యా ముఖం క్వ ॥ పూర్వత్ర వస్తుసతీ ఘటనా - అత్ర చ చంద్రవదనలక్ష్మ్యోః కల్పితా ఘటనేతి భేదః॥ ... ... *

చం ॥ అభిలషసీతి॥ అంకం కళంకం - సంత్యాజ్య ప్రత్యాజ్య-అథ ప్రత్యాజనానంతరం నోచే త్తస్యాముఖం క్వత్వం క్వ ఇతి వ దేత్యన్వయః - వస్తుసతీవస్తుగత్యా విద్యమానా - చంద్రేతి ॥ చంద్రశ్చ వదనలక్ష్మీశ్చ తయోరిత్యర్థః ॥ ... ... *

కు. విరూపకార్యస్యోత్పత్తిరపరం విషమం మతం । కీర్తిం ప్రసూతే ధవళాం శ్యామా తవ కృపాణికా ॥ అత్ర కారణగుణప్రక్రమేణ విరుద్ధాచ్ఛ్యామా ద్ధవళోత్పత్తిః కార్యకారణయోర్నివర్త్యనివర్తకత్వే పంచమీ విభావనా విలక్షణ గుణ శాలిత్వే త్వయం విషమ ఇతి భేదః ॥ ... ... *

చం॥ విరూపకార్యస్యేతి॥ కారణవిలక్షణస్వరూపస్యేత్యర్థః - కృపాణికాఖడ్గ ప్రక్రమేణేతి - ప్రక్రమః పరిపాటీస్వసజాతీయ కార్యగుణోత్పాదకత్వరూపా విరుద్ధా కార్యసంపత్తిరితి- పంచమవిభావనా ప్రకారేణా భేదమాశంక్యాహ కార్యేతి॥ అయం విషమః- ఉక్తవిషమాలంకార ప్రభేదః ॥

కు. అనిష్టస్యాప్యవాప్తిశ్చ తదిష్టార్థసముద్యమాత్ । భక్ష్యాశయాహిమంజూషాం దష్ట్వాఖుస్తేన భక్షితః ॥ ఇష్టార్థముద్దిశ్య కించిత్కార్యమారబ్ధవతో న కేవలమిష్టస్యానవాప్తిః - కింతు తతోఽనిష్టస్యాపి ప్రతిలంభశ్చే త్తదపి విషమం- యథా భక్ష్యప్రేప్సయా సర్పపెటికాం దష్ట్వా ప్రవిష్టస్య మూషకస్య న కేవలం భక్ష్యాలాభః- కింతు స్వరూపహానిరపీతి ॥ ... *

చం ॥ తృతీయప్రకారమాహ॥ అనిష్టస్యాపీతి ॥ అపిర్భిన్న క్రమః- ఇష్టార్థసముద్యమాత్ అనిష్టస్యావాప్తిరపిచ తద్విషమమిత్యర్థః- అపినా ఇష్టానవాప్తిస్సంగృహ్యతే- చకారః పూర్వోక్తవిషమసముచ్చయార్థః- భక్ష్యేతి ॥ అహిమంజూషాం సర్పపెటికాం దష్ట్వా భక్ష్యస్యాశయా ప్రవిష్ట ఆఖుర్మూషకస్తేనాహినా భక్షిత ఇత్యన్వయః- యత్తు ప్రవిష్ట ఇత్యస్యాగమ్యమానత్వాన్న్యూనపదత్వమితి కేనచిదుక్తం తదభినివేశ దుష్టస్వహృదయానుభవ వికత్థనమిత్యుపేక్షణీయం - అనిష్టస్యాపి ప్రతిలంభ ఇత్యత్రాప్యపిర్భిన్న క్రమో బోధ్యః ॥ ... ... *

కు॰ యథా వా॥ గోపాలఇతి కృష్ణ త్వం ప్రచురక్షీరవాంఛయా। శ్రి
తో మాతృస్తనక్షీరమప్యలభ్యం త్వయా కృతం ॥ ఇదమర్థావా
ప్తిరూపేష్టార్థసముద్యమాదిష్టానవాప్త్యావనిష్టప్రతిలంభేచో
దాహరణం ॥ ... ... *

చం॥ గోపాలఇతి॥ హే కృష్ణ త్వం గోపాలఇతి హేతో ర్బహుదుగ్ధవాంఛయా శ్రితః ఆశ్రితః-త్వయా తు మాతృస్తనదుగ్ధమప్యలభ్యం కృతం ముక్తిదానే నేతి భావః-పూర్వత్రేష్టానవాప్తిరర్థగమ్యా-ఇహ త్వపి శబ్దగమ్యేతి విశేషః-ఇదమితి ఉదాహరణమితి చ జాతావేకవచనం॥ ... *

కు॰ అనర్థపరిహారార్థరూపేష్టార్థసముద్యమాత్తదుభయం యథా॥
దివి శ్రితవతశ్చంద్రం సైంహికేయభయాద్భువి। శశస్య పశ్యే
తన్వంగి సాశ్రయస్య తతో భయం॥ అత్ర న కేవలం శశస్యస్వా
నర్థపరిహారానవాప్తిః - కింతు సాశ్రయస్యాప్యనర్థావా
ప్తిరితి దర్శితం ॥ ... ... *

చం॥ దివీతి॥ భువి సైంహికేయస్య సింహీపుత్రస్య సింహస్య భయాత్ దివి ఆకాశే చంద్రమాశ్రితవతః శశస్య సాశ్రయస్యాశ్రయసహితస్య తతః సైంహికేయాద్రాహోర్భయమేతత్ హే తన్వంగి పశ్యేత్యన్వయః॥

కు॰ పరానిష్టప్రాపణరూపేష్టార్థసముద్యమాత్తదుభయం య
థా॥ దిధక్షన్మారుతేర్వాలం తమాదీప్య దశాననః। ఆత్మీయ
స్య పురస్యైవ సద్యోదహనసాహసాత్ ॥ పురస్యైవేత్యేవ
కారేణ పరానిష్టప్రాపణాభావో దర్శితః - అనిష్టస్యాప్యవా
ప్తిశ్చేతి శ్లోకేఽనిష్టావాప్తేరపి శబ్దసంగృహీతాయా ఇష్టానవా
ప్తేశ్చ ప్రత్యేకమపి విషమపదేనాన్వయః - తతశ్చ కేవలానిష్ట
ప్రతిలంభః - కేవలేష్టానవాప్తిశ్చేత్యన్యదపి విషమద్వయం
లక్షితం భవతి ॥ ... ... *

చం॥ పరేతి॥ పరస్యానిష్టావాప్తిరూపో య ఇష్టార్థ ఇత్యర్థః - తదుభయం ఇష్టానవాప్త్యనిష్టావాప్తిద్వయం॥ దిధక్షన్నితి॥ దశాననో రావణః - మారుతేర్హనుమతో వాలం పుచ్ఛం దగ్ధుమిచ్ఛన్తం వాలమాదీప్య దీపయిత

స్మిత్యర్థః- ప్రత్యేకమసీతి॥ అపినా ఇష్టానవాప్తిసముచ్చితాయా అనిష్టా
వాప్తేర్విషమపదేనాన్వయస్సముచ్చీయతే - విషమపదేన విషమపరామ
ర్శకేన తత్పదేన తథా చ తాత్పర్యబలాద్వాక్యమావర్తనీయమితి భావః-
యత్త్వనిష్టస్యైవ తదుత్తరాపిశబ్దసముచ్చితాయా ఇష్టానవాప్తేరప్యా
ప్తేరితి నైవాన్వయో నచ తత్పదపరామృష్టేన పదేన అప్యుక్తేరితి -
తత్ప్రాగేవాపిశబ్దాన్వయవ్యాఖ్యానేన నిరస్తం వేదితవ్యం॥ ... *

౫. తత్ర కేవలానిష్టప్రాప్తిర్యథా ॥ పద్మాతపత్రరసికే సరసీ
రుహస్య కిం బీజమర్పయితుమిచ్ఛసి వాపికాయాం। కాలః కలి
ర్జగదిదం న కృతజ్ఞమజ్ఞే స్థిత్వా హరిష్యతి తవైవ ముఖస్య ల
క్ష్మీం॥ అత్ర పద్మాతపత్రస్య హస్తబీజావాపం కృతవత్యా
స్తల్లాభో నైవ - కింతు ముఖశోభాహరణరూపోత్కటానిష్ట
ప్రతిలంభః ॥ ... ... *

చం ॥ పద్మేతి॥ దయితాం ప్రతి నాయకోక్తిః - పద్మస్యాతపత్రం ఛత్రం
తత్ర రసికే హే తన్వి - వాపికాయాం సరసీరుహస్య పద్మస్య కందమర్పయి
తుం కిమితీచ్ఛసి- యతః హే అజ్ఞే కలియుగరూపః కాలః- ఇదం జగత్ కృతజ్ఞం
చ న భవతి - తతః కింతత్రాహ- ఇదం సరసీరుహం స్థిత్వా- తవైవ ముఖస్య
లక్ష్మీం హరిష్యతి నత్వన్యస్యేత్యర్థః ॥ ... ... *

౬. కేవలేష్టానవాప్తిర్యథా ॥ ఖిన్నోఽసి ముంచ శైలం బిభృమో వ
యమితి వదత్సు శిథిలభుజః। భరభుగ్నవితతబాహుషు గోపేషు
హసన్ హరిర్జయతి ॥ అత్ర యద్యపి శైలస్య పతనరూపా
నిష్టావాప్తిరపి ప్రసక్తా- తథాపి భగవత్కరాంబుజసంస్పృష్ట
మహిమ్నా సా న జాతేతి శైలధారణరూపేష్టానవాప్తిమాత్రం

చం ॥ ఖిన్నోఽసీతి॥ బిభృమో ధారయామః - వదత్సు గోపేషు - శిథిలాభు
జౌ యస్య సః భరేణ శైలభారేణ భుగ్నా వక్రాః వితతా విస్తీర్ణా బాహ
వో యేషాం తథా భూతేషు సత్సు హసన్॥ అత్రేతి॥ న చ భరభుగ్నేత్యనేన
బాహుగతాస్థిసంధిభంగరూపానిష్టప్రాప్తేః సాక్షాదుపాత్తత్వాత్స
స్యాంగమాణీభావగర్భాస్యహారరూపాయాశ్చ స్ఫుటం గమ్యమాన

త్వాతదర్థమిష్టాప్రాప్తిమాత్రమిత్యుచ్యత ఇతి వాచ్యం - అష్టసంధిభంగ
స్యాశబ్దార్థత్వాత్ భగవద్వ్యాజస్తుత్యుపయుక్తశ్లాఘార్థత్వేన వక్త్రా
పాత్రస్య శబ్దోపాత్తస్య చ శ్లేషవిశేషానాధాయకత్వే నానిష్టవ్యపదేశా
నర్హత్వాత్ - మృగ్యమాణానాంగోపానాం పశిష్టప్రాప్తేః హాస్యానుప
పత్తేశ్చ - అతఏవ వసనస్యాంగమాచ్ఛాదనాభావో సిద్ధ్యతి - గర్వప్రసక్తౌ లజ్జా
వాచ్యనలకాపహారోపి - యతస్త్వరకాలస్తైలధారణః సత్కృత్య సనిదర్శన
యాగోపానాం ప్రవృత్తిరిహోపవర్ణ్యత ఇతి నిరవద్యం॥ ... *

క. యథావా॥ లోకైకకళంకమపహరియించె యటం మృగాంకోజాలో
సుఖించిపద్మస్తిలకమ్మునేసి । తత్రాపి కల్పయసిత్వకళంక
రేఖాం నాశ్రయస్సమాశ్రితజనంపై కళంకము నుంచె ॥ అత్రానిష్ట
పరిహారదూపేష్టానవాప్తిః॥ ... ... *

చం॥ లోకఇతి॥ హేరఘనందన - లోకప్రసిద్ధకళంకమపహర్తుం నివారయి
తుం మృగాంకస్తవ ముఖం జాతః - తత్రాపి పునస్తిలకవ్యాజేన కళంక రే
ఖాం త్వం కల్పయసి కరోషి - హేయస్మాన్నాశ్రయః సమాశ్రితజనాంస్త్వాశ్రి
తజనం కళంకినం కుర్వంతీత్యన్వయః॥ ... ... *

క॥ యథావా॥ శాపోప్యప్రతతప్రయామునకర్మస్థోత్తేజానప్ర
జ్వాలాభగవత్పాదయుపాలిలోయచం। కృష్ణాగ్నిదహనమ్మశిఖలు
క్షితిమింధనేద్ధోద్భిజప్రరోహజనసంపదహానికరోచె॥ అత్రాపరా
నిష్టప్రాపణదూపేష్టానవాప్తిః - స్వతోనష్టస్యాపి మునిశాప
స్య మహాపురుషార్థ పుత్రలాభావస్త్వంభావగర్భస్వయాదశ
రథేనేష్టత్వేన సమర్థితత్వాత్॥ ... ... *

చం॥ శాపోపీతి॥ మృగయాయాం ప్రమాదతో హతపుత్రేణ తాపసేనత్వ
మపిపుత్రశోకాన్మరిష్యసీతి శాపే దత్తే తం ప్రతి దశరథస్యేయముక్తిః - (
గృష్టపుత్రముఖపంకజలోభేనాయి భగవతాత్వయా పాలితః అయం శా
పోపి సానుగ్రహోపాభవతి ఖలు నిశ్చితం ఇంధనైరిద్ధో దీప్తో దహనః కృషి
క్షేత్రాద్భవిం ... బీజానాముత్పాదనశక్తిం ... ... [illegible]

రస్య దశరథస్యానిష్టప్రాపణరూపం యదిష్టం తస్యానవాప్తిరర్థాత్తాపస స్యేత్యర్థః- కుతస్తత్రాహ- స్వత ఇతి॥ ... ... *

కు. యత్రైకేన విత్తేష్టసిద్ధ్యర్థం నియుక్తేనాన్యేన నియోక్తురిష్టముపేక్ష్య స్వస్యైవేష్టం సాధ్యతే తత్రాపీష్టానవాప్తిరూపమేవ విషమం॥ యథా॥ యం ప్రతి ప్రేషితా దూతీ తస్మిన్నేవ లయం గతా। సఖ్యాః పశ్యత మౌఢ్యం మే విపాకం వా విధేరముం॥ తస్మిన్నేవ లయం గతేతి నాయకే గూఢత్వాత్ స్వాచ్ఛంద్యం దర్శితం॥ యథా వా ॥ నపుంసకమితి జ్ఞాత్వా తాం ప్రతి ప్రేషితం మనః। తత్తు తత్రైవ రమతే హతాః పాణినినా వయం॥ ఏతాని సర్వాణ్యేవేష్టానవాప్తేరుదాహరణాని॥ ... *

చం॥ నియోక్తుః ప్రేషయితుః॥ యం ప్రతీతి॥ మౌఢ్యం మూఢత్వం ఏవంవిధాయామాప్తత్వబుద్ధిః విధేర్దైవస్య విపాకం పరిపాకం ఫలమితి యావత్॥

కు. కదాచిదిష్టావాప్తిపూర్వికా తదనవాప్తిర్యథా ॥ షాదీయే వరదరాజస్తవే॥ భానుర్నిశాసు భవదంఘ్రిమయూఖశోభాలోభాత్ప్రతాప్య కిరణోత్కరమాప్రభాతం। తతోఽద్ధృతే హుతవహాత్క్షణలుప్తరాగే తాపం భజత్యనుదినం సహి మందతాపః॥

చం ॥ భానురితి॥ హే హరే భానుస్సూర్యః భవచ్చరణకిరణశోభాయా లోభాత్ స్వీయకిరణసమూహం నిశాసు ప్రభాతపర్యంతం ప్రతాప్య రాత్రౌ సూర్యకిరణానామగ్నౌ ప్రవేశాత్తాపయిత్వా తతస్తస్మిన్ కిరణోత్కరే హుతవహాదగ్నేస్సకాశాదుద్ధృతే సతి రక్తతాదర్శనాత్ మందసంతాపస్పర్శక్షణమాత్రేణ లుప్తరాగే నష్టలౌహిత్యే సత్యనుదినం తాపం భజతీత్యన్వయః॥ ... ... *

కు. యథా వా ॥ త్వద్వక్త్రసామ్యమయమంబుజకోశముద్రాభంగాత్తతత్సుషమమిత్రకరోపక్ల్ప్త్యా। లబ్ధ్వాపి పర్వణి విధుః క్రమహీయమానశ్శంసత్యనీత్యుపచితాం శ్రియమాశునాశాం॥ ... ... *

చం ॥ త్వద్వక్త్రేతి॥ హే హరే అయం విధుః పర్వణి పూర్ణిమాయాం అం

బుజస్యకోశః కుట్మలస్సపి వాంబుజ రూపభాండారగృహం తస్యముద్రా
ముకులీభావో ముద్రణంచ తస్యభంగేనాత్తాగృహీతా తత్సుషమాతచ్ఛో
భాయైస్తాదృశాయేమిత్రకరాస్సూర్యకిరణాః సుహృత్త్వాయన్స తేషా
ముపక్లృప్తాయలాభేనతద్వ్యక్తిస్య కాంతింలబ్ధ్వాపి ప్రసోణహీయమానః
క్షీయమాణస్య అనిత్యా ఉపచితాం ప్రవృద్ధాం శ్రియంఆప నాశోయ
స్యాస్తాంశంషతికథయతిత్యన్వయః॥ ... ... *

కు. అత్రాద్యశ్లోకే సూర్యకిరణానాం రాత్రివహ్నిప్రవేశనమాగ
మసిద్ధం-సూర్యస్యనిజకిరణేషు భగవచ్చరణకిరణస్య శారుణి
మాప్రేప్సయా తత్కృతం తేషామగ్నౌ ప్రతాపనం పరికల్ప్య
తేషాముదయకాలదృశ్యమరుణిమానంచ ప్రాప్తాధృతనాగ్నా
నామివాగ్నిసంతాపనప్రయుక్తారుణిమానువృత్తిం పరికల్ప్య
సూర్యస్యమహతాపి ప్రయత్నేన తాత్కాలికేష్టావాప్తిరేవ
జాయతేన సార్వకాలికేష్టావాప్తిరితిదర్శితం - ద్వితీయశ్లోకే
చంద్రస్య భగవన్ముఖలక్ష్మీంలిప్సమానస్య సుహృత్త్వేనమిత్రశ
బ్దశ్లేషవశాత్సూర్యంపరికల్ప్య తత్కిరణస్య కమలముకుళవికా
సనం చంద్రానుప్రవేశనంచ సుహృత్త్వేనభగవన్ముఖల
క్ష్మీనిధానకోశగృహముద్రామోచనపూర్వకం తతోగృహీ
తభగవన్ముఖలక్ష్మీకస్యతయా భగవన్ముఖలక్ష్మ్యా చంద్రప్ర
సాధనార్థంచంద్రస్పర్శరూపంచపరికల్ప్య తావతాపిప్ర
యత్నేనపౌర్ణమాస్యామేవ భగవన్ముఖసాదృశ్యరూపేష్టావా
ప్తిర్జాయతేనసార్వకాలికేతిదర్శితం॥ ... *

చం॥ అత్రేతి॥ ఆగమసిద్ధం-తస్మాద్దివాగ్నిరాదిత్యం ప్రవిశతి రాత్రావా
దిత్యస్తమితిశ్రుతిసిద్ధంప్రవేశనం - తత్కృతం సూర్యకృతం తేషాం కిర
ణానామగ్నౌ ప్రతాపనరూపంపరికల్ప్య ఉత్ప్రేక్ష్య - ఏవం తేషాంకిరణా
నామరుణిమానంఆరక్తత్వంచ అరుణిమానువృత్తిరూపం పరికల్ప్య ఇతిద
ర్శితమిత్యన్వయః-ఏవమగ్రేపిసుహృత్త్వేనసూర్యంపరికల్ప్య-తత్కిరణ
స్యచంద్రానుప్రవేశంచ శాస్త్రసిద్ధం సుహృత్త్వేనేత్యథోక్తపి శేవణావి

శిష్టస్య చంద్రస్పర్శరూపం చ పరికల్ప్య ఇతి దర్శితమిత్యన్వయః॥ ... *

కు. క్వచిదిష్టానవాప్తావపి తదవాప్తిభ్రమనిబంధనవిచ్ఛిత్తివిశేషః॥ యథా వా॥ బల్లాలక్షోణిపాల త్వదహితనగరే సంచరంతీ కిరాతీ రత్నాన్యాదాయ కీర్ణాన్యురుతరఖదిరాంగారశంకాకులాంగీ। క్షిప్త్వా శ్రీఖండఖండం తదుపరి ముకులీభూతనేత్రా ధమంతీ శ్వాసామోదప్రసక్తైర్మధుకరపటలైర్ధూమశంకాం కరోతి॥ అత్ర ప్రభూతాగ్నిసంపాదనోద్యోగాత్తత్సంపాదనాలాభేఽపి తల్లాభభ్రమో ధూమభ్రమోపన్యాసముఖేన దర్శితః॥ ... ... *

చం॥ బల్లాలేతి॥ హే విశ్వనాయక భూపాల - త్వచ్ఛత్రునగరే సంచరంతీ భిల్లీ ప్రకీర్ణాని రత్నాన్యాదాయ ఉరుతరా మహతీ యా ఖదిరాంగారస్య శంకా భ్రాంతిస్తయా వ్యాకులాంగీ తదుపరి శ్రీఖండకాష్ఠశకలం క్షిప్త్వా ముకులీభూతనేత్రా ఫూత్కారం కుర్వతీ సతీ శ్వాసపరిమళేన ప్రసక్తైరాగతైర్భ్రమరసమూహైర్ధూమశంకాం కరోతీత్యన్వయః॥ ప్రభూతేతి- బహులేత్యర్థః- విశేషశ్చ స్వేష్టానాప్త్యుద్యోగ్యత్వాపకభావరూపసంబంధగర్భేషు ప్రభేదేషు కార్యకారణయోః క్వచిద్విలక్షణగుణశాలిత్వేనానురూప్యాభావాత్ క్వచిచ్చేష్టోపాదకత్వేనాభిమతస్య కారణస్యేష్టానవాప్త్యనిష్టావాప్తిరూపకార్యేణానురూప్యాభావాత్ సామాన్యలక్షణసమన్వయో బోధ్యః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం విషమాలంకారప్రకరణమ్॥ ... ... *

సమాలంకారః - ౫౯.

కు. సమం స్యాద్వర్ణనం యత్ర ద్వయోరప్యనురూపయోః। స్వానురూపం కృతం సద్మ హారేణ కుచమండలం॥ ప్రథమవిషమప్రతిద్వంద్వ్యేతత్సమం॥ యథా వా॥ కౌముదీవ తుహినాంశుమండలం జాహ్నవీవ శశిఖండమండనం। [illegible]రనురూపమాశ్రితా త్వాం విఖ్యాతనరసింహభూపతే॥ ... *

చం॥ సమమితి॥ అనురూపయోరిత్యనంతరం సంబంధస్యేతి శేషః- పరస్ప

రూపానురూపయోః సంబంధస్య వర్ణనం సమాలంకారః - సద్స్థా
నం- శశిబింబమండనం చంద్రశేఖరోత్తమాంగం॥ ... *

ఉ. యథా వా। చిత్రం చిత్రం బత బత మహచ్చిత్రమేతద్విచిత్రం
జాతో దైవాదుచితరచనాసంవిధాతా విధాతా। యన్నింబా
నాం పరిణతఫలస్ఫీతిరాస్వాదనీయా యచ్చైతస్యాః కబళనక
లాకోవిదః కాకలోకః॥ ప్రాప్యం తు తదుచితసామాన్యాధికరణ్యం
నిందాపర్యవసాయీ శ్లేషః ... ... *

చం॥ చిత్రమితి॥ అత్ర విధిర్బత దైవాదూర్ధ్వశ్చ యస్మాన్నింబానాం ద్యోత
నాయ-పరిణతం పక్వం-స్ఫీతిః సమృద్ధిః-ఏతస్యాః ఫలసమృద్ధేః కబళనకలా
యాం ఖాదనచాతుర్యే కోవిదః పండితః॥ ... ... *

కం. సారూప్యమపి కార్యస్య కారణేన సమం విదుః। నీచప్రవణతా ల
క్ష్మి జలజాయాస్తవోచితా॥ ఇదం చాద్యవిషమప్రతిద్వం
ద్వి సమం॥ ... ... *

చం॥ సారూప్యమపీతి॥ కార్యస్య కారణేన సారూప్యమపి సమాలంకారః-
నీచేతి॥ నీచప్రవణతా నీచాసక్తతా జలజాయాః సముద్రరూపజలాజ్జాతా
యాః- ఉచితేతి జలస్య రూపప్రకృత్యాదితి భావః॥ ... *

కం. యథా వా॥ దవదహనాదుత్పన్నో ధూమో ఘనతామవాప్య
వర్షైస్తం। యచ్ఛమయతి తద్యుక్తం సోఽపి చ దవమేవ నిర్దహతి॥

చం॥ దవేతి॥ ఘనతాం మేఘరూపతాం వర్షైర్జలవర్షణైః శమయతి
నాశయతి- హి యస్మాత్ సోఽపి దవదహనోఽపి దవమేవ స్వోత్పాదకం వనం నిర్ద
హతి- తథా చ కారణస్య స్వోత్పాదకనాశకత్వాత్ కార్యస్యాపి ధూమస్య
తథాత్వముచితమిత్యర్థః॥ ... ... *

ఉ. యథా వా॥ ఆపాదాలాహలహుతభుజా దత్తహస్తావలంబో
బాష్పైః శంభోర్నిటలమహసా బద్ధమైత్రీనిరూఢః। ప్రౌఢో రా
హోరపిముఖవిపేషణాంతరంగీకృతో యస్సోయం చంద్రస్త
పతి కిరణైర్మార్గణానీతి ప్రాప్తమేతత్॥ పూర్వత్ర కారణస్య

ఖానానురూప్యం కార్యస్యాత్ర గంధుక తదీయ దుష్టసంస
ర్గానురూప్యమితి భేదః॥ ... ... *

చం॥ ఆదావితి॥ విరహిణ్యా ఇయముక్తిః- సోయంచంద్రః మాం కిరణైస్త
పతీత్యేతత్ప్రాప్తం న్యాయప్రాప్తమిత్యర్థః- సకః-య ఆదౌ హాలాహాల
రూపేణహుతభుజాగ్నినా దగ్ధో హస్తావలంబో యస్యసః నిటలంలలాటం
తత్సంబంధిమహసా నేత్రాగ్నినాబద్ధయా సంబద్ధయా మైత్ర్యా నిరూఢః
ప్రసిద్ధః ప్రౌఢోయువా రాహోర్ముఖసంబంధిభి ర్ద్విష్టైరంతరంగీకృ
తః గ్రహణకాలే సంపర్కాతిశయాదంతరంగతాం ప్రాపిత ఇత్యర్థః- అ
త్ర కార్యస్య తాపస్య కారణేనాత చంద్రగత దుష్టసంసర్గానురూపత్వం॥

కు॥ వినానిష్టంచ తత్సిద్ధిర్యదర్థం కర్తుముద్యమః। యుక్తో వారణ
లాభోయం స్యాన్న తే వారణార్థినః॥ ఇదం సమమనిష్టస్యాప్యస్య
వాప్తిశ్చే త్యపి సంగృహీతస్య త్రివిధస్యాపి విషమస్య ప్రతి
ద్వంద్వి- ఇష్టావాప్తిరనిష్టస్య ప్రసంగాచ్చ - అత్ర గజార్థి
తయా రాజానముపసర్పంతం తద్దౌవారికైర్వ్యాహన్యమానం ప్ర
తి నర్మవచనముదాహరణం - నచాత్ర వారణస్యానిష్టమాపన్న
మిత్యుదాహరణత్వం శంకనీయం రాజద్వారి క్షణనివారణం
సంభావితమితి తదంగీకృత్య ప్రవృత్తస్య విషమాలంకారోదా
హరణేష్వివాతర్కితోపస్థితానిష్టావాప్త్యభావాత్॥ ... *

చం॥ భేదాంతరమాహ వినేతి॥ అనిష్టం వినాయదర్థం కర్తుముద్యతస్తత్సి
ద్ధిరపి సమమిత్యనువృత్త్యా యోజ్యం - యదర్థమిలిపాతే యశ్చ సావర్థ
శ్చేత్యర్థః॥ యుక్త ఇతి॥ వారణం నివారణం వారణో గజశ్చ - యుక్తోన
స్యాదపితు స్యాదేవేత్యర్థః- శోభత ఇతి క్వచిత్పాఠస్సాధురేవ - అపిసం
గృహీతస్య అపిశబ్దసంగృహీతస్య-నర్మవచనం పరిహాసవచనం- అత్రేష్టా
వాప్తిః శ్లేషకల్పితాబోధ్యా॥ ... ... *

కు. కించయత్రాతర్కితోపస్థితానిష్టసత్త్వే శ్లేషమహిమ్నేష్టా
ర్థత్వప్రతిపత్తిః తత్రాపి సమాలంకారో ప్రతిహత ఏవ॥ య
థా॥ ఉచ్చైర్గజైరటనమర్థయమాన ఏవ త్వామాశ్రయ

స్నిహ విరామషితోస్మి రాజన్ । ఉచ్చాటనం త్వమపి లంభయ
సేతదైవమాసుర్యానైవవిఫలామహతాంహి సేవా॥ అత్రయ
ద్యపివ్యాజస్తుతౌ స్తుత్యా నిందాభివ్యక్తివివక్షాయాం విషమా
లంకారః - తథాపి ప్రాథమికస్తుతిరూపవాచ్యవివక్షాయాం
సమాలంకారోఽనివార్య ఇతి॥ ... ... *

చం॥ ఇష్టార్థప్రతీతిరితీష్టార్థత్వేన ప్రతీయమానస్యార్థః - అత్ర తిరస్కారస్య అని
ష్టస్యేష్టాభిన్నత్వేన జ్ఞానకాలేఽనిష్టత్వేనాప్రతిభాసాదితి భావః॥ ఉచ్చై
రితి॥ గజైరటనం తదారోహణపూర్వకం గమనం ఇహత్వన్నగరే ఉషితో
స్మి వాసం కృతవానస్మి - తదేవమత్యాశ్చర్యమానమేవ ఉచ్చాటనం దూర
నిరసనమేవ ఉచ్చైర్గజైరటనం ప్రతి - మాం లంభయ సేప్రాపయసి -
హియస్మాత్ మహతాం సేవా విఫలా న భవతీతి సుభాషితం - తతో దూరని
రసనరూపార్థాంతరపరిగ్రహేణ విషమాలంకారస్ఫూర్త్యా నిందాయాం
పర్యవసానం - ఏతేన వైషమ్యస్య నిందారూపస్య వ్యాజస్తుతివిషయత్వేన
తయోరుపవాద ఇతి నిరస్తం - విషమస్య నిందామూలత్వేన తద్రూపత్వా
భావాదితి॥ ... ... *

కు॥ ఏవం యత్రేష్టావాప్తిసత్త్వేఽపి శ్లేషవశాదసతో నిష్టార్థస్య
ప్రతీతిస్తత్రాపి సమాలంకారస్యానపాయః॥ యథా ॥ శస్త్రం
న ఖలు కర్తవ్యమితి పిత్రా నియోజితః॥ తదేవ శస్త్రం కృతవాన్పి
తురాజ్ఞానలంఘితా ॥ అత్ర పితురాజ్ఞాననలంఘితేత్యనేనాపరో
ధాలంకారాభివ్యక్త్యర్థమత్ర నఖలు శస్త్రపదద్వయవిభాగా
త్మకరూపాంతరస్యాపివివక్షాయాం సత్త్వేఽపి నఖం లునాతీతి న
ఖలిత్రైకపదే సమస్తసదర్థాంతరరూపాంతరమాదాయ స
మాలంకారోఽస్త్యేవ - శ్లేషబుద్ధ్యా నిష్టానాప్తిప్రతీతిమా
త్రేణాపి గతముదాహరణం॥ ... ... *

చం॥ ఇష్టార్థావాప్తిసత్త్వేఽపి వాస్తవానిష్టార్థప్రాప్తిసత్త్వే సిసక్షతి
రితి అనిష్టప్రతీతేరాభాసరూపత్వేనాపర్యవసానాదితి భావః ॥ శస్త్రమితి
తదేవ నఖిత్వేన ఏకపదత్వే నిష్పన్నస్య నఖచ్ఛేదనసాధనస్య సంకేతితం

యద్వస్తుసదర్థాంతరపరం రూపాంతరమిత్యర్థః- అర్థాంతరంచవాస్త వికం పదవ్యుత్పత్తికథనేన దర్శితమేవ-శ్లేషలబ్ధేతి- శ్లేషేణలబ్ధాఅసతీవస్తుతోఽవిద్యమానాయాఇష్టావాప్తేస్తత్ప్రతీతిమాత్రేణసమాలంకారోదాహరణమపి గతంఅధిగతం మాత్రపదేనానిష్టావాప్తిప్రతీతివ్యవచ్ఛేదః॥

కు. యథా॥ సత్యంతపస్సుగత్యైయత్త్వస్త్వంబుషురవిప్రతీక్షుం
సత్।అనుభవతిసుగతిమబ్జంత్వత్పదజన్మనిసమస్తకమనీయం.

చం॥ యుక్తోవారణలాభోయమిత్యత్ర కించిదనిష్టస్యఉచ్చైరిత్యత్రచోత్కటానిష్టస్యప్రతీతిసత్త్వాదుదాహరణాంతరమాహ ॥ యథేతి॥ నాయికాంప్రతినాయకస్యోక్తిః- హేతన్వి తపశ్శోభనగత్యైవభవతీతి సత్యం యద్యస్మాదబ్జం కమలంఅంబుషు జలేషు రవిం ప్రతీక్షతే తాదృశం సత్త్వత్పదకృత్వాత్వత్పదరూపేజన్మనిసమస్తేభ్యఃకమలేభ్యఃకమనీయం సుందరం సత్సుగతింశోభనాంగతిమనుభవతీత్యన్వయః- అత్రకమలస్యోత్తమలోకరూపగతిప్రాప్తయేతపస్యతస్తదలాభేపిశోభనగమనస్యగతిశబ్దశ్లేషబలాదిష్టత్వేనప్రతీతేరిష్టావాప్తిప్రతీతిమాత్రంనత్వనిష్టప్రతిభాసోపీతి॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంసమాలంకారప్రకరణమ్॥*****

విచిత్రాలంకారః - ౪౦.

కు. విచిత్రంతత్ప్రయత్నశ్చేద్విపరీతఃఫలేచ్ఛయా। నమంతిసం
తస్త్రైలోక్యాదపిలబ్ధుంసమున్నతిం ॥ యథావా ॥ మలినయి
తుంఖలవదనంవిమలయతిజగంతిదేవకీర్తిస్తే । మిత్రాహ్లాదం
కర్తుంమిత్రాయద్రుహ్యతిప్రతాపోపి॥ ... *

చం॥ విచిత్రమితి॥ ఫలేచ్ఛయావిపరీతః ప్రయత్నశ్చేద్విచిత్రం నామాలంకారః- ఇష్టవిపరీతాచరణమితియావత్ ॥ నమంతీతి నమ్రాభవంతీత్యర్థః- సమున్నతిముచ్ఛ్రతాం॥ మలినయితుమితి మలినీకర్తుమిత్యర్థః- విమలయతినిర్మలీకరోతి జగంతిత్రిభువనాని-మిత్రంసుహృత్-మిత్రస్సూర్యశ్చ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం విచిత్రాలంకారప్రకరణం॥****

అధికాలంకారః - ౪౧.

కు. అధికంపృథులాధారాదాధేయాధిక్యవర్ణనం । బ్రహ్మాండా

నిజలేయత్ర తత్ర సమాంతి న తే గుణాః ॥ అత్ర యత్ర మహోజనౌ
ఘోఽనంతాని బ్రహ్మాండాని బుద్బుదకల్పానీత్యాధారస్యాతివి
శాలత్వం ప్రదర్శ్య తత్ర నమాంతీత్యాధేయానాం గుణా
నామాధిక్యం వర్ణితం॥ ... ... *

చం॥ అధికమితి॥ పృథులాదాధేయాపేక్షయా విశాలాదాధారాదాధే
యస్యాధిక్యవర్ణనమేకోఽధికాలంకారః॥ ... ... *

కు. యథా వా॥ యుగాంతకాలప్రతిసంహృతాత్మనో జగంతి య
స్యాం సవికాసమాసత । తనౌ మముస్తత్ర న కైటభద్విష స్త
పోధనాభ్యాగమసంభవా ముదః॥ ... *

చం॥ యుగాంతేతి॥ యుగాంతకాలే ప్రళయే ప్రతిసంహృతః స్వస్మిన్ల
యం ప్రాపిత ఆత్మా స్వవిలాసరూపః ప్రపంచో యేన తాదృశస్య కైటభ
ద్విషః శ్రీకృష్ణస్య యస్యాం తనౌ జగంతి భువనాని వికాససహితం యథా
స్యాత్తథా ఆసత స్థితాని- తత్ర తస్యాం తనౌ తపోధనస్య నారదస్యాభ్యా
గమాత్సంభవో యాసాం తా ముదః ప్రీతయో న మము రిత్యన్వయః॥ ...*

కు. పృథ్వ్యాధేయాద్యదాధారాధిక్యం తదపి తన్మతం । కియద్వా
గ్బ్రహ్మ యత్రైతే విశ్రామ్యంతి గుణా స్తవ॥ అత్రైత ఇతి ప్ర
త్యక్షదృష్ట మహావైభవత్వేనోక్తానాం గుణానాం విశ్రా
మ్యంతీత్యసంబాధావస్థానోక్త్యాధారస్య వాగ్బ్రహ్మణ ఆధి
క్యం వర్ణితం॥ ... ... *

చం॥ పృథ్వీతి॥ విశాలాదాధేయాద్యదాధారస్యాధికం తదప్యధికం- కియ
దితి అపరిమితమిత్యర్థః- వాక్ శబ్ద ఏవ బ్రహ్మ- ఇయం చ పరమేశ్వరం ప్ర
తి భక్తస్యోక్తిః- అసంబాధేతి అసంకటేత్యర్థః॥ ... *

కు. యథా వా॥ అహో విశాలం భూపాల భువనత్రితయోదరం।
మాతిమాతుమశక్యోఽపి యశోరాశిర్యదత్ర తే ॥ అత్ర యద్య
ప్యుదాహరణద్వయేపి కియద్వాగ్బ్రహ్మేత్యహో విశాల
మితి చాధారయోః ప్రశంసా క్రియతే- తథాపి తనుత్వేన సిద్ధ
వత్కృతయో ర్వాగ్బ్రహ్మ భువనోదరయో ర్గుణయశోరా

శ్యధికత్వేనాధికరణస్య ప్రకర్ష ఏవ ప్రశంసా క్రియత ఇతి తత్ప్రశంసా ప్రస్తుతగుణయశోరాశిప్రశంసాయామేవ పర్యవస్యతి ॥ ... ... ❋

చం॥ అహో ఇతి॥ మాంతి-సంమాంతి-మాంతుమశక్యాః అపరిమితాః- అత్ర భువనత్రయోదరే-నన్వాధారయోః శబ్దబ్రహ్మభువనోదరయో రప్రస్తుతత్వేనాప్రశంసనీయత్వాత్తదాధిక్యవర్ణనమయుక్తమిత్యాశంక్యాహ అత్రేతి-నచాత్రాప్రస్తుతప్రశంసాశంకనీయా- ప్రస్తుతస్యాప్యభిధానాదితి ఇత్థం చాధారాధేయయోరన్యతరస్య తనోరప్యాధిక్యవర్ణనమితి సామాన్యలక్షణం బోధ్యం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామధికాలంకారప్రకరణం॥ ... ❋

అల్పాలంకారః - ౪౯.

కు. అల్పం తు సూక్ష్మాదాధేయాద్యదాధారస్య సూక్ష్మతా। మణిమాలోర్మికా తేఽద్య కరే జపవటాయతే ॥ అత్ర మణిమాలాపయోర్మికా తావదంగులిమాత్రపరిమితత్వాదత్యల్పా సాపి విరహిణ్యాః కరే కంకణవత్ప్రవేశితా తస్మిన్ జపమాలావల్లంబత ఇత్యుక్త్యా నాయికాకరస్య విరహకార్శ్యాతిసౌక్ష్మ్యం దర్శితం॥ యథా వా ॥ యన్మధ్యదేశాదపి తే సూక్ష్మం లోలాక్షి లక్ష్యతే। మృణాలసూత్రమపి తే న సంమాతి స్తనాంతరే॥ ... ❋

చం ॥ అల్పమితి॥ యది సామాన్యేన నపుంసకం - స్వాపేక్షయా సూక్ష్మాదాధేయాదాధారస్య సూక్ష్మతా యత్ర తదల్పం నామాలంకారః - మణీతి- మణిపఙ్క్తిరూపా ఊర్మికాఽంగులీయకం తే కరే అస్యా విరహావస్థాయాం జపమాలాయత ఇత్యర్థః-వటశబ్దస్య ఘుటికాపర్యాయత్వాత్ - అతిసూక్ష్మతా ఆధేయభూతమాలాపేక్షయాపి సూక్ష్మతా ॥ యదితి॥ హే చంచలాక్షి తవ మధ్యభాగాదపి యత్సూక్ష్మం దృశ్యతే తన్మృణాలసూత్రమపి తవ స్తనయోరంతరే న మాతీత్యన్వయః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామల్పాలంకారప్రకరణం॥ ... ... ❋

శ్రీ అన్యోన్యాలంకారః - [illegible] శ్రీ

ష. అన్యోన్యం నామ యత్ర స్యాదుపకారః పరస్పరం । త్రియామా శశినా భాతి శశీ భాతి త్రియామయా ॥ యథా వా ॥ [illegible] ధ్యా[illegible] [illegible] ॥ [illegible] కాప[illegible] ॥ అత్ర ప్ర[illegible] [illegible] లోకనమభిలషంత్యా [illegible] నాపు[illegible] [illegible] యాపి [illegible] తః పథికస్య ధారా [illegible] సంపాదనేనోపకారః కృతః [illegible] స్వస్యోపకార[illegible] ॥

చం ॥ అన్యోన్యమితి ॥ [illegible] మాలంకారః - త్రియామా రాత్రిః । [illegible] ఊర్ధ్వ[illegible] ప్రపాపాలికా ప్రపా[illegible] [illegible] నుం సూచయామ్ ॥ అత్ర [illegible] ప్రపాపాలికా[illegible] [illegible] న్వయః - [illegible] ప్రపాపాలికాయా [illegible] - సంపాదనేన కరణభూతేన - ఏవం ప్రపాపాలికయాపి పథికస్యోపకారః కృత ఇత్యన్వయః - యత్తు స్వముఖావలోకనమభిలషంత్యా ఇత్యత్ర స్వశబ్దస్య ప్రపాపాలికాబోధకత్వమేవ న్యాయ్యం న పాంథబోధకత్వం - యద్వా [illegible] టకత్వేన స్వనిజాదిశబ్దా ఉపాత్తాస్తద్బోధకా ఇతి వ్యాఖ్యాతం [illegible] క్తం - తదయుక్తం - ముఖ్య[illegible] విశేషణ[illegible] స్వనిజాదిశబ్దస్య ముఖ్యవిశేష్యమాత్రగామిత్వవ్యుత్పత్తేః - యథా దేవదత్తస్య పుత్రః స్వమాతృభక్త ఇత్యాదౌ స్వశబ్దస్య తాదృశపుత్రగామిత్వం నతు గుణభూత దేవదత్తగామిత్వం - అతఏవ [illegible] స్వచ్ఛలావణ్యవాపీసంభూతాంభోజశోభాం విదధదభినవో దండపాదో భవాన్యా ఇత్యత్ర [illegible] భవ[illegible] త్వం [illegible] ముదాహృతం [illegible] ప్రకాశికా

యాం - అన్యత్రతునస్వవిశేష్యగామిత్వనియమః - స్వాశ్రితానాం వి
ప్రాణామయంపాలకః- స్వాజ్ఞాకారిణాంభృత్యానామయంకల్పవృక్ష
ఇత్యాదావ్యభిచారాత్ - నచైవస్వదారరతానాం విప్రాణామహం భ
క్తఇత్యత్రత్వదీయదారరతానామితిప్రతీతిస్స్యాదితివాచ్యం - తాత్పర్య
స్యనియామకత్వేనాపత్త్యభావాదితి॥ఇత్యలంకారచంద్రికాయామన్యో
న్యాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

విశేషాలంకారః - ౭౮.

కు. విశేషఃఖ్యాతమాధారంవినాప్యాధేయవర్ణనం। గతేసూర్యే
పిదీపస్థాస్తమశ్ఛిందంతితత్కరాః ॥ ... *

చం॥ విశేషఇతి॥ ఖ్యాతంప్రసిద్ధం - తముక్తం- వినాప్రసిద్ధమాధారమా
ధేయస్యవ్యవస్థితిరితి - ఛిందంతినాశయంతి-తత్కరా స్సూర్యకిరణాః రా
త్రావాదిత్యస్యాగ్నౌ ప్రవేశశ్రవణాద్దీపస్థత్వం॥ ... *

కు. యథావా॥ కమలమనంభసికమలేకువలయమేతానికనకలతి
కాయాం। సాచ సుకుమార సుభగేత్యుత్పాత పరంపరాకే
యం॥ అత్రాద్యేసూర్యస్యప్రసిద్ధాధారస్యాభావేపితత్కిర
ణానాందీపస్థితిరుక్తా - ద్వితీయేసలిలస్యప్రసిద్ధాధారస్యాభా
వేపికమలకువలయయోరన్యత్రావస్థితిరుక్తా॥ ... *

చం॥ కమలమితి॥ అత్రకమలత్వాదినాముఖాదేరధ్యవసానంబోధ్యం- కు
వలయేనేత్రేఏతాఃకమలకువలయానికనకలతారూపాయాం కామిన్యాం
సాచకనకలతికాచ॥ ... ... *

కు. క్వచిత్ప్రసిద్ధాధారరహితానామాధారాంతరనిర్దేశం వి
నైవాప్రళయమవస్థితేర్వర్ణనందృశ్యతే॥యథా॥దివమప్యు
పయాతానామాకల్పమనల్పగుణగణాయేషాం। రమయంతిజగంతి
గిరఃకథమివకవయోనతేవంద్యాః ॥ అత్రకవీనామభావేపి
తద్గిరామాధారాంతరనిర్దేశంవినైవాప్రళయమవస్థితిర్వ
ర్ణితా॥ ... ... *

చం॥ నిర్దేశఃకథనం-ఆప్రళయంప్రళయపర్యంతం॥ దివమితి॥ దివముప

యాతా నామపియేషా మనల్పగుణగణయుక్తాగిరః ఆకల్పంకల్పపర్యంతం-జగంతిభువనానిరమయంతీత్యన్వయః॥ ... ... *

కు. విశేషస్సోపియద్యేకంవస్త్వనేకత్రవర్ణ్యతే। అంతఃపురోబహిఃపశ్చాత్సర్వదిక్ష్వపిసైవమే॥ యథా వా॥ హృదయాన్నాపయాతోఽసి దిక్షుసర్వాసుదృశ్యసే। వత్సరామగతోఽపితిసంతాపేనానుమీయసే॥ ... ... *

చం॥ ప్రభేదాంతరమాహ విశేషఇతి॥ ... ... *

కు కించిదారంభతోఽశక్యవస్త్వంతరకృతిశ్చసః। త్వాంపశ్యతా మయాలబ్ధంకల్పవృక్షనిరీక్షణం॥ ... ... *

చం॥ తృతీయంప్రకారమాహ కించిదితి॥ కించిత్పదార్థారంభే ణాశక్యస్యవస్త్వంతరస్యకృతిఃకరణంచ-సఃవిశేషః- త్వామితిప్రభుంప్రతియాచకోక్తిః॥ ... ... *

కు. యథా వా॥ స్ఫురదద్భుతరూపముత్ప్రతాపజ్వలనం త్వాంసృజతానవద్యవిద్యం। విధినాససృజేనవోమనోభూర్భువిసత్యం సవితాబృహస్పతిశ్చ॥ అత్రాద్యే రాజదర్శనారంభేణ కల్పవృక్షదర్శనరూపాశక్యవస్త్వంతరకృతిః - ద్వితీయేరాజస్పష్ట్యారంభేణమనోభవాదిసృష్టిరూపాశక్యవస్త్వంతరకృతిః॥

చం॥ స్ఫురదితి॥ ఉత్కటఃప్రతాపరూపోజ్వలనోగ్నిర్యస్యేత్యర్థః -ఉక్తవిశేషణం త్వాంసృజతావిధినాభువి నవోమనోభవాదిః ససృజే సృష్టఇతిసత్యమిత్యన్వయః- అత్రచోక్తభేదత్రయాన్యతమత్వం సామాన్యలక్షణంబోధ్యం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం విశేషాలంకారః॥ ... *

వ్యాఘాతాలంకారః ౭౫.

కు. స్యాద్వ్యాఘాతోఽన్యథాకారితథాకారిక్రియేతచేత్। యైర్జగత్ప్రీయతేహంతి తైరేవకుసుమాయుధః॥ యద్యత్సాధనత్వేనలోకేవగతం తత్తేనచి త్తద్విరుద్ధ సాధనం క్రియేతచేత్స వ్యాఘాతః-యద్వాయత్సాధనతయా కేనచిదుపాత్తంతదన్యేనతత్ప్రతిద్వంద్వినా తద్విరుద్ధసాధనం క్రియేతచేత్సోపివ్యా

ష్ఠంత్ఘః - తత్రాద్య ఉదాహృతః ॥ ద్వితీయో యథా ॥ దృశా ద
గ్ధం మనసిజం జీవయన్తి దృశైవ యాః । విరూపాక్షస్య జయినీ
స్తాస్స్తుమో వామలోచనాః ॥ ... ... *

చం ॥ స్యాదితి ॥ తథా కారితయా కార్యసాధనం వస్తు అన్యథా కారితయా కా
ర్యవిరుద్ధకార్యసాధనం చేత్తర్హి సేతత్తదా వ్యాఘాతో ऽలంకారస్స్యాది
త్యర్థః ॥ దృశేతి ॥ దృశైకకటాక్షవిక్షేపమాత్రేణ దగ్ధం పునస్తు దృశైవ
జీవయన్తి కుసుమాయుధో యాభిస్తా ఇత్యర్థః - విరూపాక్షస్య హరస్య - జయినీః విజ
యకారిణీః - స్తుమః ప్రశంసామః ॥ ... ... *

- కు. సౌకర్యేణ నిబద్ధాపి క్రియా కార్యవిరోధినీ । దయా చేద్బాల ఇ
తి మయ్యపరిత్యాజ్య ఏవ తే ॥ కార్యసిద్ధేః సౌకర్యేణ సంభావితయా కేన
చిత్సంభావ్యమానా వధాదప్యన్యేన కార్యవిరోధి క్రియా సౌక
ర్యేణ సమర్థ్యతే చేత్సోऽపి వ్యాఘాతః కార్యవిరుద్ధక్రియా
యాం సౌకర్యం కారణస్య సుతరాం తదానుగుణ్యం - యథా
జైత్రయాత్రోన్ముఖేన రాజ్ఞా యువరాజస్య రాజ్యపదస్థాప
నేచ్ఛయా త్యాగనిమిత్తత్వేన సంభావితం బాలత్వం తత్ప్రత్యుతతద్వి
రుద్ధస్య సహానుగమనస్యైవ కారణతయా యువరాజేన పరిత్యా
గస్యాయుక్తత్వం దర్శయతా సమర్థ్యతే ॥ ... *

చం ॥ భేదాంతరమాహ ॥ సౌకర్యేణేతి ॥ కారణస్యానుగుణ్యాధిక్యేనేత్య
ర్థః - నిబద్ధా కవివర్ణితా కార్యవిరోధినీ పరాభిమతకార్యవిరుద్ధా ॥ దయేతి
తి దిగ్విజయాయ ప్రస్థితం రాజానం ప్రతి యువరాజస్యోక్తిః - బాల ఇత్య
తో మయి దయా యది రాజ్యే స్థాపనరూపా చేత్తదా తస్మాదేవ హేతోర
హం త్వయా పరిత్యాజ్య ఏవ - కింతు - స్వేన సహానేతవ్య ఇత్యర్థః - అథాదిది
తి హేతౌ పంచమీ - అస్య యుక్తత్వం సమర్థ్యతే అన్యేన - అన్యేన వక్త్రా - జై
త్రేతి జయసాధనేత్యర్థః ॥ ... ... *

కు. యథా వా ॥ లుబ్ధో న విసృజత్యర్థం నరో దారిద్ర్యశంకయా । దా
తాపి విసృజత్యర్థం తయైవ ననుశంకయా ॥ అత్ర పూర్వోత్తరా
ర్థే - పదప్రసిద్ధమపేక యోశ్చాపి చనేతి లక్షణానుగతిః ॥

చం ॥ లుబ్ధ ఇతి ॥ తస్యైవ శంకయా-దారిద్ర్యశంకయైవ-నను నిశ్చితం - అత్ర పూర్వార్ధే లుబ్ధస్య దానాభావ సాధకత్వాభిమత దారిద్ర్యశంకారూప పూర్వపక్షనిరూపణం - దాతుస్తు సైవ విరుద్ధ దానసాధకత్వేన సంమతేతి పూర్వవిరుద్ధపక్షనిరూపణముత్తరార్ధే యద్యపి దారిద్ర్యస్య తాత్కాలిక త్వేన జన్మాంతరీయత్వేన చ శంకాభిన్నత్వాత్ తథాప్యభేదాధ్యవసాయాన్న లక్షణాసమన్వయ ఇతి బోధ్యం సామాన్యలక్షణం పూర్వవదన్యమత ఘటితమనుసంధేయమితి దిక్ ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం వ్యాఘాతాలంకార ప్రకరణమ్ ॥ ... ... *

కారణమాలాలంకారః- ౭౬.

కు. గుంభః కారణమాలా స్యాద్యథా ప్రాక్ప్రాంతకారణైః । నయేన శ్రీః శ్రియా త్యాగస్త్యాగేన విపులం యశః ॥ ఉత్తరోత్తర కారణభూతపూర్వపూర్వైః పూర్వపూర్వకారణభూతోత్తరోత్తరైర్వా వస్తుభిః కృతో గుంభః కారణమాలా - ఆద్యోదాహృతా-ద్వితీయా యథా ॥ భవంతి నరకాః పాపాత్పాపం దారిద్ర్యసంభవం । దారిద్ర్యమప్రదానేన తస్మాద్దానపరో భవేత్ ॥

చం ॥ గుంభ ఇతి రచనేత్యర్థః-కైస్తత్రాహ-యథేతి-ప్రాక్చ ప్రాంతం చ ప్రాక్ప్రాంతే తే అనతిక్రమ్యేతి యథా ప్రాక్ప్రాంతం యాని కారణాని తైః ప్రాక్ప్రాక్ప్రతికారణైరుత్తరోత్తరం ప్రతికారణైశ్చేత్యర్థః- ఏవంచోత్తరోత్తరేషాం వ్యుత్క్రమేణాభిధానముదాహరణక్రమానురోధేనేతి జ్ఞేయం ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం కారణమాలాలంకారః ॥ *

ఏకావళ్యలంకారః- ౭౭.

కు. గృహీతముక్తరీత్యార్థశ్రేణిరేకావలిర్మతా । నేత్రే కర్ణాంతవిశ్రాంతే కర్ణౌ దోస్తంభదోలినౌ ॥ దోస్తంభౌ జానుపర్యంతప్రలంబనమనోహరౌ । జానునీ రత్నముకురాకారే తస్య మహీభుజః ॥ ఉత్తరోత్తరస్య పూర్వపూర్వవిశేషణభావః- పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తర విశేషణభావో వా గృహీతముక్తరీతిః- తత్రాద్యః ప్రకార ఉదాహృతః ॥ ... *

చం ॥ గృహీతేతి ॥ వక్ష్యమాణయా గృహీతము క్తరీత్యా నిబద్ధార్థ పఙ్క్తిరేకావళిరలంకారః॥ నేత్రేతి ॥ తస్యభూభుజ ఇతి సర్వత్ర సంబధ్యతే - దోస్తంభయోర్భుజస్తంభయోః దోలితమాందోళనంయయోస్తౌ - దోలినావితిపాఠే దోలాదోలనం యయోరస్తీతివిగ్రహః - రత్నముకురో రత్నదర్పణః॥ ... ... *

కు. ద్వితీయోయథా ॥ దిక్కాలాత్మసమైవయస్యవిభుతాయస్తత్ర విద్యోతతే యత్రాముష్య సుధీభవంతికిరణా రాశేస్సయాసామభూత్ । యస్తత్ప్రత్తముషస్సు యోస్యహవిషేయస్తస్యజీవాతవే వోఢాయద్గుణమేష మన్మథరిపోస్తాః పాంతు నో మూర్తయః॥ ... ... *

చం ॥ దిక్కాలేతి॥ దిక్కాలాత్మభిస్తుల్యాయస్యాకాశస్యవిభుతా - యస్మిత్ర కాశేవిశేషేణద్యోతతే సూర్యః - యత్రచచంద్రే అముష్యసూర్యస్యకిరణా అమృతరూపాభవంతి - సచచంద్రో యాసామపాంరాశేస్సముద్రాదభూత్ - యశ్చాగ్నిస్తాసామపాంపిత్తం భవతి - శుచిరప్పిత్తమితికోశాత్ - యశ్చయజమాన ఉషస్సుప్రాతః కాలేషు అస్య వహ్నేర్హవిషేహవిర్దానాయభవతి - యశ్చవాయుః ప్రాణరూపస్తస్యయజమానస్యజీవాతవె జీవనౌషధాయభవతి - యస్యాశ్చ పృథివ్యాః గుణం గంధం ఏషవాయుర్వోఢా తా ఏతా మన్మథరిపోర్హరస్యాష్టౌ మూర్తయో నో స్మాన్పాంత్విత్యన్వయః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామేకావళ్యలంకారప్రకరణమ్॥ ... ... *

మాలాదీపకాలంకారః - ౭౧.

కు. దీపకైకావళీయోగాన్మాలాదీపకమిష్యతే । స్మరేణహృదయేతస్యాస్తేనత్వయికృతాస్థితిః॥ అత్రస్థితిరితిపదమేకంస్మరేణతస్యాహృదయేస్థితిఃకృతా - తేనతస్యాహృదయేన త్వయిస్థితిః కృతేత్యేవం వాక్యద్వయాన్వయి అతో దీపకం గృహీతముక్తరీతిసద్భావాదేకావళీచేతి దీపకైకావళీయోగః॥ ...*

చం ॥ మాలాదీపకమితి॥ మాలాదీపకంనామాలంకారః - ఏకమితి వాక్య

ద్వయాన్వయాత్యేనాన్వితం- అత ఇతి-ఏతావన్మాత్రేణ దీపసాదృశ్యా
ద్దీపకం నతు ప్రాగుక్తదీపకాలంకారః- ప్రకృతాప్రకృతానాం సాదృశ్య
స్యాగమ్యత్వే తదంగీకారాదితి భావః॥ ... ... *

శ్లో. యథా వా॥ సంగ్రామాంగణసంగతేన భవతా చాపే సమారో
పితే దేవాకర్ణయ యేన యేన సహసా యద్యత్సమాసాదితం।
కోదండేన శరాశ్శరైరరిశిరస్తేనాపి భూమండలం తేన త్వం భవ
తా చ కీర్తిరతులా కీర్త్యా చ లోకత్రయం॥ అత్ర యేన యేన
సహసా యద్యత్సమాసాదితమితి సంక్షేపవాక్యస్థితమేకం స
మాసాదితమితి పదం కోదండేన శరా ఇత్యాదిషు షట్స్వపి వివ
రణవాక్యేషు తత్తదుచితలింగవచనవిపరిణామేనాన్వేతీతి దీప
కం- శరాదీనాముత్తరోత్తరవిశేషణభావాదేకావలీ చేతి దీప
కైకావలీయోగః॥ ... ... *

చం॥ సంగ్రామేతి॥ కోదండేన ధనుషా శరాస్సమాసాదితాః- శరైశ్శత్రు
మస్తకం సమాసాదితం - తేన శత్రుమస్తకేనాపి భూమండలం - తేన భూ
మండలేన త్వం పాలకస్సమాసాదితః- భవతా కీర్తిరాసాదితా- కీర్త్యా చ
లోకత్రయం సమాసాదితమిత్యనుషంగేణాన్వయః॥ ఇత్యలంకారచంద్రి
కాయాం మాలాదీపకాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

సారాలంకారః - ౪౯.

శ్లో. ఉత్తరోత్తరముత్కర్షస్సార ఇత్యభిధీయతే। మధురం మధు త
స్మాచ్చ సుధా తస్యాః కవేర్వచః॥ యథా వా॥ అంతర్విష్ణోస్త్రి
లోకీ నివసతి ఫణినామీశ్వరే సోపి శేతే సింధోస్సోప్యేకదేశే తమ
పి చులుకయాం కుంభయోనిశ్చకార। ధత్తే ఖద్యోతలీలామయ
మపి నభసి శ్రీనృసింహక్షితీంద్ర త్వత్కీర్తేః కర్ణనీలోత్పల
మిదమపి చ ప్రేక్షణీయం విభాతి॥ అయం శ్లాఘ్యగుణోత్క
ర్షః- అశ్లాఘ్యగుణోత్కర్షో యథా॥ తృణాల్లఘుతరస్తూ
లస్తూలాదపి చ యాచకః। వాయునా కిం న నీతోసౌ మామయం
ప్రార్థయేదితి॥ ఉభయరూపో యథా॥ గిరిర్మహాన్ గిరేరబ్ధి

మహానబ్ధేర్నభో మహత్ । నభసోపి మహాన్బ్రహ్మా తతో
ప్యాశా మహీయసీ ॥ అత్ర బ్రహ్మపర్యంతేషు మహత్త్వం శ్లా
ఘ్యగుణః- ప్రకృతార్థే త్వాశాయామశ్లాఘ్యగుణః॥ ... *

చం॥ సార ఇతి॥ సారో నామాలంకారః- తస్యాస్సుధాతః॥ అంతరితి॥ విష్ణో
రంతః ఉదరే త్రయాణాం లోకానాం సమాహారః త్రిలోకీ - సోపి విష్ణురపి
ఫణినాం నాగానామీశ్వరే శేషే శేతే నిద్రాతి - సోపి శేషోపి సింధోరేకదే
శే తిష్ఠతీతి శేషః - తమపి సింధుమపి కుంభయోనిరగస్త్యః చులుకయాం చ
కార పీతవాన్- అయమగస్త్యోపి నభసి గగనే ఖద్యోతశోభాం ధత్తే- ఇదం
గగనమపి ప్రేక్షణీయం సుందరం త్వత్కీర్తేః కర్ణభూషణం నీలోత్పలం
విభాతీత్యన్వయః॥ తూలః కార్పాసః- ప్రకృతార్థాశయాం ప్రకృతా
ర్థరూపాయామాశాయాం ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం సారా
లంకార ప్రకరణం॥ ... ... *

యథాసంఖ్యాలంకారః - ౯౦.

కా॥ యథాసంఖ్యం క్రమేణైవ క్రమికాణాం సమన్వయః। శత్రుం
మిత్రం విపత్తిం చ జయ రంజయ భంజయ॥ యథా వా॥ శరణం
కిం ప్రపన్నాని విషవన్మారయంతి వా । న త్యజ్యంతే న భుజ్యంతే
కృపణేన ధనాని యత్ ॥ అయం క్రమాలంకార ఇతి కేచిద్వ్యా
జహ్రుః ॥ ... ... *

చం॥ యథాసంఖ్యమితి ॥ క్రమికాణాం క్రమేణోక్తానాం పదార్థానాం
తేనైవ క్రమేణాన్వయో యథాసంఖ్యం నామాలంకారః॥ శరణమితి॥ కృప
ణేన ధనాని యత్ న త్యజ్యంతే తత్కిం తాని శరణం ప్రపన్నాని యచ్చ న భు
జ్యంతే తత్కిం విషవన్మారయంతీతి క్రమేణాన్వయః॥ కేచిద్వామనాదయః
ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం యథాసంఖ్యాలంకార ప్రకరణం॥ ... *

పర్యాయాలంకారః - ౯౧.

కా॥ పర్యాయో యది పర్యాయేణైకస్యానేకసంశ్రయః। పద్మం ము
క్త్వా గతా చంద్రం కామినీవదనప్రభా ॥ అత్రైకస్యాః కామి
నీవదనకాంతేః క్రమేణ పద్మచంద్రరూపానేకాధారసంశ్ర

యణం పర్యాయః - యద్యపి పద్మసంశ్రయణం కంఠతో నోక్తం -
తథాపి పద్మం ముక్త్వేతి తత్పరిత్యాగోక్త్యా ప్రాక్తత్సంశ్ర
యాక్షేపేణ పర్యాయనిర్వాహః - అత ఏవ - శ్రోణీబంధస్త్య
జతి తనుతాం సేవతే మధ్యభాగః పద్భ్యాం ముక్తాస్తరళగతయ
స్సంశ్రితా లోచనాభ్యాం । ధత్తే వక్షః కుచసచివతామద్వితీ
యం తు వక్త్రం తద్గాత్రాణాం గుణవినిమయః కల్పితో యౌవ
నేన ॥ ఇత్యత్ర పర్యాయం కావ్యప్రకాశకృదుదాజహార । **

చం ॥ పర్యాయ ఇతి ॥ పర్యాయేణ క్రమేణ అనేకసంశ్రయః అనేకాశ్రిత
త్వం - తదుక్తం - ఏకం క్రమేణానేకస్మిన్ పర్యాయ ఇతి - పద్మమితి - రాత్రౌ
పద్మసంకోచాత్త్యాగః - అత ఏవ త్యాగేన పూర్వసంశ్రయణాక్షేపం చేన ॥
శ్రోణీతి ॥ జఘనబంధస్తనుతాం కృశతాం త్యజతి - మధ్యభాగస్తాం సేవతే -
ఆశ్రయతి - వక్షఃస్థలం చ కుచసచివతాం కుచసహాయత్వం గత్తె - వక్త్రం త్వ
ద్వితీయం - అత్ర పూర్వం వక్షసోఽద్వితీయత్వం గతం తత్పర్యాయసంభ
వో జ్ఞేయః - అద్వితీయత్వం ద్వితీయరహితత్వం సమానాపగత్వం చైకత్వే
నాధ్యవసితం - ఏవం చోదాహరణద్వయేపి పూర్వాధారసమాశ్రయణం
గమ్యం ఉత్తరాధారసమాశ్రయణం శాబ్దమితి ॥ ... *

కు. సర్వత్ర శాబ్దః పర్యాయో యథా ॥ సన్నాశ్రయస్థితిరియం త
వ కాలకూట కేనోత్తరోత్తరవిశిష్టపదోపదిష్టా । ప్రాగర్ణవ
స్య హృదయే వృషలక్ష్మణోథ కంఠేఽధునా వససి వాచి పునః ఖలా
నాం ॥ సర్వోప్యయం శుద్ధపర్యాయః ॥ ... *

చం ॥ సర్వత్ర సర్వాధార సమాశ్రయణాంశే - సన్నిత్యేతి ॥ హే కా
లకూట ఉత్తరోత్తర విశిష్టముత్కృష్టం పదం స్థానం యస్యాం తాదృశీ ఇ
యమాశ్రయస్థితిస్తవ కేనోపదిష్టేత్యన్వయః - హృదయే అభ్యంతరే అవస
ఇతి శేషః - అథానంతరం వృషలక్ష్మణో హరస్య కంఠే అధునా పునరితి సం
బంధః - శుద్ధః సంకోచవికాసామిశ్రితః ॥ ... ... *

కు. సంకోచపర్యాయో యథా ॥ ప్రాయశ్చరిత్వా వసుధామశే
షాం ఛాయాసు విశ్రమ్య తతస్తరూణామ్ । ప్రౌఢిం గతే సంప్ర

తితిగ్మభానౌ శైత్యం శనైరంతరపామయాసీత్॥ అత్ర శైత్య
స్యోత్తరోత్తరమాధారసంకోచాత్సంకోచపర్యాయః॥ ... *

చం॥ ప్రాయ ఇతి॥ శైత్యం ప్రాయో౽శేషాం వసుధాం హేమంతే చరిత్వా తతో వసంతే తరూణాం ఛాయాసు విశ్రమ్య సంప్రతి గ్రీష్మే తిగ్మభానౌ సూర్యే ప్రౌఢిం ప్రాగల్భ్యం ప్రాప్తే సతి శనైరపాం జలానామంతరభ్యంతరే౽యాసీత్ గచ్ఛతి స్మేత్యర్థః॥ ... ... *

కు. వికాసపర్యాయో యథా ॥ బింబోష్ఠ ఏవ రాగస్తే తన్వి పూర్వ
మదృశ్యత । అధునా హృదయే ప్యేష మృగశావాక్షి దృశ్యతే॥
అత్ర రాగస్య పూర్వాధారాపరిత్యాగేనాధారాంతరసం
క్రమణమితి వికాసపర్యాయః॥ ... ... *

చం॥ బింబోష్ఠ ఏవేతి॥ బింబఫలసదృశే ఓష్ఠే రాగో రక్తిమా అనురాగశ్చ ఏష రాగః అత్ర రాగస్య భేదే౽ప్యభేదాధ్యవసాయాదేకత్వం - యత్తు ఏకసంబంధనాశోత్తరమపరసంబంధే స ఏవ లోకే పర్యాయపదప్రయోగాత్ శ్రోణీబంధ ఇతి ప్రకాశోదాహృతే తథైవ స్పష్టత్వాచ్చ బింబోష్ఠ ఏవేత్యత్ర పర్యాయకథనమయుక్తమితి కేనచిదుక్తం - తత్ప్రకాశ ఏవ బింబోష్ఠ ఇత్యుదాహరణే పర్యాయసమర్థనాత్ భ్రాంతప్రలపనమివోపేక్షణీయం- ఆలంకారికపరిభాషితానాం శబ్దానాం లోకవ్యవహార విసంవాదస్యాకించిత్కరత్వాచ్చేతి దిక్॥ ... ... *

కు. ఏకస్మిన్ యద్యనేకం వా పర్యాయస్సో౽పి సమ్మతః। అధునా పులి
నం తత్ర యత్ర స్రోతః పురా౽జని॥ ... ... *

చం॥ భేదాంతరమాహ ఏకస్మిన్నితి॥ పర్యాయేణేత్యనువర్తతే - ఏకస్మిన్నాధారే క్రమేణ యద్యనేకం భవతి - సో౽పి పర్యాయాలంకారః సమ్మత ఇత్యర్థః॥ ... ... *

కు. యథా వా॥ పురా భూదస్మాకం ప్రథమమవిభిన్నా తనురియం
తతో ను త్వం ప్రేయాన్ వయమపి హతాశాః ప్రియతమాః। ఇ
దానీం నాథస్త్వం వయమపి కళత్రం కిమపరం హతానాం
ప్రాణానాం కులిశకఠినానాం ఫలమిదం॥ అత్రైకం పత్యుః ప్ర

థమమభేదః తతః పేప్రియసీప్రియతమభావః తతోభార్యాప
తిభావఇత్యాధేయపర్యాయః॥ ... ... *

చం॥ పురేతి॥ అస్మాకమిత్యస్మదో ద్వయోశ్చేతి ద్వయోరపి బహువచ
నం- పురేత్యనేనష్టాలోతీతకాలఉచ్యతే - తత్రాపి ప్రథమం తను రవిభి
న్నాఽభూత్తతోనువితరేకే - త్వంప్రియతమః వయంప్రియతమాః - ఇ
దానీంతుత్వంనాథఃపతిఃవయంభార్యాః ఇతోపరంకిమనిష్టమితిశేషః- కులి
శంవజ్రం - అత్రత్వంప్రేయానిత్యేకవచనేన ఏకరూపప్రేమపాత్ర
త్వంవ్యజ్యతే- ప్రియతమాఇత్యాదిబహువచనేనైకరూపతద్వ్యతిరేకఇ
తిబోధ్యం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంపర్యాయాలంకారప్రకరణం॥ *

పరివృత్తిరలంకారః - ౫౨.

కు. పరివృత్తిర్వినిమయోన్యూనాభ్యధికయోర్మిథః। జగ్రాహై
కంశరంముక్త్వాకటాక్షాన్సరిపుశ్రియం॥ ... *

చం॥ పరివృత్తిరితి॥ న్యూనాధికయోర్మిథఃపరస్పరంవినిమయఃపరివృత్తిర
లంకారః॥ జగ్రాహేతి॥ కటాక్షపూర్వకంఏకంశరంముక్త్వారిపోఃశ్రి
యంజగ్రాహేత్యర్థః॥ ... ... *

కు. యథావా॥ తస్యచప్రవయసోజటాయుషస్స్వర్గిణఃకిమివ
శోచ్యతేధునా। యేనజర్జరకళేబరవ్యయాత్క్రీతమిందుకిర
ణోజ్జ్వలంయశః॥ ... ... *

చం॥తస్యచేతి॥ప్రవయసోఽతివృద్ధస్యజటాయుషోగృధ్రవిశేషస్యస్వర్గం
గతవతఃకిమివశోచనీయం- నకించిత్ - జర్జరంజీర్ణతరంకళేబరంశరీరం
తస్యవ్యయోరావణేనసహయుద్ధేత్యాగస్తస్మాద్యశఃక్రీతంశరీరందత్వా
యశోగృహీతమిత్యర్థః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం పరివృత్త్యలంకా
రప్రకరణమ్॥ ... ... *

పరిసంఖ్యాలంకారః ౫౩

కు. పరిసంఖ్యానిషిధ్యైకమేకస్మిన్వస్తుయంత్రణం। స్నేహక్షయః
ప్రదీపేషునస్వాంతేషునతభ్రువాం॥ ... *

చం॥ పరిసంఖ్యేతి॥ ఏకంవస్తుప్రతిషిధ్యాపరస్మిన్వస్తునో నియంత్రణంని

యసునంపరిసంఖ్యాలంకారః- స్నేహేతి॥ స్నేహ స్తైలాదిస్నిగ్ధద్రవ్యం
అనురాగశ్చ - స్యాం తేషు చిత్తేషు॥ ** ** *

కు. యథా వా॥ విలంఘయంతి శ్రుతివర్త్మ యస్యాం లీలావతీనాం
నయనోత్పలాని। బిభర్తి యస్యామపి వక్రిమాణ మేకో మహా
కాలజటార్ధచంద్రః॥ ఆద్యోదాహరణే నిషేధశ్శాబ్దః- ద్వితీ
యే త్వార్థః॥ ** ** ** *

చం॥ విలంఘయంతీతి॥ యస్యాముజ్జయిన్యాం శ్రుతిః కర్ణః వేదశ్చ వ
ర్త్మ మార్గం వక్రిమాణం కౌటిల్యం వక్రాకారతాం చ- మహాకాలఇతిత
త్రైవ ప్రఖ్యాతం శివలింగం॥ ఇత్యలంకార చంద్రికాయాం పరిసంఖ్యాలం
కారప్రకరణమ్॥ ** ** ** ** *

వికల్పాలంకారః - ౫౮.

కు. విరోధే తుల్యబలయోర్వికల్పాలంకృతిర్మతా। సద్యశ్శిరాం
సి చాపాన్వా నమయంతు మహీభుజః॥ అత్ర సంధివిగ్రహప్ర
మాణప్రాప్తయోశ్శిరశ్చాపనమనయో ర్యౌగపద్యానుపస్థితయో
ర్యౌగపద్యాసంభవాత్ - తుల్యబలయోర్వికల్పః॥ యథా వా॥ పతత్యవిర
తం వారి నృత్యంతి చ కలాపినః। అద్య కాంతః కృతాంతో వా దుః
ఖస్యాంతం కరిష్యతి॥ ప్రియసమాగమశ్చేన్మరణమాశంస
నీయం - మరణే తు నప్రియసమాగమసంభవ ఇతి తయోరా
శంసాయాం వికల్పః॥ ** ** ** *

చం॥ సంధివిగ్రహప్రమాణేతి॥ సంధివిగ్రహయోః కర్తవ్యతాబోధకప్ర
మాణేత్యర్థః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం వికల్పాలంకారప్రకరణం॥*

సముచ్చయాలంకారః - ౫౫.

కు. బహూనాం యుగపద్భావభాజాం గుంభస్సముచ్చయః। నశ్యం
తి పశ్చాత్పశ్యంతి త్రస్యంతి చ తవ ద్విషః॥ అవిరోధేన సంభావి
తయౌగపద్యానాం నాశాదీనాం గుంభనం సముచ్చయః॥ ***

చం॥ బహూనామితి॥ యౌగపద్యం యుగపద్భవనం తద్భాజాం బహూనాం గుం
భో నిబంధః - రచనమితియావత్ - స సముచ్చయాలంకారః॥ * *

క॥ యథావా॥ బిభ్రాణాహృదయేత్వయావినిహితం ప్రేమాభి
ధానంనవంశల్యంయద్విదధాతిసావిధురితాసాధోతదాకర్ణ్య
తాం। శేతే శుష్యతితామ్యతి ప్రలపతిప్రమ్లాయతి ప్రేంఖతి
భ్రామ్యత్యుల్లుఠతిప్రణశ్యతిగళ త్యున్మూర్ఛతిత్రుట్యతి॥ అ
త్రకాసాంచిత్క్రియాణాం కింవిత్కాలభేదే సంభవేపి శత
పత్రపత్రశతభేదన్యాయేన యౌగపద్యం విరహాతిశయద్యోత
నాయవివక్షితమితిలక్షణానుగతిః॥ ... ...*

చం॥ బిభ్రాణేతి॥ నాయకంప్రతిదూత్యాఇయముక్తిః-హేసాధో - త్వ
యాహృదయేవినిహితంప్రేమాభిధానంనవంశల్యంధారయంతీవిధురితా
విరహవిహ్వలాసానాయికాయద్విదధాతి తదాకర్ణ్య తామిత్యన్వయః-
కింతదిత్యపేక్షాయామాహ- శేతేనిద్రాతి-తామ్యతిగ్లానింప్రాప్నోతి-
ప్రకర్షేణమ్లాయతి-ప్రేంఖతిచలతిప్రణశ్యతినైర్బల్యాతిశయేనమృతప్రా
యాభవతి -గలతిఖేదాతిశయాత్ త్రుట్యతిక్షీణాభవతీతి కాసాంచిత్ శ
యనభ్రమణాదీనాంశతపత్రస్యకమలస్యపత్రశతందళశతం॥ ... *

క॥ అహంప్రాథమికాభాజామేకకార్యాన్వయేపిసః। కులంరూ
పంవయోవిద్యాధనంచమదయంత్యముం॥ యత్రైకఃకార్యసి
ద్ధిహేతుత్వేన ప్రక్రాంతస్తత్రాన్యేపి యద్యహమహమిక
యాఖలేకపోతన్యాయేనతత్సిద్ధింకుర్వంతి సోపిసముచ్చయః -
యథామదే ఆభిజాత్యమేకం సమగ్రం కారణం తాదృగేవ
రూపాదికమపితత్సాధనత్వేనావతరతీతి॥ ... *

చం॥ అహంప్రాథమికేతి॥ అహంపూర్వికేత్యర్థః-అహంపూర్వమహం
పూర్వమిత్యహంపూర్వికాస్త్రియామిత్యమరః - ఏకకార్యాన్వయే ఏక
కార్యసాధకత్వే ససముచ్చయాలంకారః-అహమహమికయాపరస్పరా
హంకారేణఆభిజాత్యంకులీనత్వం సమగ్రంపుష్కలం॥ ... *

క॥ యథావా॥ ప్రదానంప్రచ్ఛన్నంగృహముపగతేసంభ్రమవిధి
ర్నిరుత్సేకోలక్ష్మ్యామనభిభవగంధాఃపరకథాః। ప్రియంకృ

త్వామౌనంసదసికథనంచాప్యుపకృతేశ్శ్రుతేత్యంతాసక్తిః
పురుషమభిజాతంకథయతి॥ ... ... *

చం ॥ ప్రదానమితి॥ ప్రచ్ఛన్నంగుప్తంగృహంప్రత్యుపాగతేఽర్థాదతిథౌ లక్ష్మ్యాం సత్యాం నిరుత్సేకో గర్వాభావః-అభిభవో నిందాతద్గంధశూన్యాః మౌనం అనుద్ఘాటనంసదసిసభాయాంపరేణకృతాయాఉపకృతేః కథనం-శ్రుతేశాస్త్రశ్రవణే-సర్వప్రథమాంతానాం పురుషమభిజాతంప్రథయతీత్యనేనాన్వయః- అభిజాతంకులీనంప్రథయతికథయతి॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంసముచ్చయాలంకారప్రకరణం॥ ... *

కారకదీపకాలంకారః-౫౬.

కు. క్రమికైకగతానాంతుగుంభఃకారకదీపకం। గచ్ఛత్యాగచ్ఛ
తిపునఃపాంథఃపశ్యతిపృచ్ఛతి॥ ... ... *

చం॥ క్రమికేతి॥ క్రమికాణామర్థాత్క్రియాణామేకకారకగతానాం గుంభోనిబంధఃకారకదీపకంనామాలంకారః - తదుక్తం॥ సైవక్రియాసు బహ్వీషుకారకస్యేతిదీపకమితి - సైవసకృద్వృత్తిః పశ్యతిసార్థంపృచ్ఛతిమార్గం॥ ... ... *

కు. యథావా॥ నిద్రాతి స్నాతి భుంక్తే చలతికచభరం శోషయ
త్యంతరాస్తేదీవ్యత్యక్షైర్నచాయంగదితుమవసరో భూయఆ
యాహియాహి। ఇత్యుద్దండైః ప్రభూణా మసకృదధికృతై
ర్ద్వారితాద్వారిదీనానస్మాన్పశ్యాబ్ధికన్యే సరసిరుహరుచా
మంతరంగైరపాంగైః॥ ఆద్యోదాహరణేశ్రుతస్యపాంథస్య
కర్తృకారకస్యైకస్యగమనాదిష్వన్వయః- ద్వితీయేత్వధ్యా
హృతస్యప్రభుకర్తృకారకస్యైకస్య నిద్రాదిష్వన్వయ ఇ
త్యేకస్యానేకవాక్యార్థాన్వయేన దీపకచ్ఛాయాపత్త్యా కారక
దీపకం-ప్రథమసముచ్చయప్రతిద్వంద్వీదం॥ ... *

చం॥ నిద్రాతీతి॥ హేఅబ్ధికన్యే- ప్రభూణాముద్యతదండైర్ద్వారిఅధికృతైర్ద్వారపాలైరిత్యసకృద్ద్వారితానతఏవ దీనానస్మాన్సరసిరుహద్యుతీనాం పరమపరిచితైరపాంగైః కటాక్షైః పశ్యేత్యన్వయః - ఇతి కింప్రభు

రిన్ద్రాతీత్యాది-అంతఃఅంతఃపురేఅత్రైఃపాశైర్దీవ్యతిక్రీడతి-భూయః
పునః - ఛాయాసాదృశ్యంముఖ్యదీపకస్యపూర్వోక్తప్రకారేణవాసంభ
వాదితిభావః- ప్రతిద్వంద్వీవిపరీతం ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం కార
కదీపకాలంకారప్రకరణం॥ ... ... ❋

❁ సమాధిరలంకారః - ౫౭. ❁

క. సమాధిఃకార్యసౌకర్యంకారణాంతరసన్నిధేః । ఉత్కంఠితా
చతరుణీజగామాస్తంచభానుమాన్ ॥యథావా॥మానమస్యా
నిరాకర్తుంపాదయోర్మేపతిష్యతః। ఉపకారాయదిష్ట్యై
తదుదీర్ణంఘనగర్జితం ॥ కేనచిదారిప్సితస్యకార్యస్యకార
ణాంతరసన్నిధానాద్యత్సౌకర్యం తత్సమాధానాత్సమా
ధిః- ద్వితీయసముచ్చయప్రతిద్వంద్వీ అయంసమాధిః-తత్ర
హిబహూనాం ప్రత్యేకం సమర్థానాం ఖలేకపోతికాన్యా
యేనయుగపత్కార్యసాధనార్థమవతారః-అత్రత్వేకేనకా
ర్యేసమారిప్సితేన్యత్రకాకతాళీయన్యాయేనాపతితస్య తత్సౌ
కర్యాధాయకత్వమాత్రం-అత్రోదాహరణముత్కంఠితేతి-
ఉత్కంఠైవప్రియాభిసరణేపుష్కలంకారణం నాంధకారా
గమనమపేక్షతే-అత్యారూఢోహినారీణామకాలజ్ఞోమనోభ
వఇతిన్యాయాత్ - దైవాదాపతతాత్వంధకారేణతత్సౌకర్య
మాత్రంకృతమితి- ఏవంద్వితీయోదాహరణేపియోజ్యం ॥ ❋

చం ॥ సమాధిరితి ॥ కారణాంతరసన్నిధేర్వశాత్కార్యస్యసుకరత్వంస
మాధిరలంకారః- ఉత్కంఠితానాయకసమీపంగంతుం॥ మానమితి॥ మా
నంనిరాకర్తుమస్యాః పాదయోః పతిష్యతోమమోపకారాయదిష్ట్యాభా
గ్యేనేదంఘనగర్జితముదీర్ణముద్గతమిత్యన్వయః- సముచ్చయేకారణా
నాంతుల్యకక్షత్వమిహతు తద్విపరీతమతుల్యకక్షత్వమితి ప్రతిద్వంద్వి
త్వం తత్రేత్యాదినాదర్శితం॥ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం సమాధ్యలం
కారప్రకరణం ॥ ... ... ❋

ప్రత్యనీకాలంకారః- ౫౮.

కు. ప్రత్యనీకంబలవతశ్శత్రోః పక్షేపరాక్రమః। జైత్రనేత్రా
నుగౌకర్ణావుత్పలాభ్యామధఃకృతౌ ॥ ... *

చం ॥ ప్రత్యనీకమితి॥ బలవతశ్శత్రోః పక్షపాతిని తదీయేయః ప
రాక్రమస్తత్ప్రత్యనీకంనామాలంకారః - అనీకప్రతినిధిరూపత్వాత్ -జై
త్రేతి- ఉత్పలాభ్యాం స్వజయకారి నేత్రానుసారిణౌకర్ణౌ అధఃకృతౌతి
రస్కృతౌ. అవతంసతయాతముపరిస్థితత్వా దధస్తాత్కృతౌచేతిశ్లేషః॥

కు. యథా వా॥మమరూపకీర్తిమహరద్భువియస్తదనుప్రవిష్టహృ
దయేయమితి। త్వయిమత్సరాదివనిరస్తదయస్సతతాంక్షిణో
తిఖలుతాంమదనః॥ ఏవంబలవతిప్రతిపక్షేప్రతికర్తుమశక్త
స్యతదీయబాధనంప్రత్యనీకమితిస్థితే సాక్షాత్ప్రతిపక్షేపరా
క్రమఃప్రత్యనీకమితికైముతికన్యాయేనఫలలి॥ ... *

చం ॥ మమేతి ॥ భువిభూలోకేమమరూపఖ్యాతింయోహృతవాన్ - తస్మి
న్ననుప్రవిష్టమనురక్తంహృదయం యస్యాస్తస్యానుప్రవిష్టంహృదయం
యస్యాంవాతాదృగియమితిత్వయిమత్సరాదివఖలునిశ్చితం-నిరస్తదయో
మదనస్తాంక్షిణోతిక్షీణాంకరోతీత్యన్వయః - అత్ర మత్సరాదివేతి హే
త్వంశేఉత్ప్రేక్షా సత్వేత ద్ధేతుకప్రతిపక్ష సంబంధిబాధనంప్రత్యనీకా
లంకారస్యవివిక్తోవిషయఇతిబోధ్యం- అతఏవమమ్మటభట్టైరపి ॥ త్వంవిని
ర్జితమనోభవరూపస్సాచసుందరభవత్యనురక్తా । పంచభిర్యుగపదేవశ
రైస్తాంతాపయత్యనుశయాదివకామఇత్యుదాహృతం - ఏవంచహేతూ
త్ప్రేక్షయైవగతార్థత్వాన్నేదమలంకారాంతరంభవితుమర్హతీతికస్య
చిద్వచనమనాదేయం- కైముతికేతి - తత్సంబంధిబాధనాపేక్షయాసా
క్షాత్తద్బాధనేవిశేషాదితిభావః॥ ... ... *

కు. యథా॥మధువ్రతౌఘఃకుపితస్స్వకీయమధుప్రసాపద్మనిమీల
నేన। బింబంసమాక్రమ్యబలాత్సుధాంశోః కళంకమంకేభ్రు
వమాతనోతి॥ ... ... *

చం॥మధ్వితి॥భ్రమరౌఘఃస్వకీయమధుప్రపారూపస్యపద్మస్యనిమీలనే

నమపితస్సః- సుధాంశోర్బింబంబలాన్నమాకృష్యనస్యాంకేమః ధ్యభాగేక శంకం ధ్రువమాతనోతీత్యన్వయః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం ప్రత్యనీకాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

కావ్యార్థాపత్తిరలంకారః- ౫౯.

కు॥ కైముత్యేనార్థసంసిద్ధిః కావ్యార్థాపత్తిరిష్యతే। సజితస్త్వ
న్ముఖేనేందుః కావార్తా సరసీరుహాం ॥ అత్ర సఇత్యనేనపద్మా
నియేనజితానీతివివక్షితం -తథాచసోపియేనజితస్తేనపద్మాని జి
తానీతికిమువక్తవ్యమితిదండాపూపికాన్యాయేనపద్మజయరూ
పస్యార్థస్యసంసిద్ధిః కావ్యార్థాపత్తిః - తాంత్రికాభిమతా
ర్థాపత్తివ్యావర్తనాయకావ్యేతివిశేషణం॥ ... *

చం॥ కైముత్యేనేతి॥ కైముత్యన్యాయేనేత్యర్థః- కావ్యాలంకారరూపార్థాపత్తిః కావ్యార్థాపత్తిః- దండాపూపికేతి - దండాకర్షణేతదవలంబినామపూపానామాకర్షణం యథార్థసిద్ధం తద్వదిత్యర్థః-వ్యావర్తనాయేతి- లక్ష్యతావారణాయేత్యర్థః॥ ... ... *

కు॥ యథావా ॥ అధరోయమధీరాక్ష్యా బంధుజీవప్రభాహరః। అ
న్యజీవప్రభాంహంత హరతీతి కిమద్భుతం ॥ స్వకీయం హృద
యంభిత్వానిర్గతౌయౌపయోధరౌ । హృదయస్యాన్యదీయ
స్యభేదనేకాకృపాతయోః॥ ... ... *

చం॥ అధరోయమితి॥ బంధుజీవంబంధూకపుష్పం తత్ప్రభాహారః-బంధుభూతానాంజీవానాంప్రభాహరశ్చ - యత్త్వేతల్లక్షణమయుక్తంకైముతికన్యాయస్యాన్యార్థవిషయత్వేనాధికార్థాపత్తావవ్యాప్తేః- యథా। తవాగ్రేయదిదారిద్ర్యంస్థితంభూపద్విజన్మనాం। శనైస్సవితురప్యగ్రేతమస్థాస్యత్యసంశయం॥ అత్ర శనైశ్శబ్దమహిమ్నా రాజాగ్రేదారిద్ర్యస్థిత్యపేక్షయాసూర్యాగ్రేతమోవస్థానంమశ్శకమేవేత్యవగతమపిన్యాయసామ్యాదాపాద్యతే-ననుకైముతికన్యాయేనేతికేనచిదుక్తం- తత్రేదంవక్తవ్యం- కేనచిదర్థేనతుల్యన్యాయత్వాదర్థాంతరస్యాపత్తిరర్థాపత్తిరితి- తదుక్తలక్షణమయుక్తం - కావార్తాసరసీరుహామిత్యాది

కైముత్యన్యాయవిషయార్థాపత్తావవ్యాప్తేః కైముతికన్యాయస్యాన్యా
నార్థవిషయత్వేన తుల్యన్యాయత్వాభావాదాపాదనాప్రతీతేశ్చేతి- న
చాత్ర కైముత్యన్యాయతామాత్రం నత్వలంకారత్వమితియుక్తం - అలం
కారతత్త్వాభియుక్తానాం ప్రాచీనానాం శూన్యహృదయతాయా అపామ
రేణ సంభావయితుమశక్యత్వాత్ - లోకవ్యవహారేపి కైముత్యన్యాయ
స్య చమత్కారిత్వానుభవేన తేనైవ న్యాయేన తస్యాలంకారతా సిద్ధేశ్చ-
ఇత్థం చ త్వదుక్తార్థాపత్త్యుదాహరణే వక్ష్యమాణః సంభావనాలంకారో
యోఽన్యైర్యద్యర్థోక్తౌ చ కల్పనమితి యద్యర్థాతిశయోక్తిత్వేనోక్తిః-
య్యద్యర్థాతిశయోక్తావాపాద్యాపాదకయోర్విపరీతార్థవిశ్రాంత
త్వమిహ త్వాపాదకస్య సిద్ధత్వమాపాద్యస్య సంభావ్యమానత్వమితి- వై
చిత్ర్యంతు తదవాంతరభేదతాయాః సాధకం - న తు తద్బహిర్భూతతా
యా ఇతి న తత్ర వ్యాప్తిశంకాపీత్యలం విస్తరేణ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికా
యామర్థాపత్తిరలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

కావ్యలింగాలంకారః- ౬౦.

కు. సమర్థనీయస్యార్థస్య కావ్యలింగం సమర్థనం । జితోసి
మందకందర్ప మచ్చిత్తేస్తి త్రిలోచనః ॥ అత్ర కందర్పజయోప
న్యాసో దుష్కరవిషయత్వాత్సమర్థనసాపేక్షః తస్య మచ్చి
త్తేస్తి త్రిలోచన ఇతి స్వాంతఃకరణే శివసన్నిధానప్రదర్శనేన స
మర్థనం కావ్యలింగం - వ్యాప్తిపక్షధర్మతాదిసాపేక్షనై
యాయికాభిమతలింగవ్యావర్తనాయ కావ్యవిశేషణం - ఇ
దం వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం॥ ... *

చం॥ సమర్థనీయస్యేతి॥ సమర్థనాపేక్షస్యార్థస్య సమర్థనం కావ్య
లింగాలంకారః- అర్థాంతరన్యాసవారణాయ సమర్థనాపేక్షస్యే
తి- యదా త్వర్థాంతరన్యాసప్రకరణే వక్ష్యమాణరీత్యా సామాన్యవిశేష
భావాతిరిక్తత్వం నివేశ్యతే తదానోపాదేయమేవైతదితి బోధ్యం- దుష్క
రవిషయత్వాద్దుష్కరవిషయరూపత్వాత్ - సమర్థనాపేక్షస్యేత్యనం

తరమర్థస్యేతి శేషః- నయ్యాయికేతి-నయ్యాయికాభిమతలింగస్యలక్ష్య
తావారణాయేత్యర్థః॥ ... ... *

కు. పదార్థహేతుకం యథా॥ భస్మోద్ధూళనభద్రమస్తు భవతే రు
ద్రాక్షమాలే శుభం హా సోపానపరంపరే గిరిసుతాకాంతాల
యాలంకృతే। అద్యారాధనతోషితేనవిభునా యుష్మత్సపర్యా
సుఖాలోకోచ్ఛేదిని మోక్షనామని మహామోహే నలీయామ
హే॥ అత్ర మోక్షస్య మహామోహత్వమప్రసిద్ధమితి తత్సమ
ర్థనే సుఖాలోకోచ్ఛేదినీతి పదార్థో హేతుః॥ ... *

చం॥ భస్మోద్ధూళనేతి॥ సంబోధనం శుభమస్త్వితి శేషః - గిరిసుతాకాంత
స్య శివస్యాలయః ప్రాసాదస్తదలంకారభూతే సోపానపఙ్క్తే ఇత్యపి సం
బోధనం- హేతి దైన్యే - విభునా ప్రభుణా శివేన యుష్మాకం యా సపర్యా
పూజా తత్సుఖస్యాలోకః ప్రకాశస్తదుచ్ఛేదకే నిలీయామహే వయమిత్య
ర్థః॥ ... ... *

కు. క్వచిత్పదార్థవాక్యార్థౌ పరస్పరసాపేక్షౌ హేతుభావం
భజతః॥ యథా వా॥ చికురప్రకరా జయంతి తే విదుషీ మూర్ధని
యాన్బిభర్తి సా। పశునాప్యపురస్కృతేన తత్తులనామిచ్ఛతి చా
మరేణ కః॥ అత్ర చామరస్య దమయంతీకుంతలభారసామ్యా
భావే విదుషీ మూర్ధని యాన్బిభర్తి సేతి వాక్యార్థః - పశు
నాప్యపురస్కృతేనేతి పదార్థశ్చేత్యుభయం మిళితం హేతుః

చం॥ చికురేతి॥ చికురప్రకరాః కేశపాశాః విదుషీ పండితా సా దమయం
తీ అపురస్కృతేన అనాదృతేన పురోభాగే అసహితేన చ॥ ... *

కు. క్వచిత్సమర్థనీయార్థసమర్థనార్థే వాక్యార్థే పదార్థో
హేతుః॥ యథా వా॥ వపుః ప్రాదుర్భావాదనుమితమిదం జన్మ
ని పురా పురారే న క్వాపి క్వచిదపి భవంతం ప్రణతవాన్। నమన్ము
క్తః సంప్రత్యహమతనురగ్రేప్యనతిమాన్ ఇతీశ క్షంతవ్యం తదిద
మపరాధద్వయమపి॥ అత్ర తావదపరాధద్వయం సమర్థనీ
యం - అస్పష్టార్థత్వాత్ తత్సమర్థనం చ పూర్వాపరజ

న్మనోరనుమానాభ్యాం వాక్యార్థభూతాభ్యాం క్రియతే - అ
త్ర ద్వితీయవాక్యార్థే ఽతనుత్వమేకపదార్థో హేతుః - అ
త్రాపి సంప్రతి నమన్ముక్త ఇతి వాక్యార్థో ఽనేకపదార్థో
వా హేతుః॥ ... ... *

చం॥ పదార్థశ్చ అనేకపదార్థశ్చ॥ వపురితి॥ పురా పూర్వస్మిన్కాపి జన్మని క్వచిదపి తుణే భవంతం న ప్రణతవాన్ - ఇతీదం వపుషః శరీరస్య ప్రాదుర్భావాదనుమితం సంప్రతి నమన్నతిం కుర్వన్ముక్త అతనురశరీరః - అహమగ్రే ప్యనతిమాన్నతిరహితః - సమర్థనీయం హేతుకథనేనోపపాదనీయం అస్పష్టార్థత్వాత్ అస్పష్టహేతుకత్వాత్ - అత్ర అనయోర్వాక్యార్థయోర్మధ్యే ద్వితీయవాక్యార్థే అగ్రే ప్యనతిమానితి వాక్యార్థే అత్రాపి అతనుత్వే పి నమన్ముక్త ఇత్యస్య వాక్యత్వాదాహ - అనేకపదార్థో వేతి॥ *

కు. క్వచిత్పరస్పరవిరుద్ధయో స్సమర్థనీయయోరుభయోః క్ర
మాదుభౌ హేతుభావం భజతః ॥ యథా॥ అసోఢా తత్కాలో
ల్లసదసహభావస్య తపసః కథానాం విస్రంభే ష్వథ చ రసిక
శ్శైలదుహితుః । ప్రమోదం వో దిశ్యాత్కపట వటు వేషాప
నయనే త్వరాశైథిల్యాభ్యాం యుగపదభియుక్త స్స్మరహరః॥
అత్ర శివస్య యుగపత్కృత్రిమ బ్రహ్మచారి వేషాపనయనత్వ
రాతదనువర్తనేచ్ఛయో ర్విరుద్ధయోః క్రమాద్గిరిజాతీవ్రత
పసోసహిష్ణుత్వం తత్సల్లాప కౌతుకం చేత్యుభావర్థౌ హేతు
త్వేన నిబద్ధౌ॥ ... ... *

చం॥ అసోఢేతి॥ తపస్యంతీముమాం ప్రతి వటువేషేణాగతస్య హరస్య వర్ణనం - కపటేనమోవటోర్బ్రహ్మచారిణో వేషస్తస్యాపనయనే త్యాగే త్వరాశైథిల్యాభ్యాం యుగపదభియుక్త ఆక్రాంతః త్వరాశైథిల్యహేతుగర్భం క్రమేణ విశేషణద్వయమాహ - తత్కాలేత్యుల్లసత్ప్రాదుర్భవన్న సహభావో ఽసహత్వమగ్నాన్యాయస్య తాదృశస్య తపస అసోఢా సహనాసమర్థః శైలకన్యాయాః కథానాం విస్రంభేషు విశ్వాసేషు రసికశ్చేతి - బ్రహ్మచర్యం బ్రహ్మచారి వేషః॥ ... ... *

౭౦. క్వచిత్పరస్పరవిరుద్ధయోరుభయోస్సమర్థనీయయోరేకఏవహేతుః ॥ యథా ॥ జీయాదంబుధితనయా ధరరసమాస్వాదయన్మురారిరయం।అంబుధిమథనక్లేశంకలయన్సఫలం చవిఫలంచ॥అత్ర సఫలత్వవిఫలత్వకలనయోరుభయోర్విరుద్ధయోరేకఏవాంబుధితనయాధరరసాస్వాదో హేతుః॥ ఇదం కావ్యలింగంహేత్వలంకారఇతి కేచిద్వ్యాజహ్రుః॥ హేగోదావరి దేవి తావకతటోద్దేశే కలింగః కవిర్వాగ్దేవీంబహుదేశదర్శనసఖీంత్యక్త్వా విరక్తింగతః। ఏనామర్ణవమధ్యసుప్తమురభిన్నాభీసరోజాసనం బ్రహ్మాణంగమయిష్యతికథమసా వేకాకినీస్థాస్యతి ॥ అత్ర బ్రహ్మణఃప్రాపణంకథంగోదావర్యాకర్తవ్యమిత్యసంభావనీయార్థోపపాదకస్యార్ణవమధ్యేత్యాదితద్విశేషణస్య న్యసనం శ్లేషాఖ్యో గుణఇతి - శ్లేషోవిఘటమానార్థఘటకార్థస్య వర్ణనమితి శ్లేషలక్షణమితిచజయదేవేనోక్తం ... ... *

చం ॥ జీయాదితి॥ అంబుధేస్తనయాయాలక్ష్మ్యాఅధరరసమాస్వాదయన్నయంమురారిర్జీయాత్సర్వోత్కర్షేణవర్తతాం- కీదృశః సముద్రమథనక్లేశంఏవంవిధాంగనాలాభాత్సఫలంకలయన్ జానన్ ఏతదధరమాధుర్యే సత్యమృతస్యవైయర్థ్యాద్విఫలంచకలయన్నిత్యర్థః- హేగోదావరీత్యత్రార్ణవమధ్యేత్యాదిబ్రహ్మవిశేషణస్య న్యసనం-శ్లేషాఖ్యోగుణఇతిజయదేవేనోక్తమిత్యన్వయః- తావకతటోద్దేశే త్వదీయతీరభూమౌ కలింగాఖ్యఃకవిఃబహూనాందేశానాందర్శనే సహచారిణీంవిరక్తింముక్తింపనాంసరస్వతీంబ్రహ్మాణంప్రతిగమయ నయేతిసంబంధః- కీదృశం-అర్ణవమధ్యేసుప్తోయోమురభిన్మురారిస్తన్నాభికమలస్థం- శ్లేషోఽవిఘటమానేత్యత్రాకారప్రశ్లేషః- అవిఘటమానస్యానుపపద్యమానస్యార్థస్యఘటకఉపపాదకోయోఽర్థస్తస్యవర్ణనంశ్లేషాఖ్యోగుణఇత్యర్థః ... *

కు. వస్తుతస్తు తత్రాపిపదార్థహేతుకం కావ్యలింగమేవతద్భేద
కాభావాత్ - ననుసాభిప్రాయపదార్థవాక్యార్థవిన్యసన
రూపాత్పరికరాత్కావ్యలింగస్యకింభేదకం - ఉచ్యతే-పరిక
రేపదార్థ వాక్యార్థబలాత్ప్రతీయమానార్థోవాచ్యోప
స్కారకతాంభజతః- కావ్యలింగేతుపదార్థవాక్యార్థావేవ
హేతుభావంభజతః - ననుయద్యపి సుధాంశులోకోచ్ఛ్రేణీత్యా
దిపదార్థహేతుక కావ్యలింగోదాహరణే అగ్రేస్యనతిమాని
త్యాదివాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగోదాహరణేచ పదార్థ
వాక్యార్థావేవహేతుభావంభజతః - తథాపిపశునాప్య పుర
స్కృతేనేతి పదార్థహేతుకోదాహరణేచ చిత్తేస్తిత్రిలోచ
నఇతి వాక్యార్థహేతుకోదాహరణేచ ప్రతీయమానార్థ
స్యాపి హేతుకోట్యనుప్రవేశోదృశ్యతే - పశునేతిహ్యవివేకి
త్వాభిప్రాయగర్భం - విదుషీత్యస్యప్రతినిర్దేశ్యత్వాత్ త్రి
లోచనఇతిచ కందర్పదాహక తృతీయలోచన త్వాభిప్రాయ
గర్భం - కందర్పజయోపయోగిత్వాత్తస్య- సత్యం- తథాపి
నతయోఃపరికరఏవ-కింతుతదుత్థాపితం కావ్యలింగమపి ప్రతీ
యమానావివేకిత్వ విశిష్టేన పశునాప్యపురస్కృతత్వస్యా
నేకపదార్థస్యప్రతీయమానకందర్పదాహకతృతీయలోచన
విశిష్టస్యశివస్య చిత్తేసన్నిధానస్య వాక్యార్థస్యచ వాచ్య
స్యైవహేతుభావాత్ ... ... *

చం ॥ పదార్థహేతుకంసమస్తపదార్థహేతుకం - పదార్థవాక్యార్థేతిద్వం
ద్వః-ప్రతీయమానోర్థఃవ్యంగ్యోర్థః-ప్రతినిర్దేశ్యత్వాదితి- నిర్దిశ్యతేఉచ్చా
ర్యతఇతినిర్దేశశ్శబ్దః- తేనవిపరీతార్థకశబ్దత్వాదిత్యర్థః-తస్యతాదృశతృతీ
యలోచనత్వస్య-తథాచోభయత్రపరికరాలంకారసత్త్వాత్కావ్యలింగో
దాహరణత్వమనుపపన్నమితిభావః- తయోఃపశునేత్యాద్యుక్తోదాహరణ
యోః-తదుత్థాపితంపరికరోపపాదితం - వ్యంగ్యస్యహేతుకోటావేవాను
ప్రవేశాదితిభావః-ఏతదేవవివృణోతి-ప్రతీయమానేతి- ... *

సు॰ సహితయోర్వాచ్యయోర్హేతుభావేనాభ్యాం ప్రతీయమా
నం మధ్యే కించిద్వ్యాపారమస్తి - యథా సర్వాశుచినిధానస్య
త్యాది పదార్థపరికరోదాహరణే సర్వాశుచినిధానస్యేత్యా
దినా నేకేన పదార్థేన ప్రతీయమానం శరీరస్యాసంరక్షణీయ
త్వం - యథా చ వాక్యార్థపరికరోదాహరణేపి పర్యాయోక్త
విధయా తత్తద్వాక్యార్థేన ప్రతీయమానం నాహం వ్యాస
ఇత్యాదితస్మాత్పశునేత్యత్ర త్రిలోచన ఇత్యత్ర చ ప్రతీయమా
నం వాచ్యస్యైవ పదార్థస్య వాక్యార్థస్య చ హేతుభావోప
పాదకతయా కావ్యలింగస్యాంగమేవ - యథా యత్త్వన్నేత్ర
సమానకాంతి సలిలే మగ్నం తదిందీవరమిత్యనేన వాక్యార్థ
హేతుక కావ్యలింగోదాహరణేత్వన్నేత్ర సమానకాంతీత్యా
దికానీందీవరశశిహంసవిశేషణాని తేషాం వాక్యార్థానాం హే
తుభావోపపాదకానీతి - తత్ర వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగప
దార్థహేతుక కావ్యలింగమంగమితి న తయోః కావ్యలింగోదా
హరణత్వే కాచిదనుపపత్తిః ॥ ... ... *

చం॥ వాచ్యస్యైవేత్యేవకారసూచితవ్యంగ్యాద్వారకత్వం సహితాత్యాది
నా వివృతం - తదయమర్థః - యది పశ్వాదిపదవ్యంగ్యం కేశపాశసామ్యా
భావాదేరర్థస్యాసాక్షాదుపపాదకం స్యాత్తదాత్ర పరికర ఏవ స్యాన్న కా
వ్యలింగం - న త్వేవమస్తి - పశుపదప్రతీతావివేకిత్వమాత్రేణ సామ్యాభా
వస్యోపపాదనాసంభవాత్ కింతు తద్విశిష్ట పశుపురస్కృతత్వాభావ ఏవ
సాక్షాదుపపాదక ఇతి తత్కోటినివిష్టం వ్యంగ్యం కావ్యలింగరూపస్య త
స్యాంగమేవ వ్యంగ్యాంతరం తు నోక్త కావ్యలింగస్య మథోపపాదక
మస్తీతి నిరాబాధమేవ కావ్యలింగమితి - నను స్వయమన్యోపపాదకస్య కా
వ్యలింగస్యాప్యుపపాదకం క్వచిద్దృష్టమిత్యాశంక్యోదాహరతి - యత్త్వన్నే
త్రేతి - పతత్ప్రతిపాలంకారే ప్రాగుదాహృతం - అనేక వాక్యార్థహేతు
కేతి - పూర్వపాదత్రయవాక్యార్థత్రయస్య చతుర్థపాదార్థహే
తుత్వమితి జ్ఞేయం - హేతుభావోపపాదకానీతి - ఇందీవరస్య నేత్రసమా
నకాంతిత్వం వినా పత్రాదేరివ ప్రపవక్మనస్య దైవగతకాంతా సాదృశ్య వి
నోదాసహిష్ణుత్వే హేతుత్వాసంభవాదితి భావః - సమాహితమర్థము
పసంహారతి - ఇతీతి - తయోః పసనాపీతిమద్వైత్తస్తీత్యేతయోః॥ ఇత్యలం
కారచంద్రికాయాం కావ్యలింగాలంకారప్రకరణం॥ ... *

అర్థాంతరన్యాసాలంకారః- ౬౧.

కు. ఉక్తిరర్థాంతరన్యాసస్స్యాత్సామాన్యవిశేషయోః । హనుమానబ్ధిమతరద్దుష్కరం కిం మహాత్మనాం ॥ గుణవద్వస్తుసంసర్గాద్యాతి స్వల్పోపి గౌరవం । పుష్పమాలానుషంగేణ సూత్రం శిరసి ధార్యతే॥ సామాన్యవిశేషయోర్ద్వయోరప్యుక్తిరర్థాంతరన్యాసః-తయోశ్చైకం ప్రస్తుతమన్యదప్రస్తుతం భవతి-తతశ్చ విశేషే ప్రస్తుతే తేన సహ ప్రస్తుత సామాన్యరూపస్య సామాన్యే ప్రస్తుతే తేన సహ ప్రస్తుతవిశేషరూపస్య వార్థాంతరస్య న్యసనమర్థాంతరన్యాస ఇత్యుక్తం భవతి- తత్రాద్యస్య ద్వితీయార్ధముదాహరణం ద్వితీయస్య ద్వితీయ శ్లోకః - నన్వయం కావ్యలింగాన్నాతిరిచ్యతే-తథాహి-ఉదాహరణద్వయే ప్యప్రస్తుతయో స్సామాన్య విశేషయో రుక్తిః ప్రస్తుతయోర్విశేషసామాన్యయోః కథముపకరోతీతి వివేక్తవ్యం - నహి సర్వత్రైవ ప్రస్తుతాన్వయ్యప్రస్తుతాభిధానం యుజ్యతే- న తావదప్రస్తుతప్రశంసాయామివ ప్రస్తుతవ్యంజకతయా ప్రస్తుతయోరపి విశేషసామాన్యయో స్స్వశబ్దోపాత్తత్వాన్నాప్యనుమానాలంకార ఇవ ప్రస్తుతప్రతీతిజనకతయా తద్వదిహ వ్యాప్తిపక్షధర్మతాద్యభావాత్ - నాపి దృష్టాంతాలంకార ఇవ ఉపమానతయా- విస్రబ్ధఘాతదోషః స్వవధాయ ఖలస్య వీరకోపకరః। వనతరుభంగధ్వనిరివ హరినిద్రాతస్కరః కరిణః ఇత్యాదిషు సామాన్యే విశేష స్యోపమానత్వదర్శనేపి విశేషే సామాన్యస్య క్వచిదపి తదదర్శనాత్ ... *

చం॥ ప్రస్తుతవ్యంజకతయేతి॥ అప్రస్తుతాభిధానం యుజ్యత ఇత్యనుషజ్యతే- ఏవమగ్రేపి॥ విస్రబ్ధేతి ॥ ఖలస్య విశ్వస్తఘాతరూపో దోషః స్వస్యైవ వధాయ భవతి యతో వీరాణాం కోపకారకః- సింహనిద్రాపహారీ వనతరుభంగజన్య ధ్వనిః కరిణో వధాయ యథేత్యర్థః - తదదర్శనాదుపమానత్వాదర్శనాత్ ... ... *

కు॰ ఉపమానతయా తదన్వయే సామంజస్యాప్రతీతేశ్చ - తస్మా
త్ప్రస్తుతసమర్థకతయైవాప్రస్తుతస్యోపయోగ ఇహాపి వక్త
వ్యః - తతశ్చ వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమేవాత్రాపి
స్యాన్నత్వలంకారాంతరస్యావకాశ ఇతి చేదత్ర కేచిత్సమర్థ
నసాపేక్షస్యార్థస్య సమర్థనే కావ్యలింగం. నిరపేక్షస్యాపి
ప్రతీతివైభవాత్సమర్థనేఽర్థాంతరన్యాసః- నహి యత్త్వన్నే
త్రసమానకాంతీత్యాదికావ్యలింగోదాహరణేష్వివ- అథోప
గూఢే శరదాశశాంకే ప్రావృడ్యయా శాంతతటిత్కటాక్షా।
కాసాం న సౌభాగ్యగుణోఽంగనానాం నష్టః పరిభ్రష్టపయోధ
రాణాం ॥ దివాకరాద్రక్షతి యో గుహాసు లీనం దివాభీతమి
వాంధకారం । క్షుద్రేఽపి నూనం శరణం ప్రపన్నే మమత్వము
చ్చైః శిరసాం సతీవ ॥ ఇత్యాద్యర్థాంతరన్యాసోదాహరణేషు
ప్రస్తుతస్య సమర్థనసాపేక్షత్వమస్తీతి ... *

చం॥ నను మహాపురుషాకృతిరివ గంభీరేయమప్యాకృతిరిత్యాదౌ సామాన్య స్యాప్యుపమానతా దృష్టేత్యరుచేరాహ- ఉపమానతయేతి-ఇవాద్యభావాత్తాత్పర్యాభావాచ్చ ఉపమానతయాన్వయస్య సామంజస్యేనాప్రతీతేరిత్యర్థః - ఇహాపీత్యపినా కావ్యలింగసముచ్చయః - ప్రతీతివైభవాత్ ప్రతీతిదార్ఢ్యరూపప్రయోజనవశాత్ - ప్రయోజనస్యాపి హేతుత్వవివక్షయా పంచమీ- ఉక్తవైలక్షణ్యముదాహరణనిష్ఠతయా దర్శయతి నహీత్యాదినా - ఇత్యాదికావ్యలింగోదాహరణేష్వివ అథేత్యాద్యర్థాంతరన్యాసోదాహరణేషు ప్రస్తుతస్య సమర్థనార్థత్వం నహ్యస్తీతి సంబంధః- శరదాశశాంకే ఉపగూఢే ఆలింగితే సతి - అథానంతరం-శాంతాః తటిద్రూపాః కటాక్షా యస్యాస్సా ప్రావృట్ యయా గతవతీ - ఉక్తం విశేషరూపమర్థం సామాన్యరూపేణార్థాంతరేణ సమర్థయతి-పరిభ్రష్టపయోధరాణాం కాసామంగనానాం సౌభాగ్యగుణో న నష్ట ఇతి-పయోధరాః కుచా మేఘాశ్చ॥ దివాకరాదితి॥ కుమారసంభవే హిమాలయవర్ణనం యో హిమాలయః - మమత్వం మదీయతాబుద్ధిః-శిరో మస్తకం శిఖరం చ-

కు. వస్తుతస్తు ప్రాయోవాదోయం - అర్థాంతరన్యాసేపిహి విశేషస్య సామాన్యేన సమర్థనా నపేక్షత్వేపి సామాన్యం విశేషేణ సమర్థన మపేక్షతఏవ నిర్విశేషంనసామాన్యమితి న్యాయేన-బహూనామప్యసారాణాం సంయోగః కార్యసాధక ఇత్యాది సామాన్యస్య-తృణై రారభ్యతే రజ్జుస్తయానాగోపిబధ్యతఇత్యాది సంప్రతిపన్నవిశేషావతరణం వినాబుద్ధౌ ప్రతిష్ఠితత్వా సంభవాత్ - నచాత్ర సామాన్యస్య కాసాంనసౌభాగ్యగుణోంగనానామిత్యాదివిశేషసమర్థనార్థసామాన్యస్యైవలోకసంప్రతిపన్నతయా విశేషావతరణంవినైవ బుద్ధౌ ప్రతిష్ఠితత్వంసంభవతీతిశ్లోకేతన్న్యసనంనాపేక్షితమస్తీతివాచ్యం- సామాన్యస్య సర్వత్ర లోకసంప్రతిపన్నత్వనియమాభావాత్ -నహియోయోధూమవాన్ససోగ్నిమానితి వ్యాప్తిరూప సామాన్యస్య లోకసంప్రతిపన్నతయా యథామహానస ఇతి తద్విశేషరూప దృష్టాంతానుపాదానసంభవమాత్రేణాప్రసిద్ధవ్యాప్తిరూపసామాన్యోపన్యాసేపి తద్విశేషరూప దృష్టాంతోపన్యాసనైరపేక్ష్యంసంభవతి- నచైవం సామాన్యేన విశేషసమర్థనస్థలేపి క్వచిత్తస్యసామాన్యస్య లోకప్రసిద్ధత్వాభావేన తస్యబుద్ధావారోహాయ పునర్విశేషాంతరస్య న్యాసప్రసంగఇతివాచ్యం ఇష్టాపత్తేః అతఏవమయేఽకస్య ాలంకారస్యానువదమేవదర్శయిష్యమాణత్వాత్ ... ... *

చం॥ సమర్థనార్హత్వం సమర్థనాపేక్షత్వం - అయమర్థాంతరన్యాసే సమర్థనానపేక్షత్వరూపః - సామాన్యస్యాన్యబుద్ధౌ ప్రతిష్ఠితత్వాసంభవాదిత్యనేనాన్వయః - సంప్రతిపన్నేతి-వస్తుతస్తుసత్యతేత్యర్థః- విశేషావతరణంవిశేషావగమం - తత్రబహూనామిత్యాదౌ సామాన్యస్యైతివిశేషావతరణంవినైవబుద్ధౌ ప్రతిష్ఠితత్వంసంభవతీత్యగ్రిమేణాన్వితం- తన్న్యసనంతృణైరిత్యాదివిశేషన్యసనం ... *

కౌ॰ కించ కావ్యలింగేపి సర్వత్ర న సమర్థనసాపేక్షత్వనియమః — చికురప్రకరా జయంతి త ఇత్యత్ర తదభావాదుపమానవస్తుషు వర్ణనీయసామ్యాభావేన నిందాయాః కవికులక్షుణ్ణత్వేనాత్ర సమర్థనాపేక్షావిరహాత్ నహి — తదాస్యదాస్యేపి గతోధికారితాం న శారదః పార్వణశర్వరీశ్వర ఇత్యాదిషు సమర్థనం దృశ్యతే ॥ నవిషేణ న శస్త్రేణ నాగ్నినా న చ మృత్యునా । అప్రతీకారపౌరుష్యాః స్త్రీభిరేవ స్త్రియః కృతాః — ఇత్యాదికావ్యలింగవిషయేషు సమర్థనాపేక్షావిరహేస్య ప్రతీకారపౌరుష్య ఇత్యాదినా సమర్థనకథనాచ్చ — నహి తత్ర స్త్రీణాం విషాదినిర్మితత్వాభావప్రతిపాదనం సమర్థనసాపేక్షం ప్రసిద్ధత్వాత్ తస్మాదుభయతో వ్యభిచారాత్సమర్థనాపేక్షసమర్థనే కావ్యలింగం — తన్నిరపేక్షసమర్థనేఽర్థాంతరన్యాస ఇతి న విభాగః — కింతు న సమర్థ్యసమర్థకయోస్సామాన్యవిశేషసంబంధేఽర్థాంతరన్యాసః — తదితరసంబంధే కావ్యలింగమిత్యేవ వ్యవస్థావధారణీయా ప్రపంచశ్చిత్రమీమాంసాయాం ద్రష్టవ్యః — ఏవమప్రకృతేన ప్రకృతసమర్థనముదాహృతం ॥ ... *

చం॥ నన్వేవమప్యర్థాంతరన్యాసే క్వచిదేవ సమర్థనాపేక్షా — కావ్యలింగే తు సర్వత్రేత్యస్తు భేద ఇత్యాశంక్యాహ కించేతి॥ కవికులక్షుణ్ణత్వేన కవిసమూహాభ్యస్తత్వేన తదాస్యదాస్యే నలముఖదాస్యే — పర్వణి పూర్ణిమాయాం భవః పార్వణః — శర్వరీశ్వరశ్చంద్రః — నవిషేణేత్యాదేః స్త్రియః కృతా ఇత్యనేనాన్వయః — అపితు స్త్రీభిరేవ యతః ప్రతీకారరహితం పౌరుష్యం క్రౌర్యం యాసాం తథాభూతాః — ఉభయతః అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సమర్థనాపేక్షాయామపి తదాస్యదాస్యేపీత్యాదౌ తదభావాత్ — నవిషేణేత్యాదావపేక్షావిరహేపి సమర్థనసత్త్వాత్ — అప్రకృతేనేతి — ఆద్యే మహాత్మనాం సర్వసుకరత్వేనాప్రకృతేన సామాన్యేన హనూమదబ్ధితరణస్య ప్రకృతవిశేషస్య సమర్థనం — ద్వితీయే పుష్పమాలాసూత్రవృత్తాంతేనాప్రకృతేన విశేషరూపేణ ప్రకృతస్య గుణవత్సంగప్రయుక్తపూజ్యత్వస్య సామాన్యరూపస్య సమర్థనమిత్యర్థః॥ ... ... *

కు. ప్రకృతేనాప్రకృతసమర్థనంయథా ॥ యదుచ్యతే పార్వతి పాపవృత్తయేనరూపమిత్యవ్యభిచారితద్వచః। తథాహి తేశీల ముదారదర్శనేతపస్వినామప్యుపదేశతాంగతం॥ ... *

చం ॥ యదుచ్యతఇతి॥ హేపార్వతి - రూపంఆకృతిసౌందర్యంపాపవృత్తయేదుష్టాచరణాయనభవతి- యత్రాకృతిస్తత్రగుణావసంతీతి న్యాయాదితియదుచ్యతే తద్వచనమవ్యభిచారియథార్థం-తథాహి-ఉదారంరమణీయందర్శనంయస్యాస్తథాభూతే పార్వతితవశీలం ఆచరణం తపస్వినామప్యుపదేశ రూపతాంప్రాప్తమితిప్రకృతేన విశేషేణాప్రకృతస్యసామాన్యస్యసమర్థనం॥ ... ... *

కు. యథావా॥ దానందదత్యపిజలైస్సహసాధిరూఢేకోవిద్యమానగతిరాసితుముత్సహేత। యద్దంతినఃకటకటాహ తటాన్మిమంక్షుర్మంక్షూదపాతిపరితఃపటలైరలీనాం॥ ... *

చం॥ దానమితి॥ దానంవితరణంమదజలంచ- జలైరుదకైర్జడైశ్చ - లడయోరభేదాత్ - అధిరూఢేఆక్రాంతేసతి - విద్యమానగతిఃసగతికఃబుద్ధిమాంశ్చ- కః-ఆసితుంస్థాతుం-ఉత్సహేతశక్నుయాత్ - యస్మాన్మిమంక్షుర్మజ్జనంకర్తుమిచ్ఛుర్దంతినోగజస్యకటోగండఏవ కటాహస్తస్యతటాదగ్రాదలీనాంపటలైస్సమూహైః పరితోమంక్షుశీఘ్రంఉదపాతిఉత్పతితమిత్యన్వయః- అత్రాపిపూర్వార్ధోక్తమప్రకృతసామాన్యముత్తరార్ధోక్తేనప్రకృతేనవిశేషేణసమర్థితం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామర్థాంతరన్యాసాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

వికస్వరాలంకారః -౬౨.

కు. యస్మిన్విశేషసామాన్యవిశేషాత్సవికస్వరః। సనజిగ్యేమహాంతోహిదుర్ధర్షాస్సాగరాఇవ॥ యత్రకస్యచిద్విశేషస్యసమర్థనార్థంసామాన్యంవిన్యస్యతత్ప్రసిద్ధావప్యపరితుష్యతాకవినాతత్సమర్థనాయపునర్విశేషాంతరముపమానరీత్యార్థాంతరన్యాసవిధయావావిన్యస్యతేతత్రవికస్వరాలంకారః-ఉత్తరార్థంయథాకథంచిదుదాహరణం॥ ... *

చం॥ యస్మిన్నితి॥ యస్మిన్నర్థే ఇత్యర్థాత్ నిబధ్యత ఇతి శేషః-సమర్థ్య సమర్థకభావాపన్నత్వం తు నలక్షణేనివేశనీయం - తద్వినా చమత్కారాభావేన చమత్కారిత్వ విశేషణమవశ్య వక్తవ్యేనైవా నతిప్రసంగాత్ - ఏవమేవార్థాంతరన్యాసలక్షణేపి బోధ్యం- స నేతి- స ప్రకృతో రాజా నజిగ్యే నజితో౽ర్థాత్పరైరితి శేషః- ప్రకృతః తత్సమర్థనం మహాంతోహి దుర్ధర్షా అనాక్రమణీయా ఇతి సామాన్యేన తస్యాపి సాగరా ఇవేతి విశేషోపమయేతి జ్ఞేయం- ప్రసిద్ధేరల్పత్వాత్తత్ర పరితోషో బోధ్యః- యథా కథం చిదితి- మహతామనాక్రమణీయత్వస్యాతి ప్రసిద్ధత్వేన తత్సమర్థనాపేక్షాభావాచ్చంద్రాలోకగతమేతన్న సమంజసమితి భావః॥ ...*

కు. ఇదంతు వ్యక్తముదాహరణం॥ అనంతరత్న ప్రభవస్య యస్య
హిమం న సౌభాగ్యవిలోపి జాతం। ఏకోహి దోషో గుణసన్నిపా
తే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంకః ॥ ఇదముపమానరీత్యా విశే
షాంతరస్యన్యాసనేఉదాహరణంః ... ... *

చం॥ ఇదం వక్ష్యమాణం- వ్యక్తమితి- గుణసముదాయే- ఏకస్య దోషస్యానాకలనమనతిప్రసిద్ధతయా సమర్థనాపేక్షమింద్రోరిత్యాది విశేషేణ సమర్థ్యత ఇత్యతస్స్ఫుటమిత్యర్థః॥ ... ... *

కు. అర్థాంతరన్యాసవిధయా యథా॥ కర్ణారుంతుదమంతరే
ణరణితం గాహస్వ కాక స్వయం మాకందం మకరందశాలిన
మిహ త్వాం మన్మహే కోకిలం। ధన్యాని స్థలవైభవేన కతిచిద్వ
స్తూని కస్తూరికాం నేపాళ క్షితిపాల ఫాలపతితే పంకే న శంకే
తకః॥ ... ... *

చం॥ కర్ణేతి॥ హే కాక- కర్ణయోః అరుంతుదం పీడాజనకం రణితం శబ్దితం అంతరేణ వినా స్వయం మకరందః పుష్పరసః తచ్ఛాలినం మాకందమామ్రవృక్షం గాహస్వ ఆశ్రయ- ఇహాస్మిన్ తరౌ త్వాం వయం కోకిలం మన్మహే జానీమహే- యతః స్థలవైభవేన స్థానమాహాత్మ్యేన కతిచిద్వస్తూని ధన్యాని భవంతీతి సామాన్యేన పూర్వోక్త విశేష సమర్థనం - అత్రాపితదాకాంక్షాయాం విశేషరూపమర్థాంతరం న్యస్యతి - నేపాళభూమిపాలస్య ఫా

లేపతి లెపంకె- కస్తూరి కాంకోనశం కెనాపితు సర్వ ఇతి॥ ... *

కు. యథావా ॥ మాలిన్యమబ్జశశినో మధులిట్కళంకౌ ధత్తో ముఖౌతుతవదృక్తిలకాంజనాభాం। దోషావితఃక్వచన మేళనతో గుణత్వం వక్తుర్గుణౌ హి వచనే భ్రమవిప్రలంభౌ॥ ... *

చం॥ మాలిన్యమితి॥ మధులిట్భ్రమరః కళంకశ్చ - ఏతౌ అబ్జశశినోర్మాలిన్యం ధత్తః కురుతః - తవ ముఖౌ తు దృక్ తిలకాంజనం చ తయోరాభాం శోభాం ధత్త ఇత్యనుషజ్యతే- అంజనాభే ఇతి పాఠే ద్వితీయాద్వివచనం- ఉక్తమర్థం సామాన్యేన సమర్థయతి- దోషావపి క్వచిత్ మేళనతో మిథో మిలనాత్ గుణత్వం ఇతః ప్రాప్నుత ఇతి- కథమేతత్తత్రాహ - హియతః వక్తుర్వచనే భ్రమవిప్రలంభౌ భ్రాంతిప్రతారణే గుణౌ భవతః- ఘటవతి ఘటాభావం నిర్ణీయ పరప్రతారణాయ ఘటోస్తీతి ప్రయుక్తే వాక్యే ప్రమాజనకత్వాత్తయోర్గుణత్వమితి భావః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం వికస్వరాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

ప్రౌఢోక్తిరలంకారః- ౭౩.

కు. ప్రౌఢోక్తిరుత్కర్షాహేతౌ తద్ధేతుత్వప్రకల్పనం। కచాః కళిందజాతీరతమాలస్తోమమేచకాః॥ కార్ష్ణ్యాతిశయాహేతౌ తద్ధేతుత్వప్రకల్పనం ప్రౌఢోక్తిః - యథా తమాలగతనైల్యాతిశయాహేతౌ యమునాతటారోహణే తద్ధేతుత్వపరికల్పనం॥

చం॥ ప్రౌఢోక్తిరితి ॥ ఉత్కర్షస్యాహేతావుత్కర్షహేతుత్వకల్పనం ప్రౌఢోక్తిః-కళిందజాయమునా- స్తోమస్సమూహః- మేచకాశ్శ్యామాః- రోహణే ఉద్భవే॥ ... ... *

కు. యథావా ॥ కల్పతరుకామదోగ్ధ్రీచింతామణిధనదశంఖానాం। రచితో రజోభరపయస్తేజశ్శ్వాసాంతరాంబరై రేషః॥ అత్రకల్పవృక్షాద్యైకైకవితరణాతిశాయి వర్ణనీయరాజవితరణాతిశయాహేతౌ కల్పవృక్షపరాగాదిరూపపంచభూతనిర్మితత్వేన తద్ధేతుత్వపరికల్పనం ప్రౌఢోక్తిః॥ ... *

చం॥ కల్పేతి॥ ఏష రాజా-కల్పవృక్షాదీనాం క్రమేణ రజోభరాదిభిః పంచ

భిర్వ్యాప్తై రచిత ఇత్యన్వయః- ధనదః కుబేరః- శంఖో నిధివిశేషః- రజోభరః పరాగసమూహః- పయోదుగ్ధం- వ్యాసః ప్రసిద్ధః- అంతరాంబరం శంఖాభ్యంతరమాకాశం- అతిశాయిత్యగ్నిమివ తగణేనాన్వితం - అహోత్వౌపంచనిర్మితత్వే ఇతి సామానాధికరణ్యేనాన్వయః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం ప్రౌఢోక్తిరలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

సంభావనాలంకారః- ౬౪.

క. సంభావనా యదీత్థం స్యాదిత్యూహోऽన్యస్య సిద్ధయే। యదిశే
షో భవేద్వక్తా కథితాస్స్యుర్గుణాస్తవ॥ యథా వా॥ కస్తూరికామృ
గాణాం మండాద్గంధగుణమఖిలమాదాయ। యది పునరహం విధి
స్స్యాం ఖలజిహ్వాయాం నివేశయిష్యామి॥ యద్యర్థోక్తౌ చ క
ల్పనమతిశయోక్తిభేద ఇతి కావ్యప్రకాశకారః॥ ... *

చం॥ సంభావనేతి॥ ఊహస్తర్కః॥ కస్తూరికేతి॥ అహం యది సృష్టికర్తా స్యాం- తదా కస్తూరికామృగాణాం మండాదఖిలం గంధరూపం గుణమాదాయ- ఖలజిహ్వాయాం నివేశయిష్యామీత్యన్వయః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం సంభావనాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

మిథ్యాధ్యవసిత్యలంకారః - ౬౫.

క. కించిన్మిథ్యాత్వసిద్ధ్యర్థం మిథ్యార్థాంతరకల్పనం। మిథ్యా
ధ్యవసితిర్వేశ్యాం వశయేత్ఖస్రజం వహన్॥ అత్ర వేశ్యావశీకర
ణస్యాత్యంతాసంభావితత్వసిద్ధయే గగనకుసుమమాలికాధా
రణరూపార్థాంతరకల్పనం మిథ్యాధ్యవసితిః॥ ... *

చం॥ కించిదితి॥ కస్యచిదర్థస్య మిథ్యాత్వసిద్ధ్యర్థం మిథ్యాభూతార్థాంతరకల్పనం మిథ్యాధ్యవసితిరలంకారః- వేశ్యామిత్యుదాహరణం- ఖస్రజం గగనమాలాం- అత్ర ఖపుష్పమాలాధారణమివ వేశ్యావశీకరణమితి నిదర్శనాపి బోధ్యా ॥ ... ... *

క. యథా వా ॥ అస్య క్షోణిపతేః పరార్ధపరయా లక్షీకృతాస్సం
ఖ్యయా ప్రజ్ఞాచక్షురవేక్ష్యమాణబధిరశ్రావ్యాః కిలాకీర్త
యః। గీయంతే స్వరమష్టమం కలయతా జాతేన వంధ్యోదరా

మూకానాం ప్రకరేణ కూర్మరమణీ దుగ్ధోదధేరోధసి ॥ అత్రాద్యోదాహరణం నిదర్శనాగర్భం - ద్వితీయంతు శుద్ధం - అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తితో మిథ్యాధ్యవసితేః కించిన్మిథ్యాత్వసిద్ధ్యర్థం మిథ్యార్థాంతరకల్పనాత్మనావిచ్ఛిత్తివిశేషేణ భేదః॥ ... ... *

చం॥ అస్యేతి॥ పరార్ధపరయా పరార్ధసంఖ్యామతిక్రాంతయా లక్షీకృతా ఉపలక్షితాః ప్రజ్ఞాచక్షుషా అంధేనావేక్ష్యమాణాశ్చ తా బధిరశ్రావ్యాశ్చేతి కర్మధారయః - కలయతా కుర్వతా ప్రకరేణ సమూహేన - కూర్మరమణీ కచ్ఛపీ - రోధసి తీరే - మిథ్యాధ్యవసితేరిత్యస్య భేద ఇత్యత్రాన్వయః - కల్పనావిచ్ఛిత్తివిశేషేణ కల్పనాప్రయుక్తవిచ్ఛిత్తివిశేషేణ - కల్పనాత్మనేతి పాఠే కల్పనాస్వరూపేణేత్యర్థః - ఉపధేయసంకరేప్యుపాధేరసంకరాత్ - విచ్ఛిత్తివిశేషేణేతి చ తస్యైవ విశేషణం - విచ్ఛిత్తేర్విశేషో యస్మాదితి విచ్ఛిత్తిం విశేషయతి వ్యావర్తయతీతి వా వ్యుత్పత్తేః - ఏతేన ప్రౌఢోక్త్యైవ గతార్థతా మహాచదూణానిగస్తా వేదితవ్యాః - నచ మిథ్యాధ్యవసితేరలంకారాంతరత్వే - హరిశ్చంద్రేణ సంజప్తాః ప్రగీతా ధర్మసూనునా । ఖేలంతి నిగమోత్సంగే మాతర్గంగే గుణాస్తవేత్యాదౌ హరిశ్చంద్రాదిసంబంధాద్గుణానాం సత్యతాప్రతీతేః సత్యాధ్యవసితిరపి తథా స్యాదితి వాచ్యం - సత్యతాప్రతీత్యర్థం కస్యాప్యర్థస్య కవిప్రతిభాకల్పితత్వాభావేన శబ్దమాత్రేణాలంకారతయాఽసంభవాత్ - కవిప్రతిభామాత్రకల్పితా అర్థాః కావ్యేఽలంకారపదాస్పదమితి విషమాలంకారప్రకరణే త్వయైవాభిధానాదిత్యలం విస్తరేణ ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం మిథ్యాధ్యవసితిప్రకరణం॥ ... ... *

లలితాలంకారః - ౬౬.

ఈ. ప్రస్తుతే వర్ణ్యవాక్యార్థప్రతిబింబస్య వర్ణనం । లలితం నిర్గతే నీరే సేతుమేషా చికీర్షతి॥ ప్రస్తుతే ధర్మిణి యో వర్ణనీయో వాక్యార్థస్తమవర్ణయిత్వా తత్రైవ తత్ప్రతిబింబరూపస్య కస్యచిదప్రస్తుతవాక్యార్థస్య వర్ణనం లలితం॥ య

ధా కథంచిద్దాక్షిణ్యా సమాగతతత్కాల లోపేక్షితప్రతినివృత్త నాయికాంతరాసక్తనాయకానయనార్థం సఖీం ప్రేషయితుకామాం నాయికాముద్దిశ్య సఖ్యావచనేనతద్వ్యాపారప్రతిబింబభూత గతజలసేతుబంధనవర్ణనం - నేయమప్రస్తుతప్రశంసా ప్రస్తుతధర్మికత్వాత్ - నాపిసమాసోక్తిః ప్రస్తుతవృత్తాంతేవర్ణ్యమానే విశేషణ సాధారణ్యేనసారూప్యేణ వాఅప్రస్తుతవృత్తాంత స్ఫూర్త్యభావాత్ - అప్రస్తుత వృత్తాంతాదేవసరూపాదిహప్రస్తుతవృత్తాంతస్యగమ్యత్వాత్ నాపినిదర్శనా - ప్రస్తుతాప్రస్తుతవృత్తాంతయోశ్శబ్దోపాత్తయోరైక్యసమారోపపర్యవసానస్యాస్సమున్మేషాత్ - యదివిషయవిషయిణోశ్శబ్దోపాత్తయోః ప్రవర్తమానైవా లంకారోవిషయమాత్రోపాదానేపిస్యాత్తదారూపకమేవ భేదేప్యభేదరూపాయాఅతిశయోక్తేరపి విషయమాత్రమేత్ -ననుతర్హ్యప్రస్తుతనాయకాదినిగరణేనతత్రశబ్దోపాత్తాప్రస్తుతనిగాభేదాధ్యవసాయఇతిభేదే అభేదరూపాతిశయోక్తిరస్తు ఏవంతర్హిసారూప్యనిబంధనాఽప్రస్తుతప్రశంసా విషయేపి సైవాతిశయోక్తిస్స్యాత్ ... ... *

చం॥ ప్రస్తుతఇతి॥ లలితమితిలక్ష్యనిర్దేశః-నిర్గతఇత్యుదాహరణం - దాక్షిణ్యేత్యాదిక్తప్రత్యయాంతచతుష్టయంనాయకవిశేషణం - దాక్షిణ్యం అనురోధశీలత్వం- తద్వ్యాపారేతి- సఖీప్రేషణరూపనాయికావ్యాపారసరూపేత్యర్థః- సారూప్యంచాత్ర సైరర్థక్యం - క్లిష్టాలంకారేష్వంతర్భావమాశంక్యనిరాకరోతి నేయమిత్యాదినా-ప్రస్తుతాప్రస్తుతేతి-తథాచప్రకృతేఽప్రస్తుతవృత్తాంతేస్యైకస్యైవోపాదానాన్నిదర్శనానయుక్తేతిభావః- ననూభయోశ్శబ్దోపాత్తత్వఇవాప్రస్తుతమాత్రస్యతత్త్వేపినిదర్శనాస్త్విత్యాశంక్యాహ- యదితి-ప్రతిబంద్యాతావత్పరిహరతి-తర్హిసారూప్యేతి- ఏకశ్శృతీశకుంతేషుయోన్యంశత్రాస్నయాంచతఇత్యాదావిత్యర్థః ... ... *

కు॥ అప్రస్తుతధర్మికత్వాన్న భవతీతి చేత్ తత్రా
ప్యప్రస్తుతధర్మివాచకపదస్యాపి ప్రసిద్ధాతిశ
యోక్త్యుదాహరణేష్వివ ప్రస్తుతధర్మిలక్షకత్వసంభవా
త్ - నన్వప్రస్తుతప్రశంసాయాం సరూపాదప్రస్తుతవాక్యా
ర్థాత్ప్రస్తుతవాక్యార్థోఽవగమ్యతే । నత్వతిశయోక్తావివ
విషయవాచకైస్తత్తద్విశేషణైర్లక్ష్యంత ఇతి భేద ఇతి చే
త్ - తర్హ్యత్రాపి ప్రస్తుతగతాప్రస్తుతవృత్తాంతరూపాద్వా
క్యార్థాత్తద్గతప్రస్తుతవృత్తాంతరూపో వాక్యార్థోఽవగమ్య
త ఇత్యేవాతిశయోక్తితో భేదోఽస్తు- వస్తుతస్తు- సోఽపూర్వో ర
సనావిపర్యయవిధిస్తత్కర్ణయోశ్చాపలం దృష్టిస్సామదవి
స్మృతస్వపరదిక్కిం భూయసోక్తేన వా । పూర్వం నిశ్చినవాన
సి భ్రమర హే యద్వారణోఽద్యాప్యసావంతశ్శూన్యకరో నిషే
వ్యత ఇతి భ్రాంతికవిగ్రహః ॥ ఇత్యాద్యప్రస్తుతప్రశంసో
దాహరణే ప్రథమప్రతీతాప్రస్తుతవాక్యార్థాత్ప్రస్తుతవా
క్యార్థోఽవగమ్యత ఇత్యేతన్న సంఘటతే ... *

చం॥ అప్రస్తుతేతి - అప్రస్తుతస్యైకకంఠ్యాదేస్తత్ర వర్ణనీయత్వాదతి
శయోక్తిస్థలేచ వాపీకాపీత్యాదౌ వాపీత్యాదినా ప్రస్తుతనాభ్యాదేర్వ
ర్ణ్యత్వాన్నాతిశయోక్తిస్తత్ర ప్రాదుర్భవితుం శక్యేతి భావః - అప్రసి
ద్ధోఽయం హేతురిత్యాహ- తత్రేతి॥ ప్రసిద్ధేతి- వాపీకాపీత్యాదిసర్వసం
మతేత్యర్థః- తద్గతేతి ప్రస్తుతగతేత్యర్థః- అప్రస్తుతప్రశంసాయాంక్వ
చిత్ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోరభేదాధ్యవసానమప్యప్రస్తుతవాక్యార్థప్రతీ
తికాలే దృశ్యతే లలితేతు న క్వాపీతి సుతరామతిశయోక్తితో భేద ఇత్యాహ
సోఽపూర్వ ఇత్యాదినా- రసనావిపర్యయః అస్మిన్ శౌర్యాత్కరిణాం జిహ్వా
పరివృత్తిః పూర్వం విపరీతాభిధానంచ - కర్ణచాపలం ప్రసిద్ధం పిశునప్ర
తార్యత్వంచ- మదః ప్రసిద్ధః గర్వశ్చ- తేనవిస్మృతాస్స్వపరయోర్దిశో మా
ర్గాః ఆప్తానాం స్వవిభాగశ్చ యయాసా దృష్టిః - వారణో గజః వారకశ్చ-
శూన్యస్సరంధ్రః ధనరహితశ్చ- కరశ్శుండాహస్తశ్చ - గ్రహ ఆగ్రహః-

కు॰ అప్రస్తుతే వారణస్య భ్రమరాసేవ్యత్వే
కర్ణచాపలమాత్రస్య భ్రమరనిరాసకర
ణహేతుత్వాసంభవేపి రసనావిపర్యయాంతస్యాన్యకరత్వ
యోర్హేతుత్వాసంభవేన మదస్య ప్రత్యుత తత్సేవ్యత్వ ఏవ
హేతుత్వేన చ రసనావిపర్యయాదీనాం తత్ర హేతుత్వాన్వ
యార్థం వారణపదస్య దుష్ప్రభురూపవిషయక్రోడీకారేణై
వ ప్రవృత్తేర్వక్తవ్యత్వాత్ ఏవం సత్యపి యద్యప్రస్తుతసంబో
ధనాది విచ్ఛిత్తివిశేషాత్తత్రాప్రస్తుతప్రశంసాయా అతిశ
యోక్తితో భేదో ఘటతే - తదాత్రాపి ప్రస్తుతం ధర్మిణం స్వ
పదేన నిర్దిశ్య తత్రాప్రస్తుత వర్ణనారూపస్య విచ్ఛిత్తివిశే
షస్య సద్భావాత్తతో భేదస్సుతరాం ఘటతే - పశ్య నీలోత్పల
ద్వంద్వాన్నిస్సరంతి, వాపీకాపి స్ఫురతి గగనే తత్పరం సూక్ష్మప
ద్యేత్యాదిషు తు ప్రస్తుతస్య కస్యచిద్ధర్మిణః స్వవాచకేనాని
ర్దిష్టత్వాదతిశయోక్తిరేవ - ఏతేన గతజలసేతుబంధనవర్ణ
నాదిష్వసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిరస్త్వితి శంకాపి
నిరస్తా ... ... *

చం॥ కుతో న ఘటేతేత్యత్రాహ అప్రస్తుత ఇతి - ఏతచ్చ భ్రమరాసేవ్యత్వ ఇ
త్యస్య విశేషణం - భ్రమరనిరాసకరణస్యేతి చ కర్ణచాపలమాత్రస్యేత్యస్య
క్రోడీకారః - స్వార్థేన సమమభేదాధ్యవసాయః - అప్రస్తుతసంబోధనాదితి
ఆదినా సారూప్యనిబంధనప్రస్తుతవాక్యార్థావగతిపరిగ్రహః - అత్రాపి లలి
తాలంకారేపి - వర్ణనారూపస్యేతి చమత్కారితారూపాయా విచ్ఛిత్తేస్త
దవచ్ఛేదకవర్ణనారూపత్వమిత్యభిప్రాయః - కస్యచిత్ నేత్రద్వంద్వా
దేః స్వవాచకేన నేత్రాదిపదేనానిర్దిష్టత్వాదప్రతిపాదితత్వాత్ - అతి
శయోక్తిరస్తీతి అతిశయోక్తిరేవాస్తీత్యర్థః - తత్ప్రసంగాత్ సంబో
ధ్యత్వోచ్చారయితృత్వయోరసంబంధేపి సంబంధవర్ణనాదతిశయోక్తి
మాత్రప్రసంగాదలంకారాంతరం ... ... *

కు॰ తథా చ సతి కస్త్వం భోః కథయామీత్యాదావపి త
త్ప్రసంగాత్సాదృశ్యనిబంధనప్రస్తుతవాక్యార్థావగతిరూప
విచ్ఛిత్తివిశేషాలంకారాంతరత్వకల్పనం త్విహాపి తుల్యం- త
స్మాత్సర్వాలంకారవిలక్షణమిదం లలితం॥ యథా వా॥ క్వ సూ
ర్యప్రభవో వంశః క్వ చాల్పవిషయా మతిః। తితీర్షుర్దుస్తరం
మోహాదుడుపేనాస్మి సాగరం॥ అత్రాపి నిదర్శనాభ్రాంతిర్న
కార్యా- అల్పవిషయయా మత్యా సూర్యవంశం వర్ణయితు
మిచ్ఛురహమితి ప్రస్తుతవృత్తాంతానుపన్యాసాత్తత్ప్రతిబింబ
భూతస్యోడుపేన సాగరం తితీర్షురస్మీత్యప్రస్తుతవృత్తాంత
స్య వర్ణనే వాదౌ విషమాలంకారవిన్యాసేన చ
కేవలం తత్ర తాత్పర్యస్యాగమ్యమానత్వాత్॥ యథా వా॥ అ
నాయి దేశః కతమస్త్వయాద్య వసంతముక్తస్య దశాం వన
స్య। త్వదాప్తసంకేతతయా కృతార్థా శ్రావ్యాపి నానేన జ
నేన సంజ్ఞా॥ అత్ర కతమో దేశస్త్వయా పరిత్యక్త ఇతి ప్రస్తు
తార్థమనుపన్యస్య వసంతముక్తస్య వనస్య దశామనాయీతి
తత్ప్రతిబింబభూతార్థమాత్రోపన్యాసాల్లలితాలంకారః॥

చం॥ కస్త్వమిత్యాగావప్రస్తుతప్రశంసా ప్రకృ
తే తు లలితమిత- తత్ప్రతిబింబేతి- ప్రస్తుతార్థప్రతిబింబరూప
స్యాప్రస్తుతార్థస్యేత్యర్థః- ఆదౌ పూర్వార్ధే-విషమేతి- స్వమతిసూ
ర్యవంశయోరత్యంతాననురూపత్వరూపేత్యర్థః- తాత్పర్యస్య తాదృశ
మతికరణకసూర్యవంశవర్ణనేచ్ఛాభిప్రాయస్య॥ అనాయీతి॥ నలంప్ర
తిదమయంత్యా ఉక్తిః - హే నల అద్య త్వయా కతమో దేశః వసంతముక్త
స్య వనస్య దశామనాయి ప్రాపితః - త్వయి ప్రాప్తసంకేతతయా కృతా
ర్థా సంజ్ఞానామపి అనేన మల్లక్షణేన జనేన న శ్రావ్యా న శ్రవణార్హా-
అపితు శ్రావ్యైవేతి- అత్ర చ తాదృశవనదశారూపస్యాప్రస్తుతార్థస్య
ప్రస్తుతే దేశే కథనాత్ప్రస్తుతవృత్తాంతస్యోక్తరూపస్య ప్రతీతిః- నచాత్ర
వారణేంద్రలీలామితివత్పదార్థనిదర్శనాయుక్తేతి వాచ్యం- తత్ర పూర్వా

ర్థేనవప్రకృతవృత్తాంతోపాదానేన సాదృశ్యపర్యవసానరూపనిదర్శనాసత్త్వెప్యత్రతదనుపాదానేనతద్వ్యంగ్యతాప్రయుక్తవిచ్ఛిత్తివిశేషవత్త్వేనలలితాలంకారస్యైవోచితత్వాత్- ఏతేనదశాపదలక్షితనిశ్శ్రీకత్వరూపకార్యద్వారేణ కారణస్య రాజకర్తృకత్యాగకర్మత్వస్యాభిధానాత్పర్యాయోక్తమిత్యపినిరస్తం- ఉపధేయసంకరేప్యుపాధేరసంకరాచ్చేతి సంక్షేపః॥ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం లలితాలంకారప్రకరణం॥...*

ప్రహర్షణాలంకారః- ౬౭.

క. ఉత్కంఠితార్థసంసిద్ధిర్వినాయత్నంప్రహర్షణం। తామేవధ్యాయతేతస్మైనిసృష్టాసైవదూతికా॥ ఉత్కంఠాఇచ్ఛావిశేషః॥ సర్వేంద్రియసుఖాస్వాదోయత్రాస్తీత్యభిమన్యతే। తత్ప్రాప్తీచ్ఛాంససంకల్పాముత్కంఠాంకవయోవిదురిత్యుక్తలక్షణాత్తద్విషయస్యార్థస్య తదుపాయ సంపాదనయత్నంవినాసిద్ధిఃప్రహర్షణం-ఉదాహరణంస్పష్టం॥ ... *

చం॥ తామేవేతి॥దూతికామెవేత్యర్థః-నిసృష్టాప్రేషితా-ససంకల్పాం మనోరథసహితాం॥ ... ... *

క. యథావా॥ మేఘైర్మేదురమంబరంవనభువశ్శ్యామాస్తమాలద్రుమైర్నక్తంభీరురయంత్వమేవతదిమంరాధేగృహంప్రాపయ।ఇత్థంనందనిదేశతశ్చలితయోఃప్రత్యధ్వకుంజద్రుమంరాధామాధవయోర్జయంతియమునాకూలేరహఃకేళయః॥ అత్రరాధామాధవయోఃపరస్పరముత్కంఠితత్వంప్రసిద్ధతరం- అగ్రేచగ్రంథకారేణనిబద్ధమిత్యత్రోదాహరణేలక్షణానుగతిః

చం॥ మేఘైరితి॥మేదురంతుందిలం-నక్తంరాత్రిరస్తీతిశేషః - నందనిదేశతఃనందస్యాజ్ఞావశాత్-ప్రత్యధ్వకుంజద్రుమంఅధ్వసంబంధికుంజద్రుమంప్రతి- గ్రంథకారేణగీతగోవిందకృతా॥ ... *

క. వాంఛితాదధికార్థస్యసంసిద్ధిశ్చప్రహర్షణం। దీపముద్యోజయేద్యావత్తావదభ్యుదితోరవిః॥ స్పష్టం॥యథావా॥ చాతకస్త్రిచతురాన్పయఃకణాన్యాచతేజలధరంపిపాసయా। సో

పిపూరయతివిశ్వమంభసాహంతహంతమహతాముదారతా॥

చం॥ చాతకఇతి॥ యత్తుచాతకస్యత్రిచతురకణమాత్రార్థితయా జలదకర్త్రృకేణాంభసావిశ్వపూరణేనహన్తాధిక్యాభావాదయుక్తముదాహరణమితి తత్తుచ్ఛం హేత్వసిద్ధేః- నహితుదుపశమాయ తత్పర్యాప్తాన్నమాత్రార్థినస్తదధికాన్నలాభేహన్తాధిక్యంనాస్తీతివక్తుంశక్యతే-తదానీముపయోగాభావేపిస్వస్యైవకాలాంతరేతదుపయోగసత్వాత్ - నచచాతకస్యజలసంగ్రహానుపయోగాద్వైషమ్యంశంకనీయం - చాతకవృత్తాంతస్యాప్రస్తుతతయాతద్వ్యంగ్యేప్రస్తుత దాతృయాచక వృత్తాంతేకావ్యస్యపర్యవసానాదితి॥ ... ... *

స. యత్నాదుపాయసిద్ధ్యర్థాత్స్వయమల్లాభఃఫలస్యచ। నిధ్యంజనౌషధీమూలంఖనతాసాఖితోనిధిః ॥ ఫలోపాయసిద్ధ్యర్థాద్యత్నాన్మధ్యేఉపాయసిద్ధిమనపేక్ష్యాపి సాక్షాత్ఫలస్యైవలాభోపిప్రహర్షణం- యథానిధ్యంజనసిద్ధ్యర్థంమూలికాంఖనతస్తత్రైవనిధేర్లాభః॥ ... ... *

చం॥ తృతీయంప్రభేదమాహ- యత్నాదితి॥ప్రహర్షణమిత్యనువర్తతే- నిధ్యంజనేతి- నిధిదర్శనసాధనంయదంజనంతత్సాధనౌషధీమూలమిత్యర్థః- సాధితోలబ్ధః॥ ... ... *

స. యథావా॥ ఉచ్చిత్యప్రథమమధఃస్థితంమృగాక్షీపుష్పౌఘం శ్రితవిటపంగృహీతుకామా । ఆరోఢుంపదమదధాదశోకయష్టౌ యావన్మూలంపునరపి తెనపుష్పితాభూత్॥ అత్రపుష్పగ్రహణోపాయభూతారోహణసిద్ధ్యర్థాత్పదనిధానాత్తత్రైవపుష్పగ్రహణలాభః॥ ... ... *

చం॥ ఉచ్చిత్యేతి॥ అధఃస్థితంవృక్షస్యాధోదేశేస్థితం - అవస్థితమితిపాఠేసమీపాశోకయష్టావవస్థితమిత్యర్థః - శ్రితా ఆశ్రితాః విటపాశ్శాఖాయేనేతిపుష్పౌఘవిశేషణం- అదధాత్ ఆహితవతీ-యష్టిస్సంబంధః - తేనపాదాఘాతేనపునరప్యామూలం పుష్పితాభూదత్రాదశోకయష్టిః - అత్రచతదసాధ్యకయత్నాత్తల్లాభ ఇతిప్రకారత్రయసాధారణంసామాన్యల

తుణం బోధ్యం ॥ ఇత్యలంకార చంద్రికాయాం ప్రహర్షణాలంకారప్రకరణమ్ ॥ ... ... *

విషాదనాలంకారః - ౬౮.

కు. ఇష్యమాణవిరుద్ధార్థసంప్రాప్తిస్తువిషాదనం । దీపముద్యోజ
యేద్యావన్నిర్వాణస్తావదేవసః ॥ యథా వా ॥ రాత్రిర్గమి
ష్యతిభవిష్యతిచప్రభాతం భాస్వానుదేష్యతిహసిష్యతిపంకజ
శ్రీః। ఇత్థంవిచింతయతికోశగతేద్విరేఫే హాహంతహంతనలి
నీంగజఉజ్జహార॥ ... ... *

చం॥ ఇష్యమాణవిరోధాయోర్థస్తత్సంప్రాప్తిర్విషాదనాలంకారః -ఉద్యోజయేదుద్దీప్తంకుర్యాత్-ఉద్యోజయేద్యావదిత్యనేనతదిచ్ఛామాత్రం నతుతత్కారణమితి విషమాద్భేదః - ఏవమగ్రిమోదాహరణేపీచ్ఛామాత్రం నత్విష్టోత్పత్త్యనుకూలాచరణమితి ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం విషాదనాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

ఉల్లాసాలంకారః- ౬౯.

కు. ఏకస్యగుణదోషాభ్యాముల్లాసోఽన్యస్యతౌయది। అపిమాంపావ
యేత్సాధ్వీస్నాత్వేతీచ్ఛతిజాహ్నవీ॥ కాఠిన్యంకుచయోస్స్ర
ష్టుంవాంఛన్త్యఃపాదపద్మయోః। నిందంతిచవిధాతారంత్వద్ధా
టీష్వరియోషితః॥ తదభాగ్యంధనస్యైవయన్నాశ్రయతిస
జ్జనం । లాభోఽయమేవభూపాల సేవకానాంనచేద్వధః॥ య
త్రైకస్యచిద్గుణేనాన్యస్యగుణోదోషేణదోషోగుణేనదోషోదో
షేణగుణోవావర్ణ్యతేసఉల్లాసః-ద్వితీయార్థమాద్యస్యోదా
హరణం- తత్రపతివ్రతామహిమగుణేన తదీయస్నానతోగం
గాయాఃపావన త్వ గుణో వర్ణితః- ద్వితీయశ్లోకే ద్వితీయ
స్యోదాహరణం- తత్రరాజ్ఞోధాటీషువనే పలాయమానానా
మరియోషితాంపాదయోర్ధావన పరిపంథిమార్దవదోషేణ
తయోఃకాఠిన్య మస్పృష్ట్వా వ్యర్థం కుచయోః తత్సృష్టవతో
ధాతుర్నింద్యత్వదోషోవర్ణితః - తృతీయశ్లోక స్తృతీయచ

తుర్థయోరుదాహరణం- తత్ర సజ్జనమహిమగుణేనధనస్య తదనాశ్రయణదోషత్వేన రాజ్ఞః క్రౌర్యదోషేణ తత్సేవకానాంవధంవినానిర్గమనం గుణత్వేనవర్ణితం - అనేనైవ క్రమేణోదాహరణాంతరాణి॥ ... ... *

చం॥ ఏకస్యేతి॥ ఏకస్యగుణదోషాభ్యామన్యస్యతౌగుణదోషౌ యదిభవతస్తదోల్లాసాలంకారః - అపీతి- అపిసంభావనాయాం - సాధ్వీపతివ్రతా స్నాత్వామాంపావయేదితిజాహ్నవీఇచ్ఛతీత్యన్వయః- తవధాటీషుయుద్ధయాత్రాసుకుచయోస్స్పృష్టంకాఠిన్యంపాదపద్మయోర్వాంఛంత్యోఽరిమోహిష్యః విధాతారంనిందంతీత్యన్వయః-ప్రష్టుమితిపాశేకుచయోః కాఠిన్యంపాదయోస్స్రష్టుమిచ్ఛంత్యఇత్యన్వయః- లాభోఽయమితి - భూపాలసేవకానామయమేవలాభోయదివధోనభవతీత్యన్వయః ॥ ... *

కు. యదయంరథసంక్షోభాదంసేనాంసోనిపీడితః । ఏకఃకృతీమదంగేషు శేషమంగంభువోభరః ॥ అత్రనాయికాసౌందర్యగుణేనతదంసనిపీడితస్యాంసస్యకృతిత్వగుణోవర్ణితః॥ ...

చం॥ యదయమితి॥ రథస్యసంక్షోభాచ్చలనాద్యదయమంసోంసేనాద్ధాద్వనితాయానిపీడితః సంస్పృష్టః మమాంగేషు మధ్యే సఏవైకః కృతీకుశలః-అవశిష్టమంగంభూమేర్భారమిత్యర్థః॥ ... ... *

కు. లోకానందనచందనద్రుమసఖే నాస్మిన్వనేస్థీయతాం దుర్వంశైఃపరుషైరసారహృదయైరాక్రాంతమేతద్వనం । తేహ్యన్యోన్యనిఘర్షజాత దహన జ్వాలావళీసంకులా నస్వాన్యేవ కులానికేవలమిదంసర్వ్వందహేయుర్వనం ॥ అత్రవేణూనాం పరస్పర సంఘర్షణ సంజాతదహన సంకులత్వదోషేణవన నాశరూపదోషోవర్ణితః॥ దానార్థినోమధుకరాయదికర్ణతాలైర్దూరీకృతాఃకరివరేణమదాంధబుద్ధ్యా । తస్యైవగండతలమండనహానిరేషాభృంగాఃపునర్వికచపద్మవనేచరంతి॥ అత్ర భ్రమరాణామలంకరణత్వగుణేన గజస్య తత్ప్రతిక్షేపోదోషత్వేనవర్ణితః॥ ... ... *

చం॥ దుర్వంశైర్దుష్టవేణుభిః దుష్టు-లైర్శ్చైత్యాదిః శ్లేషోబోధ్యః - వన నాశరూపః వనసంబంధీ నాశరూపః- వనస్యేతియుక్తతరః పాఠః- తత్ప్రతిక్షేపోభ్రమరనిరాసః గజస్యదోషత్వేనేతిసంబంధః॥ ... *

క. ఆఘ్రాతం పరిచుంబితం పరిముహుర్లీఢంపునశ్చర్వితం త్య
క్తంవాభువినీరసేనమనసాతత్ర వ్యథాంమాకృథాః । హే స
ద్రత్నతవైతదేవకుశలం యద్వానరేణాదరా దంతస్సార వి
లోకనవ్యసనినా చూర్ణీకృతంనాశ్మనా॥ అత్ర వానరస్యచా
పలదోషేణరత్నస్యచూర్ణనాభావో గుణత్వేనవర్ణితః-అ
త్ర ప్రథమచతుర్థయోరుల్లాసోన్వర్థః - మధ్యమయోశ్ఛ
త్రిన్యాయేనలాక్షణికః॥ ... ... *

చం॥ ఆఘ్రాతమితి ॥ ముహుః పరిలీఢంఆస్వాదితం- నీరసేనమనసాకరణభూతేనవానరేణకర్త్రా- తత్ర తస్మిన్సతివిచారణవ్యసనినా విచారణతత్పరేణ అశ్మనాపాషాణేన-ప్రథమచతుర్థయోః గుణేనగుణోదోషేణవాగుణ ఇతి భేదయోః ఉల్లాసః ఉల్లాసశబ్దః- అన్వర్థ ఇతి ఉత్కృష్టోల్లాసః- సుఖంయత్రేత్యర్థానుగత ఇత్యర్థః- ఛత్రిన్యాయేనేతి- కేషుచిచ్ఛత్రిసంబంధాచ్ఛత్రిసముదాయే ఛత్రిణోయాంతీతివదిత్యర్థః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాముల్లాసాలంకారప్రకరణం॥ ... *

అవజ్ఞాలంకారః- ౭౦.

క. తాభ్యాంతౌయదినస్యాతామవజ్ఞాలంకృతిస్తుసా । స్వల్పమే
వాంబులభతేప్రస్థం ప్రాప్యాపిసాగరం॥ మీలంతియదిపద్మా
నికాహానిరమృతద్యుతేః ॥ తాభ్యాంగుణదోషాభ్యాంతౌగుణ
దోషౌ - అత్రైకస్యచిద్గుణేనాన్యస్యగుణాలాభే ద్వితీయార్ధ
ముదాహరణం- దోషేణదోషస్యాప్రాప్తౌతృతీయార్ధం ॥
యథావా॥ మదుక్తిశ్చేదంతర్మదయతి సుధీభూయసుధియః
కిమస్యానామస్యాదరసపురుషానాదరభరైః। యథాయూన
స్తద్వత్పరమరమణీయాపిరమణీకుమారాణామంతఃకరణహ
రణంనైవకురుతే॥ ... ... *

చం॥ ప్రస్థం ప్రస్థపరిమాణపాత్రం॥ మదుక్తిరితి॥ మమోక్తిః కవితా- సుధియోంతఃకరణం సుధీభూయా ప్రతీభూయ చేన్మదయతి తోషయతి- తదాఽస్యాః సుదుక్తేః- అరసానాం నీరసానాం పురుషాణామనాదరసమూహైః- కిం నామ స్యాన్న కించిదిత్యర్థః- క్వచిదలసేతిపాఠః - పరమరమణీయాపి కేవ రమణీ(స్త్రీ)- యూనస్తరుణస్య యథాంతఃకరణహరణం కురుతే తద్వత్కుమారాణాం బాలానామిత్యన్వయః॥ ... *

క. త్వంచేత్సంచరసే వృషేణ లఘుతా కా నామ దిగ్దంతినాం వ్యా
లైః కంకణభూషణాని కురుషే హానిర్న హేమ్నామపి। మూర్ధ
న్యం కురుషే సుధాంశుమయశః కిం నామ లోకత్రయీ దీప
స్యాంబుజబాంధవస్య జగతామీశోఽసి కిం బ్రూమహే॥ అత్రా
ద్యే కవితారమణీగుణాభ్యాం పురసబాలకయోర్హృదయోల్లా
సరూపగుణాభావో వర్ణితః- ద్వితీయే పరమేశ్వరాంగీకర
ణపోషేణ దిగ్గజాదీనాం లఘుతాదిదోషాభావో వర్ణితః॥ **

చం॥ త్వంచేదితి॥ శివం ప్రతి కస్యాపి కవేరుక్తిః- జలాంశుం చంద్రం పక్షే జడాంశుం- అబుజబాంధవస్సూర్యః- ఉల్లాసరూపగుణాభావః ఉల్లాసరూపస్య గుణస్యాభావః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామవజ్ఞాలంకారప్రకరణమ్॥ ... ... *

అనుజ్ఞాలంకారః- ౭౧.

క. దోషస్యాభ్యర్థనానుజ్ఞా తస్మిన్నేవ గుణదర్శనాత్। విపదస్సం
తు నశ్శశ్వద్యాసు సంకీర్త్యతే హరిః॥ ... *

చం॥ దోషస్యేతి॥ అభ్యర్థనా ఇచ్ఛా తస్మిన్నేవ దోష ఏవ అనుజ్ఞేతి లక్ష్యనిర్దేశః- శశ్వన్నిరంతరం సంకీర్త్యతే ఇత్యనేనాన్వయి॥ ... *

క. య[illegible] జీర్ణతాం యాతు యత్త్వయోపకృతం
హరే। నరః ప్రత్యుపకారార్థీ విపత్తిమభికాంక్షతి॥ ఇయం హ
నూమంతం ప్రతి రామస్యోక్తిః- అత్ర ప్రత్యుపకారాభావో
దోషః - తదభ్యుపగమే హేతుగుణో[illegible]కాంక్షాయా
అప్రసక్తిః- సా చ వ్యతిరేకముఖప్రవృత్తేన సామాన్యేన విశేష

సమర్థనరూపేణార్థాంతరన్యాసేనదర్శితా॥ ... *

చం॥ మయ్యేవేతి॥ జీర్ణతాం ప్రత్యుపకారాక్షమతాం- హరిశబ్దో వానరార్థః- వ్యతిరేకముఖేతి వైధర్మ్యముఖేత్యర్థః - అస్యచార్థాంతరన్యాసేత్యనేనాన్వయః- దర్శితేతి-వైధర్మ్యవిషయెయెప్రత్యుపకారానభిలాషివిపత్తింనాకాంక్షంతీత్యర్థపర్యవసానాదితి భావః॥ ... *

కు॰ యథావా॥ భజేమభవదంతికం ప్రకృతిమేత్య పైశాచికీం కిమి
త్యమరసంపదః ప్రమథనాథ నాథామహే। భవద్భవనదేహలీ
వికటతుండదండాహతి త్రుటన్మకుటకోటిభిర్మఘవదాదిభిర్భూ
యతె॥ ... ... *

చం॥ భజేమేతి॥ హేప్రమథనాథహార- పైశాచికీంపిశాచసంబంధినీం ప్రకృతింపిశాచతామేత్య ప్రాప్యభవతోంతికంసమీపదెశంభజేమ - అమరసంపత్తీఃకిమితి ప్రార్థయామహే- యతో మఘవదాదిభి రింద్రప్రముఖైరపిభవద్భవనదేహలీషు - వికటతుండస్యవక్రతుండస్యదండాఘాతైః స్ఫుటన్మకుటాగ్రైర్భూయతఇత్యర్థః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయా మనుజ్ఞాలంకారప్రకరణమ్॥ ... ... *

శ్రీ లేశాలంకారః- ౭౨. శ్రీ

కు॰ లేశస్స్యాద్దోషగుణయో ర్గుణదోషత్వకల్పనం। అఖిలేషు వి
హంగేషుహంతస్వచ్ఛందచారిషు॥ శుకపంజర బంధస్తేమధు
రాణాంగిరాంఫలం॥ దోషస్య గుణత్వకల్పనం గుణస్యదోష
త్వకల్పనంచ లేశః- ఉదాహరణం-రాజ్ఞోభిమతేవిదుషిపుత్రే
చిరంరాజధాన్యాం ప్రవసతి తద్దర్శనోత్కంఠితస్యగృహేస్థి
తస్యపితుర్వచనంఅప్రస్తుతప్రశంసారూపం- తత్రప్రథమా
ర్ధే-ఇతరవిహంగానామవక్తృత్వదోషస్యస్వచ్ఛందచరణా
నుకూలతయాగుణత్వంకల్పితం - ద్వితీయార్థే మధురభాషి
త్వస్యగుణస్యపంజరబంధహేతుతయాదోషత్వంకల్పితం- న
చాత్రవ్యాజస్తుతిరాశంకనీయా- నహ్యత్రవిహంగాంతరా
ణాం స్తుతివ్యాజేననిందాయాం శుకస్యనిందా వ్యాజేనస్తుతౌ

చ తాత్పర్యం- కింతుపుత్రదర్శనోత్కంఠితస్య పితుర్దోషగుణ
యోర్గుణస్యదోషత్వాభిమానఏవాత్రశ్లోకేనిబద్ధః॥ ... *

చం॥ లేశఇతిలక్ష్యనిర్దేశః- ప్రవసతీతి సతిసప్తమ్యంతం-శుకస్యనిందా
యాఃనిందావ్యాజేనస్తుతౌచేత్యన్వయః॥ ... ... *

కు. యథావా॥ సంతస్సచ్చరితోదయవ్యసనినః ప్రాదుర్భవద్యం
త్రణాస్సర్వత్రైవజనాపవాదచకితా జీవంతి దుఃఖం సదా।
అవ్యుత్పన్నమతిఃకృతేననసతానైవాసతావ్యాకులోయుక్తా
యుక్తవివేకశూన్యహృదయోధన్యోజనఃప్రాకృతః॥ ... *

చం॥ సంతఇతి॥ సచ్చరితస్యోదయోవృద్ధిః- తద్వ్యసనినస్తత్పరాఃప్రా
దుర్భవద్యంత్రణం స్వేచ్ఛాచరణ నిరోధో యేషాంతే - సర్వత్రైవవిష
యే- దుఃఖమితిక్రియావిశేషణం- అవ్యుత్పన్నమతిఃఅనిపుణమతిః- సతా
సమీచీనేనకృతేనాచరణేన- ప్రాకృతోనీచః॥ ... *

కు. దండీత్వత్రోదాజహార ॥ యువైషగుణవాన్రాజా యోగ్య
స్తేపతిరూర్జితః। రణోత్సవేమనస్సక్తంయస్యకామోత్సవా
దపి॥ చపలోనిర్దయశ్చాసౌజనఃకింతేనమేసఖి । అగఃప్ర
మార్జనాయైవచాటవోయేనశిక్షితాః॥ అత్రాద్యశ్లోకేరా
జ్ఞోవీర్యోత్కర్షస్తుతిః - కన్యాయానిరంతరసంభోగసిద్ధివి
తోస్యదోషత్వేనప్రతిభాసతామిత్యభిప్రేత్యవిదగ్ధయాసఖ్యా
రాజప్రకోపపరిజిహీర్షయాసఏవదోషోగుణత్వేనవర్ణితః -ఉ
త్తరశ్లోకేసఖీభిరుపదిష్టంమానంకర్తుమశక్తయాపితాసామ
గ్రతోమానపరిగ్రహానుగుణ్యం ప్రతిజ్ఞాయ తదనిర్వాహమా
శంకమానయాసఖీనాముపహాసంపరిజిహీర్షంత్యా నాయిక
యానాయకస్యచాటుకారితాగుణఏవదోషత్వేనవర్ణితః-న
చాద్యశ్లోకేస్తుతిర్నిందాపర్యవసాయినీ- ద్వితీయశ్లోకేనిందా
స్తుతిపర్యవసాయినీతివ్యాజస్తుతి రాశంకనీయా - రాజప్రకో
పాదిపరిహారార్థమిహనిందాస్తుత్యోరన్యావిదితతయా లేశ
తయోద్ఘాటనేనతతోవిశేషాదితి- వస్తుతస్త్విహవ్యాజస్తుతిస

ర్భావేపినదోషః - నహ్యేతావతా లేశమాత్రస్య వ్యాజస్తు
త్యంతర్భావః ప్రసజ్యతే - తదసంకీర్ణయోరపి లేశోదాహర
ణయోర్దర్శితత్వాత్ నాపి వ్యాజస్తుతిమాత్రస్య లేశాంత
ర్భావః ప్రసజ్యతే - భిన్నవిషయవ్యాజస్తుత్యుదాహరణేషుక
స్త్వంవానరరాజచంద్రభవనే లేఖాక్షరసంవాహకః య
ద్వక్త్రం ముహురీక్షసే నధనినాం బ్రూషే నచాటూన్మృషే
త్యాదిషు దోషగుణీకరణస్య గుణదోషీకరణస్య చాభావాత్
తత్రాన్యగుణదోషాభ్యామన్యత్ర గుణదోషయోః ప్రతీతేః ॥

చం॥ యువైషఇతి ॥ పరార్థినీం కస్యకాంచిత్ప్రతి సఖీవచనం - చపలఇత్యాది
చనాయికాయాః సఖీంప్రతి- ఉత్సేకఇతిపాఠేప్యుత్కర్షఏవార్థః- కన్యా
యాదోషత్వేనభాసతామిత్యన్వయః- నిర్వృత్తిస్తుసిచ్ఛాసనిర్వృత్తిసా-త
ద్రూపదోషత్వేనేత్యర్థః - నిర్వివిత్సోసిరితి సామిత్రరాజ్ఞో విశేషణం - సత
స్తుహీనగుణత్వేనవర్ణనం తత్ర హారాజప్రకోపేతి - అన్యేనావిదితం
యథాస్యాదితి క్రియావిశేషణం- లేశతఏవేతి- తదుక్తం దండినా - లేశ
మేకేపిదుర్నిందాం స్తుతింవా లేశతః కృతామితి లేశమాత్రస్యేతి కృ
త్స్నార్థకం- ఉదాహరణయోః అథలేషిత్యాద్యోః- భిన్నవిషయేతి-
అన్యనిందయాన్యస్య స్తుతిరన్యస్తుత్యాన్యస్యనిందేత్యేవంరూపేత్యర్థః॥ **

కు॰ విషమైక్యేపి ॥ ఇందోర్లక్ష్మత్రిపురజయినః కంఠమూలంము
రారిర్దిఙ్నాగానాం మదజలమషీ భాంజి గండస్థలాని । అ
ద్యాప్యుర్వీవలయతిలక శ్యామలిమ్నానులిప్తా న్యాభాసంతే
వదధవలితంకిం యశోభిస్త్వదీయైః ఇత్యాద్యుదాహరణేషు
లేశాస్పర్శనాత్ - తత్ర హిమాంశులక్ష్మాదీనాంధవళీకరణాభావ
దోషఏవగుణత్వేనపర్యవస్యతి- కిం పునః పరిసంఖ్యారూపేణత
తోన్యత్సర్వంధవళితమిత్యన్యోన్యగుణః ప్రతీయతే॥ ... *

చం॥ ననుతథాప్యేకవిషయా వ్యాజస్తుతిర్న లేశాస్పృష్టేత్యాశంక్యాహ
విషమైక్యేపీతి-లేశాస్పర్శనాదిత్యగ్రేతనేనాస్యాన్వయః- ఇందోరితి ॥ హే ఉ
ర్వీవలయతిలకరూపరాజన్ - త్వదీయైర్యశోభిః కిం ధవళితం- సర్వంగ-యతో

ద్యాపి ఇంమ లక్ష్మాదీని శ్యామలిమ్నా శ్యామ వర్ణేన అనులిప్తా న్యాభా సంతే ఇత్యన్వయః- లక్ష్మలాంఛనం- దిఙ్నాగానాం దిగ్గజానాం మదజల మేవమషీత ద్భాంజితద్యుక్తాని- పరిసంఖ్యాతి - ఏతాన్యేవ శ్యామానీ త్యేవంరూపేత్యర్థః - విషయాంతరం గోపీకృత్వా భిన్నం గుణరూపమా లంబనం॥ ... ... *

కు. క్వచిద్వ్యాజస్తుత్యుదాహరణే గుణదోషీకరణసత్త్వేపిస్తుతే ర్విషయాంతరమపిదృశ్యతే ॥ యథా ॥ సర్వదాసర్వదోసీతి మిథ్యాసంస్తూయసేబుధైః। నారయో లేభిరేపృష్ఠంనవక్షఃపరయోషితః॥ అత్రహివాచ్యయానిందయాపరిసంఖ్యారూపేణతతోన్యత్సర్వమర్థినామభిమతం దీనారాదిదీయతేఇతి స్తుత్యంతరమపిప్రతీయతే- ఏవంచయేషూదాహరణేషుక స్తే శౌర్యచినోయోద్ధుమిత్యాదిషుగుణదోషాదిషుగుణదోషీకరణాదికమేవవ్యాజస్తుతిరూపతయావతిష్ఠతే - తత్రలేశవ్యాజస్తుత్యోస్సంకరోస్తు- ఇత్థమేవహివ్యాజస్తుత్యప్రస్తుతప్రశంసయోరపిప్రాక్సంకరోవర్ణితః॥ ... ... *

చం॥ సర్వదేతి ॥ అరయఃపృష్ఠమథాత్తవనలేభిరే ప్రాప్తవంతఃపలాయనాభావాత్ - దీనారఃపరిమాణవిశేషపరిచ్ఛిన్నాసువర్ణముద్రా-ఏవంచలేశవ్యాజస్తుత్యోరసంకీర్ణ విషయసత్త్వేచ గుణదోషీకరణాదికమిత్యాదిపదేనదోషగుణీకరణసంగ్రహః - యేష్విత్యుపక్రమాత్తత్రేతిపాఠోయుక్తతరః-అత్రేత్యపియుక్తఏవ - ఇదమోపియచ్ఛబ్దార్థపరామర్శకత్వాత్ ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంలేశాలంకారప్రకరణం॥ ...*

—— శ్రీ ముద్రాలంకారః- ౭౩. ——

కు. సూచ్యార్థసూచనంముద్రాప్రకృతార్థపరైఃపదైః : నితంబగుర్వీతరుణీదృగ్యుగ్మవిపులాచసా ॥ అత్రనాయికావర్ణనపరేణయుగ్మవిపులాపదేనాస్యా అనుష్టుభో యుగ్మవిపులానామత్వరూపసూచ్యార్థసూచనంముద్రా- యద్యప్యత్రగ్రంథేవృత్తనామ్నాన్తి సూచనీయత్వం-తథాప్యస్యోత్తరా

ర్థస్యలక్ష్యలక్షణయుక్త ఛందశ్శాస్త్రమధ్యపాతిత్వేనతస్య సూచనీయత్వమస్తీతి తదభిప్రాయేణలక్షణంయోజ్యం - ఏవంనవరత్నమాలాయాం తత్తద్రత్ననామ నివేశనేనతత్తన్నామకజాతిసూచనం - నక్షత్రమాలాయామగ్న్యాదిదేవతానామభిర్నక్షత్రసూచనమిత్యాదావయమేవాలంకారః- ఏవంనాటకేషువక్ష్యమాణార్థసూచనేష్వపి॥ ... *

చం॥ సూచ్యార్థేతి॥సూచనీయస్యార్థస్యేత్యర్థః - ముద్రేతిలక్ష్యనిర్దేశః- దృశ్యస్యాపిపులింగస్యాప్యస్య- అత్రగ్రంథేఅస్మిన్నలంకారగ్రంథే- రత్నమాలాశబ్దేనభగవత్స్తుతిపద్యావళీ విశేషఉచ్యతే - రత్ననామనివేశేనప్రకృతార్థపరరత్నవాచిపదఘటనేనతత్తన్నామక జాతిసూచనం తన్నామప్రవృత్తినిమిత్తరత్నజాతిసూచనం - నక్షత్రమాలాశబ్దార్థోపి పూర్వోక్తఏవ - అగ్న్యాదిదేవతానా మభిర్నక్షత్రాణాం తద్దైవత్యానాంసూచనంబోధ్యం- వక్ష్యమాణేతి- యథా అనర్ఘ్యరాఘవే-యాంతి న్యాయప్రవృత్తస్యతిర్యంచోపిసహాయతాం । అపంథానంతు గచ్ఛంతం సోదరోపివిముంచతీతిసూత్రధార వచనేన వక్ష్యమాణ రావణవృత్తాంత సూచనమితిబోధ్యం ॥ ఇత్యలంకార చంద్రికాయాం ముద్రాలంకార ప్రకరణమ్ ॥ ... ... *

రత్నావళ్యలంకారః- ౭౫.

ను. క్రమికంప్రకృతార్థానాంన్యాసంరత్నావళీంవిదుః। చతురాస్యఃపతిర్లక్ష్మ్యాస్సర్వజ్ఞస్త్వంమహీపతే ॥ అత్రచతురాస్యాదిపదైర్వర్ణనీయస్యరాజ్ఞఃబ్రహ్మవిష్ణురుద్రాత్మతా ప్రతీయతఇతిప్రసిద్ధసహపాఠానాంబ్రహ్మాదీనాంక్రమేణనివేశనంరత్నావళీ ॥ ... ... *

చం॥ క్రమికమితి ॥ప్రకృతార్థానాం క్రమికంప్రసిద్ధక్రమానుసారిన్యాసనంప్రతిపాదనం రత్నావళ్యలంకారః - ప్రకృతత్వంచ యథాకథంచిత్ప్రకృతసంబంధత్వంబోధ్యం- చతురేతి - చతురమాస్యంయస్యసఃచతుర్ముఖశ్చ॥ ... ... *

౫౦. యథా వా॥ రత్యాన్తప్రియయాంఘ్రిసేకగలితా వా సైన సాలింగి
తేప్రష్ఠోపైకం సక్రమమువదితే భూభృద్గృహస్థ త్యాపహే।
కోకస్పర్ధిని భోగభాజి జనితానఙ్గేషితీనోస్మ్యహ భాతి శ్రీరసు
[illegible] బాలేభ ఎత్యాః స్త్రనే॥ యథా వా ॥ లీలాశ్లి
[illegible] శ్రీ [illegible] దత్తమ [illegible] భూమైభాసవప
[illegible] ప్రస్తాప్రశ్రాంలిగ్న [illegible] భ్ర
మానస్య వాదీ [illegible] త్రిపత్యుత్సాశ్లిశధరరుచం [illegible]
[illegible] స్యాః ॥ అత్ర ప్రతి [illegible] నపూర్వపయో పన్యాసానువాద
[illegible] ణోన్యాపవసాన బుధజనప్రసిద్ధక్రమేణాన్యథాసి- ప్రసిద్ధస
[illegible] తానాం ప్రసిద్ధక్రమానుసరిజోవ్య [illegible] మేవాలంకారః॥
[illegible]॥ రత్యాన్తేతి ॥ హే బాలేభవత్యాః స్తనే- [illegible] స్యాపిష్ఠాం వర్తాం
[illegible] తీత్యన్వయః - కీదృశే- రత్యాన్తం ప్రాప్తం ప్రియయాస్యలాంఘ
[illegible] బిహ్మాంసఖితు తాంగరాగాదికం యేనతథాభూతే- కఠినతాయా ఆవా
[illegible] స్థానభూతే- రసేనాలింగితే- ప్రకృష్ట [illegible] కరసేకత్వే- క్రమా
[illegible] లకావిపరిమాణలాభేనోపచితే ప్రవృద్ధే- భూభృత్ [illegible] పర్వతా
[illegible] యత్వమపహాంతి నాశయతీత్యాదృశే తతోపి మహత్త్వాత్ -చక్రవా
[illegible] లే తత్పృశత్వాత్ -భోగస్సుఖం శరీరం వాతద్భజి- జనితమవ
[illegible] ద్రియే మనసిం ఆసక్తాఉన్నుఖాయస్మిన్ తాదృశే- ఏతైరేవవిశే
[illegible] కిటూపతాపిత్తన [illegible] త్ర [illegible] ప్రాప్తః
ప్రియయా [illegible] స్యా [illegible] ప్ర [illegible] కఠి [illegible] వాసే
[illegible] - [illegible] ఆలింగి [illegible] హి - ప్రష్ఠోపవ
[illegible] హి - క్ర [illegible] సా చే
[illegible] నాం [illegible] గోపవసాన [illegible] భాగణావ-
[illegible] చక్రవాక [illegible] ము- భోగః
[illegible] తదా [illegible] భ [illegible] -జనిత [illegible] అంగస్య శరీరస్య విరు
[illegible] భోగ [illegible] ప్రభృతి [illegible] బుద్ధే - ఖలీనమశ్వస్యావ
[illegible] తమస్మ [illegible] - నీతి- క్రమానుసరం జోపీతి - తథాచ ప్రసిద్ధసహాపా

తానాం ద్రాసాంస్యసనం రత్నావళీరితిసామాన్యలక్షణం-సక్రమాక్రమ త్వేతత్ప్రభేదావితిభావః॥ ... ... *

౫౦. యథావా॥ యస్యావసిన్నాసదనాం హ్యాగమేష్వజలస్య తేజాంసి
చసప్రటేషుహాదుతమయస్య నితేషుతగహాదారా గేహ్వా
కాళగయసోస్వం తేష్వా గమహాహానా రవా నూతః-ఇ
వాస్త్వేత్యతసహాతప్రతిసోగంలాంవంపుకేష్ స్ర నః॥ ఏవ
మష్టలోకపాలసప్రహోదివాం ప్రసిద్ధసహవాన నాం వా
ఘాకథంచిత్ ప్రకృతోపమా నోపరంజకపాద ప్రకారేణనివేశ
నే రత్నావళ్యలంకారః - ప్రకృతాన్వయంవినాక్రమికతత్త
న్నామ్నాం శ్లేషభంగ్యానివేశనే క్రమప్రసిద్ధసహితానాం
ప్రసిద్ధసహపాఠానాం నవరత్నాదీనాం నివేశనేప్యయమే
వాలంకారః॥ ... ... *

చం॥ యస్యేతి॥ యస్య ప్రతాపః నిహతానాం ప్రతిశత్రుభూతానాం
తత్పురేషు పంచమహాభూతమయోమూర్తఇవాగ్రశ్యతేత్యన్వయః- పం
చమహాభూతమయత్వమేవవిశేషణైర్దర్శయతి- నిమ్నాసుఇత్యాది-
అంగేషు ... ... పీడాభరసహిష్ణుత్వాత్ - స్వాంతే
... ... త్వాత్ - యథా
కథంచిత్ ... ... -ఉపమానంచోపరం
జకంచ ... ... ప్రకృతోపమానతా
ఉపరంజకతా ... ... ఉపరంజక ... -ఉక్తం- ఉ
పరంజకతామేవ ... ... రివప్రతిది
... ... ఇత్యాదివత్ - ఉపరంజకతాతు చతురాస్యఇ
త్యాద్యుదాహరణే నిమ్నాసు ఇత్యాదిప్రతిపాదనే ... - ప్ర
కృతాన్వయంవినేతి - ... ... వేత్యా
చాదితిభావః- క్రమికేష్వపంతుణం- ... ... పాత
... ... ॥ ఇత్యలంకార
చంద్రికాయాం రత్నావళ్యలంకారప్రకరణం॥ ... *

తద్గుణాలంకారః- ౭౫.

క. తద్గుణస్స్వగుణత్యాగా దన్యదీయగుణగ్రహః । పద్మరాగా
యతే నాసామౌక్తికం తేఽధరత్విషా॥ ... *

చ॥ తద్గుణ ఇతి॥ స్వగుణత్యాగానంతరం అన్యదీయగుణగ్రహణం తద్గు
ణాలంకారః పద్మేతి- తవ నాసామౌక్తికమధర కాంత్యా పద్మరాగవదా
చరతీత్యర్థః॥ ... ... *

క. యథా వా ॥ వీర త్వద్రిపురమణీపరిధాతుం పల్లవానిసంస్పృ
శ్య । నహరతి పికస్సుం [illegible] కరరుహారుణితాని పాండుపత్ర
ధియా॥ ... ... *

చ॥ వీరేతి॥ హేవీర- త్వదరికామినీ వనభువిపరిధానం కర్తుం పల్లవానిక
రేణ సంస్పృశ్య పాండుపత్రబుద్ధ్యా నహరతి నగృహ్ణాతి- కీదృశాని- నిజకర
రుహాణాం నఖానాం రుచ్యా శ్వేతకాంత్యా రవచితాని వ్యాప్తానీత్యర్థః॥ ఇ
త్యలంకారచంద్రికాయాం తద్గుణాలంకారప్రకరణం॥ ... *

పూర్వరూపాలంకారః- ౭౬.

క. పునస్స్వగుణసంప్రాప్తిః పూర్వరూపముదాహృతం । హార
కంఠాంశులిప్తోపి శేషస్త్వద్యశసాసితః॥ ... *

చ॥ పునరితి॥ స్వగుణత్యాగానంతరం పునః స్వగుణప్రాప్తిః పూర్వరూ
పాలంకారః- హారేతి-నీలో [illegible] ... *

క. యథా వా॥ భిన్నా [illegible] దేవపూజ్యా [illegible] పరి
తప్తఘరంత్యాం । [illegible] స్వహాని
[illegible] శకకిరణై [illegible]

చ॥ భిన్నేతి॥ మాఘరై వతక గిరి [illegible] నాగుణేనవిధి
గ్నానాం [illegible] తపక్షాః [illegible] గిరౌ [illegible] కురు
వస్త్రై [illegible] హరిత [illegible] ఆనిన్యే
అపి [illegible] దేవపక్షస్వరసబీజం
తుప [illegible] సహస్రాక్ష - సచేష్టాప
త్తిః- అనుభవసిద్ధ [illegible] నీయాం-

అథవాయం తద్గుణవిశేష్యైవకారక్రమభంగేన కావ్యప్రకాశకారాదిమతోపన్యాసపరత్వేన వ్యాఖ్యేయం- తైరత్ర తద్గుణస్యోదాహృతత్వాత్- అత్రహిపూర్వమశ్వానామరుణగుణత్వం అనంతరం రైవతకరత్నైస్తద్గుణయోషాం తద్గుణత్వమితి తద్గుణద్వయమితి తేషామభిమతం॥ ... *

కు. పూర్వావస్థానువృత్తిశ్చ వికృతేసతివస్తుని । దీపే నిర్వాపితే
ప్యాసీత్కాంచీరత్నైర్మహన్మహః॥ లక్షణేచకారాత్పూ
ర్వరూపమితిలక్ష్యవాచకపదానువృత్తిః॥ . ... *

చం॥ పూర్వేతి ॥ వస్తునివికృతేవిగతేసత్యపిపూర్వావస్థాయాఅనువృత్తిరపిపూర్వరూపమలంకారః-మహఃప్రకాశః॥ ... ... *

కు. యథావా॥ ద్వారంఖడ్గిభిరావృతంబహిరపిప్రస్విన్నగండై
ర్గజైరంతః కంచుకిభిస్స్ఫురన్మణిధరైరధ్యాసితా భూమ
యః। ఆక్రాంతంమహిషీభిరేవశయనంత్వద్విద్విషాం మంది
రే రాజన్ సైవ చిరంతనప్రణయినీ శూన్యేపిరాజ్యస్థితిః॥ ...*

చం॥ ద్వారమితి॥ హేరాజన్ - తవవిద్విషాంమందిరే శూన్యేపిచిరంతనః ప్రణయోయస్యాః సైవరాజ్యస్యస్థితిర్మర్యాదాస్తీతి శేషః - యతోద్వారంఖడ్గిభిర్గండకాఖ్యపశుభిరేవఖడ్గధారిభిరావృతం - బహిరపి భూమయఃమదప్రస్విన్నగండైర్గజైరధ్యాసితాః - అంతఃపురభూమయఃవిలసన్మణిధారిభిఃకంచుకిభిస్సర్పైరేవసౌవిదల్లైరధ్యాసితాః - శయనంతల్పంమహిషీభిర్వనితాభిరేవమహిషస్త్రీభిరాక్రాంతమిత్యన్వయః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంపూర్వరూపాలంకారప్రకరణం॥ ... *

అతద్గుణాలంకారః- ౭౭.

కు. సంగతాన్యగుణానంగీకారమాహురతద్గుణం। చిరంరాగిణిమ
చ్చిత్తేనిహితోపినరజ్యసి॥ ... ... *

చం॥ సంగతేతి॥ సంగతఃస్వసంబద్ధోయోన్యః పదార్థస్తద్గుణానంగీకారమతద్గుణాలంకారమాహుః- చిరమితి- రాగిణిఅనురాగిణిమంజిష్ఠాదిరంజనద్రవ్యయుక్తేచ - నిహితోపిత్వం నరజ్యసిరక్తోనురాగయుక్తశ్చనభవసీతిశ్లిష్టం॥ ... ... *

క. [illegible] గేహే [illegible] కపిచ్ఛలేదిగ్గజానాం [illegible]
[illegible] నసహసకనాలేప [illegible] జనాని [illegible] । యత్ర స్త్రీ
సాహిం [illegible] స్థితసావస్థిత [illegible] స్ఫురతి తద
పిస్త్రీ [illegible] నను చాన్యగుణో నాన్యత్ర గుణోదయా
ను [illegible] ముల్లాసావజ్ఞాలంకారా [illegible] ంతర్గణాత్
[illegible] తే - ఉల్లాసావజ్ఞాలక్షణయోః గుణశ
[illegible] ప్రతిపక్షనా [illegible] - అన్యగుణో నాన్యత్ర గుణోదయా ను
దయా [illegible] సంక్రమణా సంక్రమణే - కింతు స
[illegible] నోత్పత్త్యనుత్పత్తి వత్త
[illegible] సంభావిత [illegible] రుత్పత్త్య
నుత్పత్తి [illegible] పునః [illegible] యావ [illegible]
[illegible] గుణగ్రహణాగ్రహణే చర
[illegible] అన్యదీయ గుణై [illegible]
[illegible] తే - [illegible]
[illegible]
[illegible] పుష్ప - లకారణేతి [illegible]
[illegible] - [illegible] ప్రతిపన్న [illegible]
[illegible] పరిగణితా ఇతి ధ్యేయం ॥

చం॥ [illegible] ॥ [illegible] - [illegible] - [illegible]
పిచ్ఛలేపం కిలేదిగ్గజానాం [illegible] - తథా [illegible]
[illegible] - [illegible]
పి - [illegible] స్థితి - స్వ
[illegible]
యః - [illegible] - [illegible] రణేతి
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ... ... ❋

అనుగుణాలంకారః- ౭౮.

కు. ప్రాక్సిద్ధస్వగుణోత్కర్షో ఽనుగుణఃపరసన్నిధేః । నీలోత్ప
లానిదధతేకటాక్షైరతినీలతాం॥ యధావా ॥ కపిరపిచకాపి
శాయనమదమత్తోవృశ్చికేనసందష్టః। అపిచపిశాచగ్రస్తఃకిం
బ్రూమోవైకృతంతస్య ॥ అత్రకపిత్వజాత్యా స్వతస్సిద్ధ
స్యవైకృతస్యమద్యసేవాదిభిరుత్కర్షః॥ ... *

చం॥ ప్రాగితి॥ పరసన్నిధివశాత్పూర్వసిద్ధస్యస్వగుణస్యోత్కర్షః అను
గుణోనామాలంకారః- నీలోత్పలానికర్ణావతంసీకృతాని॥కపిరితి॥కాపిశా
యనంమద్యం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామనుగుణాలంకారప్రకరణం॥

మీలనాలంకారః- ౭౯.

కు మీలితంయదిసాదృశ్యాద్భేదఏవనలక్ష్యతే। రసోనాలక్షిలాక్షా
యాశ్చరణేసహజారుణే॥ యధావా ॥ మల్లికామాల్యభారి
ణ్యస్సర్వాంగీణార్ద్రచందనాః । క్షౌమవత్యోనలక్ష్యంతే
జ్యోత్స్నాయామభిసారికాః ॥ అత్రాద్యేచరణాలక్తకరస
యోరరుణిమగుణసామ్యాద్భేదానధ్యవసాయః - ద్వితీయో
దాహరణేచంద్రికాభిసారికాణాం ధవళిమ గుణసామ్యాద్భే
దానధ్యవసాయః॥ ... ... *

చం॥మీలితమితి లక్ష్యనిర్దేశః-రసఇతి- స్వభావలోహితేచరణేలాక్షా
యారసోనాలక్షినజ్ఞాతః॥ మల్లికేతి॥ క్షౌమందుకూలంతద్ధారిణ్యః॥ ఇత్య
లంకారచంద్రికాయాంమీలనాలంకారప్రకరణం॥ ... *

సామాన్యాలంకారః- ౮౦.

కు. సామాన్యంయదిసాదృశ్యాద్విశేషోనోపలక్ష్యతే । పద్మాకర
ప్రవిష్టానాంముఖంనాలక్షిసుభ్రువాం॥ యథావా॥రత్నస్తం
భేషుసంక్రాంతైఃప్రతిబింబశతైర్వృతః। లంకేశ్వరస్సభా
మధ్యేనజ్ఞాతోవాలిసూనునా॥ మీలితాలంకారేపకేనాపరస్య
భిన్నస్వరూపానవభాసరూపం మీలనంక్రియతే - సామా
న్యాలంకారేతు భిన్నస్వరూపావభాసేపివ్యావర్తకవిశేషో

నోపలక్ష్యత ఇతి భేదః- మీలితోదాహరణేహి సహజారుణ్యా
చ్చరణాదేర్వస్త్వంతరత్వేనాగంతుకంయావకారుణ్యంనభా
సతే - సామాన్యోదాహరణేతు పద్మానాం ముఖానాంచ వ్య
క్త్యంతరతయా భానమస్త్యేవ-యథా రావణదేహస్యతత్ప్ర
తిబింబానాంచ - కింత్విదంపద్మమిదం ముఖమయం బింబో
యంప్రతిబింబఇతివిశేషః పరంనోపలక్ష్యతే-అతఏవ భేదతిరో
ధానాన్మీలితం-తదతిరోధానేపి సామ్యేన వ్యావర్తకానవభా
సేసామాన్యమిత్యుభయోరప్యన్వర్థతా - కేచిత్తు వస్తుద్వ
యస్యలక్షణసామ్యాత్తయోః కేనచిద్బలీయసాతదన్యస్యస్వ
రూపతిరోధానేమీలితం-స్వరూపప్రతీతావపిగుణసామ్యాద్భే
దతిరోధానేసామాన్యం॥ ... ... *

చం॥ సామాన్యమితి లక్ష్యనిర్దేశః- విశేషో వ్యావర్తకధర్మః-పద్మానామా
కరః॥ రక్తస్తంభేష్వితి॥ పాలిసుమనసాఅంగదేనవికేన చరణజ్యోత్స్నే
దినా- అపరస్యలాక్షారసాభిసారికాదేః- భిన్నయాకే-ముఖపద్మాదేర్భి
న్నస్యస్వరూపస్యావభాసేపిలక్షణః - ఉక్తమేవార్థముదాహరణారూఢ
తయాపిశదయతి మీలితోదాహరణేహీత్యాదినా - వస్త్వంతరత్వేనన
భాసతఇత్యన్వయః - ప్రతిబింబానాంచ వ్యక్త్యంతరతయాభానమ
స్త్యేవేత్యనుషంగః- కేచిత్తిత్యాహురిత్యగ్రిమేణాన్వయః - కేచిత్ప్ర
కారాంతరేణాహుః- తదుక్తం ॥ సమేనలక్ష్మణావస్తు వస్తునాయన్నిగృహ్యా
తే । నిజేనాగంతునావాపితన్మీలితమితిస్మృతమితి - ఉభయోర్భేదే ఏవం
చేత్యస్యేత్యత్ర మీలితాలంకారఇత్యగ్రిమేణాన్వయః॥ ... *

కు. ఏవంచ॥అపాంగతరలేవృశౌమధురవక్రవర్ణాగిరో విలాసభర
మంథరాగమనమీదృశంముఖం । ఇతిస్ఫురితమంగకేమృగదృ
శాంస్వతోలీలయాతదత్రనమదోదయఃకృతపదోపిసంలక్ష్య
తే॥ ఇత్యత్రమీలితాలంకారః- అత్రహి దృక్తారల్యాదీనాం
నారీవపుష స్సహజధర్మత్వాన్మదోదయకార్యత్వాచ్చ త
దుభయసాధారణ్యాదుత్కృష్టతారల్యాదియోగినా వపుషా

షదోదయస్య స్వరూపమేవ తిరోధీయతే - లింగసాధారణ్యే
న తజ్జ్ఞానోపాయాభావాత్ - మల్లికామాల్యభారిణ్య ఇత్యాది
స్తుతు సామాన్యాలంకార ఇత్యాహుః - కర్ణే పద్మాకరప్రవిష్టా
నామిత్యాదౌ భేదాధ్యవసాయేపి వ్యావర్తకాస్ఫురణే నాలం
కారాంతరేణ భావ్యం సామాన్యాలంకారావాంతరభేదేన
వా - పూర్వస్మింస్తు తే స్వరూపతిరోధానే నాలంకారాంతరేణ
భావ్యం మీలితావాంతరభేదేన వా ॥ ... *

చం॥ అపాంగేతి॥ అపాంగతరళైః యద్వా స్తైతరళైః స్సత్వరోచ్చారణా
త్ వక్రా వక్రోక్తిగర్భాః స్నిగ్ధాయాసుతాః గిరో వాక్యయాపాః - ఇతి ప్రకా
రేణ - మృగదృశామంగకేళిలయాస్వతః స్వభావాత్స్ఫురితం ప్రకటీభూ
తం - తత్తస్మాదత్రాంగకే కృతపదః కృతస్థితిః - భేదాధ్యవసాయేపి - ముఖప
ద్మయోర్భేదావభాసేపీత్యర్థః - వ్యావర్తకాస్ఫురణేన హేతునా - అలం
కారాంతరేణ - స్వరూపాతిరోధానేన మీలితాసంభవాత్ - భేదాతిరో
ధానేన చ సామాన్యస్యాప్యసంభవాదితి భావః - సామాన్యేతి - తథా చ గుణ
సామ్యాద్విశేషాగ్రహో జాతిసామాన్యాలంకారసామాన్యలక్షణం - విశేషా
గ్రహశ్చ క్వచిద్భేదే క్వచిద్భేదేప్యగృహ్యమాణ ఇత్యాద్యప్రకా
రాంతరేణ ... ఇతి భావః - అవాంతరభేదేన వేత్యనంతరం భా
వ్యమిత్యనుషజ్యతే - పూర్వస్మిన్నితి - మీలితం యది సాదృశ్యాదిత్యాదిపూ
ర్వోక్తమీలితాలంకార ... ఇత్యర్థః - స్వరూపతిరోధానే అపాంగతరళ
ఇత్యాదిస్వరూపతిరోధానస్థలే - అలంకారాంతరేణేత్యాది - స్వరూపతో జ్ఞా
యమానే సాదృశ్యాద్భేదాగ్రహణం - మీలితమిత్యంగీకారే ప్రథమః పక్షః -
సాదృశ్యాద్భేదాగ్రహణమిత్యేతావన్మాత్రం మీలితలక్షణాంగీకారేణ ద్వితీ
య ఇతి భావః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం సామాన్యాలంకారప్రకరణం ॥

ఉన్మీలితవిశేషకాలంకారౌ - ౧౫౧, ౧౫౨

ప　భేదవైశిష్ట్యయోస్స్ఫూర్తావున్మీలితవిశేషకౌ । హిమాద్రిం
త్వద్యశోమగ్నం సురాశ్శ్వేతేన జానతే ॥ లక్షితాన్యుదితే చంద్రే
పద్మాని చ ముఖాని చ ॥ మీలితన్యాయేన భేదానధ్యవసాయోపా

స్త్రేకతోపి హేతో ర్భేదస్ఫూర్తౌ మీలితప్రతిద్వంద్వ్యున్మీలి
తం- తథా సామాన్యరీత్యా విశేషాస్ఫురణే ప్రాప్తే కుతశ్చి
త్కారణాద్విశేషస్ఫూర్తౌ తత్ప్రతిద్వంద్వీ విశేషకః - క్ర
మేణోదాహరణద్వయం- తద్గుణరీత్యాపి భేదానధ్యవసాయ
ప్రాప్తావున్మీలితం దృశ్యతే॥ ... ... *

చం॥ భేదేతి॥ వైశిష్ట్యం వైజాత్యం ఉన్మీలితం విశేషకశ్చ క్రమేణాలంకా
రౌ-మగ్నం భేదాగ్రహో త్తదంతర్గతం-లక్షితానీతి-సంకుచితత్వాదితి భా
వః-సామాన్యరీత్యా సామాన్యాలంకారన్యాయేన-ఏవం చ॥ వేత్రత్వచాతు
ల్యరుచాం వధూనాం కర్ణాగ్రతో గండతలాగతాని। భృంగాస్సహేలం
యదినాపతిష్యన్ కో వేదయిష్యన్నవచంపకానీత్యపి విశేషకోదాహరణం
బోధ్యం- యత్త్వనుమానాలంకారేణైవ గతార్థత్వాన్నానయో రలం
కారాంతరత్వమితి-తదయుక్తం-ఉదాహృతస్థలే భేదవిశేషస్ఫూర్త్యోర్వి
శేషదర్శన హేతుక ప్రత్యక్షరూపత్వాత్ -అథాపి స్వకపోలకల్పితపరిభా
షయానుమానాలంకారతాం బ్రూషే-తథాపి సాదృశ్యమహిమ్నా ప్రా
గనవగతయో ర్భేద వైజాత్యయోః స్ఫురణాత్మనా విశేషాకారేణ మీలిత
సామాన్యప్రతిద్వంద్వినా యుక్తమేవాలంకారాంతరత్వం - అతద్గుణావ
జ్ఞయోరపి విశేషోక్త్యలంకారాదిత్యలం విస్తరేణ॥ ... *

మ॰ యథా॥ నృత్యద్భర్గాట్టహాసప్రసరసహచరైస్తావకీనైర్య
శోభిర్ధావళ్యం నీయమానే త్రిజగతి పరితశ్శ్రీనృసింహక్షితీం
ద్ర। నేదృగ్వ్యైపనాభీకమలపరిమళప్రౌఢిమా సాదయిష్య
ద్దేవానాం నాభవిష్యత్కథమపి కమలాకాముకస్యావబోధః॥
కాకః కృష్ణః పికః కృష్ణః కో భేదః పికకాకయోః। వసంతసమయే
ప్రాప్తే కాకః కాకః పికః పికః॥ ఇదం విశేషకస్యోదాహరణం-
అత్ర ద్వితీయా కాకపికశబ్దౌ కాకత్వేనజ్ఞాతః పికత్వేనజ్ఞాత
ఇత్యర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యౌ॥ ... ... *

చం॥ నృత్యదితి॥ నృత్యం సర్వలోభర్గస్య హరస్య యోట్టహాసస్తత్ప్రస
రస్యసమూహస్యవిస్తారస్య వాసహచరైస్సదృశై రిత్యర్థః-ఈదృశీకీర్తి

వక్షస్థలః ఏషఃకమలాకాముకః-నాభికమలపరిమళస్య ప్రాప్తిం సమృద్ధిం యదినాసాదయిష్యన్నాధారయిష్యదిత్యన్వయః - యత్తుతద్గుణస్యాత్ర నిర్బాధకత్వాత్-అంతత్ప్రీతిస్వాంద్విత్వమున్మీలితస్యేతి తదనుక్తోపాలంభరూపత్వాదుపేక్ష్యం-తద్గుణేనభేదానధ్యవసాయమాత్రస్యోక్తత్వాత్.

కం॥ యథావా॥ వారాణసీవాసవతాంజనానాంసాధారణేశంకర
రలాంఛనేపి। పార్థప్రహారవ్రణముత్తమాంగం ప్రాచీన
మీశంప్రకటీకరోతి॥ ... ... *

చం॥ వారణసీతి॥ తృతీయలోచనాదిచిహ్నసాధారణేపిసతీత్యన్వయః- పార్థోఽర్జునస్తేనకృతోయఃప్రహారస్తేనవ్రణోయత్ర తాదృశ ముత్తమాంగంశిరః-పూర్వత్రస్వాభావికగుణసామ్యం- ఇహత్వాగంతుకగుణసామ్యమితిభేదః॥ఇత్యలంకారచంద్రికాయా మున్మీలితవిశేషకాలంకారప్రకరణమ్॥ ... ... *

ఉత్తరాలంకారః- ౧౩౭.

కం॥ కించిదాకూతసహితం స్యాద్గూఢోత్తరముత్తరం। యత్రా
సౌవేతసీపాంథతత్రేయంసుతరాసరిత్॥సరిత్తరణమార్గం
పృచ్ఛంతంప్రతితంకామయమానాయాఉత్తరమిదం-వేతసీ
కుంజేస్వాచ్ఛంద్యమిత్యాకూతగర్భం॥ ... ... *

చం॥ కించిదితి॥కించిదభిప్రాయసహితంగూఢముత్తరంఉత్తరంనామాలంకారః- వేతసీవేతసలతా- సుఖేనతరితుంయోగ్యాసుతరా॥ ...*

కం॥ యథావా॥ గ్రామేస్మిన్ ప్రస్తరప్రాయే నకించిత్పాంథవి
ద్యతే। పయోధరోన్నతింద్దృష్ట్వావస్తుమిచ్ఛసిచేద్వస॥ ఆస్త
రణాదికం ప్రార్థయమానం పాంథం ప్రత్యుక్తిరియం-స్త
నోన్నతిం దృష్ట్వా రంతు మిచ్ఛసి చేద్వస - అవిదగ్ధజన
ప్రాయేస్మిన్ గ్రామేకశ్చిదవగమిష్యతీత్యేతాదృశంప్రతి
బంధకంకించిదపి నాస్తీతిహృదయం - ఇదమున్నేయ ప్రశ్న
స్యోత్తరస్యోదాహరణం॥ ... ... *

చం॥ గ్రామఇతి॥ ప్రస్తరప్రాయే పాషాణబహుళే పాషాణతుల్యేచ-

ప్రాయో బాహుళ్యతుల్యయోరాటికోశాత్ - కించిదాస్తరణాదికం సమా గమప్రతిబంధకం చ - పయోధరో మేఘః స్తనశ్చ - కల్పితనగమిత్యాదిక్షా స్వతేశ్చేతాదృశం ఇత్యాద్యుదాహరణం-ఉన్నేయః కల్ప్యః-ప్రశ్నో యేనతాదృ శస్యోత్తరస్య॥ ... ... *

కు. నిబద్ధప్రశ్నోత్తరం యథా ॥ కుశలం తస్యా జీవతి కుశలం పృచ్ఛామి జీవతీత్యుక్తం । పునరపి తదేవ కథయసి మృతాం ను కథం కథయామి యా శ్వసితి ॥ ఈర్ష్యామానా సంతరసానుశప్తా యా నాయికా తాం స్వభావాగతాం ప్రతి కుశలం తస్యా ఇతి నాయకస్య ప్రశ్నః జీవతీతి సఖ్యా ఉత్తరం- జీవంత్యాః కుశలమితి తదభిప్రాయః-అస్య స్పష్టమస్యానుత్తరమితి నాయకస్య పునః కుశలం పృచ్ఛామీతి ప్రశ్నః-స్పష్టమేవోత్తరముక్తమిత్యభిప్రాయేణ జీవతీత్యుక్తమితి సఖ్యా వచనం - సఖీవచనా భిప్రాయో[illegible]టనార్థం [illegible]దేవ కథయసీతి నాయక స్యాక్షేపః- మృతాం ను కథం [illegible] [illegible]భిప్రాయో[illegible]టనం- [illegible] [illegible]మనసమయేపి శ్వా[illegible] [illegible]మిత్యభిప్రాయః॥ ... ... *

చం॥ [illegible]- ఈదృశ్య [illegible] యాః [illegible]॥ ... ... *

కు. ప్రశ్నోత్తరాంతరాభిన్నముత్తరం చిత్రముచ్యతే । కేదారపోషణరతాః కే ఖేటాః కిం చలం వయః ॥ అత్ర కేదారపోషణర తా ఇతి ప్రశ్నాభిన్నముత్తరం కే ఖేటాః కించలమితి ప్రశ్నద్వయ స్యాపి వయ ఇత్యేకముత్తరం-ఉదాహరణాంతరాణి విదగ్ధము ఖమండనే ద్రష్టవ్యాని॥ ... ... *

చం॥ ప్రశ్నోత్తరేతి ॥ ప్రశ్నశ్చ ఉత్తరాంతరంచ ప్రశ్నోత్తరాంతరే తాభ్యామభిన్నముత్తరం చిత్రమిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః- కేదారేతి - కేదా రాణాం పోషణే రతాః కే ఇతి ప్రశ్నః - కేదారస్య పోషణే రతా ఇ

తి తదేవోత్తరం కేకిఘటాః ఖలికా శైలాటవీతి ప్రశ్నస్య యదుత్తరం వయః పక్షిణ ఇతి-తత్ర కించలమితి ప్రశ్నస్య యదుత్తరాంశగం వయస్తారుణ్యాది తి తేనాభిన్నం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాముత్తరాలంకారప్రకరణం॥*

సూక్ష్మాలంకారః - ౧౫౪.

కా॰ సూక్ష్మం పరాశయాభిజ్ఞేతరసాకూతచేష్టితం। మయి పశ్యతి సా కేశైః సీమంతమణిమావృణోత్॥ కాముకస్యావలోకనేన సంకేతకాలప్రశ్నభావం జ్ఞాతవత్యా చేష్టితమిదం - అస్తంగతే సూర్యే సంకేతకాల ఇత్యాకూతం॥ ... ... *

చం॥ సూక్ష్మమితి॥ పరాశయాభిజ్ఞస్య ఇతరస్మిన్పరవిషయే సాభిప్రాయం చేష్టితం సూక్ష్మాలంకారః- పరాశయాభిజ్ఞశ్చాసావితరశ్చ తస్య సాకూతచేష్టితమర్థాత్పరవిషయమితి చార్థః॥ ... ... *

కా॰ యథా వా॥ సంకేతకాలమనసం విటం జ్ఞాత్వా విదగ్ధయా। ఆసీన్నేత్రార్పితాకూతం లీలాపద్మం నిమీలితం॥ ... *

చం॥ సంకేతేతి॥ సంకేతకాలే మనో యస్య తజ్జిజ్ఞాసుమితి యావత్ - విటం జారం- నేత్రాభ్యామర్పితమాకూతం యస్మిన్ తాదృశం - లీలాసంబంధి పద్మం- నేత్రే ఇత్యాది క్రియావిశేషణం వా॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం సూక్ష్మాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

పిహితాలంకారః - ౧౫౫.

కా. పిహితం పరవృత్తాంతజ్ఞాతుస్సాకూతచేష్టితం। ప్రియే గృహాగతే ప్రాతః కాంతా తల్పమకల్పయత్॥ రాత్రౌ సపత్నీగృహే కృతజాగరణేన శ్రాంతోఽసీతి తల్పకల్పనాకూతం॥ ... *

చం॥ పిహితమితి లక్ష్యనిర్దేశః - తల్పం శయనం॥ ... *

కా॰ యథా వా॥ వక్త్రస్యందిస్వేదబిందుప్రబంధైర్దృష్ట్వా భిన్నం కుంకుమం కాపి కంఠే। పుంస్త్వం తన్వ్యా వ్యంజయంతీ వయస్యా స్మిత్వా పాణౌ ఖడ్గరేఖాం లిలేఖ॥ అత్ర స్వేదానుమిత పురుషాయితం పురుషోచితఖడ్గరేఖాలేఖనేన ప్రకాశితం॥*

పిహితం పరవృత్తాంతం జ్ఞాతుం సాకూతచేష్టితమిత్యేకః పాఠః.

చం॥ వక్త్రేతి ॥ వక్త్రే ప్రస్రవణశీలానాం స్వేదబిందూనాం ప్రబంధైర్ధారాభిః కంఠే భిన్నం లగ్నం కుంకుమం దృష్ట్వా కాపి వయస్యా సఖీ స్మిత్వా స్మితం కృత్వా పుంస్త్వం వ్యంజయతీ సతీ తస్యాః పాణౌ ఖడ్గరేఖాం లిలేఖేత్యన్వయః- సూక్ష్మాలంకారే పరాభిప్రాయమవగత్య సాకూతచేష్టితేనోత్తరసమర్పణం- పిహితాలంకారే తు గూఢం పరవృత్తాంతం జ్ఞాత్వా సాకూతచేష్టయా తత్ప్రకాశనమితి భేదో బోధ్యః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం పిహితాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

వ్యాజోక్తిరలంకారః- ౭౬.

కు. వ్యాజోక్తిరన్యహేతూక్త్యా యదాకారస్య గోపనం। సఖి పశ్య గృహారామపరాగైరస్మి ధూసరా ॥ అత్ర చౌర్యరతికృతసంకేతభూపృష్ఠలుంఠనలగ్నధూళిజాలస్య గోపనం॥ యథా వా॥ కస్య వా న భవేద్రోషః ప్రియాయాః సవ్రణేఽధరే। సభృంగం పద్మమాఘ్రాసీర్వారితాపి మయాధునా॥ ఉపపతినా ఖండితాధరాయా నాయికాయాః సకాశమాగచ్ఛంతం ప్రియం పశ్యంత్యైవ సఖ్యా నాయికాం ప్రతి హితోపదేశవ్యాజేన తం ప్రతి నాయికాపరాధగోపనం- ఛేకాపహ్నుతేరస్యాశ్చాయం విశేషః- తస్యాం వచనస్యాన్యథానయనేనాపహ్నవః - అస్యామాకారస్య హేత్వంతరవర్ణనేన గోపనమితి లక్షణే లక్ష్యనామ్ని చోక్తిగ్రహణమాకారస్య గోపనార్థం హేత్వంతరప్రత్యాయకవ్యాపారమాత్రోపలక్షణం॥ ... *

చం॥ వ్యాజోక్తిరితి లక్ష్యనిర్దేశః - చౌర్యరతే కృతం యత్సంకేతభూతభూమిపృష్ఠలుంఠనమిత్యన్వయః - ఉపపతినా జారేణ - తస్యాం ఛేకాపహ్నుతౌ ॥ ... ... *

కు. తతశ్చ॥ ఆయాంతమాలోక్య హరిం ప్రతోళ్యామాళ్యాః పురస్తాదనురాగమేకా। రోమాంచకంపాదిభిరుచ్యమానం భామా జుగూహ ప్రణమంత్యథైనం॥ ఇత్యత్రాపి వ్యాజోక్తిరేవ అత్ర హ్యనురాగకృతస్య రోమాంచాద్యాకారస్య భక్తిరూప

హిత్వాంతరప్రత్యాయకేన ప్రణామేన గోపనంకృతం - సూ
క్ష్మపిహితాలంకారయోరపి చేష్టితగ్రహణముక్తిసాధారణ
వ్యాపారమాత్రోపలక్షణం- తతశ్చ॥నళినీదళేబలా కామర
కతపాత్రీఇవదృశ్యతేశుక్తిః। ఇతిమమసంకేతభువిజ్ఞాత్వా
భావంతదాబ్రవీదాళీం-ఇత్యాదిష్వపిసూక్ష్మాలంకారఃప్రస
రతి- అత్రశ్లోకేతావత్ కిమావయోః సంకేతస్థానంభవిష్య
తీతిప్రశ్నాశయంసూచయతికాముకేతదభిజ్ఞయావిదగ్ధయా
తదాసఖీంప్రతిసాకూతముక్తమితి సూక్ష్మాలంకారో భవతి-
యతోత్రబలాకాయాఃమరకతపాత్రప్రతిష్ఠితశుక్త్యుపమ
యాతస్యానిశ్చలత్వేనాశ్వస్తత్వం తేన తస్యప్రదేశస్యనిర్జ
నత్వం తేన తదేవావయోః సంకేత స్థానమితి కాముకం ప్రతి
సూచనం లక్ష్యతే - నచాత్రధ్వని రాశంకనీయః - దూరే
వ్యజ్యమానస్యాపి సంకేతస్థానప్రశ్నోత్తరస్యస్వోక్త్యైవా
విష్కృతత్వాత్ - ఏవంపిహితాలంకారేప్యుదాహార్యం - ఇ
దంచాన్యదత్రావధేయం - యత్రాసౌవేతసీపాంథేత్యాది
షుగూఢోత్తరసూక్ష్మపిహితవ్యాజోక్త్యుదాహరణేషు భావో
నస్వోక్త్యావిష్కృతః-కింతువస్తుసౌందర్యబలాత్ వక్తృబో
ద్ధవ్యవిశేషవిశేషితాద్గమ్యః - తత్రైవవస్తుతో నాలంకార
త్వంధ్వనిభావాస్పదత్వాత్ - ప్రాచీనైస్స్వోక్త్యావిష్కార
ణేసత్యలంకారాస్పదతాస్తీత్యుదాహృతత్వా దస్మాభిరప్యు
దాహృతాని- శక్యంహి-యత్రాసౌవేతసీపాంథతత్రేయం
సుతరాసరిత్। ఇతిపృచ్ఛంతమధ్వానం కామిన్యాహససూ
చనమిత్యాద్యర్థాంతరకల్పనయాభావావిష్కరణమితి- అ
తః ప్రాగ్లిఖితేషుయేషూదాహరణేషు సంకేతకాలమనసం
పుంస్త్వంతన్వావ్యంజయంతీభామా జుగూహేతి భావావి
ష్కరణమస్తితేష్వేవతత్తదలంకారఇతి॥ ... *

చం॥ ఆయాంతమితి॥ ప్రతోళ్యాం రథ్యాయాం-ఏకా కాచిద్రామావని

తా- సఖ్యాః పురస్తాత్ రోమాంచకంపాదిభిరనుభావై ర్వ్యజ్యమానమను
రాగం ఏనంహరింప్రణమంతీ సతీ- జుగూహ గోపితవతీత్యన్వయః- లక్ష్య
తేవ్యజ్యతే- ఏవమితి- సూక్ష్మాలంకారవదుక్తిరూపవ్యాపారవర్ణనామిత్య
ర్థః- ఉదాహర్తవ్యమితి- యథావక్త్రీస్యందీతిపద్యమివ- ఆలీంబాలాం
సస్మితంప్రాహ- మందంముగ్ధాక్షిత్వామత్యవశ్యామి - నాథమిత్యుత్త
రార్ధనిర్మాణేనాథమిత్యుక్త్యాప్రకాశనమితిబోధ్యం- వస్తు సౌందర్యేతి-
వేతసీనికుంజరూపవస్తుసౌందర్యేత్యర్థః- ధ్వనిభావాస్పదత్వాత్ ధ్వనిత్వా
శ్రయత్వాత్ - ఉపసంహరతిఅతఇతి- ఏష్విత్యస్యభావావిష్కరణమస్తీ
త్యనేనాన్వయః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంవ్యాజోక్త్యలంకారప్రక
రణం॥

——❁గూఢోక్త్యలంకారః-౧౭.❁——

క. గూఢోక్తిరన్యోద్దేశ్యంచేద్యదన్యంప్రతికథ్యతే। వృషాపేహిపర
క్షేత్రాదాయాతిక్షేత్రరక్షకః॥ యంప్రతికించిద్వక్తవ్యం
తత్తటస్థైర్నజ్ఞాయతామితిదేవతదన్యంకంచిత్ప్రతిశ్లేషేణో
చ్యతేచేత్సాగూఢోక్తిః- వృషేత్యాద్యుదాహరణం- ఇహపర
కళత్రముపభుంజానం కాముకంప్రతివక్తవ్యం- పరక్షేత్రేస
స్యానిభక్షయంతంకంచిదుక్షాణం సమీపే చరంతంనిర్దిశ్య
కథ్యతే - నేయమప్రస్తుతప్రశంసా కార్యకారణాదివ్యంగ్య
త్వాభావాత్ - నాపిశ్లేషమాత్రమప్రకృతార్థస్యప్రకృ
తార్థాన్వయిత్వేనావివక్షితత్వాత్ - తస్యకేవలమితరవం
చనార్థంనిర్దిష్టతయావిచ్ఛిత్తివిశేషసద్భావాత్॥ ...*

చం॥ గూఢోక్తిరితి ॥ యదన్యోద్దేశ్యకం వాక్యంతత్తదన్యంప్రతికథ్యతే
చేత్ గూఢోక్తిరలంకారః- క్షేత్రంసస్యాదేః-కళత్రంచ - అపేహిదూరీ
భవ- అవివక్షితత్వాదితి- అయంభావః - ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషేఽసావు
దయమారూఢఇత్యాదావప్రకృతార్థస్య ప్రకృతార్థోపమానతయాన్వ
యస్స్వీక్రియతే- సర్వథైవప్రకృతాసంబద్ధస్యాప్రకృతార్థస్యకథనే
ఽసంబంధార్థాభిధాయకత్వాపత్తేః - అతఃప్రకృతేపిశ్లేషవాదినాఽప్ర
కృతస్యప్రకృతసంబంధోవాచ్యః- సచనసంభవతి - వివక్షావిరహేఇతి-

హిత స్తస్య ప్రకృతార్థకథనం తత్రాహ తస్యేతి - అప్రకృతార్థస్యేత్యర్థః - నను తాదృశవివక్షావిరహేపి నానార్థవిన్యాసమాత్రేణాస్తు శ్లేష ఏవేత్యాశంక్యాహ విచ్ఛిత్తివిశేషేతి - తథాచ శ్లేషసత్త్వేపి విచ్ఛిత్తివిశేషాద్గూఢోక్తిరవశ్యమంగీకార్యేత్యాశయః - అతఏవ శ్లేషమాత్రమితి తన్మాత్రనిరాకరణమేవోపక్రాంతం నతు శ్లేషనిరాకరణమితి॥ ... *

శ్లో. యథావా ॥ నాథో మే విపణిం గతో న గణయత్యేషా సపత్నీ చ
మాం త్యక్త్వా స్వామిహ పుష్పిణీతి గురవః ప్రాప్తా గృహాభ్యం
తరం। శయ్యామాత్రసహాయినీం పరిజనః శ్రాంతో న మాం
సేవతే స్వామిన్నాగమలాలనీయ రజనీం లక్ష్మీపతే రక్ష మాం॥
అత్ర లక్ష్మీపతినామ్నో జారస్యాగమనం ప్రార్థయమానా నా
యాః తటస్థవంచనాయ భగవంతం ప్రత్యాక్రోశస్య ప్రత్యాయనం॥ ... ... *

చం॥ నాథ ఇతి॥ విపణిః పణ్యవీధికా - పుష్పిణీ రజస్వలా - ఆగమేన వేదేన లాలనీయః స్తుత్యః ఆగమనేన లాలనీయశ్చ - రజనీం వ్యాప్యేత్యత్యంతసంయోగే ద్వితీయా॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం గూఢోక్త్యలంకారప్రకరణం॥

వివృతోక్త్యలంకారః - ౮౮.

శ్లో. వివృతోక్తిః శ్లిష్టగుప్తం కవినావిష్కృతం యది। వృషాపేహి
పరక్షేత్రాదితి వక్తి ససూచనం॥ శ్లిష్టగుప్తం వస్తు యథాకథం
చిత్కవినావిష్కృతం చేద్వివృతోక్తిః - వృషాపేహీత్యుదా
హరణే పూర్వవద్గుప్తం వస్తు ససూచనమితి కవినావిష్కృతం॥

చం॥ శ్లిష్టగుప్తమితి॥ శ్లిష్టేత్యుపలక్షణం - అర్థశక్తిమూలగుప్తస్యాపి గచ్ఛాచ్యుతేత్యాదౌ సంగ్రాహ్యత్వాత్॥ ... ... *

శ్లో. యథావా॥ వత్సే మాగా విషాదం శ్వసనమురుజవం సంత్యజో
ర్ధ్వప్రవృత్తం కంపః కో వా గురుస్తే కిమిహ బలభిదా జృంభితే
నాత్ర యాహి। ప్రత్యాఖ్యానం సురాణామితి భయశమనచ్ఛ
ద్మనా కారయిత్వా యస్మై లక్ష్మీమదాద్వః స దహాతు దురితం
మంథముగ్ధః పయోధిః॥ ఇదం పరవంచనాయ గుప్తావిష్కరణం

చం॥ వత్సే ఇతి॥ వత్సే లక్ష్మి- విషాదం ఖేదం హరంచ - ఉరుజవం మహావేగం- ఊర్ధ్వం ప్రవృత్తం శ్వసనం శ్వాసం పవనంచ - సంత్యజ- కంజలం పాతీతి తథా వరుణః కంపశ్చ - గురుర్మహాన్ బృహస్పతిశ్చ- బలం ప్రసిద్ధం తద్భిదా నాశకేన బలాఖ్యదైత్యనాశకేనేంద్రేణచ - అత్ర శ్రీకృష్ణసన్నిధౌ యాహి - ఇతి ప్రకారేణ భయనివారణ వ్యాజేన - సురాణాం ప్రత్యాఖ్యానం వర్జనం కారయిత్వా మంథో మంథనం తేన ముగ్ధః పయోధిర్యస్మై లక్ష్మీ మదాత్ స వో దురితం దహత్విత్యన్వయః- పరేతి - పరవంచనాయ గుప్తస్యావిష్కరణమిత్యర్థః॥ ... ... *

కు॰ త్రపాగుప్తావిష్కరణం యథా ॥ దృష్ట్వా కేశవ గోపరాగహృతయా కించిన్న దృష్టం మయా తేనేహ స్ఖలితాస్మి నాథ పతితాం కింనామ నాలంబసే । ఏకస్త్వం విషమేషు ఖిన్నమనసాం సర్వాబలానాం గతిర్గోప్యైవం గదితస్సలేశమవతాద్గోష్ఠే హరిర్వశ్చిరం ॥ అత్ర కృష్ణస్య పురతో విషమే పరిస్ఖలనమభిహితవత్యా స్తం కామయమానాయా గోపికాయా వచనే విషమపథిస్ఖలనపతనత్రాణసంప్రార్థనారూపేణ ఝడితి ప్రతీయమానేనార్థేన గుప్తం వివక్షితమర్థాంతరం సలేశం ససూచనమిత్యనేనావిష్కృతం- ఏవం నైషధాదిషు- చేతో నలం కామయతే మదీయం నాన్యత్ర కుత్రాపిచ సాభిలాషమితి దమయంతీ వాక్యాదికమప్యుదాహరణం - ఇదం శబ్దశక్తి క్రోడీకృత గుప్తావిష్కరణం॥ ... ... *

చం॥ త్రపేతి-లజ్జయా గుప్తస్యేత్యర్థః॥ దృష్ట్వేతి॥ గోపీత్వయి యో రాగ ఆసక్తిస్తద్ధతయా అపహృతయా గవాం పరాగైర్ధూళిభిర్వ్యాప్తయా చ- గోపేతి సంబోధనం వా- కించిత్ సువిషమం యుక్తాయుక్తంచ - ఇహాత్వయి భూమౌచ- పత్యుర్నాథః పతితాతాం పతనం ప్రాప్తంచ - విషమేషుః పంచశరస్తేన ఖిన్నమనసాం విషమేషు సంకటేషు ఖిన్నమనసాంచ- అబలానాం స్త్రీణాం బలరహితానాంచ- సలేశం ససూచనం- గోష్ఠం గోస్థానం- చేతో నలమితి-లం కాంతం అయా తే సగచ్ఛతీత్యర్థే నలం కామయతే

ఇచ్ఛతీత్యర్థో గుప్తః తదావిష్కరణంచ హ్రీణా హ్యష్టా చేత్యనేనైవబో ధ్యం- శబ్దశక్తీతి శబ్దశ్లేషవశేనేత్యర్థః- క్రోడీకృతస్సంగృహీతః॥ ... *

కు. అర్థశక్తిమూల గుప్తార్థావిష్కరణం యథా ॥ గచ్ఛామ్య
చ్యుత దర్శనేన భవతః కింతృప్తిరుత్పద్యతే కింత్వేవం విజనస్థ
యోర్హతజనస్సంభావయత్యన్యథా । ఇత్యామంత్రణభంగి
సూచితవృథావస్థానఖేదాలసా మాశ్లిష్యన్ పులకోత్కరాం
చితతనుర్గోపీం హరిః పాతువః ॥ అత్ర గచ్ఛామ్యచ్యుతేత్యా
మంత్రణేన త్వయా రంతుమేతావత్కాలం స్థితం నతల్లబ్ధమి
త్యర్థశక్తిలభ్యం వస్తు తృతీయపాదేనావిష్కృతం- సర్వమే
తత్కవినిబద్ధవక్తృగుప్తావిష్కరణోదాహరణం॥ ... *

చం॥ గచ్ఛామ్యేతి॥ అచ్యుత-మద్విషయే అస్ఖలితేతి గుప్తార్థః- చిరకాలం త్వద్దర్శనేనాపి నతృప్తిరిత్యర్థేన దర్శనేన తృప్తిరపితు సంభోగేనేత్యర్థో గుప్తః- విజనస్థయోరేకాంతగతయోః - హతశ్వాసో జనః అన్యథా రత్యర్థం స్థితావితి సంభావయతి- తేనద్వయోరకీర్తిర్జాతైవ-వృథైవాశ్వాసం వంచయావ ఇతి గుప్తార్థః- ఆమంత్రణస్యాచ్యుతేత్యాదేర్భంగ్యా రచనయా సూచితో యో వృథావస్థానఖేదస్తేనాలసాం- కవినిబద్ధేతి-కవినిబద్ధేనవక్త్రా గుప్తస్యేత్యర్థః॥ ... ... *

కు. కవిగుప్తావిష్కరణం యథా॥ సుభ్రు త్వం కుపితేత్యపాస్తమశ
నంత్యక్తాః కథా యోషితాం దూరాదేవ వివర్జితాస్సురభ
యస్స్రగ్గంధధూపాదయః । కోపం రాగిణి ముంచ మయ్యవన
తే దృష్టే ప్రసీదాధునా సత్యం త్వద్విరహాద్భవంతి దయితే స
ర్వా మమాంధా దిశః॥ అత్ర తావదీర్ష్యామానకలుషితదయి
తాప్రసాదనవ్యాపారవిధిః ప్రతీయతే - దృష్టిరోగార్తస్య
దృష్టిం ప్రత్యాక్రోశో వివక్షితార్థః -సచ దృష్టే ఇత్యస్యపద
స్యలుప్తోచ్చారణేన సంబుద్ధిరూపతాం అవగమయ్యావిష్కృ
తః- కవినిబద్ధవక్తృగుప్తం పరవంచనార్థం కవిగుప్తం స్వప్రౌ
ఢికప్రకథనార్థమితి భేదః॥ ... ... *

చం॥ సుభ్రుత్వమితి॥ శోభనభ్రూర్యుతాదృష్టిశ్చ - తయోస్సంబోధనం- కోపారోషః వికారశ్చ- రాగిణ్యనురాగిణీతి అవనతేన మ్రే ఇతి చ మయ్యాస్యస్యాపి విశేషణం- పక్షే రాగిణీరక్తిమశాలినే మ్రే ఇతి దృక్సంబోధనం- ఏవందృష్టె ఇత్యపి- ఉచ్చారణే నేతి స్వరవిశేషసహకృతోచ్చారణే నేత్యర్థః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంవివృతోక్త్యలంకారప్రకరణం॥

శ్రీ యుక్త్యలంకారః-౧౫౯.

కు. యుక్తిఃపరాతిసంధానం క్రియయామర్మగుప్తయే । త్వా
మాలిఖంతీందృష్ట్వాన్యంధనుఃపౌష్పంకరేలిఖత్॥ అత్ర పుష్ప
చాపలేఖనక్రియయా మన్మథో మయా లిఖితఇతి భ్రాంత్యు
త్పాదనేన స్వానురాగరూపమర్మగోపనాయ పరవంచనం వి
వక్షితం॥ ... ... *

చం॥ యుక్తిరితి॥ స్వస్యమర్మగోపనాయక్రియయా యత్పరస్యాతిసంధానంవంచనంసాయుక్తిరలంకారః- త్వామితి - నాయకంప్రతిదూతీవచనం-పుష్పస్యేదంపౌష్పం॥ ... ... *

కు. యథావా॥ దంపత్యోర్నిశిజల్పతోర్గృహశుకేనాకర్ణితం
యద్వచస్తత్ప్రాతర్గురుసన్నిధౌ నిగదతస్తస్యాతిమాత్రం
వధూః। కర్ణాలంబితపద్మరాగశకలం విన్యస్యచంచూపుటే
వ్రీడార్తావిదధాతిదాడిమఫలవ్యాజేనవాగ్బంధనం॥ అత్ర
శుకవాఙ్ముద్రణయాతన్ముఖేన స్వకీయరహస్యవచనశ్రవ
ణస్యపరజనవంచనంకృతం - వ్యాజోక్తౌ వాకారగోపనం
యుక్తౌతదన్యగోపనమితిభేదః- యద్వావ్యాజోక్తావుక్త్యాగో
పనంఇహతుక్రియయాగోపనమితిభేదః-ఏవంచఆయాంతమా
లోక్యహరింప్రతోళ్యామితిశ్లోకేపియుక్తిరేవ॥ ... *

చం॥ దంపత్యోరితి॥ తస్యశుకస్య- అతిమాత్రమత్యర్థం - నిగదత ఇతిసంబంధః- ఫలశబ్దోబీజపరః - గోపనీయ విషయ భేదస్య విచ్ఛిత్తి భేదాప్రయోజకత్వాదాహ- యద్వేతి- సన్నేవంసత్యాయాంతమాలోక్యేత్యా

గౌవ్యాజోక్తిరేవేతి ప్రాగుక్తం విరుధ్యేతే త్యాశంక్యాహ - ఏవం చేతి-
యద్యేతి పక్షాంగీకారే చేత్యర్థః-ఏవం చ పూర్వగ్రంథాఽద్య పక్షాభిప్రా
యేణేతి భావః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం యుక్త్యలంకారప్రకరణం॥

లోకోక్త్యలంకారః-౯౦.

కు. లోకప్రవాదానుకృతి ర్లోకోక్తిరితి భణ్యతే। సహస్వకతిచి
న్మాసాన్మీలయిత్వా విలోచనే॥ అత్ర విలోచనే మీలయిత్వేతి
లోకప్రవాదానుకృతిః॥ ... ... *

చం॥ లోకేతి॥ అనుకృతిరనుకరణం - సహస్వేతి అర్థాద్విరహం మాసా
నభివ్యాప్యేత్యర్థః॥ ... ... *

కు. యథా వా॥ వదీయే వరదరాజస్తవే॥ నామ్నైవ తే వరద వాంఛి
తదాతృభావం వ్యాఖ్యాస్యతో నవహసేవరదానముద్రాం। వి
శ్వప్రసిద్ధతరవిప్రకులప్రసూతేర్యజ్ఞోపవీతవహనం హి నఖల్వ
పేక్ష్యం॥ అత్రోత్తరార్ధం లోకవాదానుకారః॥ ... *

చం॥ నామ్నైవేతి॥ హే వరద తవ నామ్నైవ వాంఛితదాతృత్వమాఖ్యాతి కథయ
తి అతస్త్వం వరదానముద్రామితరదైవతవన్నధారయసి యతో విశ్వప్ర
సిద్ధతరే ప్రకులే ప్రసూతిరుత్పత్తిర్యస్య తాదృశస్యేత్యర్థః॥ ఇత్యలంకా
రచంద్రికాయాం లోకోక్త్యలంకారప్రకరణం॥ ... *

ఛేకోక్త్యలంకారః-౯౧.

కు. ఛేకోక్తిర్యత్ర లోకోక్తేస్స్యాదర్థాంతరగర్భితా। భుజంగ ఏవ
జానీతే భుజంగచరణం సఖే॥ కేనచిత్కస్యచిద్వృత్తాంతం
పృష్టస్య సమీపస్థస్యాన్యం నిర్దిశ్యాయమేవ తస్య వృత్తాంతం
జానాతీత్యుక్తవతో యమహేః పాదా నహిరేవ వేత్తీతి లోక
వాదానుకారః- అత్ర సచాయం చ లోకవిదితే ధనార్జనాది
వ్యాపారే సహచారిణావితి విదితవిషయతయా లోకోక్త్యను
వాదస్య ప్రయోజనే స్థితే రహసి శిష్టవ్యాపారేపి తస్యాయం
సహచర ఇతిమర్మోద్ఘాటనమపి తేన గర్భీకృతం॥ ... *

చం॥ ఛేకోక్తిరితి లక్ష్యనిర్దేశః-అర్థాంతరగర్భితా అర్థాంతరవ్యంజక

తా-సమీపస్థంయద్వృత్తాంతఃపృష్టస్తత్సమీపస్థం-సచాయంచేతిపృచ్ఛ్యమా
నవృత్తాంతస్తత్సమీపస్థశ్చేత్యర్థః- తేనలోకోక్త్యనువాదేన॥ ... *

కు. యథావా॥ మలయమరుతాంవ్రాతాయాతావికాసితమల్లి
కాపరిమళభరోభగ్నో గ్రీష్మస్త్వముత్సహసేయది। ఘనఘ
టయతంతన్నిస్స్నేహంయఏవనివర్తనే ప్రభవతిగవాంకిన్నః
శ్ఛిన్నంసఏవధనంజయః॥ అత్రధన లిప్సయాప్రోషితాంగ
నాసఖీవచనేయఏవ గవాంనివర్తనే ప్రభవతి సఏవ ధనంజ
యఇత్యాంధ్రజాతిప్రసిద్ధ లోక వాదానుకారః - అత్రాతి
సౌందర్యశాలినీమిమామపహాయ ధనలిప్సయాప్రస్థితోరసా
నభిజ్ఞత్వాద్గోప్రాయఏవ - తస్యనివర్తకస్తుధనస్య జేతాధ
నేనాకృష్టస్య తద్విముఖీ కరణేన ప్రత్యాక్షేపకత్వా దిత్య
ర్థాంతరమపిగర్భీకృతం॥ ... ... *

చం॥మలయేతి॥ వ్రాతాస్సమూహాఃయాతాఃగతాః-వికాసినాం మల్లికా
కుసుమానాంపరిమళస్యభరోయస్మిన్ తాదృశో గ్రీష్మోభగ్నోనష్టః - హే
ఘన త్వంయద్యుత్సహసేఉత్సాహవాన్ భవసి తదాతంనిస్స్నేహంనా
యకంఘటయ అనయాసహసంయోజయ-గవాంనివర్తనేపరాపహృతా
నాంవ్యావర్తనే యఏవప్రభవతిసఏవధనంజయోర్జునఇత్యన్వయః -లి
ప్సయాప్రేషితస్యయాంగనాతత్సఖీవచనఇతిసంబంధః-ఆంధ్రాస్త్రీలిం
గాః-ఇమాంమత్సఖీం- గోప్రాయో గోతుల్యః ॥ ఇత్యలంకార చంద్రి
కాయాంఛేకోక్త్యలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

వక్రోక్త్యలంకారః-౯౭

కు. వక్రోక్తిశ్శ్లేషకాకుభ్యామపరార్థప్రకల్పనం। ముంచమా
నందినంప్రాప్తంనేహానందీహరాంతికే॥ అత్రమానంముంచ
ప్రియాతారాత్రిరిత్యాశయేనోక్తాయాం వాచినందినంప్రా
ప్తంమాముంచేత్యర్థాంతరం శ్లేషేణపరికల్పితం॥ యథా
వా॥ అహోకేనేదృశీబుద్ధిర్దారుణాతవనిర్మితా। త్రిగు
ణాశ్రూయతేబుద్ధిర్నతుదారుమయీక్వచిత్॥ ఇదమవిక్కృత

శ్లేషవక్రోక్తేరుదాహరణం॥ ... ... *

చం॥ వక్రోక్తిరితి॥ కాకుర్ధ్వనేర్వికారః-అపరార్థస్య అభిప్రేతాదర్థాదర్థాంతరస్య-నందీహారస్యగణవిశేషః-దారుణా క్రూరేత్యభిప్రేతం కాష్ఠేనేతికల్పనం వికృతత్వంచకస్యచిద్వర్ణస్యావాపోద్వాపాభ్యాం॥ ...

క॥ వికృతశ్లేషవక్రోక్తిర్యథా॥ భవిత్రీరంభోరుత్రిదశవదనగ్లాని
రధునా స తే రామః స్థాతా నయుధిపురతో లక్ష్మణసఖః। ఇయం
యాస్యత్యుచ్చైర్విపదమధునా వానరచమూ ర్లఘిష్ఠేదం
షష్ఠాక్షరపరవిలోపాత్పఠపునః॥ సర్వమిదంశబ్దశ్లేషమూలా
యావక్రోక్తేరుదాహరణం॥ ... ... *

చం॥ భవిత్రీతి॥ సీతాంప్రతిరావణోక్తిః పాదత్రయం - చతుర్థస్తం ప్రతిసీతాయాః- తేతవపతిః సరామో యుధిసంగ్రామే పురతోగ్రతో నస్థాతా స్థాస్యతీత్యర్థః-అతిశయేనలఘుర్లఘిష్ఠః తత్సంబోధనం-ఇదం పాదత్రయం-షష్ఠాక్షరాత్పరేషాం సప్తమానాం త్రి న వి ఇతివర్ణానాంవిలోపేయత్రితాదృశంపునఃపఠేత్యర్థః - శబ్దశ్లేషేతి- శబ్దస్య పరివృత్త్యసహత్వాదితిభావః॥ ... ... *

క. అర్థశ్లేషమూలాయావక్రోక్తేర్యథా॥ భిక్షార్థీసక్వయా
తస్సుతనుబలిమఖే తాండవం క్వాద్యభద్రే మన్యే బృందావ
నాంతేక్వనుసమృగశిశుర్నైవజానేవరాహం। బాలేకచ్చి
న్నదృష్టోజరఠవృషపతిర్గోపఏవాస్యవేత్తా లీలాసల్లాపఇత్థం
జలనిధిహిమవత్కన్యయోస్త్రాయతాంనః॥ ... *

చం॥ భిక్షేతి॥ జలనిధిశ్చ హిమవాంశ్చ తత్కన్యయోర్లక్ష్మీపార్వత్యోః క్రమేణఇత్థంలీలయాసల్లాపోమిథోభాషణంనోస్మాంస్త్రాయతామిత్యన్వయః- ఇత్థంకీదృక్తదాహ - భిక్షార్థీతి హరమభిప్రేత్యలక్ష్మ్యావాక్యం- బలేర్దైత్యస్యమఖే యజ్ఞే ఇతివామనాభిప్రాయం పార్వత్యాః- భద్రేశోభనే తాండవంనృత్యమద్యక్వవర్తతఇతి లక్ష్మీప్రశ్నస్యోత్తరం బృందావనస్యాంతేమధ్యే ఇతిశ్రీకృష్ణాభిప్రాయం - మృగశిశుఃమహాదేవేనకరేధృతః - పరశుమృగవరాభీతిహస్తంప్రసన్నమితిధ్యానశ్రవణా

తే - ఇదంలక్ష్మ్యావాక్యం- నైవేతిపార్వత్యాః - మృగఃపశౌకురంగే చేతి విశ్వః- కచ్చిదితిప్రశ్నే-జరఠోజీర్ణఃవృషపతిర్వృషశ్రేష్ఠ ఇతిహరవృషభాభిప్రాయంలక్ష్మీవాక్యం- గోపోగవాంపాలకఇతికృష్ణాభిప్రాయముత్తరమితి- అత్రభిక్షాదిపదానాంపరివృత్తిసహత్వాదర్థశ్లేషమూలత్వం॥ *

కు. కాక్వాయథా॥ అసమాలోచ్యకోపస్తేనోచితోయమితీరితా।
నైవోచితోయమితితం తాడయామాసమాలయా॥ అత్ర నై
వోచితోయమితి కాకుస్వర వికారేణోచితఏవేత్యర్థాంత
రకల్పనం॥ ... ... *

చం॥ అసమాలోచ్యేతి॥ అవిచార్యేత్యర్థః- మాలయాపుష్పమాలయా॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం వక్రోక్త్యలంకారప్రకరణం॥ ... *

స్వభావోక్త్యలంకారః- ౯౩.

కు. స్వభావోక్తిస్స్వభావస్యజాత్యాదిస్థస్యవర్ణనం। కురంగై
రుత్తరంగాక్షైస్స్తబ్ధకర్ణైరుదీక్ష్యతే॥ ... *

చం॥ స్వభావోక్తిరితిలక్ష్యనిర్దేశః - జాత్యాదిస్థస్యజాత్యాదిసంబంధినః- ఆదిపదేనక్రియాదిపరిగ్రహః- ఉత్తరంగాణి తరంగాయమాణాన్యక్షీణియేషాంతైః॥ ... ... *

కు. యథావా॥తౌసంముఖం ప్రచలితౌసవిధేగురూణాంమార్గ
ప్రదానరభసస్ఖలితావధానౌ। పార్శ్వోపసర్పణముఖావపి
భిన్నదిక్కౌకృత్వాముహుర్ముహురుపాసరతాంసలజ్జం॥

చం॥ తావితి॥ తౌప్రక్రాంతౌవధూవరౌగురూణాంసమీపేఅన్యోన్యాభిముఖంప్రచలితౌపరస్పరస్యమార్గప్రదానేయోరభసోవేగస్తేనస్ఖలితంభ్రష్టమవధానంసావధానత్వం యయోస్తాదృశౌ ఉభావపి - భిన్నదిక్కౌవామదక్షిణరూపదిక్సంబంధి పరస్పరపార్శ్వభావోపసర్పణం- ముహుర్ముహుఃకృత్వా సలజ్జం యథాస్యాత్తథోపసరతాం - ఉపసర్పణంచక్రతురిత్యర్థః- పూర్వోదాహరణేకురంగజాతిస్వభావవర్ణనం-అత్రసలజ్జక్రియాస్వభావవర్ణనమితిభేదః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం స్వభావోక్త్యలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

భావికాలంకారః- ౯౪.

క. భావికంభూతభావ్యర్థసాక్షాత్కారస్యవర్ణనం । అహంవి
లోకయేద్యాపియుధ్యంతేత్ర సురాసురాః ॥ స్థాన భీషణత్వో
ద్భావనపరమిదం॥ యథావా ॥ అద్యాపితిష్ఠతిదృశోరిదముత్త
రీయంధర్తుంపురస్తనతటాత్పతితంప్రవృత్తే । వాచంనిశమ్య
నయనం నయనం మమేతి కించిత్తదా యదకరోత్స్మితమా
యతాక్షీ ॥ ... ... *

చం॥ భావికమితిలక్ష్యనిర్దేశః॥అద్యాపీతి॥ మమనయనంనయనమితితస్యా
వాచంనిశమ్యస్తనతటాత్పతితముత్తరీయంధర్తుంపురఃప్రవృత్తేసతి
తదాఆయతాక్షీయత్కించిత్స్మితమకరోత్- ఇదమద్యాపిమమదృశోఃపు
రస్తిష్ఠతీత్యన్వయః - అత్రనయనపదేన స్వవాచకత్వరూప శక్యసంబం
ధేననేత్రపదంలక్ష్యతే- తస్మాచ్చవస్త్రప్రతీతిః- కింవాస్వవాచకవాచ్య
త్వరూపశక్యసంబంధేనవస్త్రమేవలక్షయతీతి వచోబాణైరిత్యాదివల్లక్షి
తలక్షణావాబోధ్యా- నేత్రంపథిగుణేవస్త్రఇతివిశ్వః ॥ ఇత్యలంకారచం
ద్రికాయాం భావికాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

ఉదాత్తాలంకారః- ౯౫.

క. ఉదాత్తమృద్ధేశ్చరితం శ్లాఘ్యంచాన్యోపలక్షణం । సానౌయ
స్యాభవద్యుద్ధం తద్ధూర్జటికిరీటినోః॥ ఇదంశ్లాఘ్యచరితస్యా
న్యాంగత్వేఉదాహరణం॥ఋద్ధ్యుదాహరణంయథా॥విధుక
రపరిరంభాదాత్తనిష్యందపూర్ణైః శశిదృషదుపక్లృప్తైరాల
వాలైస్తరూణాం । విఫలితజలసేకప్రక్రియాగౌరవేణవ్యర
చిసహృతచిత్తస్తత్రభైమీవనేన॥ రత్నస్తంభేషుసంక్రాం
తైఃప్రతిబింబశతైర్వృతః । జ్ఞాతోలంకేశ్వరఃకృచ్ఛ్రాదాంజ
నేయేనతత్త్వతః॥ ... ... *

చం॥ ఉదాత్తమితి॥ ఋద్ధేస్సమృద్ధేశ్చరితముదాత్తాలంకారః- తథాశ్లా
ఘ్యంచరితం అన్యస్యోపలక్షణమంగంచేత్తదపి తథా సానౌశిఖరే -య
స్యపర్వతస్య- కిరీటీఅర్జునః- కృచ్ఛ్రాత్కష్టాత్ - ఆంజనేయేనహనుమ

తా॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాముదాత్తాలంకారప్రకరణం॥ ... *

—— అత్యుక్త్యలంకారః- ౧౬౧. ——

క. అత్యుక్తిరద్భుతాతథ్యశౌర్యౌదార్యాదివర్ణనం। త్వయిదా
తరి రాజేంద్ర యాచకాః కల్పశాఖినః॥ ఇయమౌదార్యాత్యు
క్తిః- శౌర్యాత్యుక్తిర్యథా॥ రాజన్ సప్తాపి వార్ధయస్త్వ
త్ప్రతాపాగ్నిశోషితాః। పునస్త్వద్వైరివనితాబాష్పపూ
రేణపూరితాః॥ సంపదత్యుక్తావుదాత్తాలంకారః- శౌర్యాత్యు
క్తావత్యుక్త్యలంకారఇతి భేదమాహుః॥ అనయోరనవద్యాం
గి స్తనయోర్జృంభమాణయోః। అవకాశో నపర్యాప్తస్తవ
బాహులతాంతరే॥ అల్పంనిర్మితమాకాశ మనాలోచ్యైవ వే
ధసా। ఇదమేవంవిధంభావిభవత్యాస్తనజృంభణమితి సదస
దుక్తితారతమ్యేనాతిశయోక్త్యత్యుక్త్యోర్భేదః॥... ... *

చం॥ అత్యుక్తిరితిలక్ష్యనిర్దేశః- అద్భుతంచతదతథ్యంమిథ్యారూపం- అ
ఖండానాంసముద్రాః- ఆహురితి-స్వనుతేఽత ఏవ తస్యాత్యుక్త్యుభ్యాం
భేదఇతిభావః- అత్ర అద్భుతత్వవిశేషణస్యకృత్యందర్శయతి- అనయో
రిత్యాది - ఏతత్పద్యం రామోగేప్యయోగోఽసంబంధాతిశయోక్తిరిత్యత్ర
ప్రాగుదాహృతం- అసదుక్తితారతమ్యేనేతి - అనయోరిత్యత్ర సదు
క్తిమాత్రం- అల్పమితిపద్యేత్వస్యంత్వసదుక్తిరితి తారతమ్యేనేత్యర్థః-
తథాచాద్భుతేతివిశేషణాదత్యంతాతథ్యరూపత్వలాభాన్నాతిశయోక్తా
వతివ్యాప్తిరితిభావః- అతఏవానయోరితిపద్యానంతరందండినోక్తం-ఇతి
సంభావ్యమేవైతద్విశేషాఖ్యానసంగ్రహాదితి - ఏవం లోకాతీతఇవా
త్యర్థమధ్యారోప్యవివక్షితః యోఽర్థస్తేనాతుష్యంతివిదగ్ధానేతరేయథే
త్యుక్తాఽల్పంనిర్మితమిత్యాద్యుదాహృత్యైవమత్యుక్తిరిత్యుక్తమితిచ॥ ఇ
త్యలంకారచంద్రికాయామత్యుక్త్యలంకారప్రకరణం॥ ... *

—— నిరుక్త్యలంకారః- ౧౬౨ ——

క నిరుక్తిర్యోగతోనామ్నామన్యార్థత్వప్రకల్పనం। ఈదృశై
శ్చరితైర్జానే సత్యందోషాకరోభవాన్॥ ... *

చం॥ నిరుక్తిరితిలక్ష్యం- యోగవశాన్నామ్నామర్థవిశేషాభిధాయినామర్థాంతరోపవర్ణనమితిలక్షణం- ఈదృశైరితి- చంద్రంప్రతివిరహిణ్యా ఉక్తిః-ఈదృశైర్జనసంతాపనరూపైః - దోషాయా రాత్రేఃకర్తా దోషాణామాకరశ్చ॥ ... ... *

కు॰ యథావా॥ పురాకవీనాంగణనాప్రసంగేకనిష్ఠికాధిష్ఠితకాళి
దాసా । అద్యాపితత్తుల్యకవేరభావాదనామికాసార్థవతీబ
భూవ ॥ ... ... *

చం॥పురేతి।కనిష్ఠికా అంగుళివిశేషః అధిష్ఠితఃకాళిదాసోయస్యాంసాఅంగుళివిశేషరూపా-అర్థవతీసవిద్యతేకవినామయస్యాంసేత్యన్వర్థనామవతీ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంనిరుక్త్యలంకారప్రకరణం॥ ... *

ప్రతిషేధాలంకారః-౯౧.

కు॰ ప్రతిషేధఃప్రసిద్ధస్యనిషేధస్యానుకీర్తనం।నద్యూతమేతత్కి
తవక్రీడనంనిశితైశ్శరైః॥ నిజ్ఞాతోనిషేధః-స్వతోనుపయు
క్తత్వాదర్థాంతరంగర్భీకరోతి- తేనచారుత్వాన్వితోయంప్ర
తిషేధనామాలంకారః- ఉదాహరణం-యుద్ధరంగేప్రత్యవతి
ష్ఠమానంశాకునికంప్రతివిదగ్ధవచనం-తత్రయుద్ధస్యాక్షద్యూ
తత్వాభావో నిజ్ఞాతఏవ కీర్త్యమానస్తత్రైవ తవప్రాగ
ల్భ్యం నయుద్ధే వ్యుత్పత్తిరహితాస్తీత్యుపహాసంగర్భీకరో
తి- తచ్చకీతవేత్యనేనావిష్కృతం॥ యథావా ॥ నవిషేణనశ
స్త్రేణనాగ్నినానచమృత్యునా। అప్రతీకారపారుష్యాఃస్త్రీభి
రేవస్త్రియఃకృతాః ॥ అత్రస్త్రీణాం విషాదినిర్మితత్వాభా
వఃప్రసిద్ధఏవ కీర్త్యమానః తాసాంవిషాద్యతిశాయిక్రౌర్యమి
త్యముమర్థంవ్యక్తీకరోతీతి తచ్చాప్రతీకారపారుష్యాఇతిప్ర
తీకారవద్భ్యో విషాదిభ్యస్తాసాం విశేషం దర్శయతా విశేష
ణేనావిష్కృతః॥ ... ... *

చం॥ కితవోద్యూతకృత్ - ధూర్తోక్షదేవీకితవఇత్యమరః - ననుప్రసిద్ధానువాదస్య చమత్కారిత్వాత్కథమలంకారత్వమిత్యతఆహ నిజ్ఞాతఇత్యా

ది- శకునైః పాశకైర్దీవ్యతీతి శాకునికః - ఆవిష్కృతమితి ధ్వనిత్వశంకానివారణం- ఏవమగ్రేపి ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం ప్రతిషేధాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

శ్రీ విధ్యలంకారః - ౯౯. శ్రీ

కు. సిద్ధస్యైవ విధానం యత్తామాహుర్విధ్యలంకృతిం। పంచమోదంచనే కాలే కోకిలః కోకిలో భవేత్ ॥ నిజ్ఞాతవిధానమనుపయుక్తిబాధితం సదర్థాంతరగర్భీకరణేన చారుతరమితి తం విధినామానమలంకారమాహుః- ఉదాహరణే కోకిలస్య కోకిలత్వవిధానమనుపయుక్తం సదతిమధురపంచమధ్వని శాలితయా సకలజనహృద్యత్వం గర్భీకరోతి - తచ్చ పంచమోదంచనే ఇతి కాలవిశేషణేనాపిష్కృతం॥ ... ... *

చం॥ పంచమస్య స్వరవిశేషస్యోదంచనమావిష్కరణం యత్ర తాదృశే కాలే కోకిలః కోకిలో మధురధ్వనిరభవదిత్యర్థః - ద్వితీయ కోకిలపదస్యానుపయుక్తార్థత్వేనార్థాంతరే సంక్రమితత్వాత్ - సకలజనహృద్యత్వప్రతీతిశ్చ ప్రయోజనం - ఏవంచ శాలితయేత్యనంతరం లక్షితయేతి శేషో బోధ్యః- పూర్వవత్ ధ్వనిత్వాశంకానివారణాయ తచ్చేత్యాద్యుక్తం॥ ... *

కు. యథా వా॥ హే హస్త దక్షిణ మృతస్య శిశోర్ద్విజస్య జీవాతవే విసృజ శూద్రమునౌ కృపాణం। రామస్య గాత్రమసి నిర్భరగర్భఖిన్నసీతావివాసనపటోః కరుణా కుతస్తే॥ అత్ర రామస్య స్వహస్తం ప్రతి రామస్య గాత్రమసీతి వచనమనుపయుక్తం సద్రామస్యేత్యనేన స్వస్యాత్యంతనిష్కరుణత్వం గర్భీకరోతి- తచ్చ నిర్భరేత్యాదివిశేషణేనావిష్కృతం - యద్యప్యనయోర్విధినిషేధయోరుదాహరణేషు వ్యంగ్యాన్యర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యరూపాణి - తథాపి న ధ్వనిభావాస్పదాని స్వోక్త్యైవ వ్యంగ్యవిశేషావిష్కరణాత్ - వ్యంగ్యావిష్కరణే చాలంకారత్వమేవేతి ప్రాక్ప్రస్తుతాంకుర ప్రకరణే వ్యవస్థితత్వాత్- పూర్వం బాధితౌ విధిప్రతిషేధౌ ఆక్షేపభేదత్వేనో

క్తౌ- ఇహతుప్రసిద్ధౌవిధిప్రతిషేధౌ తత్ప్రతీతిద్వంద్వినా వలం
కారత్వేనవర్ణితావితిభేదః॥ ... ... *

చం॥ హేహస్తేతి॥ శూద్రతపస్యాజనితాధర్మవశాదప్రాప్తాయుషిద్విజబాలకేమృతే తద్వధోద్యతస్యరామస్యస్వహస్తం ప్రతియముక్తిః - జీవాతవేజీవనాయ - శూద్రపవ తపశ్చరణాన్మునిరివ మునిః తస్మిన్కృపాణంఖడ్గం విసృజనిక్షిప- యతోరామస్యాకరుణస్యగాత్రంశరీరమసి - నిర్భరమతిశయేనగర్భఖిన్నాయాః సీతాయాః ప్రవాసనం నిర్వాసనం తత్రపటోర్దృఢస్యేత్యర్థః- అత్రరామపదమకరుణత్వరూపార్థాంతరసంక్రమితం- తదతిశయోవ్యంగ్యః సచాత్యంతమిత్యనేనోక్తిః - ధ్వనిభావాస్పదాని ధ్వనిత్వప్రయోజకాని - వ్యవస్థితత్వాదితి - శబ్దార్థశక్త్యాక్షిప్తోపివ్యంగ్యోర్థః - కవినాపునః-యత్రావిష్క్రియతే స్వోక్త్యాసాన్యైవాలంకృతిర్ధ్వనేరితిధ్వనికారవచనేనవర్ణితత్వాదిత్యర్థః- ఉక్తావితి నిషేధాభాసమాక్షేపంబుధాః కేచనమన్యతే- ఆక్షేపోన్యోపిధావ్యక్తేనిషేధేచతిరోహితఇత్యేతాభ్యాం నాహం దూతీగచ్ఛగచ్ఛసీత్యుదాహరణయోఃప్రతిపాదితావిత్యర్థః- ప్రసిద్ధత్వాద్బాధిత ప్రతిద్వంద్విత్వం॥ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంవిధ్యలంకారప్రకరణం॥ ... *

హేత్వలంకారః- ౧౦౦.

శ్లో. హేతోర్హేతుమతాసార్ధంవర్ణనంహేతురుచ్యతే।అసా
వుదేతిశీతాంశుర్మానచ్ఛేదాయసుభ్రువాం॥ యథావా ॥ ఏ
ష తేవిద్రుమచ్ఛాయోమరుమార్గఇవాధరః । కస్యనోతను
తేతన్వీపిపాసాకులితంమనః ॥ మానేనేచ్ఛతివారయత్యుపశ
మేక్ష్మామాలిఖంత్యాంప్రియాం స్వాతంత్ర్యే పరివృత్యతి
ష్ఠతికరౌవ్యాధూయధైర్యంగతే। తృష్ణేత్వామనుబధ్నతాఫ
లభియత్యాప్తంజనేనామునా యత్స్పృష్టోనపదాసపవచర
ణౌస్ప్రష్టుంనసంమన్యతే॥ ఇత్యాద్యుదాహరణం॥ ... *

చం॥ హేతోరితి॥ హేతుమతాకార్యేణ- మానచ్ఛేదఃకార్యం- ఏషఇతి॥ విద్రుమచ్ఛాయఃప్రవాళకాంతిః విగతతరుచ్ఛాయశ్చ- మరుర్నిర్జలదేశః-

మా నేతి॥ మా నే నే త్యతిఅన్నచ్ఛతిసతి-ఏవముపశమే వారయతిసతి ప్రి యాంలజ్జాయాంత్వాం భూమిమాలిఖంత్యాం - భూమ్యుల్లేఖనస్య తదను భావత్వాత్ - స్వాతంత్ర్యే చపరివృత్యపరాఙ్ముఖీభూయస్థితిసతి - ధైర్యైకరౌవ్యాధూయమమనానుమతమితి సూచనాయ హస్తధూనసంకృత్వాగతేసతి- హితఙ్ఞేల్వావనుసరతామునాజనేనై తావత్ఫలంప్రాప్తం- యత్పాదేనాపియోనస్పృష్టః సవివచరణౌస్పృష్టుంనసమ్యక్ మనతేఅనుజానాతీత్యన్వయః - అత్రతృష్ణాయాఅ హేతుతత్కార్యయోః స్పష్టమభిధానం॥ ... ... *

క. హేతుహేతుమతోరైక్యం హేతుం కేచిత్ప్రచక్షతే । లక్ష్మీవిలాసావిదుషాంకటాక్షా వెంకటప్రభోః ॥ అత్ర చ కార్యావశ్యంభావతచ్ఛైఘ్ర్యాదిప్రత్యాయనార్థః కార్యే కారణభేదవ్యపదేశః - రూపకేసాదృశ్యాదభేదవ్యపదేశః - ఇహ కార్యకారణభావావితి భేదః॥ ... ... *

చ॥ భేదాంతరమాహ॥ హేతుహేతుమతోరితి ॥ కేచిత్ భట్టోద్భటప్రభృతయః- తదుక్తం- హేతుమతాసహహేతోరభిధానమభేదతా హేతురితి- లక్ష్మీతి- కటాక్షాఃవిదుషాంలక్ష్మీవిలాసాఇత్యన్వయః- అత్రవిలాసహేతోర్విలాసాభిన్నత్వేనాభిధానం - ఏవంవిధలక్షణాయాః ప్రయోజనమాహ అత్రేతి- కార్యావశ్యంభావశ్చతచ్ఛైఘ్ర్యంచేతివిగ్రహః- ఆదినాఅపథ్యాశనంరోగఇత్యాదౌ కార్యాగతో పాదేయత్వానుపాదేయత్వాదిసంగ్రహః॥ ... ... *

క. యథా వా ॥ ఆయుర్దానమహోత్సవస్యవినతక్షోణీభృతాంమూర్తిమానాశ్వాసోనయనోత్సవోమృగదృశాంకీర్తేః ప్రకాశఃపరః। ఆనందఃకలితాకృతిస్సుమనసాం వీరశ్రియోజీవితంధర్మస్యైషనికేతనంవిజయతేవీరఃకళింగేశ్వరః॥ అత్రదానాదిమహోత్సవాయుష్యకారత్వాది సాధ్యవసితే రాజ్ఞితదాయుష్ట్వాద్యభిధానేపదేశః॥ ... ... *

చ॥ ఆయురితి॥ వీరఃకళింగేశ్వరఃకళింగదేశాధిపోవిజయతఇత్యన్వయః-

కీదృశః- దానరూపస్యమహోత్సవస్య ఆయురితికార్యాభిన్నత్వేనాభిధానం- ఏవమగ్రేపి- విశేషేణనతానాంక్షోణీభృతాంరాజ్ఞాం - కలితాకృతిఃధృతాకారః- వీరశ్రియఃవీరలక్ష్మ్యాః-నికేతనంస్థానం॥ ఇతిశ్రీమత్పదవాక్యప్రమాణాభిజ్ఞ తత్సదుపాఖ్య భట్ట విఠ్ఠలసూరివరాత్మజశ్రీరామచంద్రసూరిసూనునా వైద్యనాథేన కృతాయామలంకారచంద్రికాఖ్యాయాంకువలయానందటీకాయాం హేత్వలంకారప్రకరణం సమ్పూర్ణం॥ *

కు. ఇత్థంశతమలంకారాలక్షయిత్వా నిదర్శితాః। ప్రాచామాధునికానాంచ మతాన్యాలోచ్య సర్వతః ॥ రసభావ తదాభాస భావశాంతినిబంధనాః । చత్వారోరసవత్ప్రేయ ఊర్జస్విచ్చ సమాహితం ॥ భావస్యచోదయస్సంధి శ్శబలత్వ మితిత్రయః । అష్టౌప్రమాణాలంకారాః ప్రత్యక్షప్రముఖాఃక్రమాత్ ॥ ఏవంపంచదశాన్యాన్యానలంకారాన్విదుర్బుధాః ॥ తత్రవి

రసవదాద్యలంకారాః.

భావానుభావవ్యభిచారిభిరభివ్యంజితో రతిహాసశోకాదిశ్చిత్తవృత్తివిశేషోరసః సయత్ర పరస్యాంగం భవతి తత్రరసవదలంకారః- విభావానుభావాభ్యా మభివ్యంజితో నిర్వేదాదిత్రయస్త్రింశద్భేదో దేవతాగురుశిష్యద్విజపుత్రాగావభివ్యజ్యమానారతిశ్చ భావః సయత్రపరస్యాంగంతత్రప్రేయోలంకారః- అనౌచిత్యేనప్రవృత్తోరసోభావశ్చ రసాభాసో భావాభాసశ్చేత్యుచ్యతే సయత్రపరస్యాంగంతదూర్జస్వీత్ - భావస్యప్రశామ్యదవస్థా భావశాంతిస్తస్యాపరాంగత్వే సమాహితం- భావస్యోద్గమావస్థా భావోదయః- ద్వయోర్విరుద్ధయోర్భావయోః పరస్పర స్పర్ధాభావో భావసంధిః- బహూనాంభావానాం పూర్వపూర్వోపమర్దేనోత్పత్తిర్భావశబలతా- ఏతేషామితరాంగత్వే భావోదయాద్యాస్త్రయోలంకారాః॥ ... ... *

చ॥ భావస్యేతి ॥ నిర్వేదాదేర్వ్యభిచారిభావస్యేత్యర్థః - ప్రత్యక్ష
ప్రముఖాః ప్రత్యక్షాద్యాః- తే చ ప్రత్యక్షానుమానోపమానశబ్దార్థా
పత్త్యనుపలబ్ధిసంభవైతిహ్యాఖ్యాః- విభావేత్యాది- రత్యాదేరాలంబనోద్దీ
పనరూపాణి నాయికాచంద్రోదయాదీని కారణాని కావ్యవర్ణ్యమానాని
విభావయంతీతి వ్యుత్పత్త్యా విభావపదేనాభిధీయంతే- కార్యాణి చ కటాక్ష
రోమాంచాదీని తథావిధాన్యేవానుపశ్చాద్భవంతీతి వ్యుత్పత్త్యానుభావపదే
న ఏషామేవ కార్యాణాం రత్యాదినోత్పాదనే కర్తవ్యే సహకారిభూతా
న్యుత్కంఠాదీని చ వ్యభిచారిపదేన విశేషాదభితః సమంతతః స్థాయినం
చారయంతీతి వ్యుత్పత్తేః - ఏవం రతిరాసక్త్యనురాగాదిపర్యాయబో
ధ్యాంతఃకరణవృత్తిః- వికృతవేషాంగాదిచేష్టాదర్శనజన్యా చిత్తస్య వికా
సరూపా వృత్తిర్హాసః- ఇష్టనాశానిష్టలాభాదిజన్యా చిత్తవృత్తిః శోకః ప్ర
సిద్ధః- ఆదిపదేన క్రోధోత్సాహభయజుగుప్సావిస్మయనిర్వేదాఖ్యానాం ష
ణ్ణాం పరిగ్రహః- విశేషపదేన చ రత్యాదేః స్థాయిత్వప్రయోజకం పరిపుష్ట
త్వం కాంతావిషయత్వమితరానంగత్వం చ వివక్షితం- తదుక్తం ॥ రత్యా
దిశ్చేన్నిరంగస్స్యాద్దేవాదివిషయోఽథవా। అన్యాంగభావభాక్స్యా
న్న తదా స్థాయిశబ్దభాగితి- స్థాయిన ఏవ చాభివ్యక్తరసత్వం- యదాహుః॥
కారణాన్యథ కార్యాణి సహకారీణి యాని చ । రత్యాదేః స్థాయినో లో
కే తాని చేన్నాట్యకావ్యయోః ॥ విభావా అనుభావాస్తత్కథ్యంతే వ్యభి
చారిణః। వ్యక్తస్సతైర్విభావాద్యైః స్థాయీ భావో రసస్స్మృత ఇతి- అభి
వ్యక్తానాం చ రత్యాదీనాం రసరూపాణాం క్రమాత్ శృంగారహాస్యక
రుణరౌద్రవీరభయానకబీభత్సాద్భుతశాంతరూపవిశేషసంజ్ఞాబోధ్యాః-
నిర్వేదాదయ ఇతి - నిర్వేదగ్లానిశంకాఖ్యాస్తథాసూయామదశ్రమాః। ఆల
స్యం చైవ దైన్యం చ చింతా మోహస్స్మృతిర్ధృతిః । వ్రీడా చపలతా హర్ష ఆ
వేగో జడతా తథా । గర్వో విషాద ఔత్సుక్యం నిద్రా విస్మృతిరేవ చ । స్వ
ప్నో విబోధోఽమర్షశ్చాప్యవహిత్థమథోగ్రతా । మతిర్వ్యాధిస్తథోన్మా
దస్తథా మరణమేవ చ। త్రాసశ్చైవ వితర్కశ్చ విజ్ఞేయా వ్యభిచారిణః॥
త్రయస్త్రింశదమీ భావాస్సమాఖ్యాతాస్తు నామత ఇతి భరతేనోక్తాః-లజ్జా

దినావికారగోపనమవహిత్థాఖ్యో భావః - ఏవ తేత్యాగ్య పరిపుష్టత్వాదే రుపలక్షణం- రతిరితిచాపుష్టహాసాదేః- అనౌచిత్యేనేతి-ఏతచ్చోప్రదాహారణేదర్శయిష్యామః॥ ... ... *

సూ. తత్రరసవదుదాహరణం॥ మునిర్జయతియోగీంద్రో మహా
త్మాకుంభసంభవః । యేనైకచుళకే దృష్టౌ తౌదివ్యౌమత్స్యక
చ్ఛపౌ॥ అత్రమునివిషయరతిరూపస్యభావస్యాద్భుతరసోంగం

చం॥ మునిరితి॥ కుంభసంభవోగస్త్యః- ఏకచుళకేనసముద్రే పీయమానే తదంతర్గతయో రవతార రూపయో ర్మత్స్య కూర్మయో ర్దర్శనేన గమ్యోద్భుతరసః ప్రేమభావాతిశయపర్యవసన్నతయా తద్విషయరతి పోషకత్వాత్తదంగమితి భావః॥ ... ... *

సూ. యథావా॥ అయంసరసనోత్కర్షీ పీనస్తనవిమర్దనః। నా
భ్యూరుజఘనస్పర్శీనీవీవిస్రంసనఃకరః ॥ అత్ర కరుణస్యశృం
గారరసోంగం॥ ... ... * *

చం॥ అయమితి॥ భూరిశ్రవసశ్ఛిన్నంహస్తమాలోక్యతద్వధూనాముక్తిః సపూర్వానుభూతోయంకరః - యఃకాంచీసమాకర్షణశీలః - నీవీవసన గ్రంథిస్తస్యావిస్రంసనో మోచక ఇతి స్మర్యమాణయా శృంగారావస్థయాకరుణరసపరిపోషః॥ ... ... *

సూ. ప్రేయోలంకారఏవభావాలంకారఉచ్యతే ॥ సయథా ॥ క
దావారాణస్యామమరతటినీరోధసివసన్వసానఃకౌపీనంశిర
సినిదధానోంజలిపుటం । అయేగౌరీనాథ త్రిపురహర శంభో
త్రినయనప్రసీదేతిక్రోశన్నిమిషమివ నేష్యామిదివసాన్ ॥ అ
త్ర శాంతరసస్యకదేతిపదసూచితశ్చింతాఖ్యో వ్యభిచారిభా
వోంగం॥ ... ... *

చం॥ కదేతి॥ నిమిషమివదివసాన్కదానేష్యామీత్యన్వయః- కీదృశః - కాశ్యాంగంగాతీరేవసన్- అయేఇత్యాదిరితిక్రోశన్నిత్యనేనాన్వయః॥ **

సూ. యథావా ॥ అత్యుచ్చాః పరితస్స్ఫురంతిగిరయస్స్ఫారాస్త
థాంభోధయస్తానేతానపి బిభ్రతీ కిమపిన శ్రాంతాసి తు

భ్యాంనమః । ఆశ్చర్యేణ ముహుర్ముహుస్స్తుతిమితి ప్రస్తౌమి
యావద్భువ స్తావద్విభ్రుదిమాంస్మృత స్తవభుజో వాచ స్తతో
ముద్రితాః ॥ అత్ర ప్రభువిషయ రతిభావస్య వసుమతీవిషయ
రతిభావాంగం॥ ... ... *

చం॥ అత్యుచ్చా ఇతి॥ స్ఫారాఃవిస్తీర్ణాః-ప్రస్తౌమిప్రసంజయామి భు
వఃపృథివ్యాః-ఇమాంభువంబిభ్రతీత్ ధారయమాణః॥ ... *

కు. ఊర్జస్విన్యథా॥ త్వత్ప్రత్యర్థివసుంధరేశతరుణీస్సంత్రా
సతస్సత్వరం యాంతీక్ష్వరపలుంఠితుం సరభసం యాంతాః కి
రాతావనే । తిష్ఠంతి స్తిమితాః ప్రరూఢపులకా స్తేవిస్మృతోప
క్రమాస్తాసాముత్తరళైస్తనై రతితరాం లోలైరపాంగైరపి॥
అత్ర ప్రభువిషయరతిభావస్యశృంగారరసాభాసోంగం ॥...

చం॥ త్వత్ప్రత్యర్థీతి ॥ హేవీర సంత్రాసతో భయాన్వనే సత్వరంగ
చ్ఛతీః తవప్రత్యర్థినః శత్రవో వసుంధరేశా భూపా స్తేషాం తరుణీర్వి
లుంఠితుంయాతాః కిరాతాభిల్లాస్తాసాంతరుణీనాముత్తరళైరతిచపలైః
స్తనై రతితరా మతిశయేన లోలైశ్చంచలై రపాంగై ర్నేత్రప్రాంతై
శ్చతేస్తిమితాః స్తబ్ధాఃప్రోద్గతరోమాంచాః విస్మృత ఉపక్రమోలుంఠన
రూపోయైస్తాదృశా స్తిష్ఠంతీత్యన్వయః- అత్రశృంగారస్యాననురక్తరాజ
వనితావిషయత్వాదనౌచిత్యేనప్రవృత్తిరిత్యాభాసరూపత్వం॥ ... *

కు. యథావా ॥ త్వయిలోచనగోచరంగతే సఫలంజన్మనృసింహ
భూపతే। అజనిష్టమమేతిసాదరం యుధివిజ్ఞాపయతిద్విషాంగ
ణః॥ అత్ర కవేఃప్రభువిషయస్యరతిభావస్యతద్విషయద్విష
ద్గణరతిరూపో భావాభాసోంగం॥ ... ... *

చం॥ త్వయీతి॥ అజనిష్టఅభూత-యుధిసంగ్రామే- తద్విషయేతి ప్రభు
విషయాద్ద్విషద్గణస్యయారతి స్తత్రూపఇత్యర్థః- అత్రశత్రువిషయక
త్వరూపానౌచిత్యేనప్రవర్తితత్వాద్భావస్యాభాసత్వం॥ ... *

కు. సమాహితంయథా॥ పశ్యామఃకిమియం ప్రపద్యతఇతిస్థైర్యం
మయాలంబితం కింమాం నాలపతీత్యయం ఖలుశఠః కోప స్త

యాప్యాశ్రితః ఇత్యన్యోన్య విలక్ష్యదృష్టిచతురే తస్మిన్నవ
స్థాంతరే సవ్యాజం హసితం మయా ధృతిహరో బాష్పస్తు ముక్త
స్తయా ॥ అత్ర శృంగారస్య కోపశాంతిరంగం॥ ... *

చం॥ పశ్యామ ఇతి॥ నాయకస్య స్వమిత్రం ప్రతి నాయికావృత్తాంతోక్తిః- మయి తూష్ణీం భూతే కిమియం ప్రసన్నా తే కురు తే తత్పశ్యామ ఇత్యభిప్రాయేణ మయా స్థైర్యం మానరూపమాలంబితమంగీకృతం-పశ్యామ ఇతి బహువచనం సఖీసమానాభిప్రాయం- ఏవం తయాపి అయం ఖలు శఠో మాం కిమితి నాలపతి భావత ఇతి కోప ఆశ్రితః - ఇత్యన్యోన్యం పరస్పరం విలక్ష్యాలక్ష్యరహితా యా దృష్టిస్తత్ర చతురే సవ్యాజం నిమిత్తాంతర వ్యాజ సహితం॥

భావోదయప్రభృతయః.

క. భావోదయో యథా॥ తనద్యావిశ్రద్ధ్యా నయాపసరేణి మె దినంని
నీశామిభవద్విలోకినీ। అఙ్గ్ర్యపాదేన విలిఖ్య పత్రిణా తవైవ రూ
పేణ సమస్సమప్రియః ॥ అత్ర సఖీం ప్రతి దమయంత్యా ఔ
త్సుక్యరూపభావస్యోదయశ్శృంగారరసస్యాంగం॥ ... *

చం॥ తదితి। వినిభవ-నినీశామి నేతుమిచ్ఛామి-యతస్తవైవ రూపేణ సమః సమప్రియో నలః- పత్రిణా హంసేన పాదేన విలిఖ్య లిఖిత్వా దర్శితః॥ ...*

క. భావసంధిర్యథా ॥ ఏకా భూతుసుమాయుధేషుధిరివ ప్రవ్య
క్తపుంఖావళిర్జేతుర్మంగళపాలికేవ పులకైరన్యాకపోలస్థలీ।
లోలాక్షీం తుణమాత్ర బానిరహక్లేశాసహాం పశ్యతో ద్రా
గాకర్ణయతశ్చ వీరభవతః ప్రౌఢాహవాడంబరం ॥ అత్ర ర
మణీప్రేమరణౌత్సుక్యయోస్సంధిః ప్రభువిషయభావ
స్యాంగం ॥ ... ... *

చం॥ ఏకేతి॥ హే వీర తృణమాత్రేణాయుద్ధప్రస్థానాద్యాపి యో విరహక్లేశస్తదసహిష్ణుం లోలాక్షీం దయితాం పశ్యతస్తథా ప్రౌఢసంగ్రామాడంబరమాకర్ణయతశ్చ భవతః ఏకా కపోలస్థలీ ద్రాక్ శీఘ్రం పులకైః కుసుమాయుధస్య మదనస్యేషుధిస్తూణీమివ ప్రవ్యక్తా పుంఖావళిశ్శరపుంఖపఙ్క్తిర్యత్ర తథాభూతాఽభూత్ - అన్యాద్వితీయా జేతుర్జయశీలస్య మంగళ

పాళికామంగరూపా పాళికాయా కుశకాశాదినిర్మితా ఉభయపార్శ్వస్థ
స్తంభవృక్షాదిషు బద్ధా మార్గపాళీతి ప్రసిద్ధా తద్వదభూదిత్యర్థః - అ
త్ర ప్రేమపదోక్తాయా రతేరపరిపుష్టత్వాద్భావరూపత్వం బోధ్యం॥ ... ✻

క. భావశబలం యథా ॥ క్వాకార్యం శశలక్ష్మణః క్వ చ కులం భూ
యోఽపి దృశ్యేత సా దోషాణాం ప్రశమాయ నశ్శ్రుతమహో కో
పేఽపి కాంతం ముఖం। కిం వక్ష్యంత్యపకల్మషాః కృతధియస్స్వ
ప్నేఽపి సా దుర్లభా చేతస్స్వాస్థ్యముపైహి కః ఖలు యువా ధ
న్యోఽధరం ధాస్యతి ॥ అత్ర వితర్కౌత్సుక్యమతిస్మరణశంకా
దైన్యధృతిచింతానాం శబలతా విప్రలంభశృంగారస్యాంగం॥

చం॥ క్వాకార్యమితి॥ శుక్రకన్యాం దేవయానీం గృహ్ణతో రాజ్ఞో యయా
తేరియముక్తిః - అకార్యం బ్రాహ్మణకన్యాసక్తిః - శశలాంఛనస్య చంద్ర
స్య కులం సోమవంశః - అయం వితర్కః - తదుపమర్దేన భూయోఽపీత్యౌ
త్సుక్యం - వివక్షత్రాపి - శ్రుతం శాస్త్రశ్రవణమితి మతిః - అహో కో
పేఽపీతి స్మరణం - అపగతకల్మషాః కృతే సుకృతే ధీర్యేషాం తే కిం వదిష్యంతీతి శం
కా - స్వప్నేఽపీతి దైన్యం - హే చేతః స్వాస్థ్యముపైహీతి ధైర్యం - కః ఖలు
ధన్యో యువా తరుణః అధరం ధాస్యతి పాస్యతీతి చింతా విప్రలంభో వియో
గ ఇతి పర్యాయః॥ ... ... ✻

ప్రమాణాలంకారాః

క. ప్రమాణాలంకారేషు ప్రత్యక్షం యథా ॥ క్రాంతకాంతవదన
ప్రతిబింబే భగ్నబాలసహకారసుగంధౌ। స్వాదుని ప్రణదితా
ళిని శీతే నిర్వవార మధునీంద్రియవర్గః॥ ... ✻

చం॥ క్రాంతేతి॥ ఇంద్రియాణాం వర్గస్సమూహః - మధుని మద్యే - నిర్వ
వార నివృత్తిం ప్రాప - కథంభూతే - సంక్రాంతప్రియముఖప్రతిబింబే భ
గ్నకోమలామ్రపల్లవసత్సుగంధౌ - స్వాదుని - ప్రకృష్ట నాదయుక్త
భ్రమరయుతే శీతస్పర్శే చేతి - అత్రేంద్రియతృప్త్యా తజ్జన్యప్రత్యక్షమ
లంకారః॥ ... ... ✻

క. యథా వా ॥ కిం తావత్సరసి సరోజమేతదారాదాహోస్వి

స్మితమవభాసతే యువత్యాః। సంశయ్య తత్కిమితి నిశ్చికాయ
కశ్చిద్బిబ్బోకైర్బకసహవాసినాం పరోక్షైః ॥ పూర్వత్ర ప్ర
త్యక్షమాత్రం - ఇహ తు పిశునదర్శనజన్యసంశయోత్తరప్ర
త్యక్షమితి భేదః॥ ... ... *

చం॥ కిమితి ॥ ఆరాద్దూరే ఇతి తత్సందిహ్య కశ్చిత్ బకసహవాసినాం కమలానాం పరోక్షైరదృశ్యైః బిబ్బోకైః - మానాత్ప్రియస్య కథాలాపే బిబ్బోకో నాదరక్రియేత్యుక్తలక్షణైః భావవిశేషైః ముఖమితి నిశ్చికాయ నిర్ణీతవాన్- ఇతి ప్రత్యక్షం॥ ... ... *

క. అనుమానం యథా ॥ యస్మాదంభ్రం వ్యోమ్నశ్చలజ్జలదధూమ
స్థగయతి స్ఫులింగానాం రూపం దధతి చ యథా కీటమణయః ।
యథా విద్యుజ్జ్వాలోల్లసితపరిపింగాశ్చ కకుభ స్తథా మన్యే ల
గ్నః పథికతరుషండే స్మరదవః॥ ... ... *

చం॥ యథేతి॥ యథాశబ్దా అనుమానార్థాః - యథాశబ్దస్తు నిర్దిష్టస్తుల్యయోగానుమానయోరితి విశ్వకోశాత్ - తథా చ చపలజలదరూపో ధూమః వ్యోమ్న ఆకాశస్య రంధ్రమవకాశం యస్మాత్స్థగయతి తస్మాచ్చ కీటమణయః ఖద్యోతాః స్ఫులింగానాం రూపం దధతి ధారయంతి - యస్మాచ్చ విద్యుద్రూపాభిర్జ్వాలాభిరుల్లసితాః ప్రకాశీభూతాః పరితః పింగళవర్ణాశ్చ కకుభో దిశస్తస్మాత్పథికరూపాణాం తరూణాం షండే సమూహే స్మరలక్షణో దవాగ్నిర్లగ్న ఇతి మన్యే ఇత్యన్వయః - ప్రయోగస్తు పథికతరుషండం స్మరదావానలవత్ వ్యోమవ్యాపిజలదధూమవత్త్వాదిత్యాదిర్బోధ్యః॥**

క. యథా వా॥ యత్రైతాలహరీచలాచలదృశో వ్యాపారయంతి
భ్రువా యత్తత్రైవ పతంతి సంతతమమీ మర్మస్పృశో మార్గ
ణాః। తచ్చక్రీకృతచాపపుంఖితశరప్రేంఖత్కరః క్రోధనో
ధావత్యగ్రత ఏవ శాసనధరస్సత్యం తదాసాం స్మరః॥ పూర్వం
రూపకసంకీర్ణం- ఇదమతిశయోక్తిసంకీర్ణమితి భేదః ॥...

చం॥ యత్రైతా ఇతి॥ లహరీవచ్చలాచలాశ్చంచలా దృశో యాసాం తాః కామిన్యః యత్ర నిజనేత్రే భ్రూలతాం వ్యాపారయంతి ప్రేరయంతి- తత్రై

వ భ్రూసంజ్ఞావిషయ ఏవ యద్యస్మాదమీ హసమస్పర్శినో బాణాః సంతతం పతంతి-తత్తస్మాన్మండలీకృతే చాపే పుంఖితా యోజితముఖా యే శరాస్తేషు ప్రేంఖణచపలః కరో యస్య తాదృశః క్రోధనః స్మరః శాసనమాజ్ఞా తద్ధారక ఆసామగ్రతో ధావతీతి సత్యమిత్యన్వయః-అతిశయోక్తిః-మార్గణత్వేన దృశామధ్యవసానాదితి భావః- ప్రయోగస్తు ఏతాః చక్రీకృతచాపం సదా పురో ధావనదాజ్ఞాకరమదనకాః మర్మభేదబాణపాతాశ్రయభ్రూసంజ్ఞాస్థానకత్వాదితి బోధ్యః॥ ... ... *

కు. శుద్ధానుమానం యథా॥ నిలీయమానైర్విహగైర్నిమీలద్భిశ్చ పంకజైః। వికసంత్యా చ మాలత్యా గతోఽస్తం జ్ఞాయతే రవిః॥

చం॥ ఏవం నిలీయమానైరిత్యత్రాపి అయం కాలః సూర్యాస్తమయవాన్ పక్షినిలీయమానతాద్యాశ్రయత్వాదితి రవిరస్తగమనవాన్-తాదృశకాలసంబంధిత్వాదితి వా ప్రయోగో జ్ఞేయః॥ ... ... *

కు. యథా వా॥ సౌమిత్రే నను సేవ్యతాం తరుతలం చండాంశురుజ్జృంభతే చండాంశోర్నిశి కా కథా రఘుపతే చంద్రోఽయమున్మీలతి। వత్సైతద్విదితం కథం ను భవతా ధత్తే కురంగం యతః క్వాసి ప్రేయసి హా కురంగనయనే చంద్రాననే జానకి॥ ... *

చం॥ సౌమిత్రే ఇతి॥ విరహాతురస్య రామస్యోక్తిః-అత్రాప్యయం చంద్రః కురంగధారిత్వాదితి ప్రయోగః॥ ఇత్యనుమానం॥ .. *

కు. ఉపమానం యథా ॥ తాం రోహిణీం విజానీహి జ్యోతిషామత్ర మండలే। యస్తన్వి తారకాన్యాసశ్శకటాకారమాశ్రితః॥ అత్ర మన్మథమివాతిసుందరం దానవారిమివ దివ్యతేజసం। శైలరాజమివ ధైర్యశాలినం వేద్మి వేంకటపతిం మహీపతిం॥ పూర్వోదాహరణే ఉపమానభూతమతిదేశవాక్యం దర్శితం - అత్ర తు అతిదేశవాక్యార్థసాదృశ్యప్రత్యక్షరూపముపమానం ఫలేన సహ దర్శితమితి విశేషః॥ ... ... *

చం॥ తామితి ॥ తారకాణాం న్యాసః సన్నివేశః-శకటస్యాకారం సంస్థానం ఆశ్రితః తాం రోహిణీం విజానీహీత్యతిదేశవాక్యార్థజ్ఞానమిహోపమాన

మానం ఇయంశకటాకారనక్షత్రవ్యక్తిః- రోహిణీపదవాచ్యేత్యుపమితిం ప్రతికరణత్వాత్- అత్రేతి - అత్రపక్షే రాజసుమధ్యే మన్మథమివాతి సుందరంమహీపతింవేంకటపతిసంజ్ఞం వేద్మీత్యాద్యన్వయః- దానవారిర్విష్ణుః-శైలరాజంహరంధైర్యశాలినం మదనశాసకత్వాత్- ప్రత్యక్షరూపమితి- సాదృశ్యవిశిష్టపిండప్రత్యక్షస్యాపి ఫలాయోగవ్యవచ్ఛిన్నత్వేన కరణత్వాదితిభావః- ఫలేనఉపమితరూపేణ॥ ఇత్యుపమానం॥ ... *

కు. శబ్దప్రమాణంయథా॥ వివృణ్వతాదోషమపిచ్యుతాత్మనాత్వ
యైకమీశంప్రతిసాధుభాషితం। యమామనంత్యాత్మభువో
పికారణంకథంసలక్ష్యప్రభవోభవిష్యతి॥ అత్రశివఃపరమేష్ఠి
నోపి కారణమిత్యత్ర యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమితి
శ్రుతిరూపంశబ్దప్రమాణముపన్యస్తం- ఏవంస్మృతిపురాణాగ
మలౌకికవాక్యరూపాణ్యపిశబ్దప్రమాణాన్యుదాహరణీయాని

చం॥ వివృణ్వతేతి॥ కుమారసంభవే వటువేషం హరంప్రతిపార్వత్యాఇయముక్తిః- వరదోషంప్రకాశయతాపిస్ఖలితాంతఃకరణేనత్వయా ఈశం మహాదేవంప్రతి ఏకం అలక్ష్య జన్మత్వం సాధూక్తం - యతోయమీశమాత్మభువోబ్రహ్మణోపికారణమామనంతివేదాః - సకథంలక్ష్యఃప్రభవఉత్పత్తిస్థానంయస్యతాదృక్ భవిష్యతీత్యన్వయః- వివక్షుతైతిక్వచిత్పాఠః- వక్తుమిచ్ఛతీతితదర్థః॥ ... ... *

కు. తత్రస్మృతిర్యథా॥ బలాత్కారుతపాపానిసంతుతాన్యకృతా
నివః। సర్వాన్బలకృతానర్థానకృతాన్మనురబ్రవీత్ ॥ పూ
ర్వంశ్రుతిరభిమతార్థేప్రమాణత్వేనోపన్యస్తా-ఇహతుస్మృ
తిరనభిమతార్థేతద్దూషణపరేణప్రమాణతయానీతేతిభేదః॥

చం॥ బలాదితి॥ నాస్తికోక్తిరియం - హేజనాః పాపాని బలాత్కారుత-తానిచపాపానివోయుష్మాకంఅకృతాన్యేవభవంతు- యతోబలాత్కారేణకృతాన్సర్వానర్థాన్మనురకృతానబ్రవీదిత్యన్వయః- తద్దూషణపరేణ సర్వాభిమతార్థదూషణపరేణ ॥ ... ... *

కు. ఆచారాత్మతుష్ట్యోరపిమీమాంసకోక్తధర్మప్రమాణయో

ర్వేదశబ్దానుమాపకతయాశబ్దప్రమాణఏవాంతర్భావః - త

త్రాచారప్రమాణంయథా ॥ మహాజనాచారపరంపరేదృశీ

స్వనామనామాదదతేనసాధవః। అతోభిధాతుంనతదుత్సహే

పునర్జనఃకిలాచారముచంవిగాయతి॥ ... *

చం॥ ఆత్మనస్తుష్టిఃప్రీతిః-వైకల్పికేవిషయే-గర్హ్యత్వమేవాబ్దేబ్రా

హ్మణస్యోపనాయనమిత్యాదౌప్రమాణమిత్యుక్తం ॥ మహాజనేతి ॥ దమ

యంతీంప్రతినలస్యోక్తిః- నామ్నః పితరేష్ట- నాదదతేనగృహ్ణంతి-ఆచారము

చంఆచారత్యాగినం-విగాయతినిందతి॥ ... ... *

కు. ఆత్మతుష్టిప్రమాణంయథా ॥ అసంశయంక్షత్రపరిగ్రహక్ష

మాయదార్యమస్యామభిలాషిమేమనః। సతాంహిసందేహ

పదేషువస్తుషుప్రమాణమంతఃకరణప్రవృత్తయః ॥ అత్రదు

ష్యంతేనాత్మతుష్ట్యాశకుంతలాపరిగ్రహస్యధర్మ్యత్వంశ్రు

త్యనుమతమనుమీయతే॥ ... ... *

చం॥ అసంశయమితి ॥ క్షత్రేణక్షత్రియేణపరిగ్రహీతుమర్హాయోగ్యాః-

యతః ఆర్యంశ్రేష్ఠంమమమనోయస్యాంశకుంతలాయామభిలాషశీలం-

పదేషువిషయేషు॥ ... ... *

కు. ఏవంశ్రుతిలింగాదికమపిమీమాంసకోక్తంప్రమాణంసంభవ

దుదాహర్తవ్యం-తత్రశ్రుతిర్యథా॥త్వంహినామైవ

వరదోనాథత్వేవరముద్రికాం। నహిశ్రుతిప్రసిద్ధార్థేలింగ

మాద్రియతేబుధైః ॥ అత్రకరిగిరీశ్వరస్య వరదఇత్యభిధాన

శ్రుత్యాసర్వాభిలషితదాతృత్వంసమర్థితం॥ ... *

చం॥ త్వంహీతి॥వరముద్రికాంవరదముద్రాం నాథత్వేనాథాస్యతి-శ్రు

తిర్వరదసంజ్ఞారూపాలింగంగమకం పద్మేశ్రుత్యాతృతీయాదిరూపయా

ప్రకర్షేణశీఘ్రంసిద్ధేఅర్థేలింగాంగిభావేసతి-లింగమర్థప్రకాశనసా

మర్థ్యరూపమాద్రియతే- యథైంద్ర్యాగార్హపత్యముపతిష్ఠతఇతిశ్రు

త్యాగార్హపత్యోపస్థానేవినియుక్తస్యమంత్రస్యేంద్రప్రకాశనసామ

థ్యైరూపేణలింగేనేంద్రోపస్థానేపినియోగో నాద్రియత ఇత్యర్థః- కరిగిరీశ్వరః హస్తిగిరీశ్వరః॥ ... ... *

మూ. లింగంయథా॥ విదితంవోయథాస్వార్థా నమేకాశ్చిత్ప్రవృత్తయః। ననుమూర్తిభిరష్టాభిరిత్థంభూతోస్మిసూచితః॥ అత్రశివస్యశ్రీప్రసిద్ధసర్వోపకారకపృథివ్యాద్యష్టమూర్తిపరిగ్రహలింగేనతత్ప్రవృత్తీనాం లోకానుగ్రహైకప్రయోజనత్వంసమర్థితం- లింగస్యమూలభూతవేదానుమాపకతయా వైదికశబ్దప్రమాణఏవాంతర్భావః- ఏవంలౌకికలింగానామపి లౌకికశబ్దోన్నాయకతయా లౌకికశబ్దప్రమాణఏవాంతర్భావః- అతః- లోలదృగ్భ్రూలతయావిపక్షదిగుపన్యాసే విధూతంశిరస్తద్వృత్తాంతపరీక్షణే కృతనమస్కారోవిలక్ష్యస్థితః। ఈషత్తామ్రకపోలకాంతినిముఖే దృష్ట్యానతఃపాదయోరుత్సృష్టోగురుసన్నిధావపివిధిర్ద్వాభ్యాంనకాలోచితః - ఇత్యాదిచేష్టారూపంప్రమాణాంతరంనాశంకనీయం॥ ... *

చం॥ విదితమితి॥ ఇత్థంభూతఃపరార్థైకప్రవృత్తికః - అతఇత్యస్యచేష్టారూపంప్రమాణాంతరంనాశంకనీయమిత్యగ్రేతనేనాన్వయః॥ లోలేతి॥ గురూణాంసన్నిధావపిద్వాభ్యాంనాయకాభ్యాంసమయోచితోవిధిరనుష్ఠితః- యథాలోలదృగ్భ్రూలతయా నాయికయా విపక్షస్య సపత్న్యాదేర్దిశఉపన్యాసేతత్సకాశాదాగతోసీతి సూచనేకృతే నాయకేన నేతిసూచనాయశిరోవిధూతంసంచాలితం - తతస్తద్వృత్తాంతపరీక్షణేనాయికయాకృతేసత్యకృతనమస్కారః విలక్ష్యఏవస్థితః- తతఈషత్తామ్రకపోలకాంతిర్యస్యాస్తాదృశే నాయికాయాముఖే కోపాతిశయాజ్జాతేసతి తత్పాదయోర్దృష్టిపాతేనైవానతఃప్రణతఇతి॥ ... *

మూ. క్వచిచ్ఛబ్దప్రమాణకల్పనంచూచమత్కారోయథా॥ కింసుభిక్షేపితైర్జడమస్యాసేనాయినిఃజ్ఞతుభీనునుక్షామానః। ననుకిలసుశ్రీవిమాహాతదధికాంసశమక్షేంచుపరాంవిబుధస్సరః॥ అత్రమ్రియమాణానాం మనశ్చంద్రం ప్రవిశతీత్యేతద్బోధికా

యాః శ్రుతేః నలముఖచంద్రవిషయత్వే కల్పితే తథావ్యాఖ్యాతృస్మరవాక్యం ప్రమాణతయోపన్యస్తం॥ ... *

చం॥ కిమసుభిరితి వ్యాఖ్యాతం ప్రాక్ - తద్గేతి - నలముఖచంద్రవిషయత్వవ్యాఖ్యాతుఃస్మరస్యేత్యర్థః - తచ్చాసిద్ధత్వాత్కల్పితమితి భావః॥ ***

ఇతి శబ్దః.

కు. అర్థాపత్తిర్యథా॥ నిర్ణేతుం శక్యమస్తీతి మధ్యం తవ నితంబినీ।
అన్యథానోపపద్యేత పయోధరభరస్థితిః॥ యథా వా॥ వ్యక్తం
బలీయాన్యది హేతుర్గాగమాదపూరయత్సా జలధిం న జాహ్నవీ। గంగౌఘనిర్భిన్నతశంభుకంధరాసవర్ణమర్ణః కథమన్యథాస్యాత్ ॥ ... ... *

చం॥ నిర్ణేతుమితి॥ అస్తీతి నిర్ణేతుం శక్యమిత్యన్వయః॥ వ్యక్తమితి॥ హేతుస్తర్కః - యది వ్యక్తం ప్రకటం బలీయాన్ తదా సా జాహ్నవీ జలధిం నాపూరయత్ - అన్యథాపూరణే సతి - అర్ణః సముద్రస్య జలం గంగౌఘైర్నిర్భర్త్సితం తిరస్కృతం సత్ శంభుకంఠసమానవర్ణం నీలం కథం స్యాదిత్యన్వయః॥ ఇత్యర్థాపత్తిః॥ ... ... *

కు. అనుపలబ్ధిర్యథా॥ స్ఫుటమసదవలగ్నం తన్వి నిశ్చిన్వతే తే తదనుపలభమానాస్తర్కయంతోపి లోకాః। కుచగిరివరయుగ్మం యద్వినాధారమాస్తే తదిహ మకరకేతో రింద్రజాలం ప్రతీమః ॥

చం॥ స్ఫుటమితి ॥ హే తన్వి తర్కయంతస్తర్కశీలా అపి లోకాస్తదవలగ్నం అనుపలభమానా అపశ్యంతస్తవావలగ్నం మధ్యమసదితి స్ఫుటమేవ నిశ్చిన్వతే - కులపర్వతశ్రేష్ఠయుగ్మత్వేనాధ్యవసితం స్తనద్వంద్వమాధారం వినా యదాస్తే తత్ త్విహ మకరధ్వజస్యేంద్రజాలం మాయా చరితం ప్రతీమ ఇత్యన్వయః॥ ఇత్యనుపలబ్ధిః॥ ... ... *

కు. సంభవో యథా॥ అభూతపూర్వం మమ భావి కిం వా సర్వం సహే మే సహజం హి దుఃఖం। కింతు త్వదగ్రే శరణాగతానాం పరాభవో నాథ న తే సురూపః॥ ... ... *

చం॥ అభూతేతి॥ ఈశ్వరం ప్రతి భక్తస్యోక్తిః - పూర్వమభూతం అభూ

తపూర్వం తాదృశం మమ కిం వా భావి న కించిత్ - సర్వం శీతాతపాదిద్వం
ద్వం సహే- హి యతో మమ సహజమేవ దుఃఖమస్తి - కింతు హే నాథ తే
తవ శరణాగతానాం భక్తానాం త్వదగ్రే పరాభవో నానురూపో నోచిత ఇ
త్యన్వయః- అథవా తవ నానురూప ఇత్యన్వయః-అత్ర దుఃఖాదేస్సంభవా
ఖ్యప్రమాణసిద్ధస్య కథనం॥ ... ... *

శ్లో. యథా వా॥ యే నామ కేచిదిహ నః ప్రథయంత్యవజ్ఞాం జానంతి
తే కిమపి తాన్ప్రతి నైష యత్నః। ఉత్పత్స్యతేస్తి మమ కోపి స
మానధర్మా కాలో హ్యయం నిరవధిర్విపులా చ పృథ్వీ॥ ... *

చం॥ యే నామేతి॥ భవభూతేరుక్తిః- నామేత్యుత్సనే- నామ ప్రకాశ్యసం
భావ్యక్రోధాపగమకుత్సనేష్విత్యమరః- కిమపీతి కామః- న కిమపీత్యర్థః- ఏ
షః కావ్యనిర్మాణరూపః మమ కోపి సమానధర్మా సదృశో య ఉత్పత్స్యతే
అస్తి వా తం ప్రతి యత్నః- హి యస్మాన్నిరవధిరయం కాలః పృథ్వీ చ విపు
లేతి క్రమేణ యోజ్యం- అత్ర కాలో హ్యయమిత్యాదినా సోపపత్తికం సం
భవాఖ్యప్రమాణముపదర్శితం॥ ... ... *

శ్లో. యథా వా॥ భ్రాతః పాంథ కుతో భవాన్నగరతో వార్తా న వా వి
ద్యతే బాఢం బ్రూహి యువా పయోదసమయే త్యక్త్వా ప్రి
యాం జీవతి। సత్యం జీవతి జీవతీతి కథితా వార్తా మయాపి శ్రు
తా విస్తీర్ణా పృథివీ జనోపి వివిధః కిం కిం న సంభావ్యతే॥ అత్రా
ద్యోదాహరణే అభూతపూర్వం మమ భావి కిం వేతి సంభవప్ర
మాణసిద్ధార్థో దర్శితః- ద్వితీయోదాహరణే సంభవోపపా
దకం కాలానంత్యాదికమపి దర్శితం- తృతీయోదాహరణే తు సం
భవోధికం తోక్త ఇతి భేదః॥ ... ... *

చం॥ భ్రాతరితి॥ పథికం ప్రతి గ్రామస్థస్య ప్రశ్నః - కుత ఇత్యనంతరమా
గత ఇతి శేషః- నగరాదిత్యుత్తరం- వార్తేతి పునః పూర్వస్య ప్రశ్నః - బాఢ
మిత్యుత్తరం- అంగీకారే అస్తీత్యర్థః- బ్రూహీతి పూర్వస్యోక్తిః-యువే
త్యాది పాంథవచనం- సత్యం జీవతీతి పునః పూర్వస్య ప్రశ్నః- జీవతీత్యాది
సర్వం పాంథవచనం ॥ ఇతి సంభవః॥ ... ... *

కు. ఐతిహ్యం యథా ॥ కల్యాణీ బత గాథేయం లౌకికీ ప్రతిభాతి మే।
ఏతి జీవన్తమానందో నరం వర్షశతాదపి ॥ అత్ర లౌకికీ గాథే
యమిత్యనిర్దిష్టప్రవక్తృకప్రవాదపారంపర్యరూపతా దర్శితా

చ. అనిర్దిష్టప్రవక్తృకేతి- అనిర్దిష్టో విశేషతోనుక్తః-ప్రవక్తా యస్యే త్యర్థః- ఏవం చైతదేవైతిహ్యలక్షణమితి దర్శితం ॥ ఇత్యలంకార చంద్రికాయాం ప్రమాణాలంకారప్రకరణం సంపూర్ణం॥ ... ❋

అథ సంసృష్టి సంకరౌ.

కు. అథైతేషామలంకారాణాం యథాసంభవం క్వచిన్మేళనే లౌకి
కాలంకారాణాం మేళన ఇవ చారుత్వాతిశయోపలంభాన్నర
సింహన్యాయేన పృథగలంకారావస్థితౌ తన్నిర్ణయః క్రియ
తే- తత్ర తిలతండులన్యాయేన స్ఫుటావగమ్యభేదాలంకారమే
ళనే సంసృష్టిః- క్షీరనీరన్యాయే నాస్ఫుటభేదాలంకారమేళ
నే సంకరః - స చాంగాంగిభావేన సమప్రాధాన్యేన సందే
హేనైకవాచకానుప్రవేశేన చ చతుర్విధః - ఏవం నృసింహా
కారాః పంచాలంకారాః॥ ... ... ❋

చం॥ యథాసంభవమితి॥ సంసృష్టిసంకరాభ్యాం స్వయోస్తదధికానాం వేతి యథాసంభవమిత్యర్థః- స్ఫుటేతి - స్ఫుటమవగమ్యమానో భేదో యేషామితి విగ్రహః- ఏకస్మిన్ వాచకేనుప్రవేశోఽవస్థితిః - ఏతత్సర్వముదాహరణేవ్యక్తీభవిష్యతి॥ ... ... ❋

కు. తత్ర సంసృష్టిర్యథా ॥ వదనసౌరభలోభపరిభ్రమద్భ్రమర
సంభ్రమసంభృతశోభయా । చలితయా విదధే కలమేఖలా
కలకలోలకలోచనయా తయా ॥ అత్ర శబ్దాలంకారాను
ప్రాసయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ లింపతీవ తమోంగాని వర్ష
తీవాంజనం నభః। అసత్పురుషసేవేవ దృష్టిర్నిష్ఫలతాం గతా॥
అత్రోత్ప్రేక్షయోరుపమాయాశ్చార్థాలంకారాణాం
సంసృష్టిః ॥ ... ... ❋

చం॥ వదనేతి ॥ మాఘే ఋతువర్ణనేపద్యమిదం - అస్యా యాకయాపివని

తయా చలితయా కలస్వరో మేఖలాయాః కాంచ్యాః కలకలః కోలాహలో
విదధే- కింభూతయా వదనసౌరభలోభేన పరిభ్రమతాం భ్రమరాణాం
సంభ్రమేణ త్వరాపి శేషేణ సంభృతా సమృద్ధా శోభా యస్యాస్తథా-
అలకలోలా యస్యాం తాదృశీ దృక్ యస్యాస్తథాభూతయేతి॥ ... *

ఉ. ఆనందమంథరపురందరముక్తమాల్యం మౌళౌ హఠేన నిహితం
మహిషాసురస్య। పాదాంబుజం భవతు నో విజయాయ మంజు
మంజీరశింజితమనోహరమంబికాయాః॥ అత్ర శబ్దార్థాలం
కారయోరనుప్రాసోపమయోస్సంసృష్టిః॥ ... *

చం॥ ఆనందేతి॥ ఆనందేన మంథరం యథా స్యాత్తథా పురందరేణేంద్రేణ
ముక్తమర్పితం మాల్యం యత్ర తాదృశం- మహిషాసురస్య మౌళౌ మస్త
కే హఠేన నిహితం- మంజుమనోజ్ఞం- మంజీరస్య నూపురస్య శింజితం రణి
తం- యత్ర తాదృశమనోరమమంబికాయాః పాదాంబుజమంబుజసదృ
శం చరణం నోऽస్మాకం విజయాయ భవత్విత్యన్వయః - అత్ర పాదాంబుజ
మిత్యుపమితసమాస ఏవ - నతు మయూరవ్యంసకాదివత్పాద ఏవాంబుజమి
తి- తథా సత్యంబుజప్రాధాన్యే మంజీరాసంజితాన్వయాయోగాది
త్యుపమైవ న రూపకమితి జ్ఞేయం॥ ఇతి సంసృష్టిః॥ ... *

ఉ. అంగాంగిభావేన సంకరో యథా॥ తలేష్వవేవంత మహీరుహాణాం
ఛాయాస్తదా మారుతకంపితానాం। శశాంకసింహేన
తమోగజానాం లూనాకృతీనామివ గాత్రఖండాః॥ అత్ర శ
శాంకసింహేనేతి తమోగజానామితి చ రూపకం - యద్యప్య
త్ర శశాంక ఏవ సింహః తమాంస్యేవ గజా ఇతి మయూరవ్యంస
కాదిసమాసాశ్రయణేన రూపకవత్ శశాంకస్సింహ ఇవ త
మాంసి గజా ఇవేత్యుపమితసమాసాశ్రయణేనోపమాపి వక్తుం
శక్యా- తథాపి లూనాకృతీనామితి విశేషణానుగుణ్యాద్రూప
కసిద్ధిః- తస్య హి విశేషణస్య ప్రధానేన సహాన్వయేన భావ్యం
నతు గుణేన- గుణానాం చ పరార్థత్వాదసంబంధస్సమత్వా
త్స్యాదితి న్యాయాత్ ఉపమితసమాసాశ్రయణే తస్య పూ

ర్వపదార్థప్రధానత్వాత్ శశాంకస్య తమసాంచ ప్రాధా
న్యంభవేత్ - తత్ర నవిశేషణ ముఖ్యార్థాన్వయ స్వారస్యమ
స్తి- స్వరూపనాశ రూపోపచరితాకృతి లవనకర్తృత్వకర్మ
త్వాన్వయసంభవేపి ముఖ్యార్థాన్వయ స్వారస్యమే వాదర
ణీయం-అతఃస్వరూప నాశక్రోడీకరణప్రవృత్తయా లక్షణా
మూలాతిశయోక్త్యా రూపకసిద్ధిః - తచ్చరూపక ముత్ప్రేక్షా
యాఅంగం-తదుత్థాపకత్వాద్రూపకాభావేహి ఛాయాలూ
నగాత్రిఖండాఇవా వేపంతేత్యేతావదుక్తావుపమైవసిద్ధ్యేత్
వేపనాదిసాధర్మ్యస్య ఛాయానాం సద్యఃకృత్తగాత్రిఖండ
తాదాత్మ్య సంభావనారూపోత్ప్రేక్షా - ననుశశాంకేనలూ
నాకృతీనాంతమసాంగాత్రిఖండాఇవా వేపంతేత్యేతావదు
క్తావపిసిద్ధ్యత్యుత్ప్రేక్షా-తాదాత్మ్యసంభావనోపయుక్తలూ
నాకృతిత్వరూపాధిక విశేషణోపాదానాత్ - సత్యం తథో
క్తావాకృతి లవనాది ధర్మరూప కార్య సమారోప నిమిత్త శ
శాంకతమసోర్హంతృహంతవ్య చేతన వృత్తాంత సమారోప
రూపాసమాసోక్తిరపేక్షణీయా - ఏవముక్తారూపకమితివిశే
షః- ఏవంచాత్రాతిశయోక్తిరూపకోత్ప్రేక్షాణామంగాంగి
భావేనసంకరః॥ ... ... *

చం॥ తలేష్వితి॥ తదామారుతకంపితానాం మహీరుహాణాం తలేషుఛా
యాఃవేపంతకంపమానాఆసన్-తతోత్రోత్ప్రేక్షతే- శశాంకరూపేణసిం
హేనభిన్నాకృతీనాం తమోలక్షణగజానాం శరీరఖండాఇవేతి - గుణా
నాంచేతితార్తీయాధికరణసూత్రం - అస్యార్థః-గుణానాం గుణభూ
తానాంపదార్థానాంపరార్థత్వాత్ ముఖ్యప్రధానార్థత్వాత్ పరస్పరమ
సంబంధః-కుతఃసమత్వాత్ -అప్రధానత్వసామ్యాదితియథాభాష్యకార
మతేపావమానేష్టినామాధానస్యచాహవనీయాద్యర్థత్వాత్పరస్పరం
నాంగాంగిభావసంబంధః - యథావార్తికకారమతేఽగ్నిసమింధనార్థా
నాంమంత్రవిశేషరూపాణాం నివిదాంసామిధేనీనాంచేతిసంక్షేపః- ఏత

దధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాంతౌ ప్రకృతానుపయోగాన్నదర్శితౌ-స్వరూప నాశేతి-స్వరూపనాశరూపముపచరితంగౌణం యదాకృతిలవనమిత్యర్థః- నన్వేవమపితమోంశే౽స్యవిశేషణస్యాన్వయాత్కథంరూపకసిద్ధిరిత్యా శంక్యాహ- స్వరూపేతి-క్రోడీకారేణనిగరణేన-లక్షణామూలేతి సాధ్య వసానలక్షణామూలేత్యర్థః-తథాచ తమోంశే ఉపచారేణాన్వయఇతి భావః- నచైవంసత్యుపమాంగీకారేపికింబాధకమితివాచ్యం - తదంగీకా రేప్రధానాన్వయేప్యుపచారాశ్రవణాపత్తేః - తదపేక్షయా౽ప్రధానే తమోంశేతదంగీకారేణరూపకస్యైవౌచిత్యాదితీనచ్ఛాయానామితి సిద్ధ్యే దిత్యనువర్తతే - ఉత్ప్రేక్షానసిద్ధ్యేదిత్యన్వయః - ఇవశబ్దస్యసాదృశ్యే ప్రసిద్ధతరత్వేనాసతితాత్పర్యగ్రాహకే సంభావనాబోధకత్వాసంభ వాదితిభావః- రూపకంవినాప్యుత్ప్రేక్షాయాం తాత్పర్యగ్రాహకమస్తీ తిశంకతే- నన్వితి- ఏవముక్తౌతమోగజానామిత్యుక్తౌ - తథాచసాధకాం తరస్యసాధకాంతరాదూషకత్వాద్రూపకస్యోత్ప్రేక్షాంగత్వమవికృత మితిభావః॥ ... ... *

కు॥ సమప్రాధాన్యసంకరోయథా॥ అవతునస్సవితుస్తురగావలి
స్సమతిలంఘితతుంగపయోధరా। స్ఫురితమధ్యగతారుణనా
యకామరకతైకలతేవనభశ్శ్రియః॥ అత్రపయోధరాదిశబ్ద
శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యంగభూతయోః స్థాప్యమానైవసవి
తృతురంగావళ్యాం గగనలక్ష్మీమరకతైకావలీతాదాత్మ్యో
త్ప్రేక్షా- నభోలక్ష్మ్యాంనాయికావ్యవహారసమారోపరూప
సమాసోక్తిగర్భైవోత్థాప్యతే - పయోధరశబ్దశ్లేషస్యోభ
యోపకారకత్వాత్ - తతఉత్ప్రేక్షాసమాసోక్త్యోరేకఃకా
లః- పరస్పరాపేక్షయా చారుత్వసమున్మేషశ్చోభయోస్తు
ల్యఇతివినిగమనావిరహాత్సమప్రాధాన్యం॥ ... *

చం॥ అవత్వితి॥సవితుస్సూర్యస్యతురగావళిరశ్వపఙ్క్తిర్నోస్మానవతు- కేవ- నభశ్శ్రియఃగగనలక్ష్మ్యాః మరకతమణీనామేకలతాఏకావలీవేత్యు త్ప్రేక్షా- సూర్యతురంగాణాంహరితవర్ణత్వాత్ - కథంభూతా - స

మ్యగతిలంఘితాస్తుంగా ఉచ్చాః పయోధరా మేఘా యథా - ఏకావళీపక్షే- పయోధరౌ స్తనౌ- తథాస్ఫురితోద్దీప్తిమాన్ మధ్యగతః అరుణరూపో నాయకో నేతా సారథిర్యస్యాస్సా-పక్షే అరుణః ఆరక్తః నాయకో హారమధ్యమణిః- నాయకో నేతరి శ్రేష్ఠహారమధ్యమణావపీతి విశ్వః- అతిశయోక్త్యా మేఘానాం స్తనత్వేనాధ్యవసానరూపయా గర్భితే శ్లేషేణ తిలతండులన్యాయేనస్ఫుటావగమ్యమానభేదాయాః సంసృష్టేస్సకాశాద్వైలక్షణ్యం దర్శితం- ఏవమత్రేతి- ఏకస్య చమత్కృతిజనకస్యాపరాపేక్షత్వాదంగాంగిభావమాశంక్యాహ- పరస్పరేతి॥ ... *

౬౪ యథా వా॥ అంగులీభిరివ కేశసంచయం సన్నిగృహ్య తిమిరం మరీచిభిః। కుట్మలీకృతసరోజలోచనం చుంబతీవ రజనీముఖం శశీ॥ అత్రాంగులీభిరివేతి వాక్యోక్తోపమయా తత్ప్రియపాతాన్ముఖ్యకుట్మలీకరణలింగానుమానాచ్చ ఉపమితసమాసాశ్రయణేన లబ్ధయా సరోజలోచనమితి సమాసోక్తోపమయా చాంగభూతయోః స్థాప్యమానైనశశికర్తృకనిశాముఖచుంబనోత్ప్రేక్షా- నిశాశశినోర్దాంపత్యవ్యవహారసమారోపరూపసమాసోక్తిగర్భోత్ప్రేక్షా- ఉపమయోరుభయత్రోత్థాపకత్వావిశేషాత్ సమాసోక్తిగర్భతాం వినా చుంబనోత్ప్రేక్షాయా నిరాలంబనత్వాచ్చ - తతశ్చాత్రాప్యుత్ప్రేక్షాసమాసోక్త్యోరేకకాలయోస్సమప్రాధాన్యం- యద్యప్యుత్ప్రేక్షోపమాభ్యాం శశినిశాగతావేవ ధర్మౌ సముద్యేతే- నను శశినాయకయోర్నిశానాయికయోశ్చ సాధారణౌ ధర్మౌ- సాధారణధర్మసమన్వయం చోత్ప్రేక్షాసమాసోక్త్యోరపేక్షితం - ఉత్ప్రేక్షాయాః ప్రకృతాప్రకృతసాధారణగుణక్రియానిమిత్తసాపేక్షత్వాత్ సమాసోక్తేర్విశేషణసామ్యమూలకత్వాచ్చ- తథాపి వాక్యోక్తోపమాయామివకారస్యాంగులీభిరేవేత్యన్వయాంతరసంభవ్యపగమ్యాన్వయభేదలబ్ధప్రకృతాప్రకృతయోర్నైకపదసమస్యత్వేన స్ఫుటస్య సమాసో

క్తోపమాయాం సరోజసదృశం లోచనమితి సమాసాంతరమ
భ్యుపగమ్య సమాసభేద లబ్ధార్థద్వయస్య చాభేదాధ్యవసా
యేన సాధారణ్యం సంపాద్య తయో రుత్ప్రేక్షా సమాసోక్త్యో
రంగతా నిర్వాహ్య॥ ... ... *

చం॥ అంగుళీభిరితి॥ శశీ అంగులీభిరివ మరీచిభిః కేశసంచయమివ తిమిరం సంనిగృహ్య కుట్మలీకృతసరోజలోచనం లోచనమివ సరోజం యత్ర తాదృశం రజనీముఖం చుంబతీ వేత్యన్వయః - తత్ప్రేక్షేతి- ఉపమాబహుళే సందర్భే పాతాదిత్యర్థః- ముఖ్యేతి- ముఖ్యార్థరూపం యత్కుట్మలీకరణరూపం లింగం పుష్పాసాధారణధర్మ స్తస్యానుకూల్యాదిత్యర్థః - ఉత్థాపకత్వావిశేషాత్ అంగత్వావిశేషాత్ - చంద్రస్య చుంబనోత్ప్రేక్షాయాం దాంపత్యవ్యవహారసమారోపాత్మకసమాసోక్త్యా చాపేక్షితస్యనాయకసాధర్మ్యస్యోక్తోపమాభ్యామసమర్పణాత్కథం తయో స్తదంగత్వమితిశంకతే- యద్యపీతి- మరీచిభిరివేతి మరీచిభిరివాంగులీభి స్తిమిరమివ కేశసంచయమిత్యేవం రూపమిత్యర్థః- ఏకైకవిషయస్యార్థద్వయస్యాభేదాధ్యవసాయే నేత్యన్వయః- తయోః వాక్యసమాసోక్తోపమయోః॥ ... *

మూ. యద్వా- ఇహాప్రకృతకోటిగతానాం మరీచితిమిరసరోజానా
మప్రకృతకోటిగతానాం చాంగులికేశసంచయలోచనానాం
చ తనుదీర్ఘావరణత్వనీలనీరంధ్రత్వకాంతిమత్త్వాదినా సదృశా
నాం ప్రతిస్వికరూపేణ భేదవదనుగతసాదృశ్యప్రయోజక
రూపేణాభేదోప్యస్తి - స చాత్ర వివక్షిత ఏవ భేదాభేదోభయ
ప్రధానోపమేత్యాలంకారికసిద్ధాంతాత్ - తత్ర చ ప్రయోజ
కాంశనిష్కర్షన్యాయేనాభేదగర్భితాంశోపజీవనేన సాధా
రణ్యం సంపాద్య ప్రధానభూతోత్ప్రేక్షా సమాసోక్త్యంగ
తా నిర్వాహ్యా- నహి ప్రకాశశీతాపనయనశక్తిమత స్సౌరతేజ
సః శీతాపనయనశక్తిమాత్రేణ శీతాతపయోగితా న దృష్టా.

చం॥ అనన్యకాభేదాధ్యవసాయే నోపపత్తౌ కృతమన్వయాంతరసమాసాంతరకల్పనాగౌరవేణేత్యాశయేనాహ యద్వేతి- తనుదీర్ఘేత్యాద్యౌపా

ర్వనిపాతనియమానురోధేనయథాసంఖ్యక్రమ పరిత్యాగః- తథాచాంగు
ళిమరీచ్యోస్తనుత్వనీరంధ్రత్వాభ్యాం తిమిర కేశసంచయయోరావరణ
రూపత్వ నీలత్వాభ్యాం సరోజ లోచనయో దీర్ఘత్వ కాంతిమత్త్వా
భ్యాంచసాదృశ్యంబోధ్యం- ప్రాతిస్వికరూపేణ అంగుళిత్వ మరీచిత్వా
దినా- అనుగతేతి - అనుగతంయత్సాదృశ్యప్రయోజకంరూపం తనుత్వా
దికం తేనేత్యర్థః-ఏతచ్చసాదృశ్యమతిరిక్తమిత్యభిప్రాయేణ - సిద్ధాం
తాదితి- తదుక్తం- సాధర్మ్యంత్రివిధం భేదప్రధానమభేదప్రధానంభే
దాభేదప్రధానంచేత్యుపక్రమ్య విద్యానాథేన ఉపమానన్వయోప మే
యోపమాస్మరణానాంభేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యమూలత్వమితి - న
నుభేదాభేదరూపాంశద్వయోపేతాయా ఉపమాయాభేదాంశస్యానుప
యోగాత్కథంతస్యాఉత్పత్త్యాద్యుపయోగిత్వమిత్యాశంక్య పరిహర
తి నహీతి-ప్రకాశశ్చశీతాపనయనంచేతిద్వంద్వః - శీతాళుశ్శీతార్తః-శీ
తోష్ణతృప్తేభ్యస్తదసహనఇత్యాళుః॥ ... ... *

కు. ఏవమనభ్యుపగమేచ॥ పాండ్యోయమంసార్పిత లంబహారః క్లృ
ప్తాంగరాగోహరిచందనేన। ఆభాతిబాలాతపరక్తసానుస్సని
ర్ఝరోద్గారఇవాద్రిరాజః॥ఇత్యాద్యుపమాపిననిర్వహేత్ -
నహ్యత్రాద్రిరాజపాండ్యయో రుపమానోపమేయయోర
నుగతస్సాధారణధర్మోనిర్దిష్టః - ఏకత్ర బాలాతపనిర్ఝ
రావన్యత్రహరిచందనహారావితిధర్మభేదాత్ -తస్మాత్తత్ర
బాలాతపహరిచందనయో ర్నిర్ఝరహారయోశ్చ సదృశ
యోరభేదాంశోపజీవనమేవగతిః॥ ... ... *

చం॥ ఉక్తసిద్ధాంతస్యనిర్యుక్తికత్వే నాశ్రద్ధేయత్వమాశంకమానంప్ర
త్యాహ- ఏవమితి॥ పాండ్యోయమితి॥ పాండ్యనామాయంనృపః అద్రిరా
జఇవాభాతి॥ కథంభూతః - అంసయోరర్పితోలంబోహారోయేనసః - త
థా హరిచందనేనరక్తచందనేనక్లృప్తః కృతఅంగరాగోనులేపనం యేనత
థాభూతః- అద్రిరాజఃకీదృక్ - బాలాతపేన రక్తానిసానూని ప్రస్థానియ
స్యసః- తథానిర్ఝరస్యోద్గారేణోద్గమేనసహితః॥ ... *

కు. పినష్టీవతరంగాగ్రైః ప్రస్ఫురత్ఫేనచందనం। తదాదాయకరై
రిందుర్లింపతీవదిగంగనాః॥ ఇత్యత్రోత్ప్రేక్షయోః కాలభే
దేపి సమప్రాధాన్యం- అన్యోన్యనిరపేక్షవాక్యద్వయోపా
త్తత్వాత్ - తదాదాదయేతి ఫేనచందనరూపకమాత్రోపజీవ
నేనపూర్వోత్ప్రేక్షయానపేక్షణాత్ - నచైవం లింపతీవతమోం
గానీతివదుత్ప్రేక్షాద్వయస్య సంసృష్టిరేవేయమితివాచ్యం
లౌకికసిద్ధపేషణలేపనపౌర్వాపర్యచ్ఛాయానుకారేణోత్ప్రే
క్షాద్వయ పౌర్వాపర్యేణ చారుతాతిశయ సమున్మేషతః
సంసృష్టివైషమ్యాత్ - తస్మాద్దర్శాది వదేకఫల సాధనత
యాసమప్రధానమిదముత్ప్రేక్షాద్వయం-ఏవంసమప్రధా
నసంకరోప్యుదాహృతః॥ .... *

చం॥ పినష్టీతి వ్యాఖ్యాతంప్రాక్ - పౌర్వాపర్యేణేతి-తథాచచమత్కా
రప్రయోజకపౌర్వాపర్యఘటకత్వేన భేదానవభాసాత్సంసృష్టివైలక్ష
ణ్యమితిభావః- దర్శాదివద్దర్శపౌర్ణమాసాదివత్ - అయంచభిన్నకాలీన
యోరపి సమప్రాధాన్యేదృష్టాంతః-ఫలంతత్రస్వర్గః - ప్రకృతేతుచ
మత్కృతివిశేషః॥ ... ... *

కు. సందేహసంకరోయథా ॥ శశినముపగతేయం కౌముదీమేఘ
ముక్తంజలనిధిమనురూపంజహ్నుకన్యావతీర్ణా। ఇతిసమగు
ణయోగప్రీతయస్తత్ర పౌరాశ్శ్రవణకటునృపాణామేకవా
క్యంవివవ్రుః॥ అత్ర ఇయమితిసర్వనామ్నాయద్యాజంవృతవ
తీందుమతీ విశిష్టరూపేణనిర్దిశ్యతే - తదాబింబప్రతిబింబ భా
వాపన్నధర్మవిశిష్టయోస్తస్యశయోర్దైక్యారోప రూపానిద
ర్శనా- యదితేనసాస్వరూపేణైవనిర్దిశ్యతే- బింబభూతో
ధర్మస్తుపూర్వప్రస్తావాత్సమగుణయోగప్రీతయఇతి పౌర
విశేషణాచ్చావగమ్యతే - తత్రప్రస్తుతేధర్మిణితస్యవృత్తాంత
ప్రతిబింబభూతాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపరూపం లలితమిత్య
నయోస్సందేహః॥ ... ... *

చం॥ శశినమితి॥ తత్ర అస్యేందుమహాత్మ్య స్వయం పరోపకారగుణ యోరజేందుమహాత్మ్యయోర్యోగేన ప్రీతిర్యేషాం తే పౌరా నాగరికాః - నృపాణామన్యేషాం శ్రవణయోః కటుపీడాకరం - ఇతిపూర్వార్ధగూఢవ్యంగ్యకమేవవాక్యంవివవ్రుః - ఉచ్చారయామాసురిత్యన్వయః - తేన సర్వనామ్నా - సాక్షం దమయంతీ - బింబభూతో దక్షః అజకస్యైకంవరణం - తత్ర తస్మై అపత్రపే॥ ... *

కు॰ యథావా॥ విలీయమానస్సాయాంగజస్సృతరసవాపీయదిభవేత్తర్హి-
శంకస్తత్ర తోయదిచ వికచేందీవరవనం। తతస్సావనక్రీడా
జనితజడభావైరవయవైః కటాక్షస్సంచేయం మదనశిఖిపీడా
పరిభవం॥ అత్ర యద్యేతావత్సాధనం సంపద్యేత - తదాతా
పశ్యామ్యతీత్యర్థేన కవిసంరంభశ్చేత్తదైతదుపాత్తసిద్ధ్యర్థ
మూహ ఇతి సంభావనాలంకారః - ఏతావత్సాధనం కదాపిన
సంభవత్యేవ- అతస్తాపశాంతిరపి గగనకుసుమకల్పేత్యర్థేన క
విసంరంభశ్చేదుపాత్తమిథ్యాత్వసిద్ధ్యర్థం మిథ్యార్థాంతరక
ల్పనా రూపా మిథ్యాధ్యవసితిరిత్యుభయథా సంభవాత్సం
దేహః॥ ... ... *

చం॥ విలీయేతి॥ అగ్నిసంయోగేన ద్రుతా ద్రవతే నాపి హేతునా విలీనతాం (ప్రా)ప్యేత్యర్థః- వికచం వికసితం- జడభావశ్శైత్యం - మదన ఏవ శిఖీ వహ్నిః- సంరంభస్తాత్పర్యం॥ ... ... *

కు॰ ఏవం॥ సిక్తం స్ఫటికకుంభాంతస్స్థితిశ్వేతీకృతైర్జలైః। మౌ
క్తికం చేల్లతాం సూతే తత్పుష్పైస్తే సమం యశః॥ ఇత్యాది
ష్వపి సంభావనామిథ్యాధ్యవసితిసందేహ సంకరో ద్రష్టవ్యః॥
ముఖేన గరళం ముంచన్మూలే వసతి చేత్ఫణీ। ఫలసందోహగు
రుణా తేన గుణా కిం ప్రయోజనం॥ అత్ర మహోరగవృత్తాంతే
వర్ణ్యమానే రాజద్వారారూఢఖలవృత్తాంతోపి ప్రతీయతే-
తత్ర కిం వస్తుతస్తథాభూతమహోరగవృత్తాంత ఏవ ప్రస్తు
తే ప్రస్తుతః ఖలవృత్తాంతస్తేన ప్రతీయత ఇతి సమాసోక్తిః-
యద్వా ప్రస్తుతే ఖలవృత్తాంతే ప్రత్యాయనాయాప్రస్తుతప్ర

హారగవృత్తాంతకీర్తనస్య ప్రస్తుతప్రశంసా - యద్వా వర్ణ్యమాన మహోరగ వృత్తాంతకీర్తనేన సమీపస్థఖలముఖోద్ఘాటనం క్రియత ఇత్యుభయస్యాపి ప్రస్తుతత్వా త్ప్రస్తుతాంకుర ఇతి సందేహః॥ ... ... *

చం॥ సిక్తమితి॥ స్ఫటికకుంభాంతస్థైస్స్వచ్ఛైశ్శీకృతైర్జలైః - సిక్తమాత్రికమిత్యన్వయః॥ ముఖేనేతి॥ సందోహః సమూహః॥ ... *

కు. ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరస్తు శబ్దార్థాలంకారయోరేవేతి లక్షయిత్వా కావ్యప్రకాశకార ఉదాజహార॥ స్పష్టోచ్ఛ్వసత్కిరణకేసరసూర్యబింబవిస్తీర్ణకర్ణికమథో దివసారవిందమ్। శ్లిష్టాష్టదిగ్దళకలాపముఖావతారబద్ధాంధకారమధుపావళి సంచుకోచ॥ అత్ర ఏకపదానుప్రవిష్టౌ రూపకానుప్రాసౌ - యత్రైకస్మిన్ శ్లోకే పదభేదేన శబ్దార్థాలంకారయోః స్థితిః తత్ర తయోస్సంసృష్టిః - ఇహతు సంకర ఇతి॥ ... *

చం॥ లక్షయిత్వేతి - స్ఫుటమేకత్రవిషయే శబ్దార్థాలంకృతిద్వయమితి సూత్రేణేత్యర్థః॥ స్పష్టేతి॥ అథోఽనంతరం దివసరూపమరవిందం కమలం సంచుకోచ సంకోచమగమత్ - కీదృక్ - స్పష్టముచ్ఛ్వసంత ఉల్లసంతః కిరణా ఏవ కేసరాణి యస్య తథాభూతా సూర్యబింబరూపా విస్తీర్ణా కర్ణికా వరాటో యస్య తత్ - శ్లిష్టాః ప్రకాశాభావేన పరస్పరం మిళితా అష్టదిశ ఏవ దళానాం కలాపస్తన్ముఖేనావతారో యస్యాస్తాదృశీ బద్ధా అంధకారరూపా మధుపావళిర్యస్య తథాభూతమిత్యర్థః - పదభేదేనేతి - సోణంథిఎథగామే జో ఏఅం మహమహంతలాఅణ్ణం । తరుణాణహిఅఅలూడిం పరిసంపఅంణివారేఇ ॥ ఛా ॥ స నాస్త్యత్ర గ్రామే య ఏతాం స్ఫురల్లావణ్యాం । తరుణానాం హృదయలుంఠనం పరిసర్పంతీం నివారయతీతి సంస్కృతం - అత్ర పూర్వార్ధేఽనుప్రాసస్తృతీయపాదే రూపకమితి తయోస్సంసృష్టిః॥ ... *

కు. అలంకారసర్వస్వకారస్తు - ఏకస్మిన్ వాచకేఽనుప్రవేశో వాచ్యవాచకయోరేవాలంకారయోః స్వారసికః వాచ్యప్రతియోగి

కత్వాద్వాచకస్యేతిమత్వార్థాలంకారయో రప్యేకవాచకానుప్రవేశసంకరముదాజహార ॥ సత్పుష్కరద్యోతితరంగశోభిన్యమందమారబ్ధమృదంగవాద్యే । ఉద్యానవాపీపయసీవ యస్యామేణీదృశో నాట్యగృహే రమంతే ॥ అత్ర నాట్యగృహవాపీపయసోస్సత్పుష్కరేత్యాదివిశేషణే శబ్దసామ్యం శ్లేషః - అమందమారబ్ధేత్యాదివిశేషణేర్థసామ్యముపమా - తదుభయమేకస్మిన్నేవశబ్దేఽనుప్రవిష్టమితి తదపినసున్యాయమహే - సత్పుష్కరేత్యాదివిశేషణేపి శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయరూపాతిశయోక్తిలభ్యస్యధర్మసామ్యస్యైవ తత్రైవశబ్దప్రతిపాద్యతయా శబ్దసామ్యస్య తదప్రతిపాద్యత్వాత్ - శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయేన ధర్మసామ్యస్యానంగీకారే అహో రాగవతీ సంధ్యా జహాతి స్వయమంబరమిత్యాది శ్లిష్టవిశేషణసమాసోక్త్యుదాహరణే విశేషణసామ్యాభావేన సమాసోక్త్యభావప్రసంగాత్ - శబ్దసామ్యస్యైవ శబ్దప్రతిపాద్యత్వేపి నస్యోపమావాచకత్వస్యైవ ప్రాప్త్యా శ్లేషవాచకత్వాభావాచ్చ శబ్దతోర్థతో వాచకసమ్మతసామ్యప్రతిపాదనే సర్వవిధేష్యుపమాలంకారస్వీకారాత్ ॥ ... *

చం॥ వాచ్యప్రతియోగికత్వాదితి - వాచ్యం ప్రతియోగి ప్రతిసంబంధి యస్య తద్వాచ్యప్రతియోగికం తత్త్వాదిత్యర్థః - ఏవంచ కావ్యవాచ్యస్యానుప్రాసాదేః శబ్దాలంకారస్య తదనుప్రవేశో న వాచకానుప్రవేశ ఇతి వక్తుం యుక్తమితి భావః॥ సత్పుష్కరేతి॥ యస్యాం నగర్యామేణీదృశః- ఉద్యానసంబంధివాపీపయసీవ నాట్యగృహే రమంతే క్రీడంతి- కీదృశే - సమీచీనైః పుష్కరైః కమలైర్ద్యోతితానో యే తరంగాస్తచ్ఛోభావతి- గృహపక్షే - సమీచీనైః పుష్కరైర్వాద్యభాండముఖైర్ద్యోతితో యో రంగో నృత్యభూమిస్తచ్ఛోభినీత్యర్థః- పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్యభాండముఖే జలే । వ్యోమ్ని ఖడ్గఫలే పద్మ ఇత్యమరః- శ్లేషభిత్తికేతి- శ్లేషో భిత్తిరివ భిత్తిర్మూలం యస్యేత్యర్థః

రాగవతీతి- రాగోఽనురాగోరక్తిమాచ- అంబరమాకాశంవస్త్రంచ - నన్వత్రపి శేషణసామ్యాయాభేదాధ్యవసాయాపేక్షణేపిసత్పుష- రేత్యాదౌశబ్దసామ్యమాత్రేణాప్యుపమోపపత్తేర్నతదపేక్షేత్యతఆహ శబ్దేతి - శబ్దతోఽర్థతో వేతిశబ్దప్రయుక్తమర్థప్రయుక్తంవాయత్ కవిసమ్మతం సామ్యం తత్ప్రతిపాదనఇత్యర్థః- సర్వవిధేసర్వప్రకారే॥ ... *

సు. అన్వర్థా॥ యథాప్రహ్లాదనాచ్చంద్రః ప్రతాపాత్తపనోయథా। తథైవసోభూదన్వర్థో రాజాప్రకృతిరంజనాత్॥ ఇత్యత్రోప్యుపమా నస్యాత్-నహ్యత్రాన్వర్థనామరూపశబ్దసామ్యంవినాకించిదర్థసామ్యంకవివివక్షితమస్తి-తస్మాద్యత్రైకస్మిన్నర్థేప్రతిపాద్యమానే అలంకారద్వయ లక్షణయోగాదలంకారద్వయప్రతీతిః- తత్రతయో రలంకారయో రేకవాచకానుప్రవేశః॥ ... ... *

చం॥ యథేతి॥చదిఆహ్లాదనఇతిధాత్వనుసారాచ్చంద్రపదమన్వర్థం-అన్వర్థోఽన్వర్థనామా- తస్మాన్మతద్వయస్యాప్యయుక్తత్వాత్॥ ... *

సు. యథా॥ విధుకరపరిరంభాదాత్తనిష్యందపూర్ణైః శశిదృషదుపక్లృప్తైరాలవాలైస్తరూణాం। విఫలితజలసేకప్రక్రియాగౌరవేణవ్యరచిసహృతచిత్తస్తత్రభైమీవనేన॥అత్రహిప్రతిపాద్యమానోర్థస్సమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనముదాత్తమితిలక్షణానుసారాదుదాత్తాలంకారరూపః- అసంబంధేసంబంధకథనమతిశయోక్తిరితిలక్షణాదతిశయోక్తిరూపశ్చ-నచసర్వత్రోదాత్తస్యాసంబంధే సంబంధకథన రూపత్వంనిర్ణీతమితి నవివిక్తాలంకారద్వయలక్షణసమావేశోస్తీతివాచ్యం - దివ్యలోకగతసంపత్సమృద్ధివర్ణనాది ష్వతిశయోక్త్యస్పృష్టస్యోదాత్తస్యశౌర్యౌదార్య దారిద్ర్యాది విషయాతిశయోక్తివర్ణనేషూదాత్తాస్పృష్టా యాఅతిశయోక్తేశ్చ పరస్పర వివిక్తతయావిశ్రాంతేః - తయోశ్చేహార్థవశసంపన్నసమావేశయోర్నాంగాంగిభావః- ఏకేనాపరస్యానుత్థాపనాత్ స్వాతం

త్యౌపారతంత్ర్యవిశేషాదర్శనాచ్చ నాపి సమప్రాధాన్యం- యైశ్శబ్దైరిహ సంబంధివస్తుప్రతిపాద్యతే తైరేవతస్యైవవస్తునస్సంబంధే సంబంధరూపస్య ప్రతిపాద్యమానతయా భిన్నప్రతిపాదకశబ్దవ్యవస్థితార్థభేదాభావాత్ - నాపి సందేహసంకరః - ఏకాలంకారకోట్యాం తదన్యాలంకారకోటిప్రతిక్షేపాభావాత్ - తస్మాదిహోదాత్తాతిశయోక్త్యోరేకవాచకానుప్రవేశలక్షణస్సంకరః॥ ... ... *

చం॥ విధుకరేతి॥ సహంసః-తత్ర భైమీవనేన దమయంత్యాఉద్యానేన హృతచిత్తో వ్యరచి కృతః-కథంభూతేన-చంద్రకిరణాశ్లేషాదార్ద్రైరంగీకృతైర్నిష్యందైః పూర్ణైశ్చంద్రకాంతఘటితైస్తరూణామాలవాలైర్విఫలీకృతజలసేకప్రకారరూపగౌరవేణేత్యర్థః- శబ్దప్యనస్థితేతి - శబ్దప్రయుక్తేత్యర్థః- తథా వసమప్రాధాన్యమర్థభేదవిషయమితిభావః - ప్రతిక్షిప్యతేనివార్యతే కోట్యంతరమనేనేతి ప్రతిక్షేపో విరోధః॥ ... *

కు. క్వచిత్సంకరాణామపి సంకరో దృశ్యతే యథా ॥ ముక్తాః కేళివిసూత్రహారగళితాస్సంమార్జనీభిః కృతాః ప్రాతః ప్రాంగణసీమ్ని మంథరచలద్బాలాంఘ్రిలాక్షారుణాః । హారాద్దాడిమబీజశంకితధియః కర్షంతి కేలీశుకాః యద్విద్వద్భవనేషు భోజనృపతేస్తత్త్యాగలీలాయితం॥

అత్ర తావద్విదుషాం సంపత్సమృద్ధివర్ణనముదాత్తాలంకారః తన్మూలకో బాలాంఘ్రిలాక్షారుణా ఇత్యత్ర తద్గుణాలంకారః- తత్రైవ వక్ష్యమాణభ్రాంత్యుపపాదకః పదార్థహేతుకకావ్యలింగాలంకారశ్చేతి తయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః - తన్మూలకశ్శంకితధియ ఇత్యత్ర భ్రాంతిమదలంకారః- తాభ్యాం చోదాత్తాలంకారశ్చాంగతాంనీతఇతి - తయోశ్చ తస్య చాంగాంగిభావేన సంకరః - ఏవం విద్వద్గేహవైభవస్య హేతుమతో రాజ్ఞో వితరణవిలాసస్య హేతోశ్చాభేదకథనం హేత్వలంకారః- స చ రాజ్ఞో వితరణవిలాసస్యనిరతిశయో

త్కర్షాభివ్యక్తిపర్యవసాయీ- ఏతావన్మాత్రైకవిసంరంభ
శ్చేదుక్తరూపోదాత్తాలంకారపరిష్కృతే హేత్వలంకారే వి
శ్రాంతిః- వర్ణనీయస్య రాజ్ఞః కీదృశీ సంపదితి ప్రశ్నే తత్ర
తయా నిరతిశయైశ్వర్యవితరణరూపా ప్రస్తుతకార్యముఖేన త
దీయసంపదుత్కర్షప్రశంసనే కవిసంరంభశ్చేత్ కార్యని
బంధనాప్రస్తుతప్రశంసాలంకారే విశ్రాంతిః - కార్యస్యాపి
వర్ణనీయత్వేన ప్రస్తుతత్వాభిప్రాయే తు ప్రస్తుతాంకురే వి
శ్రాంతిః- అత్ర విశేషానధ్యవసాయాత్సందేహసంకరః - కిం
చ విద్వద్గృహవైభవవర్ణనస్యాసంబంధే సంబంధకథనరూ
పతయాతిశయోక్తేరుదాత్తాలంకారేణ సహైక వాచకాను
ప్రవేశసంకరః- నిరతిశయవితరణోత్కర్షపర్యవసాయినో
హేత్వలంకారస్యావ్యక్తతా తద్ధ్యౌదార్యవర్ణనాత్మికయా
త్యుక్త్యా సహైకవాచకానుప్రవేశసంకరః-తన్మూలకస్యాప్ర
స్తుతప్రశంసాలంకారస్య ప్రస్తుతాంకురస్య వా రాజసంపత్స
మృద్ధివర్ణనాత్మకోదాత్తాలంకారేణ సహైకవాచకానుప్ర
వేశసంకరః - వాచకశబ్దస్య ప్రతిపాదకమాత్రపరతయా
వ్యంజకసాధారణ్యాత్ - ఏషాం చ త్రయాణామేకవాచకా
నుప్రవేశసంకరాణాం సమప్రాధాన్యసంకరః - న హ్యేతే
షాం పరస్పరమన్యతాంగత్వమస్తి - ఉదాత్తాదిమాత్రస్యై
వ హేత్వలంకారాదిచారుతాపాదకత్వే నాతిశయోక్తి
సంకరస్యాంగతయాఽనపేక్షణాత్ - ఏవమత్ర శ్లోకే చతు
ర్ణామపి సంకరాణాం యథాయోగ్యసంకరః - ఏవమన్య
త్రాప్యుదాహరణాంతరాణ్యుదాహరణీయాని॥ ... ...*

చం॥ ముక్తా ఇతి॥ విదుషాం భవనేషు మందిరేషు- కేళౌ సురతక్రీడాయాం-
విచ్ఛిన్నసూత్రాత్ హారాత్ - గళితాః సంమార్జనీభిరపసారితాః-ప్రా
తః కాలేంగణసీమాంతే మందంచలతాం బాలానాం చరణలాక్షారసేనా
రుణాః ముక్తాః - ద్రాగ్దాడిమబీజశంకితధియః క్రీడాశుకా ఉత్కర్షంతి

ఆకర్షంతి- తదోభ్ఘజన్నృపతేస్త్యాగస్య దానస్య లీలాయితమిత్యన్వయః । తత్రైవ బాలాంఘ్రిలాక్షారుణా ఇత్యత్రైవ- వక్ష్యమాణేతి- శంకితధియ ఇతి వక్ష్యమాణేత్యర్థః- తయోస్తద్గుణకావ్యలింగయోః- తన్మూలః సంకరమూలః- తాభ్యాం సంకరభ్రాంతిమద్భ్యాం- తయోస్సంకరభ్రాంతిమతోః- తస్య ఉదాత్తస్య- హేతుమతః కార్యస్య - అభేదకథనం త్యాగలీలాయితస్య కార్యమితి ప్రసక్తే త్యాగ దేవ త్యాగలీలాయితమిత్యభేదకథనం- తదీయేతి రాజకీయేత్యర్థః- అతథ్యోదార్యేతి - అసత్యోదార్యస్యేత్యర్థః- తన్మూలకస్యేతి- వితరణోత్కర్ష పర్యవసాయి హేత్వలంకారమూలకస్యేత్యర్థః- నను రాజసంపత్సమృద్ధేస్సవ్యంజనాగమ్యత్వేనావాచ్యత్వాత్కథం తద్వర్ణనాత్మకోదాత్తాలంకారేణ సహైకవాచకానుప్రవేశకథనమిత్యాశంకాయామాహ వాచకశబ్దస్యేతి- త్రయాణామితి- ఏక ఉదాత్తాతిశయోక్త్యోరపరో హేత్వతిశయోక్త్యోరన్యోఽప్యంగ్యోదాత్తాప్రస్తుతప్రశంసాప్రస్తుతాంకురాన్యతరయోరిత్యేవం త్రయాణాం పరస్పరమిత్యర్థః- ఉదాత్తాలంకారస్య హేత్వలంకారాంగతాయాః పూర్వముక్తత్వాదుదాత్తాతిశయోక్తిసంకరస్యాపి తదంగత్వమితి శంకాం నిరస్యతి- ఉదాత్తాదిమాత్రస్యైవేతి - ఉదాత్తాదీత్యాదిపదేన హేత్వలంకార పరిగ్రహః- హేత్వలంకారాదీత్యాదిపదేన చాప్రస్తుతప్రశంసాపరిగ్రహః- తత్రాపి నిరతిశయైశ్వర్యవితరణోత్కర్ష పర్యవసాయినో హేత్వలంకారస్యైవ తాదృశవితరణరూపకార్య పరిష్కారద్వారా తస్య ప్రస్తుత రాజ సంపదుత్కర్షప్రశంసారూపాయామప్రస్తుతప్రశంసాయామంగత్వం -న త్వద్భుతాతథ్యవర్ణనారూపాతిశయోక్తిసంకరస్యాప్యపేక్షేతి భావః - యథాయోగ్యమితి- తథాహి ఉదాత్తతద్గుణయోరంగాంగిభావ సంకరస్య భ్రాంతిమదుదాత్తయోరంగాంగిభావసంకరస్య చాంగాంగిభావేన సంకరః- తథా భ్రాంతిమదుదాత్తయోరంగాంగిభావసంకరస్యోదాత్తాంగక హేత్వలంకారాదిసందేహ సంకరస్య చాంగాంగిభావేన సంకర ఇతి సూక్ష్మమతిభిరూహనీయం॥ ... ... *

కు. అముం కువలయానందమకరోదప్పదీక్షితః । నియోగాద్వేంకటపతేర్నిరుపాధికృపానిధేః ॥ చంద్రాలోకో విజయతాం శరదాగమసంభవః । హృద్యః కువలయానందో యత్ప్రసాదాదభూదయం ॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమదద్వైతవిద్యాచార్యశ్రీమద్భరద్వాజకులజలనిధి
కౌస్తుభ శ్రీరంగరాజాధ్వరీంద్రవరసూనోరప్ప
దీక్షితస్య కృతిః కువలయానందస్సమాప్తః

చం॥ స్వకీర్త్యనువృత్తయే గ్రంథనామ స్వనామ చోపనిబధ్నన్ గ్రంథపూర్తిమనువదతి॥ అముమితి॥ స్వగ్రంథస్య ప్రామాణికత్వం సూచయితుమాహ చంద్రాలోక ఇతి॥ శరదాగమసంజ్ఞకశ్చంద్రాలోకమూలభూతో గ్రంథః- శరత్కాలాగమనేన చంద్రస్యాలోక ఇతి శ్లేషః- తస్మాచ్చ కువలయానందః స్వగ్రంథోఽభూత్ - కువలయస్య కుముదస్యానంద ఇతి చ శ్లేష ఇతి ॥ ... ... *

విద్వద్బృంద మహామాన్య రామచంద్రాత్మజన్మనా । విదుషా వైద్యనాథేన కృతాలంకారచంద్రికా ॥ ఏనాం కువలయానందప్రకాశనవిశారదాం । విదాంకుర్వంతు విద్వాంసః కావ్యతత్త్వవిదాం వరాః ॥ అసౌ కువలయానందశ్చంద్రాలోకోత్థితోఽపి సన్ । ప్రతిష్ఠాం లభతే నైవ వినాలంకారచంద్రికాం ॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమత్పదవాక్యప్రమాణజ్ఞ తత్సద్రామభట్టాత్మజ
వైద్యనాథకృతాలంకారచంద్రికాఖ్యా
కువలయానందటీకా సంపూర్ణా ॥ ***

కువలయానందాఖ్యమలంకారశాస్త్రమ్.
సవ్యాఖ్యానం సమాప్తమ్.
మంగళమస్తు